

Hoffmann István

**Magyar helynévkutatás
1958-2002**

Debrecen, 2003

A Magyar Névarchívum Kiadványai 7.

**Szerkesztő:
Hoffmann István**

**Megjelenését támogatta az Országos Tudományos Kutatási Alap (T 034216).
Készült a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén.**

© Hoffmann István, 2003

ISBN 963 472 720 4

Tartalom

Előszó

I. Bevezetés

1. A vizsgálat időhatárai
2. Kutatástörténeti háttér
3. Előzmények
 - 3.1. Helynévkutatás a 19. században
 - 3.2. Helynévkutatás a 20. század első felében

II. A helynévkutatás tudományos környezete

1. A névtan helyéről
2. A magyar helynévkutatás nemzetközi kapcsolatai
 - 2.1. Nemzetközi névtani konferenciák
 - 2.2. Külföldi névtudományi folyóiratok
 - 2.3. Kézikönyvek, elméleti munkák recepciója
 - 2.4. Hazai recenziók
 - 2.5. Finn és finnugor helynévkutatás
3. Fórumok
 - 3.1. Névtani konferenciák
 - 3.2. Testületek
 - 3.3. Sorozatok
 - 3.4. Más publikációs fórumok
 - 3.5. A névtan a felsőoktatásban

III. Általános névtan

1. Névelmélet
2. Névfajták
3. Terminológia

IV. A helynevek gyűjtése és közzététele

1. Háttér
2. Fellendülés: az 1960-as évek
3. Módszertani kérdések
4. A legeredményesebb évek
5. Elakadás, visszaesés
6. Újítások és újabb módszertani problémák
7. A határon túli helynévkutatás
8. A jelenlegi helyzet és a távlatok

V. Leíró helynévkutatás

1. Alaki elemzés
 - 1.1. Fonológiai leírás
 - 1.2. Morfofonológiai leírás
 - 1.3. Szerkezeti elemzés
2. A helyneveket alkotó szókincs
3. Jelentéstani elemzés
4. A helynevek grammatikája

VI. Történeti helynévkutatás

1. Források
2. Helynév-etimológia
 - 2.1. Az 1960-as-70-es évek eredményei
 - 2.2. Kiss Lajos és a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*
 - 2.3. Az 1980-as-90-es évek termése
 - 2.4. A helynévfejtés és a közsói etimológia
3. Nyelvi kapcsolatok és helynévkutatás
4. A régi magyar helynévadás vizsgálata
 - 4.1. Történeti helynév-tipológia
 - 4.2. A helynévkincs kronológiai rétegződése
 - 4.3. A magyar nyelvterület jellemzése
 - 4.4. Anonymus-tanulmányok
5. Névélettani vizsgálatok
 - 5.1. A helynevek keletkezésének vizsgálata
 - 5.2. A helynevek változásának vizsgálata

VII. Helynévföldrajz

VIII. Helynév-szociológia

IX. Alkalmazott helynévkutatás

1. A hivatalos helységnévadás
2. Térkép és név
3. Az utcanévadás
4. Név és iskola

Irodalom

Névmutató

Előszó

A magyar névkutatók legutóbbi nagy seregszemlájén, az ötödik névtani konferencián 1995-ben megnyitó előadásában BENKŐ LORÁND joggal szólt arról, hogy névtudományunk előző tíz évének termését, történéseit az ilyen alkalmakkor szokásos áttekintő előadások keretében bemutatni az anyag óriási gazdagsága miatt már nem lehet (1997b: 5). Megállapítása nemcsak névkutatásunk egészére, hanem annak mindig is legerőteljesebben művelt ágára, a helynevek vizsgálatára önmagában is érvényes. E területen is - mint a nyelvtudomány oly sok más ágában - azt tapasztaljuk, hogy a kutatási részterületek szerteágazó volta, a tematika sokfélesége, a kutatói szemlélet és az alkalmazott módszerek sokszínűsége, a kutatásokba bekapcsolódó szakemberek nagy száma és vele együtt sokféle közelítésmódja olyan bőséges eredményeket hozott az utóbbi időkben, hogy ez az eligazodást önmagában is jelentősen megnehezítette. Az áttekintés természetszerűen annál nehezebbé válik, minél hosszabb időszak eredményeit kívánjuk számba venni.

Munkám a tájékozódásban kíván segítségére lenni azoknak, akik maguk is aktív művelői e tudományterületnek, vagy éppen tanulmányaik során szeretnének megismerkedni az onomasztikának ezzel az ágával, de segíteni szeretném azokat is, akik egy-egy részletkérdés iránt érdeklődve mélyednek el a helynévkutatásban, esetleg úgy, hogy egy másik tudomány-szakban kívánják hasznosítani az onomasztika eredményeit. Bizonyos tekintetben olyan feladatok elvégzésére vállalkozom tehát, amelyek leginkább különböző műfajú munkák kereteibe illenének: egyrészt klasszikus tudománytörténeti összefoglalásába, másrészt különféle kézikönyvekébe. Eljárásomat, e sajátos „műfajkeverést” az magyarázza, hogy a magyar névkutatás irodalmából az efféle szakkönyvek teljességgel hiányoznak. Munkám ezeket természetesen nem pótolhatja, elkészítésükhöz azonban esetleg ösztönzést, segítséget adhat.

Dolgozatom leginkább a tudománytörténeti áttekintésekkel tart rokonságot. Hogy mégsem tekintem annak, azt elsősorban az alábbiak magyarázzák. A könyv tudománytörténeti szempontból túlságosan rövid időszakot tárgyal, ráadásul azt sem mindig kellő történeti időtávlatból, s az előzményekre is alig van tekintettel. Nem azért, mintha a magyar helynévkutatás előző időszakának eredményeit nem tartanám fontosnak, hanem ezzel éppen ellenkező felfogásból adódóan. Az 20. század első felében a magyar névkutatást a nemzetközi élvonalba emelte nyelvtudósaink kiváló teljesítménye: elsősorban MELICH JÁNOS, KNIEZSA ISTVÁN, PAIS DEZSŐ és SZABÓ T. ATTILA révén, de a jeles kutatók sorát még hosszan folytathatnánk. Az itt említettek pályáját - névtani eredményeiket is kellően megvilágítva - az utókor már megfelelően értékelte,¹ névkutatói munkásságuk együttes áttekintése és megfelelő összefüggésrendszerbe állítása azonban a jövő kutatások feladata. E munka keretében csupán arra vállalkozhattam, hogy az általam bemutatott időszak ismertetéséhez elengedhetetlenül szükséges eredményeket egy rövid fejezetben (*Előzmények*) összefoglaljam.

Jelen dolgozatom nem tekinthető tudománytörténeti írásnak abban az értelemben sem, hogy nem szorítkozik csupán a legfontosabb eredmények kiemelésére, hanem talán túlságosan is részletezően igyekszik számba venni a helynévkutatással kapcsolatos apróbb eredményeket is. Ezt a szándékot - amelyet a szakirodalmi jegyzék különös bősége is alátámaszt - a fent említett törekvésem magyarázza, hogy tudniillik munkámat egyfajta kézikönyv pótlásának is

¹ Az e tekintetben legfontosabb munkák közül lásd KISS L. 1995e, 1994d és 2000b, valamint BENKŐ 1993b és BALASSA 1996.

szánom, amely segít eligazodni a helynévkutatásban felvetődött számtalan kérdés, probléma között.

Céljaimból adódóan nem kívántam túlzottan előtérbe állítani egyfajta értékelői magatartást sem. Ez elől persze teljesen elzárkózni sem akartam, de nem is tudtam volna, hiszen már maga a válogatás, aztán a tárgyalás, az ismertetés terjedelme, módja önmagában is értékítélet kifejezője. Úgy gondolom azonban, hogy a hibás nézetek és eredmények megítélése, tüzetes cáfolata, valamint esetleg a helyükbe új megoldások és lehetőségek felvetése elsősorban monografikus munkák és részlettanulmányok feladata, s így erre dolgozatomban keretében aligha vállalkozhatom. A kritikai szemlélet érvényesítése ugyanakkor a névkutatásban talán még fontosabb, mint sok más tudományterületen, mivel - lévén interdiszciplináris tudományág - az onomasztika művelői sokféle diszciplína képviselőjeként szólnak hozzá a helynevek kérdéséhez, gyakran olyan területekre is merészkedve, amelyeken tájékozottságuk olykor hiányosabb, és ismereteik sem mindig eléggé korszerűek. A nevekről születő írások között nem egy olyan - különben esetleg hasznos és értékes - munka is megjelenik, amely sem célkitűzéseire, sem az alkalmazott módszerekre nézve nem tekinthető a tudomány mai megítélése szerint tudományos alkotásnak. Az ilyen dolgozatoknak gyakran tapasztalható egy kalap alá vétele a névtudomány termésével kétségtávolan elbizonytalanítja az onomasztika belső értékrendjét, és rontja a külső megítélését is.

A helynévkutatás összetettségéből adódóan más szempontból is körül kell határolni azt a kutatási területet, amelynek az áttekintésére vállalkozom. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy munkámban *magyar* helynévkutatáson alapvetően a magyar nyelv helyneveinek tudományos interpretációjára irányuló vizsgálatokat értem. Minthogy azonban helyneveink között főleg a szomszédos nyelvekből, de máshonnan valók is szép számmal akadnak, ez az érintkezés a kutatások terén is szükségszerűen átfedéseket eredményez. Nyelvünk helyzetéből következik az is, hogy a határainkon túl több műhely és számos kutató foglalkozik a magyar helynevekkel, így természetes, hogy szemlém nem szorítkozhat a hazai kutatások eredményeinek bemutatására. Azokat a munkákat viszont, amelyek magyar tudósok alkotásai ugyan, de a finnugor, a szláv, a germán, a törökségi vagy más nyelvek névkutatását gyarapítják anélkül, hogy a magyar névanyaghoz számottevően hozzájárulnának, nem vehettem figyelembe. A magyar és a külföldi helynévkutatás kapcsolatára a megfelelő helyeken igyekszem rávilágítani, de emellett önálló fejezetben (*A magyar helynévkutatás nemzetközi kapcsolatai*) is célszerűnek láttam áttekinteni az ide tartozó kérdéseket.

A témakör meghatározásában egy további szűkítést is tettem, amely a helynévkutatás tudományági megítélését általában is érintheti: munkámban a helynévtan *nyelvészeti* szempontú kutatási eredményeit vettem elsősorban vizsgálat alá. Ezzel azonban nem kívánom megkérdőjelezni az onomasztika gyakran hangoztatott önállóságát. A szempontválasztás csak azt tükrözi, hogy magamat valamelyest felkészültnek csupán a nevek nyelvészeti interpretációjának terén tekintem. Nyelvészeti vizsgálaton az olyan irányú kutatást értem, amely mint nyelvi jelet - funkcionálását, belső szerkezetét, történetét stb. illetően - érinti a helyneveket. Az olyan munkákra, amelyek elsősorban az ebből levonható történettudományi, történeti földrajzi stb. következtetésekkel foglalkoznak, kevésbé vagy egyáltalán nem voltam tekintettel.

A magyar helynévkutatás eredményeit témakörök szerint haladva mutatom be. Ez nyilvánvalóan azzal a hátránnyal jár, hogy leginkább éppen azoknak a tudósoknak a munkásságáról nem tudok átfogó képet adni, akik a tudományterület egészét mozdították előre meghatározó módon. Csak reménykedhetem abban, hogy ennek ellenére valamelyest a részletekből is összeáll az egyes alkotói pályák fő vonulata, és kiderül, ki mit tett hozzá az elődök által felhalmozott tudásanyaghoz. Áttekintésemben a sokrétű problémákat széles

látókörrrel tárgyaló munkákról, összefoglalásokról sem egy helyütt szólok csupán, hanem minden olyan kérdésnél, amelyek tárgyalásában az adott művek nem hagyhatók figyelmen kívül. Egyedül a dolgozat két legterjedelmesebb, központi fejezete, a leíró és a történeti névkutatást tárgyaló rész elé illesztettem rövidebb összegzést is, hogy megkönnyítsem a több alfejezetben bemutatott problémák áttekintését. Az ebből a szerkezeti formából adódó ismétléseket igyekeztem ugyan elkerülni, átfedések mégis maradhattak munkámban. Mindezeket a nehézségeket azért vállaltam, mert az anyag tematikus elrendezése ugyanakkor jelentős előnyökkel járt. Jobban kitűnnek ily módon a névkutatókat leginkább foglalkoztató problémák, amelyeket ráadásul tudománytörténeti változásukban is közvetlenebbül láthatunk. A szakemberek is könnyebben megtalálják egy-egy őket érdeklő témakört, és talán a még megoldatlan feladatok is világosabban kirajzolódnak előttünk.

Könyvem előzményéül *Helynévkutatásunk utóbbi négy évtizede* című habilitációs értekezésem szolgált, amelyet 2001 decemberében a Debreceni Egyetemen védtem meg. A kézirat könyvvé formálásában sokat köszönhetek opponenseimnek, Mező András és Péntek János professzoroknak, akiknek a dolgozat egészére és részleteire vonatkozó megjegyzéseit szinte maradéktalanul hasznosítani tudtam. Köszönet illeti Tóth Valéria egyetemi adjunktust is, aki a technikai szerkesztő feladatait sokszorosan meghaladóan foglalkozott a szöveggel nemcsak formai, hanem tartalmi tekintetben is.

I. Bevezetés

1. A vizsgálat időhatárai

Az alábbiakban arról szólok, hogy miért éppen a dolgozat címében jelzett időszakot választottam vizsgálódásaim időbeli keretéül. Előrebocsátom: más kézenfekvő lehetőség is adódott volna. Névkutatóink jó része a magyar névtan önállósulásának, önálló tudományszakká válásának kezdeteit az 1940-es évek második felére teszi, és leginkább két valóban fontos munka, LÖRINCZE LAJOS *Földrajzineveink élete* (1947) és BENKŐ LORÁND *A Nyárárdmente földrajzi nevei* (1947) című önállóan kiadott vaskosabb tanulmányának a megjelenéséhez köti. Az előbbi dolgozatnak a Magyar Nyelvjárásokban való újrakiadásához írott kísérő tanulmányában SEBESTYÉN ÁRPÁD úgy jellemezte LÖRINCZE munkáját, mint amely „korszaknyitó jelentőségű a magyar helynévkutatásban. Vele, általa nyert polgárjogot nyelvtudományunkban az »önelvű névkutatás«, a »névélettani vizsgálat« irányzata.” (1967: 30).

A két jeles és gyakran idézett mű megjelenését azonban a helynevek kutatása terén sok éves, csaknem teljes csend követte. Tudománypolitikai okok miatt a tudományos élet irányítói igyekeztek visszaszorítani az e téren folyó munkálatokat. A névtani termés elapadása jól kitűnik KÁZMÉR MIKLÓSNak az 1945 és 1955, valamint az 1956 és 1966 közötti időszak helynévkutatását áttekintő bibliográfiai részletezettségű tanulmányaiból (1956 és 1968). A szerző a 60-as évek közepén azonban már azt állapíthatta meg, hogy „Az eredmények pusztán mennyiségi növekedése is azt mutatja, hogy alapvetően megváltozott a kutatás légköre. Teljesen megszűnt a gyanakvás, amely az előző évtizedben a névtani vizsgálatokat nem ritkán kísérte.” (1968: 108).

A magyar névkutatásban a „fordulat éve”-nek 1958-at szokás tartani (vö. SEBESTYÉN 1967: 37). Az ekkor megrendezett első névtani konferenciáról tizenegy év múlva, a második ilyen eseményen BENKŐ LORÁND azt állapíthatta meg, hogy az „a hazai névtani kutatások történetében számottevő fordulatot hozott, s megvetette alapját annak a fejlődésnek, amely azóta ismét töretlenül tart” (1970: 8). Ez a töretlen fejlődés a továbbiakban is jellemezte helynévkutatásunkat, ami dolgozatom időhatárainak megvonását ebben a tekintetben kellően indokolhatja. A korszakolás persze mindig önkényes, s az általam vizsgált időszak is számtalan, gyakran igen erős szállal kapcsolódik a korábbi évtizedek kutatásaihoz. De ugyanezt állapíthatnám meg akkor is, ha bármely más korszakhatárt választottam volna dolgozatom keretéül. A magyar helynévkutatás története önmagán belülről és a határtudományok eredményeiből egyaránt szervesen építkező tudományszaknak mutatja e diszciplínát, ezért az előzmények felvillantása az egyes témák kapcsán megkerülhetetlen.

Reményeim szerint munkám is bizonyítja azt, hogy a helynévkutatás a magyar nyelvtudomány egyik fontos területe volt történetének utóbbi bő négy évtizedében is. Az e téren folyó magas szintű munkáról szól az MTA Nyelvtudományi Bizottságának a magyar nyelvtudomány helyzetéről 1998-ban összeállított legutóbbi jelentése is: „A XX. századi magyar nyelvtudomány nagy hagyományú, világszínvonalon művelt területe a tulajdonnevek kutatása. Az utóbbi években e területen is további fellendülést figyelhetünk meg, amelyet a terület minősített kutatóinak egyre növekvő száma bizonyít, és amelyhez kiemelkedő egyéni teljesítmények kötődnek.” (Jelentés 1998: 5). Hasonlóan értékeli a magyar névkutatást KIEFER FERENCnek az MTA tudománypolitikai áttekintése részeként készült szemléje a hazai nyelvtudomány helyzetéről, amely a névtanról mint nemzetközi színvonalú diszciplínáról szól (2001: 13).

Az *Előszó*-ban vázolt célokból is adódóan az áttekintésnek felső időhatárt nem szabtam. Figyelembe vettem minden olyan munkát, amely a kézirat lezárásáig, a 2002. év végéig megjelent, illetőleg hozzám eljutott. Úgy vélem, e megoldással tehettem legtöbbet a helynévkutatás jelenlegi állásának, helyzetének minél tüzetesebb és aktuálisabb jellemzéséért. Olykor az általam lehetségesnek, fontosnak vélt kutatási perspektívák irányaira is megpróbáltam rávilágítani.

2. Kutatástörténeti háttér

Az itt tárgyalt bő négy évtized helynévkutatásait természetesen egyfajta belső változás, a kutatási területek átrendeződése, a vizsgálatok súlypontjának áthelyeződése, az alkalmazott módszerek módosulása is jellemzi. Jól kitűnik mindez azokról a tanulmányokról is, amelyek a korszak egy-egy időszakának áttekintésére vállalkoztak. Ezek közül KÁZMÉR MIKLÓS szemléléről az előzőekben már szó esett (1968). Vele csaknem egy időben jelent meg SEBESTYÉN ÁRPÁD értékelése szintén az előző két évtized helynévkutatásairól (1967), amelyben azonban a hangsúly inkább az 1960-as évek eredményeire esett. SEBESTYÉN áttekintése problémaérzékenységeivel kiemelkedik a névkutatásunk történetének ezen időszakát tárgyaló munkák közül, s a szerző a kutatási folyamatok elemzése révén ráadásul a kutatók előtt akkoriban álló feladatokat is számba vette.

A tudománytörténeti áttekintések rendjét és időhatárait a továbbiakban elsősorban a magyar névkutatók konferenciái szabták meg. A második tanácskozáson BENKŐ LORÁND még általánosságban, nagyobb távlatokból szemlélve mutatta be névtudományunk helyzetét és feladatait (1970). A harmadik konferencián előadását MEZŐ ANDRÁS azonban már kifejezetten a helynévkutatás megelőző tizenegy évének szentelte (1981a). Ugyanitt ÖRDÖG FERENC az országban folyó földrajzinévgyűjtés helyzetét és időszerű kérdéseit tekintette át (1981b). A negyedik névtani konferencián ugyancsak ő mindkét fenti témát újra összefoglalta (1989b). A magyar névkutatók ötödik tanácskozásán a névgyűjtés eredményeiről ismét csak ÖRDÖG FERENC számolt be (1997). Az elméleti munkákról áttekintő előadás itt nem hangzott el, a megelőző évek kutatási eredményei közül azonban HOFFMANN ISTVÁN bemutatta a történeti helynévkutatás területét érintő fontosabb munkálatokat (1997b). Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson ugyancsak HOFFMANN jellemezte a magyar helynévkutatás helyzetét az ezredfordulón (2002a).

A magyar helynévkutatás hosszabb-rövidebb időszakáról nemzetközi onomasztikai fórumokon is jelentek meg áttekintések. BENKŐ LORÁND az Onomában ismertette a magyarországi helynévgyűjtés eredményeit (1980), ugyanitt ÖRDÖG FERENC és VINCZE LÁSZLÓ mutatta be az 1990-es évek elejének magyar névkutatását (1994-95). Nagyobb időszakot átfogó tudománytörténeti tanulmányt közölt VINCZE LÁSZLÓ a Lipcsében megjelenő *Namenkundliche Informationen* hasábjain (2000a), és ő írta a három nyelven megjelent nemzetközi onomasztikai kézikönyvnek (*Namenforschung. Name Studies. Less noms propres. I-II.*) a magyarországi névkutatást bemutató fejezetét is (1995). A Debrecenben indított *Onomastica Uralica* sorozat második kötetében látott napvilágot HAJDÚ MIHÁLYnak az egyetemes és a magyar névkutatás történetét áttekintő tanulmánya (2002a), amelynek hangsúlyai elsősorban a régebbi korok bemutatására esnek, de több részletében szó van az utóbbi évtizedek eredményeiről is. Ugyanitt HOFFMANN ISTVÁN az e könyv esszenciájának is tekinthető dolgozatot tett közzé (2002b).

Megemlíthjük még, hogy TEMESI MIHÁLY a magyar nyelvtudomány 1945 utáni történetét feldolgozó könyvében önálló fejezetben tárgyalta a névtani kutatásokat (1980). Az itt elemzett

négy és fél évtized helynévkutatás-történetéhez hozzájárultak az egyes névtani részterületeket tárgyaló monográfiák is, amelyekben rendszerint megtalálható a feldolgozott témakör kutatástörténetének áttekintése is.

A kutatástörténeti előzmények közé számíthatók a bibliográfiai összefoglalások is, hiszen ezek rendkívül pontos képet adnak az adott tudományterület helyzetéről, törekvéseiről. A magyar névtudomány kurrens bibliográfiáját a Nemzetközi Névtudományi Társaság folyóirata, az *Onoma* a negyedik számtól, 1953-tól kezdődően tette folyamatosan közzé. Az összeállítást 1975-ig MIKESY SÁNDOR, ezt követően pedig ÖRDÖG FERENC készítette el, az utolsó hármat GERSTNER KÁROLLYal közösen. Az 1990-es évek első felében a kiadvány szerkesztői azonban átalakították az *Onoma* profilját, és megszüntették a nemzeti bibliográfiák közlését. Ennek következtében 1992-től megszűnt a magyarországi névtani bibliográfia publikálása is. Mivel ezek az értékes összeállítások a magyar névkutatóknak csak igen szűk köréhez juthattak el, az *Onomastica Uralica* szerkesztői a sorozat 1c kötetében (*Hungarian Onomastics in Onoma*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN-NYÍRKOS ISTVÁN-ÖRDÖG FERENC. Debrecen, 2002. 11-156) egybegyűjtve ismét közrebocsátották a mintegy másfél száz oldalnyi bibliográfiai gyűjteményt.

Névtani vonatkozású tételeket - akár elkülönítve, akár anélkül - a magyarországi nyelvtudomány átfogó bibliográfiái is természetesen tartalmazzanak. Sajnálatos azonban, hogy rendszeres bibliográfiai áttekintések a hazai lingvisztikáról csak viszonylag rendszertelenül jelentek meg. *A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája* 1961 és 1965 között, az *Annalecta Linguistica* 1970 és 1991 között, a *Hungarológiai Értesítő* pedig 1979 és 1994 között nyújtott szakirodalmi összefoglalást a magyarországi névkutatásról.

Az első nagyobb terjedelmű magyar névtani bibliográfia az *Onomastica Uralica* sorozat 1a és 1b kötetének részeként jelent meg. E kötetek az uráli nyelvek válogatott névtani bibliográfiáját bocsátották közre. A magyar bibliográfiai válogatást - amely a könyv szerkezetének megfelelően hat fejezetben (bibliográfiák, általános névtan, helynévkutatás, személynévkutatás, egyéb névfajták kutatása, alkalmazott névtan) mutatja be az anyagot - HLAVACSKA EDIT és TÓTH VALÉRIA állította egybe (2001). A bibliográfia az utóbbi fél évszázad publikációit nagyobb gyakorisággal tartalmazza, mint a korábbiakat, s a 130 oldalon közzétett anyagnak több mint a fele helynévtani vonatkozású. A sorozat szerkesztőinek szándéka szerint az 1999. év utáni időszak névtani termésének bibliográfiai összefoglalásait - a többi uráli nyelv hasonló bibliográfiáival együtt - folyamatosan közzéteszik a kiadvány következő kötetében.

3. Előzmények

3.1. Helynévkutatás a 19. században²

A nevek iránti tudományos érdeklődés Magyarországon először a 19. század elején mutatkozott meg. A magyar nyelvújítás időszaka, a nemzeti nyelv felemelésének, kiművelésének programja a nyelvtudósoktól elsősorban korszerű szótárak létrehozását várta el. Gróf TELEKI JÓZSEF, a kor egyik legnagyobb tudományos szaktekintélye pályadíjas szótárszerkesztési tematikájú dolgozatában kifejtette, hogy „egy tökéletes magyar szótár”-ba a tulajdonnevek is fölveendők. A különféle etimológiai, történeti, értelmező és tájszótárakba részint az ő hatására szép számmal kerültek be tulajdonnevek is, amelyek ily módon nyelvészeti - modern

² A 19. század magyar helynévkutatásának történetét SZABÓ T. ATTILA foglalta össze terjedelmes tanulmányban (1944). A 19. századnak és az azt megelőző időszaknak a tulajdonnevekkel foglalkozó hazai munkáit újabban HAJDÚ MIHÁLY tekintette át (1999a és 2002c).

értelemben vett lexikográfiai - feldolgozás tárgyává váltak. A 19. század legjelentősebb magyar nyelvi szótárának, a CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS szerkesztette *A magyar nyelv teljes szótára*-nak (CzF.) bőséges helynévi anyaga a kutatásoknak ma is fontos forrása.

A nevek szótári megjelenítése megkövetelte összegyűjtésüket, amely a magyar tudományosságunknak is fontos programja lett. A tudományos akadémia elődje, a Magyar Tudós Társaság európai viszonylatban is úttörő módon 1837-ben tűzött ki először pályatételt a magyar hely- és családnevek összegyűjtésére. E téren az első maradandó eredmények az 1850-es években születtek meg, elsősorban RÉVÉSZ IMRE érdeméből. A későbbi jeles egyháztörténész pályája kezdetén nemcsak helynévgyűjtéssel foglalkozott,³ hanem határozott elképzeléseket fogalmazott meg a névanyag feldolgozásáról is. RÉVÉSZ a korabeli helyneveknek fontos történeti forrásértéket tulajdonított, amelyek megfejtése révén a régi magyar nyelv és történelem feltárul a kutató előtt. Példáját többen követték, így a 19. század közepén jó néhány - a korabeli tudományosság mércéjével mérve is - változó értékű helynévgyűjtemény látott napvilágot.

E próbálkozások közül maradandó értékűként emelkedik ki PESTY FRIGYES történész vállalkozása, aki 1864-ben az akkori Magyarország minden településének összes használatban lévő helynevét kívánta összegyűjteni. A helyi közigazgatási szervek által elvégzett vagy elvégeztetett munka eredménye - amely 63 kéziratos kötetben, több mint 30.000 lapon őrzi a 19. század közepének helyneveit - ma már a történeti helynévkutatás felbecsülhetetlen forrása. Ez akkor is egyértelműen megállapítható, ha erőnkeletével számba vesszük a gyűjtemény nem elhanyagolható hiányosságait is.⁴ A történész akadémikus PESTY FRIGYES, aki rendkívül tájékozott volt a korabeli európai, főleg a német névkutatás kérdéseiben is, azt vallotta, hogy a nyelv- és a történettudománynak kell elsősorban szövetkeznie a helynevek tudományos feldolgozásában. A magyar helynévkincs közzétételére szótári sorozatot indított (PESTY 1888), amely az első tudományos értékű magyar helynévszótárnak tekinthető. A szerző halála miatt azonban ennek csak egyetlen kötete jelent meg.

A 19. század utolsó harmadában főleg a történettudósok vallatták a helyneveket, elsősorban azzal a céllal, hogy a nevek vizsgálata révén a Kárpát-medence etnikai viszonyainak változásáról képet alkothassanak. Ezek közül kiemelkednek azok a munkák, amelyek az ország egész területére vonatkozó feldolgozásként készültek el. ORTVAY TIVADAR az Árpád-kori Magyarország vízrajzát kísérelte meg rekonstruálni a korabeli víznevek szócikkese feldolgozása révén (1882), CSÁNKI DEZSŐ pedig a Hunyadiak korának történelmi földrajzát írta meg igen gazdag helynévanyag alapján (1890-1913). Mindkét mű ma is nélkülözhetetlen forrásanyag a történeti helynévkutatásnak.

A fentiekből is kitűnik, hogy a nevekkel akkoriban a nyelvészek még kevésbé foglalkoztak ugyan, de 1872 után, a Magyar Nyelvőr megindulását követően erre is egyre több lehetőség nyílt. E fórumon elsősorban helynévközlések jelentek meg, de több elméleti írás is napvilágot látott itt.

Az élőnyelvi helynévanyag hasznosítása terén a 19-20. század fordulóján fellendülő néprajzi kutatások érték el a legtöbb eredményt. Az úttörő ezen a téren JANKÓ JÁNOS volt, aki a Kalotaszeg magyar népéről írott könyvében helynévi anyagot is közölt (1892). Élőnyelvi gyűjtőmódszerét folyamatosan tökéletesítve a Balaton-melléken már olyan elvek szerint dolgozott (1902), hogy ezzel a későbbi korok kutatóinak is mintát adott.

³ RÉVÉSZ névtárát É. KISS SÁNDOR adta ki a MND. 21. számaként.

⁴ A névtárról - egyes részeinek újabb kori kiadása kapcsán - részletesebben szólok a *Történeti helynévkutatás. Források fejezetében*.

A 20. század elején jelent meg ugyan a *Magyar oklevélszótár* (OklSz.), de SZAMOTA ISTVÁN és ZOLNAI GYULA műve célkitűzésével, szemléletével és közzétételi módszerével inkább még érthetően a 19. század végének törekvéseihez kapcsolódik. A *Magyar nyelvtörténeti szótár* (NySz.) pótlékának szánt szótár az 1526 előtti magyar szórványemlékek anyagát dolgozta fel. Tulajdonneveket címszavai közé ugyan csak szigorú korlátozással vett fel, helynévi adatok azonban a közszók szócikkeiben nagy bőséggel fordulnak elő. A szótár ma is gyakran használt forrása a névtörténeti kutatásoknak, de használatát nagyban korlátozza, hogy a nyelvi anyag lokalizálás nélkül szerepel benne.

3.2. Helynévkutatás a 20. század első felében

A nevek vizsgálata a magyar nyelvtudomány, szorosabban a történeti nyelvészet fontos részévé MELICH JÁNOS munkássága révén vált a 20. század elején.⁵ MELICH - aki nemcsak az egyik legtermékenyebb magyar nyelvtörténész, hanem egyben kiváló szlavista is volt - tudományos érdeklődésének középpontjában a magyar szókincs nyelvtörténeti szempontú feldolgozása állt. Ennek keretében - főleg a GOMBOCZ ZOLTÁNNAL közösen írt, torzóban maradt *Magyar Etymologiai Szótár*-ban (EtSz.), de önálló közleményekben és monográfiákban is - több ezer magyar helynév eredetét fejtette meg. Munkásságával a nemzetközi szintű magyar etimológiai kutatások egyik megalapozójává vált. A helynévfejtésben kialakított módszereinek és alapelveinek jó részét a modern névkutatás is mérvadónak tekinti. MELICH munkáira a rendkívül gondos nyelvtörténeti adatolás jellemző: egy-egy név vizsgálata során az azonos töre visszavezethető összes nevet igyekezett bevonni a kutatómunkába, ezeket megbízhatóan lokalizálta, és aprólékos helyesírás- és hangtörténeti, valamint alaktörténeti levezetéssel mutatta be a név keletkezés- és fejlődéstörténetét.

MELICHnek fontos törekvése volt, hogy a nyelvtudomány, elsősorban a helynévfejtés eszközével megvilágítsa a Kárpát-medence etnikai összetételét a magyar honfoglalás korában: azaz felderítse a magyarság ideérkezése előtt e helyen élő népeket. Az e témakörben írott monográfiája, *A honfoglaláskori Magyarország* (1925-29) a magyar névkutatás eredményeinek első nagyszabású szintézise volt. MELICH idős kori munkássága belenyúl az e könyvben vizsgált időszakba. Az ekkor elért eredményeiről a megfelelő fejezetekben szölok.

MELICH JÁNOS kiemelkedő képviselője volt annak a nyelvészeti irányzatnak, amelyet budapesti iskola néven szokás emlegetni. Ez a nyelvtörténeti iskola az újgrammatikusok szemléletét vitte tovább, s az általa képviselt nyelvészeti realizmus egy sor kiváló nyelvtörténész munkásságának volt meghatározó jellegzetessége. Közülük a névkutatásban is maradandót alkotott KNIEZSA ISTVÁN, PAIS DEZSŐ és BÁRCZI GÉZA.

KNIEZSA ISTVÁN MELICH tanítványaként több ponton fejlesztette tovább mestere munkásságát.⁶ Legközvetlenebbül a *Magyarország népei a XI.-ik században* (1938) című monografikus feldolgozásában, amely elsősorban helynevek elemzése révén mutatja be a Kárpát-medence etnikai összetételét a magyar honfoglalást követően. A munkában a zárt tömbökben tömörült két népnek, a magyarnak és a szlávnak a helynevei kapták a legnagyobb teret. KNIEZSA az e dolgozatának megjelenését követő bő évtizedben publikálta névtani műveinek nagy többségét. Több korai nyelvemlékünk névanyagát dolgozta fel önálló tanulmányokban, közülük kiemelkedik a zabori apátság oklevelének elemzése (1947-49). Különösen intenzíven kutatta az ország keleti területeinek helynévrendszereit jellemző sajátosságokat. Az e kérdéskörben írt nagyszabású összegzést *Keletmagyarország helynevei* címen publikálta (1943-44). Az

⁵ MELICH JÁNOS munkásságáról KISS LAJOS írt összefoglalást (1995e).

⁶ KNIEZSA ISTVÁN munkásságáról szintén KISS LAJOS írt áttekintést (1994d).

1400 előttről való helynévi források feldolgozása révén KNIEZSA Erdélynek és peremvidékeinek a korai népességtörténetét vázolta fel. Emellett munkájában a helynevek állományának leírásához olyan rendszertani keretet, helynév-tipológiát is megalkotott, amely a különféle névadási típusok összevetésére ad lehetőséget. A KNIEZSA-féle helynév-tipológia a nevek jelentéstani és alaktani rendszerezésével, valamint egyes névtípusok kronológiai jellemzőinek meghatározásával napjainkig irányadó jelentőségű a névrendszertani vizsgálatokban. A nyelvek érintkezésének helynévtani tapasztalatait összegezte a *Párhuzamos helynévadás* című dolgozatában (1944). KNIEZSA legtöbb névtani munkájának eredményeit napjainkban is kiindulópontként használják fel a hasonló természetű kutatómunkában.⁷

PAIS DEZSŐ és BÁRCZI GÉZA nyelvtörténeti munkássága elsősorban korai szórványemlékeink feldolgozása révén kapcsolódik a helynévkutatáshoz. PAIS a veszprémi apácák adománylevelét vette vizsgálat alá (1939), BÁRCZI pedig a tihanyi apátság alapítólevelének tárgyalásával adott máig sem meghaladott elemzési mintát (1951). PAIS DEZSŐ emellett számos helynévfejtést tett közzé, és sokat foglalkozott Anonymus gesztájának neveivel is.

A budapesti iskolának a fentiekben tárgyalt képviselői mellett említést érdemel MOÓR ELEMÉR is, aki MELICH JÁNOS talán legnagyobb tudományos ellenfeleként fogalmazta meg nyelvészeti és különösképpen helynévtani elképzeléseit. MOÓR legjelentősebb, német nyelven közzétett munkájában Nyugat-Magyarország középkori településtörténetét vázolta fel a helynevek tükrében (1936).

Az 1930-as-1940-es években - MELICH és KNIEZSA munkásságának fénykorában - új kutatási programot fogalmazott meg és indított el SZABÓ T. ATTILA,⁸ aki a névkutatás addigi település- és víznévi irányultságától eltérően a határnevekre irányította rá a figyelmet. A CSÜRY BALINT által képviselt néprajzkutatói törekvésekkel összhangban nagyobb szerepet kapott nála az élőnyelvi helynévanyag vizsgálata is. A SZABÓ T. ATTILA körül kialakult névkutató csoport, az úgynevezett erdélyi iskola kutatói Erdély településeinek történeti és élőnyelvi helynévanyagát kívánták összegyűjteni és feldolgozni. A csaknem két tucatnyi terjedelmes helynévpublikáció közül is kiemelkedik hatalmas adatgazdagságával SZABÓ T. ATTILÁNAK a kalotaszegi helynévgyűjteménye (1942). Az ígéretesen induló munka azonban mintegy egy évtizedes működést követően az 1940-es évek közepén - a politikai, társadalmi változások következményeként - megszakadt, és hosszú évtizedekig nem folytatható tovább.

A mikrotoponimák névrendszertani feldolgozásában az erdélyi iskola hagyományaira támaszkodva legmesszebbre BENKŐ LORÁND jutott, akinek *A Nyárádmente földrajzi nevei* című munkája (1947) a későbbiekben sok hasonló elemzéshez szolgált mintául. BENKŐ egy adott terület teljes helynévanyagának rendszerezéséhez kísérelt meg alkalmas kategóriákat kialakítani jelentéstani, alaktani és fejlődéstörténeti megközelítés keretében.

Egy általánosan használható névelemzési modell kidolgozásában fontos lépést jelentett KÁZMÉR MIKLÓS az *Alsó-Szigetköz földrajzinevei* című dolgozatának a megjelenése (1957), amelyet a szerző 1948-ban mint doktori értekezést védett meg (vö. 1949: 75). KÁZMÉR elsősorban a helynevek szerkezeti elemzése terén ért el fontos új eredményeket.

A BENKŐ dolgozatával azonos évben jelent meg LŐRINCZE LAJOSnak egy vékony füzet *Földrajzineveink élete* (1947) címmel, amely a modern magyar helynévkutatás egyik leg-

⁷ KNIEZSA legfontosabb két művének a közelmúltbeli újradiszkálása is eredményeinek időtállóságát mutatja. A *Magyarország népei a XI. században* 2000-ben, a *Keletmagyarország helynevei* 2001-ben jelent meg a Lucidus Kiadó Kisebbségkutatás Könyvek sorozatában. Mindkét munkához KISS LAJOS írt bevezető-értékelő tanulmányt (2000b és 2001a).

⁸ SZABÓ T. ATTILA tevékenységéről BALASSA IVÁN írt összefoglalást (1996).

többet idézett munkája lett. LŐRINCZE dolgozatában valójában a magyar névkutatás két fontos irányát egyesítette: a KNIEZSA-féle rendszertani leírást és a SZABÓ T. ATTILÁTól szorgalmazott mikrotoponímiai vizsgálatokat. LŐRINCZE megalkotta a *névélettan* fogalmát, amely a magyar onomasztikában lényegében a névkutatás önelvűségének és önállóságának a kifejezőjévé vált. Az interdiszciplináris jellegű névkutatás önálló tudományként való megjelenését a legtöbb magyar névkutató e dolgozat megjelenéséhez kapcsolja.

Sajátos ellentmondása ugyanakkor a magyar névtan fejlődésének, hogy éppen a tudományterület önállóságának deklarálását követően törik meg e téren a kutatások lendülete. Az ezt követő időszak tudománypolitikai törekvései háttérbe szorították a névkutatást, mivel ideológiai szempontból olyan tudományszaknak tekintették - összességében teljesen méltánytalanul -, amely a két világháború között a szélsőséges nacionalista eszmék szolgálatába szegődött. Az addig rendkívül élénk, termékeny helynévkutatás témaköreiből a következő évtizedben ennek következtében szinte alig jelentek meg publikációk. Néhány kivételtől eltekintve csupán a helynév-etimológiák vékony fonala mutatja ebben az időszakban egyedül a folytonosságot a magyar helynévkutatás történetében.

II. A helynévkutatás tudományos környezete

1. A névtan helyéről

Az 1950-es évek apálya után a következő évtized a névtani kutatások nagyarányú fejlődését hozta. Ez nem csupán a publikációk számának hirtelen gyarapodását jelentette, hanem azt is, hogy a névtan egészének helye, tudományos önállóságának kérdése is egyre inkább napirendre került. A névkutatás hovatartozását illetően sokféle közelítésmód és értékelés jellemezte a kutatók magatartását.

Hagyományosnak, ám ma is korszerűnek tekinthető az a vélemény, amelyet a második névtani konferencián a magyar névtudomány helyzetét és feladatait áttekintő előadásában BENKŐ LORÁND képviselt: „a névtan alapvetően nyelvtudományi diszciplína, hiszen tárgya: a név nyelvi elem, következésképpen problematikájának megközelítéséhez mindenekelőtt a nyelvtudomány elveinek és módszereinek alkalmazása szükséges” (1970: 7). Felfogása azonban nem kívánja kisajátítani a neveket a nyelvtudomány számára, hiszen a névtan „műveléséhez számos más tudományág ismeretanyagának bevonása is szükségeltetik, és eredményei számos más tudományág számára is hasznosíthatók” (uo.).

A fentiek igazságát az említett konferencia előadóinak szakmai megoszlása önmagában is jelezte: a közel fél száz nyelvész szakember által megtartott előadás és hozzászólás mellett három történész és négy néprajztudós - mindnyájan szakmájuk legjobb képviselői közül valók - mutatta be a nevekkal kapcsolatban a saját tudománya számára fontos szempontokat. BENKŐ a névkutatás egyik leglényegesebb feladatát éppen az ilyen tudományközi együttműködésben látta: „a magyar tulajdonnévanyag nyelvészeti feldolgozásában az eddiginél jobban ki kellene munkálni a társtudományok szempontjainak érvényesítését, valamint - ezzel összefüggésben - a társtudományokban való hasznosítás módszerbeli fogásait, velejáróit; e téren tág lehetőségek nyílhatnak a nyelvtudomány és több más társadalomtudományi ágazat kapcsolatainak még szorosabbá tételére” (i. m. 15).

E felfogást más oldalról egészíti ki GYÖRFFY GYÖRGY véleménye, aki szerint a nyelvészet és a történettudomány „legalábbis egyenrangúan veszi ki részét” a nevek vizsgálatából (1972: 311). Az egyenrangúságot az általa kifejtettek alapján úgy kell értenünk, hogy a történész és a nyelvész feladatai megoszlanak a neveket illetően: a történész feltárja és kiadja a forrásokat, lokalizálja a neveket stb., a nyelvész pedig megfejti az eredetüket, megvizsgálja a nyelvi formájukat, változásukat stb., azaz a két szakma ismeretanyaga kölcsönösen kiegészíti egymást.⁹

Az említett második névtani konferencián azonban a fentiekől eltérő vélemények is hangot kaptak. PAPP LÁSZLÓ előadásának fő témájául választotta, hogy a névtudomány és a nyelvtudomány viszonyát tisztázza (1970). Kissé homályosan megfogalmazott kiindulópontjától - „A névtudomány és a nyelvtudomány részint alárendelt, részint mellérendelt viszonyban van egymással.” (i. m. 27) - eljut a névtan önállóságának tételéig. Az a kétségtelen tény ugyanis, hogy a nevek interpretációja során sokféle, nem tisztán nyelvészeti ismeretanyagot is fel kell használnunk, szerinte „megokoltta teszi vagy tette azt az igényt, hogy a névtudományt önálló és önelvű tudományos diszciplínának tekintsük, olyan tudományágnak, amely nem segédtudományként szolgál más tudományokat [...], hanem olyannak, amelynek megvannak

⁹ Ehhez lásd még GYÖRFFY 1970.

a maga sajátos problémái és ezeknek a problémáknak a megoldásához vezető saját módszere” (i. m. 28).

A névtan önelvűségét valló nézet - mint korábban láttuk - a magyar szakirodalomban LŐRINCZE LAJOSTól származik (1947). Ez a gondolat az 1970-es évekre megizmosodott, és olyan markáns formában is megmutatkozott, mint amilyen például HAJDÚ MIHÁLY kijelentése: „ma már határozottan állíthatjuk, hogy a névtudomány önálló tudományág” (1974: 17). MEZŐ ANDRÁS is e felfogáshoz kapcsolódott a második és harmadik névtudományi konferencia között eltelt időszak helynévkutatási eredményeit áttekintve (1981a: 87-90). Szemléletes példán mutatta be érveit, amelynek a háttérében az a gondolat áll, hogy „egy tudományág önállóságáról a pontosan körülhatárolt tárgy és vizsgálati cél, az alkalmazott módszerek és a sajátos kategóriarendszer alapján szoktunk dönten; ha tehát a helynévkutatás körében felismerhetjük ezeket a feltételeket, nem lehet tőle az önálló tudományág rangját megtagadni” (i. m. 88).

Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy e kérdéskörrel olyan alaposabb, részletezőbb tanulmány nem született, amely arra vállalkozott volna, hogy a fenti szempontokat elméleti igényrel megtárgyalja. Legnagyobb hiányérzetünk talán a módszerek bemutatásának elmaradása miatt van, annál is inkább, mert azzal a megállapítással, mely szerint a névtudományban „az egyetlen célra vezető, új ismereteket feltáró módszernek” az indukciót tarthatjuk (PAPP L. 1970: 29-30), nem érthetünk egyet.

A tudományterület önállósága körül folytatott vitákat néhány évtized távolságából kissé öncélúnak tarthatjuk. Hogy nem igazán meghatározó kérdésről van szó, talán az is jelzi, hogy az önelvű névtan képviselői már akkor is és azóta is ugyanolyan elvek, módszerek szerint vizsgálták a neveket, mint akik - álláspontjuk szerint - nyelvészként, esetleg történészként művelték, művelik e tudományt.

A fenti dilemma természetesen nemcsak a magyar névkutatást érintette, hanem számos nemzetközi példát is látunk a folytonos felbukkanására. KISS LAJOS a nemzetközi névtudományi folyóiratokat szemlélve ilyen eltérő megközelítéseket is bemutatott. Idézi ERNST DICKEMANNT, aki már 1955-ben önálló, a nyelvtudománnyal egyenrangú társadalomtudományi diszciplínának tartotta a névtant (KISS L. 1966: 361). Másrészt hivatkozik a híres lengyel személynévkutató WITOLD TASZYCKI felfogására, amely szerint az onomasztika a nyelvtudomány szerves alkotórésze, és a nevek más tudomány hatókörébe utalása több kárral járhat, mint haszonnal (i. m. 370).¹⁰

A magyar névkutatás az 1970-es évek végéig igen határozott és gyors ütemű fejlődésen ment keresztül. Művelői a tudományszak helyét - az erről szóló elvi állásfoglalásoktól valójában függetlenül - munkáikkal egyértelműen kijelölték: elsősorban a történeti tudományok síkján, egyfajta tudományközi területen. Bizonyára ezzel is magyarázható, hogy a 80-as-90-es években csupán egy-két tanulmány fő témaként szerepel a névtan jellegének, feladatkörének meghatározási szándéka, helyének kijelölése a tudományok rendszerében. Az e tárgyban tett szórványos megjegyzések is gazdagították azonban néhány újabb árnyalattal ismereteinket.

MÁTÉ JAKAB, a kiváló tudománytörténész - aki egyébként névkutatással nem foglalkozott - a névtudomány helyét a nyelvészeti tudományok rendszerében látja kijelölhetőnek (1993). Hangsúlyozza azonban, hogy „a névtudomány ma már nem csupán nyelvészeti diszciplína, tehát nem csupán nyelvészeti ismereteinket gazdagítja, mivel olyan »holdudvara« alakult ki, oly sok tudományos területtel érintkezik, hogy integráló ereje már-már közelít a lendületesen fejlődő szövegtanéhoz” (i. m. 229). Ennek alapján véleménye szerint „ma már nem túlzás a

¹⁰ Ugyanerről lásd még KISS L. 1970a: 16-7.

névtanról mint interdiszciplináris tudományterületről beszélni” (i. m. 231). MÁTÉ a tulajdonneveket a nyelvtudomány legtöbb ágával kapcsolatban levő nyelvi elemnek tekinti, és problematikáját leginkább a lexikológián belül tartja tárgyalhatónak. A nyelvtudomány újabb irányainak fejlődése következtében azonban ma már e terület is nagyfokú differenciáltságot mutat: beletartozik egyebek között az etimológia, a szóképzés, a szemasziológia és az onomasziológia tárgyköre is.

BENKŐ LORÁND az utóbbi években közzétett írásaiban a névtudományt a társadalomtudományok között továbbra is az egyik legkomplexebb tudományágnak tartja, amelynek interdiszciplináris jellege elsősorban abban nyilvánul meg, hogy művelőinek számos tudományágban kell jártasnak lenniük (1997b: 6). A névtant önelvűnek mondja abban a tekintetben, hogy „interdiszciplináris sokoldalúságát saját szemléletében és módszertanában ötvözi” (i. h.), ez azonban nem jelent öncélúságot, amit az bizonyít, hogy eredményeivel sok más tudomány műveléséhez is hozzá tud járulni. BENKŐ hangsúlyozza, hogy a segédtudományi szerep nem értékcsökkentő jellegű - korábban a névkutatás éppen azért küzdött, hogy e szerepből kilépjen -, hanem ellenkezőleg: a névtan sokféle hasznosíthatóságának élénk tanúbizonysága. Kiemeli azt is, hogy a névtudomány - noha a kutatási elvek és módszerek tekintetében lépést tart a nemzetközi eredményekkel - kifejezetten nemzeti tudomány jellegű diszciplína. JUHÁSZ DEZSŐ az ötödik névtani konferencián tartott előadásában a névtudományt éppen ilyen összefüggésben, azaz mint magyarságtudományt vizsgálta, elsősorban a két világháború között folytatott kutatásokra irányítva rá a figyelmet (1997).

KIEFER FERENC a névtant alapvetően filológiai jellegű tudománynak tekinti (2000: 159-60). A tulajdonnevek vizsgálatában azonban éppoly fontos szerepűnek tartja a logikai-filozófiai megközelítést is. A nevek nyelvészeti interpretálását pedig használati szabályaik elemzésével azonosítja. E felfogás még akkor is túlságosan leszűkíti a nyelvészeti értelmezést, ha a használati szabályok közé kevésbé sorolható formai tulajdonságok vizsgálatát is magában foglalja, hiszen például ezzel a nyelvészet köréből kizárja a történeti közelítésmód lehetőségét.¹¹

A KIEFERÉHEZ HASONLÓ HOFFMANN ISTVÁN nézőpontja abban a tekintetben, hogy „a tulajdonnevekhez vagy még általánosabban a névproblémához sokféle tudománynak van, lehet köze. Ez abból következik, hogy a név nyelvi jelenség, s a nyelv mint az emberi nem egyik jellegzetes specifikuma, sokféle vizsgálódás tárgya lehet” (1993a: 4). Ez a helyzet azonban azzal a veszéllyel jár, hogy a különféle megközelítések alapelveinek, módszereinek, netán kutatási céljainak keverése súlyos szemléleti torzulásokhoz is vezethet. A különböző érintett tudományágak kooperativitása ennek ellenére - vagy éppen emiatt - elengedhetetlenül fontos. HOFFMANN arra is felhívja a figyelmet, hogy maga a nyelvészeti közelítésmód eleve igen sokszínű lehet, ezek a megközelítések azonban nem bizonyulnak feltétlenül egymást kiegészítő jellegűnek, de nem is tarthatók egymást szükségképpen kizáróknak (1994: 115). Felfogása szerint az éppen követett módszert az minősíti leginkább, ha segítségével egy-egy problémát sikeresebben tudunk kezelni, megvilágítani, mint valamely más eljárás alkalmazásával.

A névtan vizsgálati területének meghatározásában olyan vélemények is megjelennek kutatóinknál, amelyek mind az elméletileg lehetséges, mind a ténylegesen is megvalósult kutatási területeknél szűkebb teret szabnak a névtudomány számára. HEGEDŰS ATTILA például azt vallja, hogy „A névtan vizsgálati területei lényegében a névhasználat két aspektusát jelentik: vagy a névteremtést tanulmányozzák, vagy a névalkalmazást.” (1997: 8). NYÍRKOS ISTVÁN megfogalmazása, amely szerint „A n y e l v t a n mellett [...] joggal kell számolnunk

¹¹ KIEFER felfogásának részleteit lásd a *Névelmélet* fejezetében.

a névtan fogalmával” (1989: 291), többféleképpen is értelmezhető attól függően, hogy a *nyelvtan*-t milyen értelemben használjuk.¹² Ha szerkesztést, vagyis grammatikát értünk rajta, úgy a névtan viszonylag kis területre húzódik össze. Ha pedig a *nyelvtan* a nyelvi elemek és használati szabályaik teljes rendszerét is magában foglalja, akkor a névtan - szinte megkettőzve magát a nyelvreírás - nagyon tág értelmű lesz. Ez utóbbi értelmezéshez hasonló felfogásra törekvést HAJDÚ MIHÁLY munkáiban is megfigyelhetünk (1997b és 1998b).¹³

2. A magyar helynévkutatás nemzetközi kapcsolatai

Egy időszak tudománytörténeti szempontú áttekintése természetesen nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy az adott tudománynak a kutatói milyen ismeretekkel, információkkal rendelkeznek a tudományterület szélesebb tudásanyagából. Igaz ugyan, hogy a helynévkutatás erősen nemzeti irányultságú diszciplína, ennek is van azonban általános elméleti alapozása, háttere. Másrészt a nyelvek érintkezésének a lecsapódása a helynévanyagban szintén szükségessé teszi a kérdéses nyelvek kutatásaiban való tájékozódást is. Abból, hogy az itt vizsgált korszak magyar helynévkutatásában milyen mélységben, hogyan jelennek meg más nyelvek névkutatási eredményei, sok tekintetben következtethetünk névtudományunk kapcsolatrendszerére, nemzetközi beágyazottságára. Egy ilyen szemle azt is megmutathatja, hogy a külföldi tudományos eredmények és irányok befolyásolták-e, és ha igen, milyen mértékben és mely területeken a hazai kutatásokat.

2.1. Nemzetközi névtani konferenciák

Általában megállapítható, hogy az 1950-es évek elzártsága után a magyar névkutatókban egyre jobban felerősödött a nemzetközi tájékozódás igénye. A maga korában önmagán túlmutató jelentése lehetett annak, hogy 1958-ban az első magyar névtani konferencia nyitóelőadásában BÁRCZI GÉZA az abban az évben Münchenben megrendezett nemzetközi névtudományi konferencián szerzett tapasztalatairól számolt be (1960). Ismertette a konferencia gazdag tematikáját, különösen részletezve - az egyik fő előadás (a ROHLFS professzoré) nyomán - az európai víznév kutatások kérdését. Ennél is feltűnőbb azonban az a buzgalom, amellyel BÁRCZI a konferencia egészének hangulatát igyekezett hazai kollégái elé varázsolni olyan részletek felvillantásával, mint a divatba jövő „talpon álló fogadások” „dévajul könnyed” témái vagy a résztvevők számára szervezett kirándulások élményei.

A magyar névkutatók ezt követően is rendszeresen részt vettek a nemzetközi névtani konferenciákon. Ezek tematikájáról a második hazai névtani tanácskozáson KISS LAJOS adott rövid áttekintést, kiemelve a firenzei kongresszus (1961) személynévtani irányultságát, valamint az amszterdami (1963) és a londoni (1966) rendezvényeknek az európai víznév kutatásokkal kapcsolatos vitáit, eredményeit (1970a: 24-6). Az ezt követő nemzetközi rendezvényekről ugyancsak ő számolt be dióhéjban a negyedik magyar névtani konferencián megtartott előadásában (1989a: 29-30): Bécsben (1969) a hegynyeké volt a vezető szerep, Szófiában (1972) a történeti földrajzi vonatkozások kerültek előtérbe, Bernben (1975) és Krakkóban (1978) viszont inkább az elméleti kérdések felé fordult a figyelem.

Az 1980-as évektől e jelentős nemzetközi tanácskozásokon egyre több magyar kutató képviselte - rendszerint szekcióelőadással - a magyar névkutatást. Igaz, a tengerentúli rendezvé-

¹² Ehhez lásd legutóbb LENGYEL 2000: 23.

¹³ Ezekről részletesebben lásd a *Névelmélet* fejezetében.

nyekre (1981: Ann Arbor, 1987: Quebec) ez a megállapítás csak részben érvényes, mivel az USA-ban KÁLMÁN BÉLA (1982b), Kanadában pedig DÉCSY GYULA - ő sem Magyarországról - (1988) volt az egyetlen magyar résztvevő. A nemzetközi konferenciákról ez idő tájt már nemcsak a hasonló hazai rendezvényünkön esett szó, hanem egy-egy résztvevő gyakran önálló beszámolóban is tájékoztatta róluk a hazai szakmai közvéleményt. A lipcsei kongresszusról (1984), ahol a nevek szociolingvisztikai aspektusa került előtérbe, két írás is megjelent (BÜKY B. 1985 és VINCZE 1984a). Ők a szép számú magyar küldöttség tagjai által tartott több mint fél tucat előadás sikeréről is beszámolhattak, sőt arról is, hogy felvetődött a kongresszus magyarországi megrendezésének gondolata (BÜKY B. 1985: 371). Az elképzelések szerint erre az 1990-es évek elején kerülhetett volna sor, anyagi és szervezési nehézségek miatt azonban ez a lehetőség sajnos, nem valósult meg. Voltak magyar résztvevői az 1990-ben Helsinkiben és az 1996-ban Aberdeenben megtartott kongresszusoknak is, ezekről azonban beszámolók nem készültek. A Trierben (1993) és a Santiago de Compostelában (1999) megtartott rendezvényekről ismét olvashattunk hazai szaklapokban is (VINCZE 1994 és POSGAY 1999). A 2002-ben Uppsalában megrendezett tanácskozásról - amelyen több fiatal kutatónk is részt vett - még nem jelentek meg tudósítások.

A névkutatás nemzetközi előretörését mutatja, hogy szerte a világban egyre több tudományos tanácskozásnak volt témája a nevek ügye. Alkalmyszerűen ilyen rendezvényekről is jelentek meg szakmai áttekintések hazai folyóiratokban. GERSTNER KÁROLY például arról tájékoztatót, hogy Németországban Giessenben a dülőnévkutatásnak szenteltek külön konferenciát (1985). MIZSER LAJOS két finnugor kongresszusnak, az 1985-ben Sziktivkarban és az 1995-ben Jyväskyläben megrendezett eseménynek a szép számú névtudományi tárgyú előadásáról írt összefoglaló tájékoztatót (1985 és 1995b).

2.2. Külföldi névtudományi folyóiratok

A külföldön folyó névtani kutatások élénkülését és egyben intézményesülését is jelezte az ilyen tematikájú publikációs fórumok megjelenése és fokozatos elterjedése. KISS LAJOS 1966-ban terjedelmes tanulmányban tekintette át a fontosabb névtudományi folyóiratokat (1966), az általános jellemzésen túl egy-egy évfolyam írásait is bemutatva. A szemle az alábbiakra terjedt ki: a világ első onomasztikai folyóirata, a *Namn och Bygd*, a legfontosabb németországi fórum, a *Beiträge zur Namenforschung*, a DAUZAT által alapított, Párizsban megjelenő *Revue Internationale d'Onomastique*, a Leuvenben székelő Nemzetközi Névtani Központ kiadványa, az *Onoma*, az USA-beli *Names*, valamint két szláv folyóirat, a lengyel *Onomastica* és a cseh *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*. A szemle szerzője évtizedekkel később már csak azt konstatálhatta, hogy „Az utóbbi másfél évtizedben olyannyira tovább gyarapodott a névtani folyóiratok, évkönyvek száma, hogy alig lehet már őket áttekinteni.” (KISS L. 1989a: 30). Az idő tájt például egyedül Skandináviában tíz folyóirat jelent meg. Kutatóink alkalmilag szemlézték a lipcsei *Namenkundliche Informationen* számait (BACHÁT 1978, 1979a, 1981c és VINCZE 1998a, 2000b), és tudomást szerezhettünk az olasz névtudományi folyóirat, a *Rivista Onomastica di Italiana* megindulásáról is (FÁBIÁN ZS. 1998).

A Nemzetközi Névtudományi Társaság folyóirata, az *Onoma* rendszeresen közölt magyar témájú írásokat. Az előzőekben már szoltam arról, hogy négy évtizeden át megjelentette a magyar névkutatás évenként összeállított bibliográfiáit. Az *Onomá*-ban tanulmány jelent meg többek között KÁLMÁN BÉLÁTÓL a párhuzamos helynevekről (1977), J. SOLTÉSZ KATALINTÓL a tulajdonnév stilisztikai funkciójáról (1978), BENKŐ LORÁNDTÓL a magyar nyelv etimológiai szótárának a névkutatással való kapcsolatáról (1978), valamint ÖRDÖG FERENC TÓL a névkutatásnak a magyar oktatásban betöltött szerepéről (1982). Az *Onoma* köszöntötte a 80 éves MELICH JÁNOST, a 75 éves BÁRCZI GÉZÁT, a 70 éves PAIS DEZSŐT, és nekrológot közölt

MELICH JÁMOSRÓL, KNEZSA ISTVÁN RÓL, GÁLDI LÁSZLÓ RÓL, MIKESY SÁNDOR RÓL, valamint MOÓR ELEMÉR RÓL. Az *Onoma* magyar vonatkozású írásai az *Onomastica Uralica* 1c számában egybegyűjtve is megjelentek.

2.3. Kézikönyvek, elméleti munkák recepciója

A hazai nyelvészek közül az 1960-as években - mint már a kongresszusi beszámolók is mutatták - leginkább KISS LAJOS követte megkülönböztetett figyelemmel a névkutatás külföldi irányait. A második hazai névtani konferencián megtartott előadásának témája az európai névtudomány fontosabb eredményeinek áttekintése volt. Részletesen szólt az átfogó igényű adattárakról és szótárakról, érzékelte azokat a lehetőségeket és kötelezettségeket, amelyek a magyar névkutatás előtt állnak, továbbá bemutatott több monografikus feldolgozást is. Különösen részletezte a magyar nyelv szempontjából közvetlenül is fontos német és szláv nyelvű helynévkutatókat (KISS L. 1970a). A szláv víznévkutatás legutóbbi időszakát, amelynek eredményeit saját helynévrendszerünk elemzésében is elengedhetetlenül ismernünk kell, külön tanulmányban mutatta be (KISS L. 1969), ŠMILAUER toponomasztikai tankönyvéről pedig alapos, részletekbe menő ismertetést írt (KISS L. 1964). KIRÁLY PÉTER a második névtani konferencián a szláv nyelvű országokban, főleg Lengyelországban, Csehszlovákiában és Bulgáriában folyó névtani munkálatokról számolt be (1970). Emellett szólt arról is, hogy a nemzetközi szláv névkutatás gyarapodott is a magyarországi szlavisták, elsősorban KNEZSA ISTVÁN révén. Hiányolta viszont a Magyarországon élő szláv anyanyelvű népesség neveinek névtudományi vizsgálatát. Ugyanezen a fórumon GÁLDI LÁSZLÓ a román névkutatásról tájékoztatta a magyar szakembereket (1970).

A magyar névkutatás nemzetközi látókörét - a korábbi időszakhoz hasonlóan - az 1980-as-90-es években is főképpen KISS LAJOS szélesítette áttekintő tanulmányaival, leginkább attól a céltól vezérelve, hogy „Az efféle széles horizontú kitekintés megóvhat bennünket az elbizakodottságtól, és ötleteket, munkafeladatokat ajánlhat további tevékenységünk kibontakoztatásához.” (1989a: 31). Az 1986-ban rendezett negyedik névtani konferencián megtartott, fent idézett előadásában elsősorban kézikönyveket, összefoglalásokat mutatott be, főleg az európai névtani irodalom előző másfél évtizedére visszatekintve. E szemlében - az előadó érdeklődésével nyilvánvalóan összhangban - kiemelt helyet kaptak a helynevek eredetét, származását tárgyaló, legkülönbözőbb nyelveken megjelent szótárak.¹⁴ Meglepően gazdag sorozatot tudott egybeállítani a földrajzi közneveket tárgyaló munkákból is: szinte mindegyik szláv nyelvre vonatkozóan készült ilyen feldolgozás. A kézikönyvek közül nagyobb részletezettséggel továbbra is azokról szólt KISS LAJOS, amelyek a Kárpát-medencei helynévkincs szempontjából különösen és közvetlenül is fontosak lehetnek. A szlovák és a cseh, valamint a lengyel, továbbá a délszláv névkutatók közül sokaknak a munkája jelentősen hozzájárul a magyar helynévkincs bizonyos rétegeinek a tisztázásához is. A szlavistának is kitűnő KISS LAJOS ugyanakkor nagyon határozottan korrigálta az elavult szemléletet tükröző névfejtéseket, és visszautasította azokat a nézeteket, amelyek mögött érezhetően nem annyira az erős tudományos meggyőződés, hanem inkább egyfajta ideológiai befolyásolási szándék húzódik meg.

KISS LAJOS akadémiai székfoglalóját is a nemzetközi névkutatásnak szentelte: előadásának középpontjába az európai víznévkutatás eredményeinek áttekintését helyezte (2000a). Különös figyelmet fordított az úgynevezett óeurópai víznevek kutatástörténetére, mivel e névcsoport tárgyalása meglehetősen hosszú időre tekinthet vissza. Bemutatta a kérdéskörrel

¹⁴ Ezekről lásd még KISS LAJOS további két munkáját is: 1985a és 1991i.

legeredményesebben foglalkozó kutatókat és azokat a publikációs fórumokat is, amelyeket éppen e szakterület eredményeinek közzétételére hoztak létre.

A nemzetközi kapcsolatok bővülésére, a hazai kutatások horizontjának kiszélesedésére további tényezők is utalnak. A Kárpát-medence jövevénynévanyagának felderítéséhez, elsősorban a régi szláv és az azt megelőző indoeurópai névréteg bemutatásához elengedhetetlenül figyelembe kell venni az igen gazdag külföldi szakirodalom eredményeit is. S hogy erre a kutatók figyelme valóban ki is terjedt, azt önálló tanulmányok sora és az ide kapcsolható névfejtések részletei jól mutatják. Erről azonban nem itt, hanem a megfelelő fejezetekben szólok, főleg a kérdéssel legtöbbet foglalkozó KISS LAJOS tevékenysége, munkái kapcsán.

Bár a névkutatást a szakemberek elsősorban nemzeti tudománynak tartják, a névelméleti kutatások eredményei egyre jobban áthatják e szakterületet is. A nemzetközi névelméleti kutatások immár nemcsak az általános névtani munkákban éreztetik a hatásukat, hanem az olyan konkrét névrendszertani leírásokban is, mint amilyen a HOFFMANN ISTVÁNÉ (1993a), amely a magyar helynevek elemzésének egy lehetséges modelljét vázolta fel az európai modellelméletek RUDOLF ŠRÁMEK és EERO KIVINIEMI által kidolgozott változata alapján.

2.4. Hazai recenziók

Egy-egy tudományterület nyitottságát, érzékenységét jelzi az is, ha művelői a külföldön megjelent fontosabb munkákat recenziókban, ismertetésekben mutatják be az itthoni szak-tudományos fórumokon. A külföldi eredmények közül kutatóink elsősorban azokat recenzálták, amelyek elméleti tanulságaik miatt lehetnek fontosak a hazai kutatások előrelendítésében, vagy esetleg konkrét példaként is szolgálhatnak a magyarországi munkálatokhoz. Ilyen összefüggésben mutatta be FEHÉRTÓI KATALIN WITKOWSKI terminológiai szótárát (1966), valamint az akkori NDK-ban megjelent *Namenforschung heute* című kötetet (1973). KÁZMÉR MIKLÓS az első cseh helynévi szóvégmutató szótárt ismertette (1978a), KÁLMÁN BÉLA egy az USA helyneveit bemutató munkáról pedig mint olyanról szólhatott, amely a magyartól jelentősen különböző névrendszert tárgyal (1970b).

A legtöbb ismertetés a szláv nyelvek helynévkutatásához kapcsolódott. Kutatóink elsősorban szovjet-orosz szerzők munkáit mutatták be: több könyvről adott hírt S. VARJÚ ANNA (1967), tanulmánykötetet elemzett JUHÁSZ DEZSŐ (1979c), PODOLSKAJA névtani terminológiai szótárát UDVARI ISTVÁN ismertette (1981), CSIGE KATALIN pedig - más munkák mellett - az első orosz nyelvű onomasztikai tankönyvet (1987) és talán a legismertebb orosz névkutató, SZUPERANSZKAJA elméleti helynév-monográfiáját (1990) recenzálta. KÁLMÁN BÉLA az Urál környéki etimológiai helynévshótárról írt ismertetést (1982c). Magyar vonatkozásai miatt is érdekes lehet számunkra az ukrán névkutatás: víznévshótárukat és egy másik helynévshótárt ismertetve MEZŐ ANDRÁS mutatott rá több hungarológiai vonatkozású hiányosságukra (1980a és 1980b). Jelentek meg ismertetések bolgár és szlovák névtani munkákról is.

Német nyelvterületről HEGEDŰS ATTILA bibliográfiai kiadványt ismertetett (1985b), KISS LAJOS pedig a jeles osztrák helynévkutató, EBERHARD KRANZMAYER válogatott írásait mutatta be (1998), több ponton vitatva a szerzőnek a burgenlandi helynévviszonyokra vonatkozó nézeteit. KRANZMAYER kérte fel ELISABETH SCHUSTERT arra, hogy készítse el Alsó-Ausztria helyneveinek etimológiai shótárát. A háromkötetes mű készítésének történetét, szócikkeinek jellegét és magyar vonatkozásait HORVÁTH MÁRIA tárta hazai névkutatóink elé (1997). Magyar névrendszertani kapcsolatai is vannak LASSLOV IZIDOR szlovákiai német helynevekről írott munkájának (REUTER 1985a).

Az angol nyelvterület legszorgalmasabb szemlélője HAJDÚ MIHÁLY volt, aki ismertetést írt az oxfordi utcaneveket (1980d), az angol mezőneveket (1984) és házneveket (1985b) tárgyaló munkákról. Ugyanő bemutatott maori nevekkal foglalkozó könyvet is (1980e). WASEDA MIKA a japán nevek olvasását közlő szótárról írt (1980). Nemzetközi szerző- és szerkesztőgárdától való, három nyelven megjelentetett névtani kézikönyv (*Namenforschung. Name Studies. Less noms propres*) első kötetét ismertette VINCZE LÁSZLÓ (1996, lásd még 1998b).

2.5. Finn és finnugor helynévkutatás

A finn névkutatás huzamos idő óta a magyar szakemberek megkülönböztetett figyelmét élvezi. Ez a kitüntetett érdeklődés - amely elsősorban debreceni kutatók szemléiben testesült meg - nem pusztán a rokon nyelvnek, hanem a skandináv onomasztikához erős szálakkal kapcsolódó, nemzetközileg elismert finn névtudománynak és a fejlett finnországi névkultúrának is szól. A nagy hagyományokkal rendelkező finn névkutatásról VILJO NISSILÄ-től két ízben is tájékoztatást kaptak névtanósaink (1967 és 1970). NISSILÄ névtani kézikönyvét KÁLMÁN BÉLA mutatta be a hazai szakembereknek (1962). A modern finn névtan első jelentős darabját, EERO KIVINIEMI-nek a *-va/-vā* végű participiumot tartalmazó nevekről írott monográfiáját KERESZTES LÁSZLÓ ismertette (1972). MIZSER LAJOS a finn névtani terminológiai szótárt és NISSILÄ-nek a finnországi Karjala-neveiről írott művét recenzálta (1979). Ez utóbbiról és KIVINIEMI-nek egy újabb, a névmodellek szerepét tárgyaló könyvéről MARKKU RAINIO írt ismertetést (1979 és 1978-79).

Az 1980-as-90-es években két terjedelmesebb áttekintés is napvilágot látott: az első a finnországi helynévkutatásnak azt az időszakát - a 60-as-70-es évek történéseit - mutatja be, amikor a hagyományos névtani felfogás mellett megjelent és egyre erőteljesebbé vált az EERO KIVINIEMI képviselte új iskola (HOFFMANN 1983). Alig több mint egy évtized múlva az ötödik magyar névtani konferencián NYIRKOS ISTVÁN azért tért vissza a finn onomasztikára, mert úgy látta, hogy annak több nagy területe, „a finn kutatók által végzett gyűjtő- és feldolgozó munka ma is példaértékű, másrészt a névkutatás egész szervezete nem egy vonatkozásban nálunk is hasznosítható lehetne” (1997: 491). A NYIRKOS által vázolt körképnek különösen érdekesek azok a részletei, amelyek a névtan eredményeinek gyakorlati alkalmazását, a mindennapi életben megmutatkozó felhasználhatóságát jelzik. A finnországi névkultúra néhány aktuális problémáját a közelmúltban HOFFMANN ISTVÁN ismertette (2001c). A finn helynévkutatásnak az ebben az időszakban született eredményeit több könyvismertetés is bemutatta a hazai szakembereknek. SZABÓ T. ÁDÁM a kainui (1983), KÁLMÁN BÉLA pedig a tveri karjalai (1992) nevekről írott munkát ismertetett. HOFFMANN ISTVÁN EERO KIVINIEMI-nek a finn helynevekről készült nagyszerű összefoglalását elemezte (1990), PETHŐ GERGELY pedig a KIVINIEMI-t 60. születésnapján köszöntő, nemzetközi szerzőgárdától való kiadványt recenzálta (1998).

A magyar névtan szempontjából sajátos helyzetben van a finnugor nyelvek névkutatása, mert ezt - főleg a kisebb nyelvekre vonatkozóan - a magyar kutatók is művelik. Nyilvánvaló, hogy a névtannak ez a területe a magyar nyelvtörténeti vonatkozásai miatt is megkülönböztetett figyelemben kell, hogy részesüljön. Mivel azonban e dolgozatban csak a közvetlenül nyelvünkre irányuló vizsgálatokat kívánom bemutatni, részletekbe e téren nem tudok bocsátkozni. Ez alól részben felment az is, hogy az itt tárgyalt korszakra és az ezt megelőző időkre vonatkozóan kiváló áttekintést nyújtott e kutatási területről A. KÖVESI MAGDA (1970 és 1975).

A magyar és a finn, sőt szélesebben az uráli nyelvek névkutatói számára teremtett legújabb együttműködési lehetőséget a Debrecenben alapított *Onomastica Uralica* című periodika, amelynek programtervét (*Onomastica Uralica. Plan of Series*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen-Helsinki, 2000) az alapítók a 9. nemzetközi finnugor kongresszuson, Tartuban mutatták be. A nemzetközi szerkesztőbizottságban a magyar kutatók (NYIRKOS ISTVÁN elnök, valamint HOFFMANN ISTVÁN és MATICSÁK SÁNDOR) mellett finn (RITVA LIISA PITKÄNEN, társelnök), észt (PEETER PÄLL) és oroszországi (D. V. CIGANKIN, Szaranszk és F. I. GORGJEJEV, Joskar-Ola) szakemberek kaptak helyet. 2002 végéig a sorozatnak öt kötete jelent meg. A kiadvány kétféle formában valósul meg: az angol nyelvű nyomtatott változat mellett a világhálón finnül, észtül, magyarul és oroszul is hozzáférhetők az egyes írások (<http://onomaural.klte.hu>).

3. Fórumok

3.1. Névtani konferenciák

A magyar névkutatásnak az 1950-es évek végéig - beleértve a gazdag termésű megelőző évtizedeket is - valójában semmiféle szervezeti kerete nem volt. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1958-ban Budapesten megrendezte az első hazai névtudományi konferenciát, megnyitva ezzel azt a rendezvénysorozatot, amely a következő évtizedekben a magyar névtan talán legfőbb szervezőereje lett. Mintául a Nemzetközi Névtudományi Társaság kongresszusai szolgálhattak, amelyeken - mint láttuk - a magyar névkutatók is rendre képviseltették magukat, s amelynek hatodik ülészakán, éppen 1958-ban a társaság elnökségének tiszteleti tagjává választották MELICH JÁNOST (BÁRCZI 1960: 16). A magyar névkutatók első konferenciáján 27 előadás hangzott el, közte 11 a helynévkutatás témaköréből. A személynevekről szóló előadások itt tehát még többségben voltak, tükrözve azt a publikációs helyzetet is, amely a megelőző éveket jellemezte.

A második névtudományi konferenciát 1969-ben rendezték meg, ismét Budapesten. Ennek tematikája jóval gazdagabb volt, mint az elsőé: a többségében nyelvészekről tartott előadások mellett történészek, néprajzosok, kartográfusok is szerepeltek a programban. Az elhangzott előadásoknak körülbelül a fele foglalkozott közvetlenül a helynevekkel, és a rendezvény keretében tartották meg az önkéntes földrajzinév-gyűjtők első országos tanácskozását is.

A harmadik konferenciára éppúgy tizenegy év elteltével került sor, mint ahogyan az első után a másodikra. 1980-ban Veszprémben találkoztak névkutatóink, ahol - noha ebben az időben a helynévkutatás igazán lendületben volt - mindössze 13 előadó foglalkozott a helynevekkel. Ha még az országos földrajzinév-gyűjtésről itt rendezett tanácskozás további 15 felszólalását is beszámítjuk, akkor is azt mondhatjuk, hogy sem mennyiségben, sem az előadások tematikai sokszínűségét tekintve s talán összességében a szakmai színvonalat figyelembe véve sem érte el a harmadik konferencia a második kiváló eredményeit.

A negyedik névtanos találkozóra Pais Dezső születésének 100. évfordulóján, 1986-ban került sor a jeles nyelvtörténész és névkutató szülőföldjén, Zalaegerszegen. A több mint negyven helynévtani témájú előadás a fokozódó tudományos érdeklődést jelezte, bár csekély kivétellel főleg a nyelvész szakma képviselői jelentek meg a rendezvényen.

Az ötödik, ezidáig utolsó névtani konferenciára 1995-ben Miskolcon került sor, ahol a nyelvész névkutatók mellett ismét szerepeltek az előadók között vezető történész, néprajzos, régész szakemberek is. A korábbiakhoz képest a legnagyobb változást mégis az jelentette, hogy a konferencián a határon túli magyar névkutatás számos képviselője is részt vett. A

csaknem félszáz előadás egyharmadát ők tartották. A konferenciák anyagai önálló kötetekben is megjelentek (NévtVizsg. és NytudÉrt. 70., majd MNyTK. 160., 183., 209.), s e kiadványok a hazai névtani kutatás és oktatás fontos kézikönyveivé váltak.

A nagy névtani seregszemlék mellett több kisebb tanácskozásra is sor került. Ezek közül itt csupán azokat említem meg, amelyeknek az anyaga nyomtatásban is megjelent. 1984-ben Inczeffi Géza halálának 10. évfordulóján Szegeden rendeztek névkutatóink emlékülést (MNyTK. 170.). A helynévi adattárak mint a tudományos kutatás forrásai volt a témája 1988-ban Pécsen egy ülésszaknak (Baranyai Művelődés 1989/3), 1991-ben pedig a Jászberényi Tanítóképző Főiskola adott helyet névtudományi tanácskozásnak (MND. 100.). A nemzetközi hungarológiai kongresszusok szervezői először Jyväskyläben, az ötödik tanácskozáson iktattak be a programba önálló névtani rendezvényt. A szimpózium anyaga más, rokon tematikájú szimpóziumokéval együtt jelent meg (*Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN-JUHÁSZ DEZSŐ-PÉNTEK JÁNOS. Debrecen-Jyväskylä, 2002). A fentiekén kívül természetesen számos más tudományos rendezvényen, konferencián, kongresszuson is hangzottak el helynévtani témájú előadások. Ezek felsorolására azonban itt nincs tér, s közülük a nyomtatásban is megjelent fontosabbakat a továbbiakban amúgy is érintem a témának megfelelő fejezetben.

3.2. Testületek

A névkutatók első tudományos testülete az első hazai névtani konferenciát követően alakult meg: a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya névtani munkabizottságot hozott létre. Ez azonban néhány év múlva átszervezések miatt megszűnt. Később a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak névtani szakosztálya alakult, amely kezdetben jól működött, de aztán megrikkultak az általa szervezett előadások (MEZŐ 1981a: 98).

A névtani kutatások előmozdítására az 1970-es években az Eötvös Loránd Tudományegyetemen Névkutató Munkaközösséget hoztak létre főleg fiatalabb és a középgenerációhoz tartozó névtanósok. E laza csoportosuláson kívül a magyar névkutatóknak jelenleg semmilyen testülete nem létezik Magyarországon.

Az önálló szakmai testület hiányának okai talán a tudományterület interdiszciplináris jellegében, esetleg tudományszervezési okokban rejlenek. Ez a helyzet azonban mindenképpen hátráltatja a névkutatás eredményeinek el- és megismertetését s összességében a hazai onomasztika fejlődését.

3.3. Sorozatok

A Névkutató Munkaközösség indította útjára 1976-ban a *Magyar Névtani Dolgozatok* sorozatát, amellyel elsősorban a fiatal szakemberek számára kívánt publikációs lehetőséget teremteni. A sorozatnak 1980-ig tíz száma látott napvilágot. A megjelenés üteme később felgyorsult, s bár külső okok miatt nem lehetett egyenletes ütemű, napjainkig 170 füzete jelent meg. A kiadványok csaknem fele helynévi tematikájú. A legtöbb munka egy vagy több település helyneveinek szótárszerű formában való közzétételét vállalja, és többnyire elvégzi a névanyag rendszerezését is. Kezdetben főleg azokból a megyékből jelentek meg gyűjtések, ahonnan összefoglaló gyűjtemény addig még nem készült. Később azonban többségbe kerültek a határon túli, főleg Romániából való helynévközlések. Mivel e munkák a helynévgyűjtés eredményeit gazdagítják, a megfelelő fejezetben szólok róluk részletesebben. A sorozat kisebb része más természetű helynévközléseket tartalmaz: egy tucatnyi dolgozat utcaneveket tárgyal, de vannak közöttük történeti névközlések, víznevekkel foglalkozó, sőt egészen ritka névfajtákat tárgyaló munkák is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a tematikai

sokszínűséggel bizonyos fokú színvonalbeli egyenetlenség is együtt jár. A füzetek többségének HAJDÚ MIHÁLY volt a szerkesztője, de JUHÁSZ DEZSŐ is gondozott jó néhány munkát.

A Névutató Munkaközösség 1978-ban *Névtani Értesítő* címen onomasztikai periodikát indított, amelyet félévenként szerettek volna megjelentetni. HAJDÚ MIHÁLY és MEZŐ ANDRÁS szerkesztők az első füzetben vázolták a kiadvány céljait. A Névtani Értesítő az örömdetesen fellendült tudományterület publikációinak kívánt megjelenési lehetőséget teremteni, segítve egyúttal a kutatók eligazodását a megnövekedett ismeretanyagban. A tanulmányok sokszínűségével a szerkesztők e tudomány interdiszciplináris jellegét szerették volna hangsúlyozni, s emellett a sorozat a művelt közönség névtani érdeklődésének a kielégítésére is vállalkozott.

A Névtani Értesítő az első három évben két-két számmal jelentkezett, majd 1982 óta három év kihagyással (1988-1990) lényegében onomasztikai évkönyvként jelenik meg. Az első számokat HAJDÚ MIHÁLY és MEZŐ ANDRÁS szerkesztette. A 8. számtól a szerkesztőbizottság kibővült ÖRDÖG FERENCCEL és PESTI JÁNossal, a 9. kötettől pedig HEGEDŰS ATTILA is részt vett a munkában. HAJDÚ és MEZŐ felelős szerkesztőként irányították a szerkesztőbizottságot. A 13. számtól HEGEDŰS egyedül szerkesztette az értesítőt, 1994-től pedig mint felelős szerkesztő a GERSTNER KÁROLY, HAJDÚ MIHÁLY és JUHÁSZ DEZSŐ alkotta (1997-ben LACZKÓ KRISZTINÁVAL is kibővült) szerkesztőbizottság élén.

A Névtani Értesítő életének két és fél évtizede alatt jól megfigyelhető változás zajlott le a kiadvány jellegében. Az induláskor határozottan érzékelhető volt a szerkesztőknek az a szándéka, hogy egy friss szemléletű, eszmecserére alkalmas, a fiatalokat és a szakmai fórumoktól távolabb levőket is publikációhoz segítő, eleven kiadványt hozzanak létre. Ezt szolgálta volna az évi kétszeri megjelenés és a rovatok egy része is (*Krónika, Figyelő, Műhely*). Ez a szándék azonban sajnos, kevésbé valósulhatott meg. A legkeményebb bírálatot maga a szerkesztő, HAJDÚ MIHÁLY fogalmazta meg a 12. szám *Epilógus*-ában: „A szerzők sokfélesége különböző színvonalú munkákat eredményezett, néha laikus színezetet kapott a sorozat.” (1987b: 270). A külföldi szakirodalmat kiválóan ismerő, a névtan nemzetközi szervezeteiben abban az időben tevékenyen közreműködő KÁLMÁN BÉLA akadémikus szerint viszont „már az első szám színvonala eléri a nemzetközi szintet”, s e véleményét az 5. kötet megjelenését követő ismertetésében is fenntartotta (1982a: 502). Az első 12 szám terjedelmét tekintve is nagyon eltérő: az első még csak 75, az utolsó már 270 lapon jelent meg. Mindegyikben helyet kapott egy rövidebb angol nyelvű összegzés is.

A 13. számtól nagyobb fokú állandóság jellemzi a kiadványt több tekintetben is: az évenkénti megjelenés, a 140-150 lap körüli terjedelm és az új tipográfiai arculat ennek a főbb vonásai. A fent említett aktuális rovatok egy része megszűnt, a *Műhely* újabban főképp fokozatszerző disszertációk vitaanyagát tartalmazza. Feltűnnek új rovatok is (*Köszöntő, Esemény, Emlékezés, Emlék*), az értesítőnek azonban továbbra sincs állandó rovatszerkezete. E számok közül kitűnik az a kettő, amelyet a pályatársak a 60. születésnapját ünneplő HAJDÚ MIHÁLY (15. szám), majd később MEZŐ ANDRÁS (21. szám) köszöntésére szenteltek. A szokásos évfolyamok háromszorosát kitevő két kötet összesen csaknem kétszáz tanulmánya nemcsak az ünnepltek tudományos súlyát jelzi, hanem népszerűségüket, kedveltségüket is mutatja a névutatók társaságában.

A Névtani Értesítő fő rovatában, a *Tanulmányok, cikkek, adatok* között a 23 kötetben csaknem félezer írás látott napvilágot, ezeknek mintegy 40%-a a helynévutató témaköréből. Ha a bő húsz év termését lapszámban mérjük, akkor azt látjuk, hogy az évkönyv csaknem 4000 lapjából három vaskos kötetnyit tesz ki a helynevekkel foglalkozó munkák sora. Meg kell még említenünk azt is, hogy a *Szemle* rovatban mintegy 120 hazai és külföldi műről jelent meg ismertetés. Ha a helynevekkel foglalkozó tanulmányok szerzőit tekintjük végig, az alábbi

képet kapjuk: a csaknem száz szerző között a szakma legkiválóbbjai, akadémikusok, egyetemi tanárok éppúgy megtalálhatók, mint a pályakezdő fiatalok. Legtöbb tanulmányt a szerkesztőként is közreműködő HAJDÚ MIHÁLY, JUHÁSZ DEZSŐ, MEZŐ ANDRÁS és HEGEDŰS ATTILA mellett REUTER CAMILLO, MIZSER LAJOS és SOLYMÁR IMRE tette közzé. Összességében elmondható azonban, hogy az elmúlt bő húsz év folyamán szinte minden helynévkutatónk publikált a Névtani Értesítő hasábjain.

A fentiek alapján megállapítható, hogy fennállásának két és fél évtizede alatt a Névtani Értesítő a magyar névtani kutatások fontos, nélkülözhetetlen fórumává vált. Ezt bizonyítja KISS JENŐnek a közelmúltban publikált, felmérésen alapuló tanulmánya is (2001), amely a hazai kutatók értékítélete alapján megállapítja, hogy a Névtani Értesítő kellő tekintélyt vívott ki magának a magyarországi nyelvészeti publikációs fórumok között is. A nemzetközi megítélést mutatja, hogy újabban két rangos külföldi onomasztikai folyóirat is szemlézi a Névtani Értesítőt: a Lipcsében megjelenő Namenkundliche Informationen (VINCZE LÁSZLÓ révén) és a római Rivista Italiana di Onomastica (FÁBIÁN ZSUZSANNA jóvoltából).

3.4. Más publikációs fórumok

Az 1960-as-70-es években a magyar névkutatók - annak ellenére, hogy önálló kiadványaik akkor még nem voltak - megfelelő publikációs lehetőségekhez jutottak. Terjedelmesebb monográfiáikat általában az Akadémiai Kiadó jelentette meg, többet a Nyelvészeti Tanulmányok rangos sorozatában, illetőleg a Nyelvtudományi Értekezések számaként. A folyóiratok közül elsősorban a Magyar Nyelv közölt e témakörből írásokat: húsz év alatt itt mintegy 70 tanulmány jelent meg, s ezek mellett névfejtéseket, névtani ismertetéseket is nagy számban tett közzé. A névkutatók fontos fóruma volt a Magyar Nyelvőr is, az egyetemi, főiskolai évkönyvek közül pedig elsősorban a Magyar Nyelvjárásokat kell megemlíteni, amely ebben az időben körülbelül 25 tanulmányt közölt.

A magyar névkutatók publikációs lehetőségei e helyeken az önálló publikációs fórumok létrehozását követően, az 1980-as-90-es években sem romlottak, sőt összességében inkább javultak. A Magyar Nyelvben ebben a két évtizedben csaknem az előző időszakéval megegyező számú írás jelent meg helynévtani témákból, a Magyar Nyelvőrben pedig - elsősorban KISS LAJOS révén - jóval több, mint korábban. A Magyar Nyelvjárásokban e témakörben publikált mintegy félszáz közlemény számban csaknem eléri két központi folyóiratunk termését, noha továbbra is évkönyvként - ráadásul a 80-as években kihagyásokkal és évfolyam-összevonásokkal - jelent meg csupán. A névtani publikációk megszaporodása a Magyar Nyelvjárásokban főleg a 90-es évek közepétől figyelhető meg, ekkoriban egyes számait névkutatóink névtani különszámnak titulálták. A tanszéki tudományos közlemények sorában az utóbbi évtizedben az egri főiskola kiadványa közölt legtöbb névtani írást.

Az 1980-as-90-es években a helynévtani tárgyú önálló könyvek kiadásában az Akadémiai Kiadó szerepe a korábbiakhoz képest csökkent ugyan, de még mindig jelentős maradt: a hagyományos sorozatok egy-egy darabjaként - a Nyelvészeti Tanulmányokban (22. szám), a Nyelvtudományi Értekezésekben (126., 139. szám) - és önállóan (BENKŐ 1998a) egyaránt jelentetett meg helynévtani munkákat. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai között pedig napvilágot láttak adattárak,¹⁵ konferenciakötetek (160., 170., 183., 209. szám) és monográfiák (211. szám) is. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai sorozatába is bekerült több névtani tárgyú munka (56., 61., 64., 65-66., 67. szám), s ugyanitt jelenik meg a Magyar Névarchívum Kiadványai is, amelynek 1997 óta hat kötete látott napvilágot. A könyvkiadási körülmények megváltozása következtében egyre több nem

¹⁵ Ezeket lásd a helynévgyűjtést tárgyaló fejezetben.

hivatásos kiadó (egyetemi, főiskolai tanszék, tudományos intézet) jelentet meg névtani tárgyú könyveket. Újabban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem (KISS L. 1999a) és a Nyíregyházi Főiskola (MEZŐ 1999a) magyar nyelvészeti tanszéke jelentkezett egy-egy színvonalas kiadvánnyal.

Az emlékkönyvek műfaja az 1980-as-90-es években feltűnően kedvelté vált, névkutatóink ezekben szintén sok helynévi tárgyú dolgozattal köszöntötték az ünnepelteteket. E sorból névtani írásainak gazdagságával kiemelkedik a KISS LAJOS 75. születésnapjára készült könyv (Kiss L.-Eml.) és az *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára* (Benkő-Eml.), valamint a már említett, MEZŐ ANDRÁST és HAJDÚ MIHÁLYT ünneplő kötetek (NÉ. 15. és 21.), továbbá a Magyar Nyelvjárásoknak a SEBESTYÉN ÁRPÁDOT és JAKAB LÁSZLÓT köszöntő kötetei (37. és 38.).

A névtani tematika előtérbe kerülése megmutatkozik más szakmai területeken is. Múzeumi, levéltári évkönyvek és más időszakos kiadványok egyre nagyobb számban közölnek helynevekkel kapcsolatos dolgozatokat. Ezek számbavétele, nyilvántartása, főképpen áttekintése itt megoldhatatlan feladat.¹⁶ Meg kell jegyezni ugyanakkor azt is, hogy az ilyen típusú kiadványokban nyilvánvalóan kevesebb a tudományos értékű munka, s több az ismeret-terjesztő szándékú írás.

A határon túli helynévkutatás legjelentősebb fóruma a Kolozsváron megjelenő Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Ennek hasábjain 1967 és 1994 között 124 település helyneveit tették közzé (vö. HINTS 1997), de ezt követően is nagy számban jelentek meg itt névtani írások. Az elkötelezett helynévgyűjtők munkái éppúgy megtalálhatók ezek között, mint a vidéken dolgozó tanárok, egyetemi hallgatók gyűjtései. A sepsiszentgyörgyi Kovászna Megyei Múzeum évkönyve, az Aluta szintén jó néhány - közte több igen terjedelmes - helynévtani dolgozatot tett közzé (MOHR 1984). Jugoszláviában a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei az 1970-es években szintén több névtani témájú írást közölt.¹⁷

Szólnunk kell a fentiek mellett egy újfajta kezdeményezésről is. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén az 1990-es évek végén HOFFMANN ISTVÁN vezetésével elektronikus formában *Magyar Névarchívum*-ot hoztak létre, amely az elektronikus világhálón is elérhető (<http://nevarchivum.klte.hu>). A digitális formátumú anyagok új lehetőségeket adnak a kutatóknak, de ezek létrehozása egyúttal újfajta feladatok megoldását is szükségessé teszi. Az archívumban egyelőre adatbázisok és különféle kiadványok, publikációk találhatók meg. Folyamatos építése, bővítése névkutatóink együttműködése révén válhat igazán gyors üteművé. Ez a fórum a későbbiekben talán arra is alkalmas lehet, hogy a Névtani Értesítő indulásakor kitűzött, de később elejtett céljai közül megvalósítsa azt, hogy a névtannal foglalkozó szakemberek eszmecseréjének, gyors tájékoztatásának a színtere legyen.

3.5. A névtan a felsőoktatásban

Egy-egy tudományterület működésének hatékonyságát nagyban meghatározza, hogy milyen a helyzete a felsőoktatásban: tanítják-e témaköreit az egyetemeken, főiskolákon. Az 1960-as-70-es években nálunk valójában nem folyt ilyen irányú képzés; tantervi javaslat készült ugyan (MEZŐ 1981a: 98), de ennek megvalósulásáról nincs tudomásunk. Az oktatók azonban speciális kollégiumok és más órák keretében lehetőséget találtak a névtani ismeretek átadására is. Bizonyára sokat lendített volna a névtanos szakemberek képzésén, ha BÁRCZI GÉZA óhaja megvalósult volna, és a külföldi példák alapján az onomasztika egyetemi katedrát kapott

¹⁶ Példaképpen egyes Somogy megyei fórumokról lásd KIRÁLY L. 1984.

¹⁷ Ezekről lásd MEZŐ szemléjét: 1981e.

volna (1970: 396). Egy hazai névtani kutatóbázis létrehozását a fiatalabb - leginkább már elsősorban névkutatónak számító - nemzedék képviselői is sürgették (MEZŐ 1981a: 98).

Az utóbbi évtizedekben a magyar felsőoktatásban a névtan helye megerősödött, bár önálló szakképzés tudomásom szerint továbbra sem indult. Az eredményeket leginkább az elkészült szakdolgozatok jelzik. Ezekről többen tettek közzé mutatót. Szegeden például 1959 és 1979 között 44 névtani témájú szakdolgozat készült, közte 27 helynévtanból (TAKÁTSNÉ 1979). Debrecenben - részben talán a népnyelvkutatói hagyományoknak, részben a tanszék helynévgyűjtő programjának megfelelően - még ennél is több hallgatói munka született. A fenti időszakban 71 helynevekkel foglalkozó szakdolgozat készült el, de a kéziratárban őrzött gyűjtések száma (diákköri és szemináriumi dolgozatokkal együtt) ennél is jóval nagyobb (HLAVACSKA 1990). Mindezt a következő két évtizedben további 61 szakdolgozat követte. Nyíregyházán 1983-ig több mint száz munka került az irattárba (MIZSER 1983). Jászberényben 1974 és 1992 között 118 névtani témájú szakdolgozat született (FARKAS 1993), s ugyanitt - egy sajátos képzési formához kapcsolódóan - erdélyi helynévgyűjtések készültek el szakdolgozatként (FARKAS 1999).

A névtani tematika a tudományos képzésben is egyre népszerűbbé vált. A fent jelzett időszakban Szegeden például hat helynévtani témájú doktori értekezés született (TAKÁTSNÉ 1979), Debrecenben négy évtized alatt tíz ilyen témájú disszertáció készült el (HLAVACSKA 1990).

A tudományos fokozatok újfajta rendszerének bevezetése az 1990-es évek közepén az átállás nehézségei miatt kis időre ugyan visszavetette a doktori fokozatszerzést a névtan területén is, ám a megalakult doktori programok, majd az ezeket felváltó doktori iskolák jó lehetőségeket teremtettek a szakemberképzéshez. Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar nyelvtörténet programján belül, Debrecenben pedig a Kossuth Lajos Tudományegyetemen önálló névtani alprogramban évente több doktorandusz hallgató kezdhette meg speciális tanulmányait. E doktori iskolákban napjainkra megvédték az első névtani témájú értekezéseket is a legelső hallgatók. Az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, a doktori iskolák a magyar névtan tudományos utánpótlásának fontos szakmai bázisává válnak.

A régebbi típusú tudományos minősítési rendszerben a Magyar Tudományos Akadémia által odaítélt tudományos minősítést az elmúlt évtizedekben névtani tematikában mintegy 15 kutató szerzett. Ezek többsége kandidátusi fokozat volt, de három akadémiai doktori értekezés is született e témakörben.

III. Általános névtan

1. Névelmélet

Az általános névtan és ezen belül a névelmélet természetesen nem része a helynévkutatásnak, de kérdésfelvetései és főleg az azokra adott válaszai meghatározó hatással lehetnek az onomasztikának e specifikus területére is. A tulajdonnévi kategória megragadása nem az egyes nyelvek vizsgálatához kapcsolódó kérdés, ezért érthető, hogy a névelméletet elsősorban általános nyelvészek és szemantikusok művelik.¹⁸

A tulajdonnevek jelentésével kapcsolatban a kutatók szemléletét hosszú időn át a GOMBOCZ ZOLTÁNTól kifejtett felfogás (1926) határozta meg, amely a neveket jelentés nélküli nyelvi elemeknek tekintette. Ezzel az elmélettel a magyar nyelvtudományban MARTINKÓ ANDRÁS rövid, ám nagy hatású tanulmánya (1956) szakított elsőnek megállapítva, hogy „minden ellenkező és igen elterjedt felfogás ellenére - a tulajdonnévnek is van jelentése” (i. m. 190). MARTINKÓ szerint a tulajdonnév szemantikailag olyan nyelvi jelnek tekinthető, amelyben a jelentés lényegi vonásaiban egybeesik a dolog tudati képével.¹⁹

A hazai névelméleti irodalom MARTINKÓ írásának megjelenését követően szinte teljesen egységesen úgy tartja, hogy a tulajdonnév jelentéssel bíró nyelvi elem, és nyelvi sajátossága, a közszóktól való elkülönültsége éppen a jelentésében ragadható meg legjobban. E felfogás mögött természetesen ott húzódik a külföldi szakirodalomban is érzékelhető hangsúly-eltolódás, amelynek jórészt szemiotikai gyökerei vannak: minden jelnek van jelentése.

Ezt a felfogást vallja akadémiai leíró nyelvtanunk, a *A mai magyar nyelv rendszere* is, amely két helyen szól a tulajdonnevek problémájáról: a szófajtani részben a konkrét főnév egyik fajtájaként tárgyalja (MMNyR. 1: 214-9), a szójelentés kérdései között pedig a tulajdonnév és a köznév jelentéstani különbségeinek bemutatása kapott önálló fejezetet (i. m. 173-5). Mindkét fejezet szerzője TEMESI MIHÁLY (1961), aki - MARTINKÓ ANDRÁS fent idézett kutatásai nyomán - egyértelműen leszögezi, hogy „nem fogadható el az a közkeletű nézet, hogy a tulajdonnévnek nincs jelentése, jelentéstartalom-felidéző ereje, azaz hogy a tulajdonnévvel nem jelölünk fogalmat” (i. m. 173). A tulajdonnév különbözik is azonban a köznévtől, mert ennek jelentése általánosítás eredménye, „a tulajdonnév ezzel szemben e g y e d i f o g a l o m neve, vagyis a jelölt fogalmat itt egyetlen dolog ismerete alapján alkottuk meg” (i. m. 215). A nehezen értelmezhető *egyedi fogalom* kifejezésen TEMESI leginkább a név által hordozott információtartalmat érti, mivel szerinte „a tulajdonnévvel jelölt fogalom egyetlen [...] egyedi dologra vonatkozó tapasztalatok összege” (i. m. 215-6).

A MARTINKÓtól kialakított névfelfogást vallja a *Mai magyar nyelv* című egyetemi tankönyvnek mind a szófajtani (VELCSOVNÉ 1968), mind a jelentéstani fejezete, amely szerint a tulajdonnév jelentése „a tér - idő koordináta egyetlen metszéspontjában adott egyedi dologra vonatkozó tapasztalataink összege” (BENCZÉDY 1968: 553).

A névelméleti kutatások terén a magyar kutatók teljesítményei közül kiemelkedik BALÁZS JÁNOS munkássága, amely nemcsak széles nemzetközi tájékozottságot tükröz, hanem sok

¹⁸ Arra, hogy a logika és a nyelvfilozófia kutatói számára mit jelent a tulajdonnév, itt nem térhetek ki, mivel e szálak túl messzire vezetnének a helynévkutatás témaköreitől.

¹⁹ A tanulmányban használt fogalomkészlet és jelentésfelfogás részletesen megismerhető a szerzőnek az 1950-es években íródott, de csak 2001-ben megjelent *A szó jelentése* (Szeged) című munkájából.

eredeti gondolatot is tartalmaz. *A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében* című sokat idézett tanulmánya (1963) a tulajdonnév jelentésében meglévő általános jelentésjegyet emeli ki. BALÁZS gondolatmenetének kiindulópontjául a dialektikának az egyedi és az általános összefüggésére vonatkozó tétele szolgál. A név által jelölt egyed mint létező nem áll egyedül, elszigetelten a világban, hanem vannak más létezőkéhez hasonló tulajdonságai is. E közös tulajdonságok révén a tulajdonnévvel jelölt dolog belefoglalható valamely meghatározott osztályba, ezért „aki *Róma*-t mond, egyben *város*-t is mond, s aki azt mondja: *Mont Blanc*, azt is mondja: *hegy*” (i. m. 43). BALÁZS szerint a nevek egy része eleve tartalmaz ilyen osztályjelölő elemet (Gellért-*hegy*), mások mellé pedig kitehető a csoportjelölő szó (Somló *hegy*); ez utóbbiakat a tulajdonnév értelmezőjének nevezi (i. m. 45). Az ilyen szerkezetek gyakoriságát különböző nyelvek élőnyelvi és történeti példáinak meggyőző sorával igazolja. E fogalmi tartalmat kifejező nyelvi elem a helynevek szerkezeti leírásában a későbbiek során több szerzőnél is fontos szerepet kapott. BALÁZS felfogásában a tulajdonnevek nem elsősorban egyedi jelentésükkel válnak el tehát a közszavaktól, hanem azzal, hogy „a nyelvi jelek rendszerében mindig elemei egy-egy társadalmilag kialakult és elfogadott névadási, onomasztikai rendszernek” (i. m. 44).

Egy későbbi dolgozatában BALÁZS a tulajdonnévnek ezt a rendszertani vonatkozását helyi-értéknek nevezte (1970: 297-8). A jelentés itt jelölési értéként jelenik meg, a tulajdonnév többi „értéke” valójában vizsgálhatóságának egy-egy szempontját vetíti elénk: ezek közül a csereértéknek (vagy helyettesíthetőségnek) és a kifejező (stilisztikai) értéknek van jelentéstani vonatkozása.

GOMBOCZ ZOLTÁN *Jelentéstan*-át (1926) csaknem fél évszázad múltán követte e téren a magyar nyelvstudomány második összefoglaló műve, KÁROLY SÁNDOR *Általános és magyar jelentéstan*-a. KÁROLY arányaiban ugyan jóval kevesebb teret szentelt a tulajdonnév jelentéstani kérdéseinek, mint elődje, de néhány fontos problémára kitért (1970: 112-4). A tulajdonnevet jelentéses nyelvi elemnek mondja, amely osztályfogalomhoz tartozása alapján definiálható. Továbbviszi BALÁZS gondolatmenetét azon a téren, hogy egy-egy nyelvi elemet, szerkezetet annak alapján tartunk köznévként vagy tulajdonnévként, hogy beleilleszkedik-e bizonyos történetileg kialakult névadási rendszerbe.

Az egyedítés nyelvi lehetőségeit vizsgálva SEBESTYÉN ÁRPÁD bizonyos tekintetben nem lát nagy különbséget a közszoói és a tulajdonnévi megjelölések között (1970). Azokat az individualizációs formákat (ráértés, szintaktikai egyedítés), amelyeket a közszoónál használunk a nyelvben, történetileg a tulajdonnevek között is kimutatja. A tulajdonnévi egyedítés szerinte a köznévinek az alkalmiból az állandóvá merevítése, amelynek során „a valóság különösen fontosnak minősülő egyedeire szinte ráragasztjuk a megfelelő egyedítő nyelvi képletet” (i. m. 307). Nem nehéz e mögött a gondolat mögött a közszoói szerkezetek fokozatos tulajdonnevesülésének tételét felfedezni.²⁰

„A tulajdonnév mint címke” metaforája több helyen is megjelenik e sajátos nyelvi elem funkciójának a kifejezéseként. SZÉPE GYÖRGY szerint a névadáskor „egy adott koordináta-rendszeren belül egy pont kap olyan nyelvi címkét, amely ezentúl önmagában képviseli a pontot és a koordináta-rendszert” (1970: 308). A megfogalmazás mögött a BALÁZS JÁNOSTól kifejtett gondolat egy másik aspektusból való megközelítését láthatjuk: a név nemcsak része, eleme egy-egy onomasztikai rendszernek, hanem egyben képviseli, fel is idézi azt. SZÉPE tanulmányának még maradandóbb érdeme, hogy HOCKETT-től idézve ő emelte be a magyar szakirodalomba a tulajdonnév nyelvi univerzálé jellegének gondolatát (uo.), amelyre a továbbiakban nagyon sokan hivatkoztak.

²⁰ Erről részletesebben a *Névleltani vizsgálatok* kapcsán szólok.

A fenti eredmények ellenére megállapítható, hogy a névelmélet tételei a részletkutatásokban az 1960-as-70-es években még meglehetősen ellentmondásosan voltak jelen: szinte minden szerző deklarálta elismerte ugyan a helynév jelentéses voltát, de jelentésen csaknem mindenki mást értett. Legtöbbször - Gombocz felfogásával is összeegyeztethetően - a tulajdonnévi jelentést az eredeti etimológiai jelentéssel vagy a tulajdonnév közszói párhuzamának jelentésével azonosították. E szemléleti kevertség, a fogalmak eltérő értelmezése és használata megnehezítette a konkrét névelmunkát is. Elmondható, hogy az elmélet és a gyakorlat akkoriban nehezen talált egymásra: az elméleti munkák szerzői nemigen vállalkoztak részletkutatásokra, azok pedig, akik a konkrét névanyag leírásával foglalkoztak, nem szívesen vállalták a teória kötöttségeit.²¹

E téren is változott azonban a helyzet a magyar névelméleti kutatások talán legfontosabb művének megjelenését követően. J. SOLTÉSZ KATALIN akadémiai doktori értekezésésként készült *A tulajdonnév funkciója és jelentése* című munkájában (1979) jóval többet ad, mint amit a könyv címével ígér: a nemzetközi és a hazai névkutatás eredményeinek összefoglalását. A könyv nem tekinthető tehát tisztán névjelentéstani monográfiának: szorosabban véve e kérdésekkel csupán a könyv harmadik fejezete foglalkozik (i. m. 22-43), sőt általános tulajdonnévi jelentéstannal ennek is csak a fele, a fejezet első pontja, amely a tulajdonnév jelentésszerkezetét tárgyalja. Ebben a részben azonban J. SOLTÉSZ kitér minden általa fontosnak tartott kérdésre. A tulajdonnév jelentését igen gazdag, sok tényezőből álló szerkezetnek fogja fel, s e jelentésjegyeket az egyes névfajták tárgyalásában részletezően be is mutatja.

Láttuk, hogy a tulajdonnév jelentését tárgyalva TEMESI a név információtartalmát, BALÁZS az általános jelentését, KÁROLY a rendszertani meghatározottságát emelte ki elsősorban. J. SOLTÉSZ végigvesz minden szóba jöhető faktort, és megállapítja, hogy a tulajdonnév jelentéstani specifikumát éppen jelentésszerkezetének összetettsége, gazdag strukturáltsága adja. A jelentés magvát véleménye szerint a denotáció, a névnek a jelölt dologra, a denotátumra való vonatkozása képviseli. Emellett azonban minden névnek van konnotációja, képzeletfelidéző ereje, továbbá - egyéni ismereteinktől függően más és más - információtartalma is. A nevek egyszerre önkényesek és motiváltak (ezek aránya, értelmezése persze sokféle lehet), s a tulajdonnévi jelentésben fontos szerepe van az etimológiai áttetszőségnek is. J. SOLTÉSZ a nevek metanyelvi jelentését a nyelvészeti vizsgálat szempontjából nagyon fontosnak tartja, mivel „A névkutatásnak, általában a nyelvtudománynak a metanév a tárgya: a név mint hangsor, mint nyelvtörténeti képződmény, mint etimológiai megfejtésre váró szó, mint szociolingvisztikai jelenség stb.; a névviselővel való összefüggés, tehát a denotatív jelentés sem marad ugyan figyelmen kívül, de inkább csak mint kutatási eszköz vagy támpont szerepel a névtudományban” (i. m. 32-3). E megfogalmazás nagyon jól jellemzi szerzőjének „tisztán nyelvészeti” közelítését a névhez, amely az önelvűnek mondott névtan időszakában valóban ritka kutatói viszonyulás.

MEZŐ ANDRÁS szerint (1981a: 94) már címével is ingerelte a névkutatókat BARABÁS ANDRÁS, KÁLMÁN C. GYÖRGY és NÁDASDY ÁDÁM kérdésfelvetése: *Van-e a magyarban tulajdonnév?* (1977). MEZŐ lakonikus válaszában kívül (*Van.*) e dolgozatra hosszú ideig mégsem született érdemi reagálás. Szerzőinek szándékolt szellemi provokációja abban áll, hogy grammatikáink hagyományos tulajdonnév-felfogását és a beszélők intuícióját szembe-tesítik egy induktív formális elemzéssel. Eles szemmel vették észre, és hibátlan formális logikai gondolatmenettel mutatják be a különböző tulajdonnév-definíciók tarthatatlanságát és a kategóriának a szófajtanban való ellentmondásos tárgyalását. Meg kell azonban jegyezni:

²¹ E módszertani merevségre a névtan önállósági törekvései kapcsán már idéztem példát (ehhez még lásd PAPP L. 1970: 29-30).

valamely jelenség létét pusztán amiatt nem vonhatjuk kétségbe, hogy nem sikerül pontosan meghatároznunk. Jól tudjuk, a legtöbb tudományos alapfogalommal ez a helyzet. Közhelyszerű hasonlaltal élve: nem tagadhatjuk a mondat létét, noha vitatható bármely definíciója is. BARABÁS és társai formális elemzésük végigvitelével arra a következtetésre jutnak, hogy a tulajdonnév a szokásos értelmezésében nem kategóriája a magyar nyelvi rendszernek (i. m. 140), sőt másénak sem. Ez a konklúzió abból adódik, hogy szerintük a kategória léte csak logikai-szemantikai bizonyítékokkal igazolható, s ezeket nem tekintik a nyelvhez tartozónak.

A továbbiakban kísérletet tesznek arra, hogy a tulajdonnevek osztályát szintaktikai eszközökkel körvonalazzák (i. m. 146 kk.). Ehhez a nevek tárgyias szerkezetekben való szereplését veszik alapul: állhatnak tárgyias és alanyi ragozású igealakok mellett, határozott névelővel vagy anélkül. A névelőnek determinatív funkciót tulajdonítanak, noha tudvalevő, hogy egyes esetekben (például éppen bizonyos tulajdonnevek mellett) a névelők eleve egyedi jelentésű szavakhoz kapcsolódnak, azaz - egyes nyelvtanok terminushasználata szerint - konvencionális a használatuk. Az analízis eredményeképpen BARABÁSék tulajdonnévként különítenek el ugyan egyes - bizonyos szerkezet típusokban előforduló - főnévi szerepű elemeket, ezek azonban szemantikai, névrendszertani tekintetben nagyon sokféle értékű nyelvi jelet tartalmaznak. Az eredmény tehát azt mutatja: az itt alkalmazott módszer nem alkalmas e szóosztály megragadására.

FABÓ KINGA - elfogadva a fenti tanulmány konklúzióit - a tulajdonnév specifikumát a beszédaktus-elmélet eszközeivel tartja megragadhatónak (1979). Mivel a tulajdonnévnek tisztán nyelvi alapú - fonológiai, morfológiai, szintaktikai - megkülönböztető jegyei szerint nincsenek, csakis abból lehet kiindulni, amit már SZÉPE is megállapított, hogy „A névadási funkció nem tisztán nyelvi (kommunikációs) funkció, hanem a nyelv segítségével gyakorolt antropológiai funkció” (SZÉPE 1970: 309). Ebből pedig FABÓ szerint az is következik, hogy „a névtan a nyelvi és nem nyelvi határán levő tudományág” (i. m. 6). Egy másik dolgozatában - a tulajdonnévi és a köznévi kategória között lezajló változásokat vizsgálva - még határozottabban foglal állást a tulajdonnevek ügyében (FABÓ 1980). BARABÁSék gondolatmenetén továbbhaladva a szerző arra a következtetésre jut, hogy „A hagyományos értelemben vett tulajdonnév-kategória nem egy azonos minőségű elemekből álló, meghatározott formális ismérvekkel rendelkező kategória, amely nyelvi különbségek alapján szembeállítható lenne más kategóriákkal (például a köznevekkel). Azaz nem nyelvi kategória.” (i. m. 55). Meg kell jegyezni, hogy a *nyelvi* értelmezése itt legfeljebb ‘a vizsgálatban használt strukturális nyelvészeti eszközökkel megragadható’ lehet.

Az itt említett strukturalista szemléletű megközelítéseket, BARABÁSék és FABÓ KINGA írásait szinte egységesen utasította el a névtannal foglalkozók tábora. Ezt a véleményt azonban csupán rövid megjegyzések jelezték, tanulmány méretű válasz - talán a névkutatók számára szokatlan elméleti keret, talán a cikkírók néhol valóban éles stílusa miatt - hosszú ideig nem született.

Az 1980-as években a magyar névtudományban szinte teljesen visszaszorultak a névelméleti kutatások. Az előző évtizedek viszonylag élénk publikációs tevékenységét és főleg J. SOLTÉSZ KATALIN fent említett monográfiájának (1979) megjelenését figyelembe véve mindezt sajnálattal állapíthatjuk meg. Az azonban megfigyelhető, hogy a részletkutatásokba J. SOLTÉSZ szemlélete, fogalmai egyre inkább beépültek, s ezáltal a vizsgálódások elméletileg megalapozottabban folytak, mint a korábbiakban. Névktatóink többsége J. SOLTÉSZ eredményeihez mint kiindulópontozhoz kapcsolódott, megtalálva a sokszínű ismeretanyagban a saját elképzeléseihez, koncepciójához leginkább illő részleteket.

Névelméleti kérdésben a csaknem két évtizedes hallgatást a negyedik névtudományi konferencián két előadás törte meg: KIEFER FERENCÉ és NYIRKOS ISTVÁNÉ. Egyikük sem kapcsolódott közvetlenül a hazai előzményekhez, sokkal inkább a külföldi szakirodalom megállapításaiból indultak ki, s mindketten olyan problémákat feszegettek, amelyek később fontos szerepet kaptak mások munkáiban is. KIEFER az előadásának címében jelzett kérdést (*Mit jelent a tulajdonnév?*) rögtön egy másikkal toldotta meg, mivel e felvetésre „tulajdonképpen csak akkor tudunk válaszolni, ha előtte tisztázzuk, hogy milyen jelentés érdekel bennünket” (1989: 287). Másként fogalmazva: a tulajdonnév jelentésének értelmezése - éppúgy, mint bármely más nyelvi jelenség megvilágítása is - elsősorban attól függ, hogy az interpretáció keretétől milyen elméleti konstrukciót választunk. HARMATTA JÁNOS elsőre agnosztikusnak látszó megállapítását: „értelmetlennek tűnik a tulajdonnevek, köztük a helynevek jelentéséről vitatkozni” (1983: 105), a fentiek fényében inkább bölcs belátásnak értékelhetjük, hiszen a különböző elméletek részeredményeit gyakran valóban hiábavaló dolog egymással közvetlenül szembesíteni.

KIEFER a tulajdonnév különböző lehetséges jelentésértelmezései közül kettőt vizsgált meg alaposabban. A logikai jelentés megvilágításában FREGÉnek a jelentéselmélet terén tett fontos különbségtételéhez nyúlt vissza, amikor elkülönítette a jel jelentését és vonatkozását. Ebben az értelemben a tulajdonnév logikai jelentése pusztán az, hogy valaminek a neve, „a tulajdonnevek között tehát nincs ebből a szempontból különbség” (i. m. 288). Láthatjuk, hogy e megközelítés meglehetősen távol áll például attól a felfogástól, amelyet J. SOLTÉSZ képviselt a nevek különlegesen gazdag jelentésszerkezetéről. A tulajdonnév nyelvi jelentését azonban maga KIEFER is jóval összetettebbnek gondolja, hiszen a logikai jelentés a mondatbeli kontextus alapján további szemantikai elemekkel egészül ki. BIERWISCH nyomán felvetette a kontextuális jelentések változásainak vizsgálati lehetőségeit is, ezt azonban egy későbbi munkájában fejtette ki részletesebben.²²

NYIRKOS - elsősorban finn szakirodalomra (KURT ZILLIACUS és EERO KIVINIEMI munkáira) támaszkodva - a tulajdonnevek információtartalmát mint jelentéstani tényezőt vizsgálta (1989). Felfogása szerint a köznevek (másként: közsavak) és a tulajdonnevek a jelentéstani sík két szélső pontján helyezkednek el. A kommunikáció hatékonysága szempontjából a tulajdonnév igen gazdaságos elem, mert nagy a hírértéke, ami végső soron a megismerési folyamat eredménye.²³ A közsavaknak és a tulajdonneveknek a különbségét NYIRKOS nemcsak jelentésükben látja, hanem azt is megjegyzi, hogy „a tulajdonnév-alkotás és névhasználat szabályai csak részben azonosak a közsavak szokásos létrehozásának és használatának szabályaival” (i. m. 291). Ebből következően szerinte - mint már arról a megfelelő fejezetben szóltam - a névtan a nyelvtan mellé helyezhető fogalom. Az itt vázolt gondolatmenet alapján egyik későbbi munkájában a tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdésében úgy foglal állást, hogy „a szófajok rendszerén belül két nagy csoportot lenne célszerű kialakítanunk. Az egyikbe a köznevek, a másikba a tulajdonnevek tartoznának.” (NYIRKOS 1998: 61).

Az 1990-es évek második felében feltűnően megnőtt a tulajdonnevek státusát tárgyaló dolgozatok száma. E téren főleg HAJDÚ MIHÁLY tűnt ki, aki egész sor névelméleti írást publikált (1997b, 1997c, 1998a, 1998b), amelyekben elsősorban a nevek nyelvi rendszerbeli helyét, szófaji kategóriaként való felfogását és definiálási problémáit érintette.

²² Erről e fejezet végén szólok bővebben.

²³ A tulajdonnév pragmatikai vonatkozásának fontosságára más tekintetben KIEFER is utalt (1989: 288).

A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdése volt a címben is jelzett témája annak az előadásnak, amelyet HAJDÚ az ötödik névtani konferencián tartott (1997b). E dolgozatában nagy teret szentelt ugyan annak, hogy BARABÁS ANDRÁS, KÁLMÁN C. GYÖRGY és NÁDASDY ÁDÁM fent idézett közös cikkének (1977) egyes állításait cáfolja, abban azonban egyetért velük, hogy a tulajdonneveknek a főnevek csoportjába való hagyományos besorolása tarthatatlan. Javaslatára szerint a mondat és a mondatrész síkja között elkülönítendő egy újabb hierarchikus szint, a mondatelem, amelynek két fajtája lehet: a közszó és a tulajdonnév (i. m. 476). Elgondolása több vonatkozásban is hasonlít NYÍRKOS gondolatmenetéhez, de a részletes kifejtés hiánya miatt nehéz képet alkotni arról, hogy a mondat és a szintagma fogalma mellé milyen elméleti megokolással kívánja beiktatni és hogyan tartja meghatározhatónak a mondatelem kategóriáját. Az általa felvetett probléma, hogy tudniillik a tulajdonnevek gyakran nem egyetlen szóból állnak, s így ezek a szófaj fogalma alá nem sorolhatók be, ugyanakkor másképpen is feloldható. A KIEFER által alkalmazott strukturális szemantikai keretben (2000) például a tulajdonnevek a határozott főnévi szerkezetek között helyezhetők el, olyan kategóriákkal együtt, mint a funkcióneveké (*Budapest polgármestere*) vagy a határozott névelővel ellátott főneveké (*a nagy ház*) stb. (i. m. 352).

A tulajdonnevek különállása mellett érvelve HAJDÚ egészen odáig megy el, hogy a közszavakhoz és a tulajdonnevekhez kapcsolódóan két nyelvi síkot különít el: a gondolatközlését vagy kommunikációét és az azonosításét vagy identifikációét (1998a: 56). Megítélése szerint „a tulajdonneveknek éppen olyan nyelvi rendszere van, mint általában a közlés folyamatának. [...] Mindebből az következik, hogy a tulajdonnevek külön nyelvi rendszert alkotnak, s ez a nyelvi rendszer éppen úgy vizsgálható, elemezhető különböző szempontokból, mint maga a kommunikáció céljára használatos nyelv. A nyelv ezek szerint két síkon jelenik meg: s mindkettő a kommunikációt szolgálja. Egyiknek célja a gondolatokat kifejtő közlés, másiké pedig a tudattartalmat azonosító tulajdonnév” (i. m. 55). E gondolatmenet az egyes kulcsfogalmak értelmezési módjának megfelelően többféleképpen is interpretálható, ilyen tekintetben különösen sajnálatos, hogy HAJDÚ nem rögzíti e fogalmaknak az általa használt jelentését. Több ponton is megkérdőjelezhető azonban az az elkülönítés, amely a közszavakat a „gondolatközlő kommunikációhoz” köti, s a tulajdonneveket nem tekinti e folyamathoz, illetőleg e rendszerhez tartozónak.

Más megközelítésekben viszont éppen a közlésfolyamat kerül meghatározó helyzetbe a tulajdonnevek vizsgálatában. Utalt már ennek fontosságára NYÍRKOS ISTVÁN is a tulajdonnevek információtartalmával összefüggésben (1989: 293), TOLCSVAI NAGY GÁBOR pedig a sajátos posztmodern névadási formák vizsgálatára a nyelvhasználatból kiinduló pragmatikai keretet látja épp a legalkalmasabbnak (1996). Gondolatmenetében fontos szerepet kapnak a szociokulturális meghatározottságot mutató névadási körülmények és a neveket viselő entitások csoportjai, mivel „A név olyasmire vonatkozik, ami egy közösségben intézményesen viseli a nevet. Itt bizonyos értelemben háttérbe szorul az a szempont, hogy a nevet adják, inkább az működik, hogy az anyanyelvi beszélő aktuálisan tulajdonítja (mert tulajdoníthatja) a nevet annak a valaminek, amiről szó van. [...] Ilyen értelemben nyelvészeti keretben valóban pragmatikus nézőpontból lehet megközelíteni a név kérdését.” (i. m. 322).

HEGEDŰS ATTILA TOLCSVAIHOZ kapcsolódva a tulajdonnevet a nyelvhasználat elemének tekinti. Véleménye szerint „A tulajdonnév a nyelvi jel általánosító jellegétől tér el, emiatt aztán nem is lehet a nyelvi rendszer eleme. És ezért feleslegesnek és hiábavalónak tűnik minden próbálkozás, amely ott kívánja elhelyezni” (1997: 8).²⁴ HEGEDŰS ebből az alapállásból több részletkérdésben vitatja HAJDÚ MIHÁLY fent említett dolgozataiban kifejtett

²⁴ MÁTÉ JAKAB viszont éppen azt hangsúlyozza, hogy elszakíthatatlan az a kapcsolat, amely a tulajdonneveket a nyelv egészéhez fűzi minden lehetséges nyelvi szinten (1993: 231).

megállapításait, s a két névkutató között - bár véleményük több fontos kérdésben lényegében egybeesik - vita bontakozott ki a tulajdonnév fogalmának értelmezése körül.²⁵ E véleménycserében HAJDÚ maga is megfogalmazta nyelvhasználati alapú „tulajdonnév-meghatározását”: „Minden nyelvi jel tulajdonnév, amit alkotója vagy használója annak tekint” (1998b: 12). Hozzáfűzi viszont, hogy annak tanulmányozása, hogy milyen körülmények között lesz egy nyelvi jel tulajdonnévvé, nem annyira a nyelvtudománynak, hanem leginkább a lélektannak a feladata. A tulajdonneveknek és a közszavaknak azt a merev elválasztását, amely HAJDÚ írásaiban megmutatkozik, s amely bizonyos tekintetben a névtan önállóságát van hivatva alátámasztani (vö. 1997b: 473) SEBESTYÉN ÁRPÁD joggal kérdőjelezte meg, hiszen „Egy nyelvi kategória, amely számos más jelenséggel van rendszertani és történeti kapcsolatban, ráadásul belső tagoltsága is igen bonyolult, szükségképpen mutathat a peremeken átmeneti jelenségeket, anélkül, hogy a kategória belső lényege megkérdőjelezhető lenne” (1998: 66).

HAJDÚ MIHÁLY egy másik tanulmányában (1997c) azt vizsgálta, hogy a magyar helynevek jelentésszerkezete hogyan értelmezhető J. SOLTÉSZ KATALINNAK a tulajdonnevekre kialakított általános felfogása (1979) alapján. Ennek megfelelően HAJDÚNÁL a jelentésszerkezet nem strukturális fogalom, hanem a nevekben kifejeződő motiváció, információ, denotáció, konnotáció és etimológiai jelentés összessége. Dolgozatában ezek meglétét vagy hiányát, esetleg a két lehetőség közötti fokozatokat kísérelte meg áttekinteni helységneveinkkel kapcsolatban. A helynevek jelentésszerkezetét a lokalizáció fogalmával bővítette ki, és emellett olyan új fogalmakat is bevezetett, mint a motivációkopás, illetve az érzelmi és értelmi konnotáció. Itt jegyzem meg, hogy SZATHMÁRI ISTVÁN elsősorban a tulajdonnevek konnotatív jegyeire tartja visszavezethetőnek gyakori szimbolikus értelmű használatukat is (1989a).

KIEFER FERENC *Jelentéselmélet* című könyvében (2000) az utóbbi évtizedekben rohamos fejlődést mutató jelentéstani kutatások összegzésére vállalkozott. A szemantika három fő irányzata közül a strukturális szemantika szemléletmódja mellett kötelezte el magát, de tekintettel van a logikai és a kognitív szemantika eredményeire is. Könyvének több fejezetében érinti a tulajdonnevek jelentéstani kérdéseit. Felfogása szerint a tulajdonnevek problémája háromféle módon vizsgálható. A filológiai vizsgálat, amely lényegében a hagyományos névtani kutatást jelenti, a tulajdonnevek eredetére, motiváltságára és elterjedtségére kíváncsi elsősorban. A logikai-filozófiai elemzés a tulajdonnév referenciális tulajdonságára figyel, a nyelvészeti kutatás viszont „arra vállalkozik, hogy tisztázza a tulajdonnév köznevesülésének mechanizmusát, levonja a tulajdonnév mondattani helyzetéből lesűrhető jelentéstani tanulságokat, és megvizsgálja a tulajdonnév formai tulajdonságait, illetve azok szemantikai vetületét” (i. m. 161). Munkájában az itt vázolt feladatok közül - fő célkitűzésének megfelelően - főleg a kontextuális összefüggések bemutatását részesíti előnyben, és elsősorban a nem referenciális funkcióban álló tulajdonnevek elemzésével foglalkozik. Részletesen szól a nevek logikai szempontú vizsgálatáról is, s azt bizonyítja, hogy „az a feltevés, mely szerint a tulajdonnév jelentése azonos azzal az egyeddel, amely a nevet viseli, nem tartható. A logikában általánosan elfogadott felfogás szerint a tulajdonnév jelentése leginkább egy kvantorként értelmezett predikátum formájában adható meg.” (i. m. 176). A tulajdonnevekben megjelenő különböző deskriptív jelentéselemek KIEFER szerint szintén nem játszanak szerepet a név tulajdonképpeni funkciójában, ami csupán egy adott egyed azonosítására korlátozódik. Ezek az elemek azonban példái szerint fontos szerepet kaphatnak a tulajdonnevek köznévi értékű, deskriptív használatában, amely már a strukturális szemantika számára is lényeges kérdés (lásd a 163. lap példamondatait).

²⁵ Ehhez lásd még HEGEDŰS 1999.

A tulajdonnév jelentését tárgyaló írások között meg kell még említeni BÉNYEI ÁGNES dolgozatát (2000), amelyben a szerző igen lényeglátóan foglalta össze a kérdést tárgyaló fontosabb külföldi és hazai munkák fő mondanivalóját, kiemelve az egyes megközelítések kevésbé erős oldalait, belső ellentmondásait. A KIEFERÉHEZ közelálló szemlélettel megírt munka leginkább a tulajdonnévnek mint merev jelölőnek KRIPKÉTől ajánlott felfogása mellett talál érveket.

2. Névfajták

Az általános névtanba beletartozik a tulajdonnévfajták ügye is, s ez jelen munkában a helynevek csoportjának elkülönítése, körülhatárolása tekintetében kell elsősorban figyelembe venni. E kérdéskörnek fontos terminológiai vetülete is van, ezért a névtani, szorosabban pedig a helynévtani terminushasználat bizonyos kérdéseire ezt követően önálló fejezetben térek ki.

A névkutatók véleménye csaknem egységes abban, hogy a tulajdonnevek különböző fajtáit nem nyelvi jellegzetességeik alapján lehet elkülöníteni. KÁLMÁN BÉLA szerint „osztályozásuk általában külső, gyakorlati szempontok szerint történik” (1989a: 12). J. SOLTÉSZ KATALIN is kiemeli, hogy az osztályozás „tárgyi-fogalmi szempontok” szerint valósul meg, de azt is hozzáteszi ehhez, hogy ennek a fogalmi rendszernek a kialakítása meglehetősen viszonylagos, hiszen „A szakirodalom korántsem mutat egységes álláspontot abban a tekintetben, hogy a létezők mely fogalmi kategóriáihoz tartozó neveket tekinthetjük tulajdonnévnek.” (1979: 44). E probléma mögött elsősorban nyilvánvalóan a tulajdonnévi kategória megragadásának, definiálásának azokat a nehézségeit kell látnunk, amelyeket az előző fejezetben - a tulajdonnév jelentéséhez kapcsolódóan - bemutattam.

Bármilyen névtani felosztást vizsgálunk is meg, azt látjuk, hogy a két legfontosabb tulajdonnévfajta, a hely- és a személynévek csoportja önálló kategóriaként különül el többnyire úgy, hogy sokféle alfajta sorolnak fel alattuk. Csupán e két névfajta tárgyalja KÁLMÁN BÉLA *A nevek világa*-ban (1989a). J. SOLTÉSZ KATALIN ezek mellett²⁶ állat- és tárgyneveket, intézményneveket, szellemi alkotások neveit (címek, áru- és márkanévek) és népneveket különít el (1979: 44-104). HAJDÚ MIHÁLY a ritkább tulajdonnévfajtáknak is nevezett kategóriákat az állatnevek, az emberi létesítmények nevei és a szellemi alkotások nevei csoportjaiban mutatja be (1994).

A helynevek több oldalról is érintkeznek más tulajdonnévfajtákkal, ezért természetesen adódnak közöttük elkülönítési nehézségek is. Még a helynév és a személynév közti különbségtétel is gondot okozhat olykor a régiségből szórványként fennmaradt nyelvi elemek hovatartozásának megítélésében. Hasonló problémák adódhatnak a népnevekkel kapcsolatban is. A modern helynévkincs pedig az intézménynevekkel érintkezik legszélesebb sávban.

A tulajdonnév definiálási problémái természetesen továbbgyűrűznek, és az egyes névfajták tartalmának rögzítésében is jelentkeznek. A helynevek vagy másképpen földrajzi nevek kategóriájának meghatározásában alapvetően kétféle eljárás figyelhető meg. Az egyik megközelítés e megnevezéseket a tulajdonneveknek a különféle helyekre vonatkozó csoportjaként értelmezi. PAPP LÁSZLÓ szerint „Földrajzi tulajdonnévnek tekintjük azokat a nyelvelemeket, amelyekkel valamely területet, természetes vagy mesterséges tereptárgyat egyénítő szándékkal jelöl egy nyelvközösség.” (1966: 62). Kicsit más hangsúlyokkal INCZEFI GÉZA úgy látja, hogy tulajdonnévi értékűnek kell tekinteni „azokat az állandó nyelvi alakulatokat, amelyek szociális érvénnyel csak egy helyre lokalizálhatók” (1967a: 65). Itt

²⁶ A személyt jelölő tulajdonneveket ő emberneveknek mondja.

most nem térhetünk ki azokra a nyilvánvaló ellentmondásokra és értelmezési nehézségekre, amelyek lehetetlenné teszik, hogy pusztán a fenti definíciók alapján egyes konkrét nyelvi elemekről eldönthessük, beletartoznak-e az így definiált kategóriába, vagy pedig kívül esnek a határain.

A meghatározások másik típusa belülről közelíti meg a helynevek csoportját, és felsorolásszerű definíciót ad. *A mai magyar nyelv rendszere* szerint „A földrajzi név világrészek, országok, tartományok, továbbá a különféle tájrészek természetes és mesterséges alakulatainak megkülönböztető neve.” (TEMESI 1961: 218). J. SOLTÉSZ KATALIN azokat a tulajdonneveket nevezi helyneveknek, „amelyeknek denotátuma valamely földfelszíni alakulat: víz, hegy, tájegység, sziget stb. [...], nagyobb vagy kisebb közigazgatási egység: ország, országrész, város, falu [...], továbbá a településen belüli egység: városrész, utca, épület” stb., stb. (1979: 81). A két egymás mellé tett felsorolás is érzékelteti, hogy e megközelítési mód gyakorlati célokat megfelelően szolgálhat ugyan, de definíciónak kevésbé tekinthető.

A helynévfajták rendszerezése nem kifejezetten az általános névtan feladata, hanem inkább a helynévkutatás belső ügye. Ezért az ezt bemutató résznek valójában a további fejezetek között is kijelölhető lenne a helye, más logikai összefüggései azonban idetartozónak mutatják e kérdéskört.

A továbbiakban csupán azokat az összefoglaló munkákat kívánom bemutatni, amelyek igyekeznek kitérni minden helynévfajtára, és így a névfajták rendszerezésének feladatát is elvégzik. KÁLMÁN BÉLA áttekintése (1989a: 111-80) hagyományosnak nevezhető megközelítést ad. Földrajzi nevek összefoglaló terminus alatt az alábbi névfajtákat tárgyalja: ország- és tartománynevek, népképek, víznevek, hegynevek, helységnevek, utcanevek és dűlőnevek. J. SOLTÉSZ KATALIN viszont e névcsoportot a lehető legszélesebben értelmezi monográfiájában (1979: 81-95). Nála a helynév a fő kategória, ennek alcsoportjai pedig a földrajzi nevek, a közigazgatási nevek (országnevek, megyenevek, helységnevek), a városrész-, utca- és építménynevek (ez utóbbiak között: hídnevek, épületnevek, állomásnevek; mindezek további belső finomításokkal), valamint a földön kívüli helynevek (csillagnevek, „holdrajzi” nevek). HAJDÚ MIHÁLY felfogása ez utóbbi rendszerezéshez áll közel. Ő az alábbi helynévfajtákat különbözteti meg: csillagnevek, földrészek, országok, tájak nevei, hegy- és víznevek, helységnevek, bel- és külterületi helynevek (1994: 54-66).

A korai ómagyar kori helyneveket szóalkotási szempontból tárgyalja *A magyar nyelv történeti nyelvtaná*-nak első kötete (ZELLIGER 1991a), amely a régi magyar helynévkincs alapján az alábbi helynévfajtákat különíti el: helységnevek, domborzati nevek, vízrajzi nevek, tájnevek, várnevek és határrésznevek. A könyv e fejezetében sok olyan megállapítást találunk, amely az egyes névfajták nyelvi-szerkezeti eltéréseit mutatja be.

Természetszerűen más kategóriákat kellett használnia KÁLNÁSI ÁRPÁDNak, aki döntően a 20. századból való szatmári helynévanyagot elemzett (1996). Ő településnevek, belterületi nevek, határrésznevek, víznevek, tanyanevek, létesítménynevek szerint csoportosítva mutatja be a nevek jellemzőit. Ezeken belül azonban néhol elkülöníti a természeti és a műveltségi neveket is, a létesítménynevek fajtáit pedig tizenegy alcsoportban taglalja.

A korábbiaknál nagyobb súlyt helyezett a helynévfajták tárgyalására HOFFMANN ISTVÁN (1993a: 33-41), aki szakított azzal a véleménnyel, amely szerint a névfajták elkülönítése csupán valamiféle gyakorlati célokat szolgál. Felfogása szerint a helynevek nyelvi elemzésének mintegy előfeltétele a megfelelő helynévfajtába történő besorolásuk: példája szerint a *Sárospatak* és a *Sáros-patak* nevek szemantikai és morfológiai szerkezetét, valamint keletkezéstörténeti típusának megítélését alapvetően befolyásolja, hogy település- vagy pataknevként értelmezzük-e őket (i. m. 43). Hangsúlyozza, hogy a helynevek jelölte deno-

tátumok logikai fogalmi rendszerét azért is nehéz meghatározni, mert a helyek - más tulajdonnévfajták jelöltjeitől eltérően - egymástól nem individuálisan elkülönülő egyedek. De a nyelvi leírást nem is a logikai rendjük érdekli elsősorban, hanem az, hogy ez a rendszer hogyan tükröződik a nyelvben, mégpedig magukban a helynevekben. Ennek a bemutatása pedig a helyfogalmakat jelölő földrajzi köznevek osztályozásával valósítható meg leginkább. A részletezettségét tekintve gyakorlati célokat is szolgáló kategoriális rendszer HOFFMANN-nál hét fő osztályban (víznevek, vízparti helyek nevei, domborzati nevek, tájnevek, határnevek, lakott területek nevei, építménynevek) több tucat alkategóriát tartalmaz (i. m. 36-7). Felosztását többen elfogadták, felhasználták (kisebb módosításokkal például BÍRÓ 2002a: 15-22).

3. Terminológia

MIKESY SÁNDOR már 1960-ban feltette a kérdést: Mi legyen az *onomasztika* magyar neve? (1960b). Az azt megelőzően is használt *névtudomány*, *névtan*, *névkutatás* mellé, sőt inkább helyettük a legáltalánosabb értelemben a *névészet* műszót javasolta kiváló *névész*-ünk. BENKŐ LORÁND ugyan elismerte, hogy „ajánlatos volna az egységesítésben mielőbb dűlőre jutnunk”, de MIKESY javaslatát nem tartotta előrevivőnek (BENKŐ 1960b: 238).²⁷ A következő évtizedekben a magyar szakirodalomban a fent bemutatott három összetett szót szinte egyforma gyakorisággal, szinonimaként használták a tudományterület megjelölésére, de ritkábban felbukkant az idegen eredetű *onomasztika*, sőt egyeseknél ezzel egyenértékűen az *onomatológia* terminus is. E kérdést azonban nemigen feszegették névkutatóink.

Sokkal nagyobb gondot okozott viszont az e könyvben tárgyalt tulajdonnévfajtnak, a helyet jelölő tulajdonneveknek a terminológiai megjelölése. A régebbi *helynév* műszó mellett 1947-ben két nevezetes munka címében tűnt föl először a *földrajzi név* megjelölés: LÖRINCZE LAJOS *Földrajzineveink élete* címen közölte az úgynevezett névélettani irányzat alapmunkáját (1947), BENKŐ LORÁND pedig a *Nyárádmente földrajzi nevei*-t tette közzé (1947). A következő évtizedekben a *földrajzi név* egyre népszerűbb lett, s főleg az újabb névtanos nemzedékek képviselői leginkább ezt használták. GYÖRFFY GYÖRGY a második névtani konferencián megtartott előadásának (*A helynevek és a történettudomány*) címválasztását indokolva visszatekintett a két terminus történetére, és meggyőzően érvelt a *helynév* műszó használata mellett (1970: 196-8). KISS LAJOS egyik írásában (1972) arról szólt, hogy a tulajdonnevek közé számító földrajzi nevek a földrajzi nomenklatúrával azonosíthatók, a földrajzi köznevek pedig a földrajzi terminológiának felelnek meg. A földrajztudomány szakszókincse azonban természetszerűen másfajta környezetbe kell, hogy illeszkedjen, mint a nyelvtudományé vagy azon belül a névkutatásé.

Az 1970-es évek végén a Névtani Értesítő 2. számában HAJDÚ MIHÁLY vitaindító írása kapcsán eszmecsere bontakozott ki a magyar névtudomány műszavairól (1979a). Ez jobban a személynévkutatás terminológiáját érintette ugyan, de a helynevek ügye is előkerült. Kutatóink egy része a *helynév* és a *földrajzi név* terminust szinonimaként használta munkáiban, s ezt a gyakorlatot a terminológiai vitában HAJDÚ (1979a) és BACHÁT LÁSZLÓ (1979b) elvi szempontból is megvédte. E felfogáshoz csatlakozott később ÖRDÖG FERENC (1980: 58) és MEZŐ ANDRÁS is (1981a: 86-7). SZABÓ T. ATTILA azonban GYÖRFFY-hez kapcsolódva a *helynév* mellett foglalt állást (1979). J. SOLTÉSZ KATALIN ebben az időben megjelent monográfiájában - a polémiahoz közvetlenül nem csatlakozva ugyan - eltérő

²⁷ Ehhez lásd még PAPP L. 1966: 55.

tartalmat rendelt hozzá a két fogalomhoz: a *helynev*-et általánosabb értelemben használta, a *földrajzi nev*-et pedig ennek alcsoportjaként, a természeti földrajzi objektumok neveinek összefoglalásául (1979: 9, 81-95). VARGA MÁRIÁNAK a külterületi nevek kapcsán a vitához fűzött megjegyzései (1980) azt mutatták meg, hogy a terminológia és a nevek alcsoportjainak fölosztása szorosan összefügg egymással, amely valójában a nyelvszokás ismerete, leginkább pedig a földrajzi köznevek vizsgálata és csoportosítása révén valósulhat meg. HAJDÚ MIHÁLYNAK mint szerkesztőnek a közbevetett megjegyzései (1980a) pedig szándéka ellenére egyben vitazáró írássá váltak.

A terminológiai vita hirtelen és váratlan megszakadásának többféle üzenete is lehetett. Utalhatott egyrészt arra, hogy a névkutatók a terminológiáról folytatott eszmecserét - legalább is az akkor megvalósult formájában - nem tartották előrevivőnek. De jelenthette azt is, hogy az eltérő alapokon álló, sokféle szemléletet tükröző és egyre sokszínűbbé váló névrendszer-tani leírások szerzői a maguk által művelt részterületeken nem annyira a meglévő terminusok értékelésére, hanem sokkal inkább az általuk felvetett szempontoknak megfelelő terminológiaalkotásra fordítottak nagyobb figyelmet. Ez a helyzet nem csupán a névkutatás sajátos állapota, hanem a nyelvtudományt általában is jellemzi: a szakemberek egyre inkább az egymás mellett létező elméleti kereteken belül megvalósuló következetes és definitív alapú terminushasználatot tekintik fontosnak, a más területekkel és elméletekkel való terminológiai összehangoltságot viszont általában kevésbé tartják lényegesnek. Mindennek következtében a helynevek leírásával kapcsolatos fogalmak használatában - a sokféle felfogásból, nézőpontból is adódóan - nagy a tarkaság, néhol már-már terminológiai anarchia jelentkezik. A terminushasználat kuszasága olykor-olykor a névkutatók között a véleménycserében is zavarokat okozott.²⁸

A terminológiai sokféleség a magyar névtanban tehát a vitát követő években nemhogy csökkent volna, hanem éppenhogy fokozódott. A terminológiai probléma és ezáltal a rendtezés igénye érthetően leginkább azokban a munkákban mutatkozik meg, amelyek a helynévkutatás nagyobb területeit igyekeznek átfogni. Az elméleti megközelítések fokozottabban igénylik a terminológiai pontosságot, hiszen „Ha a használatba vett kategóriák szabatos körülhatárolása, egzakt kikötése nem történik meg, s így pontatlanul értelmezett fogalmakra építjük elméleti konstrukciónkat, akkor azok az ingatag, ellentmondásos alapokon nemigen állhatják ki a valósággal való összevetés próbáját.” (HOFFMANN 1993a: 16). HOFFMANN különösen a terminusok poliszémiáját és homonímiáját tekinti zavarónak, a szinonimitást - mint például a *helynév* és a *földrajzi név* dolgában - megengedhetőnek tartja (i. m. 35).

Terminológiai kérdésekről közvetlen formában a továbbiakban csak az 1990-es évek végén esett szó néhány munkában. GYÖRFFY GYÖRGY kérdésfeltevése (1998) nyomán BENKŐ LORÁND rövidke írásban (1998z) emlékezett vissza a *földrajzi név* szakszó születési körülményeire. BENKŐ - másoknál szigorúbban - amellet foglalt állást, hogy „a *helynév* használatának vissza kellene adni az egyedüli jogosultságát. Tudományos terminusban nem szerencsés a teljes szinonimitás, e tekintetben stiláris szempontok sem lehetnek mérvadók.” (i. h.). VÖRÖS OTTÓ talán nem eléggé átgondolt javaslata szerint a terminológiai szinonimitást jelentésmegosztással lehetne megszüntetni: a *földrajzi név* fogalmát általánosabb jelentéssel határozza meg, a *helynev*-et pedig az egy-egy kisebb területhez kötődő tulajdonnévi helymegjelölésekre kívánja alkalmazni, valójában az általa félreértelmezett *mikrotoponima* terminus helyett (1999: 22-5).

²⁸ Ezekre a kérdésekre az egyes kutatási területeket taglaló fejezetekben térek ki.

Érdekes problémát vetett fel SEBESTYÉN ÁRPÁD azzal, hogy „hogyan nevezzük a »helynév«-vel szembenálló »nem név« kategóriát” (1998: 69). A helyek azonosításának tulajdonnévi és nem tulajdonnévi lehetőségei közül az utóbbiak összefoglaló megnevezésére - a szakirodalom nem ellentmondásmentes gyakorlata alapján - a *helymegjelölés* terminust javasolja (i. m. 70).

A terminológiai viták magát a helyet jelölő tulajdonnevek kutatásával foglalkozó tudományterület megnevezését kevésbé érintették: e szakszó leginkább *helynévkutatás*, *helynévtan* és *földrajzinév-kutatás* formában fordul elő. Használatos a *toponomasztika* is, az INCZEFI által variánsként javasolt *földnévtan* (1971a: 157) azonban nem terjedt el.

A helynévkutatás terminushasználatát minden bizonnyal áttekinthetőbbé tenné, ha rendelkez-nénk a kutatók által régóta igényelt terminológiai szótárral. Ez a gondolat különösen a hasonló külföldi munkákat ismertető dolgozatokban fogalmazódott meg erőteljesen (vö. FEHÉRTÓI 1966, MIZSER 1979). Egy ilyen munka még akkor is elősegíthetné a tudományterület átláthatóbbá tételét és talán e tekintetben való némi egységesülését is, ha összeállítói inkább tájékoztató, semmint normaadó szándékkal gyűjtenék egybe a névtani szakirodalomban használatos fogalmak jelölőit.

IV. A helynevek gyűjtése és közzététele

1. Háttér

A helynévkutatás számára nélkülözhetetlen, hogy megfelelő mennyiségű megbízható adattal rendelkezzen. A történeti adatok közzétételének folyamata a 20. század közepén már évszázados múltra tekinthetett vissza, a modern helynévkincs, az élőnyelvi névanyag azonban alig volt felgyűjtve. Az erre irányuló munka, amely elsősorban SZABÓ T. ATTILA kezdeményezése révén az 1940-es évek közepére lendületet vett, és főleg Erdélyben számottevő eredményeket ért el, a következő évtizedben szinte teljesen elakadt: a névtani gyűjtések és ezek közzététele igencsak megritkult. BÁRCZI GÉZA az első névtani konferencián tartott előadásának zárásaképpen arról szólt, hogy az Akadémiának és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak mindent meg kell tennie „a földrajzinév-kutatás országos hálózatának kiépítésére” (1960: 16). A konferencián elhangzott néhány olyan előadás is, amely élőnyelvi tematikájával már sugallta e munka fontosságát (SEBESTYÉN 1960, REUTER 1960 és részben DEME 1960). Határozott programmá ez azonban csak az 1960-as évek első felében vált.

A nagyarányú helynévfeltáró munka elvileg nagyobb zökkenők nélkül illeszkedhetett be a magyarországi nyelvészek feladatai közé, hiszen ebben az időszakban a magyar nyelvtudomány éppen túljutott az első igazán nagyszabású, nagyobb munkaközösségeket megmozgató tervmunkáin *A magyar nyelv értelmező szótára*-nak (ÉrtSz.) és *A mai magyar nyelv rendszeré*-nek (MMNyR.) a megjelentetésével, és éppen olyan feladatok megoldásán fáradozott, mint az új tájszótár megszerkesztése vagy a nyelvatlasz kiadása. Különösen ez utóbbi adhatott mintát a helynévkutatóknak, mivel ennek az anyaga is élőnyelvi gyűjtéssel állt egybe. Nem hanyagolható el azonban a különbség sem: míg az atlasz kiválóan felkészült munkatársai - akik egyébként szinte kivétel nélkül az 1950-es éveket követő évtizedek meghatározó nyelvészeivé váltak - egy jól megválasztott kutatópont-hálózat településeit keresték fel csupán, a helynévgyűjtőknek Magyarország²⁹ minden egyes településéről kellett az ott használt teljes helynévanyagot összegyűjteniük.

A széleskörű helynévgyűjtő program megindítását legközvetlenebbül talán az motiválta, hogy a háború utáni időszak társadalmi változásai ekkor kezdték igazán elérni a magyar vidéket: a felgyorsuló téesszervezésekkel és a gazdálkodás modernizációjával megrendült a hagyományos paraszti életforma, és rohamos változásnak indult ennek materiális környezete is. A nyelvész szakemberek az évszázados helynévanyag gyors pusztulásától tartottak. A második névtani konferencián BENKŐ LORÁND előadásában a névtan előtt álló feladatok közül első helyre állította a múltó névanyag rögzítését, mivel „a gyorsan változó viszonyok miatt [...] a tulajdonnevek bizonyos típusainak életét tekintve most már valóban a huszonnegyedik óra felé tartunk” (1970: 13).

A nagylélegzetű munka komoly szervezést és jelentős anyagi áldozatokat követelt meg, a politikai döntéshozók támogatása nélkül már csak ezek miatt sem számíthatott volna sikerre. A szervezőmunka élén álló VÉGH JÓZSEF néhány év elteltével is arra figyelmeztetett, hogy „a gyűjtések szervezői csak akkor bízhatnak a sikerben, ha vállalkozásukhoz megnyerték a felettes állami, megyei, járási szervek támogatását” (1970: 379). A VÉGH JÓZSEF örökébe lépő ÖRDÖG FERENC a munkálatok megindulását csaknem két évtizeddel követően pedig arról

²⁹ A kor politikai viszonyai között Magyarországnál tágabb régióra, a teljes magyar nyelvterületre nem is gondolhattak a szervezők.

szólhatott, hogy „Aligha volt példa arra, hogy egyetlen tudományág ekkora figyelmet, ekkora erkölcsi és anyagi támogatást kapjon a tanácsoktól és a megyék társadalmi, politikai szerveitől, mint ma a névtudomány”, sőt azt is megfogalmazhatta, hogy „ma Magyarországon a földrajzi nevek összegyűjtése nemzeti ügy” (ÖRDÖG 1981b: 147).

Kezdetben jó darabig vita folyt arról, hogy a nyelvészszakma előtt álló nagyszabású feladatot milyen eszközökkel és módszerekkel lehet megvalósítani. Egyesek a gyűjtőmunka „társadalmasítása” mellett érveltek, és önkéntes gyűjtők bevonásával látták elérhetőnek a célt, mások - főleg az egyetemek, főiskolák képviselői - nagyobb óvatosságra, megfontoltságra intettek, és a megvalósítás vélt gyorságáért nem szerették volna feláldozni a szakszerűséget. E kettősségnek megfelelően alapvetően két vonalon futottak a munkálatok, de szerencsére egymástól nem elszakadva: így valósulhatott meg, hogy a névgyűjtő mozgalom viszonylag erős tudományos kontroll alatt működött, és a tudomány képviselői is felhasználhatták a többnyire kedvező társadalmi-politikai támogatottságot.

A két irányzat közül látványosabb és gyorsabb sikereket ért el az önkéntes gyűjtőket mozgósító elképzelés. E körben a munkát az MTA Nyelvtudományi Intézetének mint munkahelyének a támogatását is maga mögött tudó VÉGH JÓZSEF irányította. Az egykori Csűry-tanítvány, aki az 1950-es években az Őrség és Hetés területén nyelvatlaszt készített, s részt vállalt a Magyar Nyelvjárások Atlaszában létrehozásában is, igen alapos dialektológiai felkészültséggel és lankadatlan munkakedvvel szervezte az országos gyűjtést. A konkrét munka megyei keretekben folyt a helyi közigazgatási, múzeumi, oktatási szervekkel és szakemberekkel együttműködve, akik többnyire a koordinálás feladatait is ellátták az egyes régiókban. A megyékben járási felelősöket jelöltek ki (szakfelügyelőket, tanárokat, muzeológusokat leginkább), akik egy-egy településen önkéntes gyűjtőket vontak be a munkába. Őket egy-két napos, néha próbagyűjtéssel is egybekötött tanfolyamokon képezték ki. A gyűjtők csak ritkán rendelkeztek nyelvészeti képzettséggel, s ezt a gyűjtési célok meghatározásában is figyelembe kellett venni. Tanárok, tanácsi dolgozók, lelkészek kapcsolódtak be többnyire a gyűjtőmunkába, sőt középiskolás diákok is részt vettek benne. A szervezeti kereteket a Hazafias Népfront kebelében működő honismereti mozgalom adta. E nagyszabású vállalkozás az önkéntes gyűjtők százait fogta munkára. Közülük lassan kiváltak azok is, akik e terület megbízható tudású szakembereivé képezték ki magukat.

A gyűjtés szakmai irányítását az MTA Nyelvtudományi Intézete végezte, néhány e feladattal megbízott kutatója révén. Az intézet mint közreműködő - mintegy minőségi védjegyként - minden publikált kötetben fel is van tüntetve. Ezért aztán különösen feltűnő, hogy az intézet két évtizedes történetét áttekintő írásban (BALÁZS J. 1969) e tevékenységről egyáltalán nem esik szó, de például az 1972-75. évekre szóló középtávú fejlesztési terv öt oldalas kivonatában is csupán egyetlen sorban említik meg a „társadalmi földrajzinév- és szókincs-gyűjtés”-t (IMRE 1973: 19).

A gyűjtést egy-egy megyében néhány év leforgása alatt elvégezhetőnek látták a szervezők. Ahol ez a munka sikerrel lezajlott, ott ezt követően nyelvészetileg képzett szakemberek helyszíni munkával végezték el az ellenőrzést, amely gyakran jelentős kiegészítést is eredményezett. A szerkesztést és a kiadásra előkészítést felkészült nyelvészekre bízta. A szervezők tisztában voltak e módszer korlátaival, de azt vallották - miként azt VÉGH JÓZSEF 1967-ben Balatonbogláron, a földrajzinév-gyűjtők első országos értekezletén megfogalmazta -, hogy „az idő sürget” jelszavával nekik azt a követendő módszert kell kidolgozniuk, amely szerint „a kevésbé felkészültek is tisztességgel elvégezhetik a munkát” (1970: 373). Az ez idő tájt megnövekedett gyűjtőkédvet, a helynévi téma népszerűségét mutatta az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatra beérkező munkák száma is: 1977-ben például 31, 1978-ban pedig 23 pályaművet nyújtottak be e témakörben (HAJDÚ 1978c, 1979b).

A gyűjtőmunka társadalmi kapcsolatrendszerét és tudománypolitikai helyzetét, súlyát jellemzően mutatták azok az ünnepi események, amelyeket egy-egy nagyobb gyűjtemény elkészültekor rendeztek meg. Zala megye helyneveinek összegyűjtését 1964 tavaszán - még a kötet megjelenése előtt - az MTA I. Osztályának és Zala Megye Tanácsának közös rendezésében ünnepi ülésszakkal üdvözölték a tudomány és a közélet képviselői, amelyen TAMÁS LAJOS és HADROVICS LÁSZLÓ akadémikusok tartottak előadást (erről lásd KÁZMÉR 1964, TAMÁS L. 1964 és HADROVICS 1964). Ebből az alkalomból Zalaegerszeg városa díszpolgárává avatta PAIS DEZSŐT, a város szülöttét.

Hasonló ülést szerveztek a Vas megyei gyűjtés lezárásaképpen 1969-ben (vö. HADROVICS 1971), a kötet elhúzódozó megjelenése - amelyre csak 1982-ben került sor - azonban nem igazolta az akkori felfokozott várakozásokat. Talán az ilyen tapasztalatok is közrejátszottak abban, hogy Somogyban csak a kötet megjelenését követően ünnepeltek, igaz, akkor igazán rangos eseménnyel (vö. KÖPECZI 1974). A rendezők között szakmai-tudományos és állami-társadalmi szervezeteket egyaránt találunk, az előadók pedig a tudomány legelső vonalát képviselték: KÖPECZI BÉLA az MTA főtítkára, BENKŐ LORÁND, GYÖRFFY GYÖRGY, BALASSA IVÁN és VÖRÖS KÁROLY tartottak előadást az ülésen. Mindezt csupán azért részleteztem talán kissé túlzottan is, hogy érzékeltessem: az 1960-as-70-es években a helynévgyűjtés valóban fontos tudományos és társadalmi ügy volt.

A gyűjtőmunka - mint láttuk - több szálon indult ugyan el, és részben eltérő módszerekkel folyt, ám egy lényeges kérdésben a különböző elképzeléseket valló kutatók is egyetértettek: a gyűjtések eredményét nyomtatott formában is feltétlenül publikussá kívánták tenni. Természetesen az archívumban történő feldolgozás módszere és gyakorlata sem volt ismeretlen névkutatóink előtt, hiszen külföldi példák sora szolgálhatott mintául e téren.³⁰ A nyomtatásban való megjelentetésnek azonban számtalan előnye van: az anyag könnyebben hozzáférhető nemcsak a névkutatóknak, hanem más tudományok képviselőinek is, emellett a helyi közművelődés és oktatás is felhasználhatja e műveket, továbbá egyetlen archívum létrehozása csak fokozta volna az amúgy is erős szakmai központosítást stb. A megjelentetés szétszórtságának az 1980-as és még inkább az 1990-es években azonban már érezhető volt a hátráltató hatása is.

Viszonylag rövid idő alatt kialakultak a gyűjtésnek és a közzétételnek azok az alapelvei és módszerei, amelyek a sokféleség ellenére is bizonyos mértékű egységességet adnak e névtáraknak. A településenkénti anyagközlés szócikk-es formában valósul meg, amely fonetikus lejegyzésben tartalmazza a ma használatos névformákat és a jelöltjükre vonatkozó tárgyi információkat. A lokalizálást térképek segítik. Az élő névanyag mellett néhány kiemelten fontos - főleg múlt századi - forrás helynevei is szerepelnek az anyagban. A kötetek használatát a nevekben szereplő nyelvi elemeket is figyelembe vevő mutatók segítik.

2. Fellendülés: az 1960-as évek

A helynévgyűjtés megszervezésének gondolata Zala megyében vetődött fel először 1961-ben (ZMFN. 9). Az önkéntes gyűjtőhálózat kialakítását és az összegyűjtött anyag szakmai ellenőrzését követően négy év elteltével a zalaiak impozáns kötettel álltak elő, amelynek tudománytörténeti jelentőségét BENKŐ LORÁND SZABÓ T. ATTILA *Kalotaszeg helynevei* című munkájához tartotta mérhetőnek (1970: 11). A könyvet három közzétevő jegyzi: ÖRDÖG

³⁰ VILJO NISSILÄ például előbb a Magyar Nyelvőr hasábjain (1967), majd a magyar névkutatók második konferenciáján előadásban számolt be a finnországi névarchívum tevékenységéről (1970).

FERENC középiskolai tanár, aki egyben a gyűjtőmunkát is irányította, MARKÓ IMRE LEHEL plébános és KERECSENYI EDIT muzeológus. Szakmai garanciát elsősorban ők vállaltak a gyűjtésért. A munka tudományos irányítója VÉGH JÓZSEF volt, aki PAPP LÁSZLÓval együtt a kötetet szerkesztőként is gondozta.

Más utat választottak a debreceni egyetem és a nyíregyházi főiskola magyar nyelvész oktatói, akik maguk vállalkoztak régiójuk névanyagának az összegyűjtésére és kiadására. A SEBESTYÉN ÁRPÁD, JAKAB LÁSZLÓ, illetve BACHÁT LÁSZLÓ, MEZŐ ANDRÁS alkotta szerkesztőbizottság a JAKAB LÁSZLÓ által összeállított gyűjtési utasítás alapján kezdett el dolgozni (MEZŐ 1967: 3). A gyűjtőmunkát jórészt hallgatói terepgyakorlattal egybekötve végezték, s az anyagot szemináriumi vagy diákköri dolgozat, nem ritkán szakdolgozat formájában dolgoztatták fel a hallgatókkal. Így nemcsak igen alapos, részletező munkák születtek, hanem jól képzett szakemberek is kikerültek a gyűjtés irányítóinak keze alól. E témában nem egy doktori disszertációt is megvédtek Debrecenben. Az anyag ellenőrzésére, kiadására maguk a fenti oktatók vállalkoztak, felosztva egymás között Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megye területét. A sorozat első darabját, *A baktalórántházi járás földrajzi nevei*-t MEZŐ ANDRÁS tette közzé (1967).

A második névtani konferencián 1969-ben névtudományunk helyzetét és feladatait áttekintve BENKŐ LORÁND azt állapította meg, hogy „az elmúlt évtized magyar névkutatásában [...] a legnagyobb szabású, legrepresentatívabb teljesítmények a névanyag összegyűjtésének és közreadásának a terén vehetők számba” (1970: 11). Az értékelést nagyobb időtávlatból visszatekintve is helytállónak kell tartanunk, mert ugyan a szervezett gyűjtés keretében mindössze a fent említett két kötet jelent meg az időszakban, mégis azt láthatjuk, hogy e téren jelentős vállalkozást indítottak el a magyar névkutatók, és a törekvések fő vonulatai is kialakultak már a kezdetekkor. Az eddig említettek mellett néhány egyéni teljesítmény is föltétlenül említést érdemel ebből a korszakból.

Az 1950-es években Szeged tágabb környékén gyűjtött gazdag névanyagot a szegedi főiskola tanára, INCZEFI GÉZA, aki az adattárakat minimális feldolgozással együtt tette közzé kisebb területi egységekre vonatkozóan. Így jelent meg elsőként Sövényháza és vidékének névanyaga (1958a), ezt Szeged környékének földrajzi nevei követték (1960a), s végül Csongrád megye nyugati részének régi helynevei zárták a sort (1960b). Kandidátusi értekezésésként készült munkájának adattári részében - Makó és környékének földrajzi neveit közrebocsátva - szintén a korábban kialakított közlési módszerét követte (1970a: 9-10, 146-275).

Az 1960-as évek fordulójáról két olyan nagyobb terjedelmű adatközlő munkát kell megemlíteni, amely több tekintetben is korábbi időszakokhoz kapcsolódik. A néprajzkutató KISS LAJOS a régi Rétköz helyneveit közölte (1961), a helytörténész H. FEKETE PÉTER pedig Hajdúböszörményét (1959). Mindkét munka jellegét erősen meghatározta gyűjtőjének, közlétevéjének szakmai tájékozottsága, érdeklődése.

Baranya megye falvaiból gazdag élőnyelvi és főleg történeti anyagot gyűjtött a magyar névkutatás szerény, de kiváló munkása, REUTER CAMILLO.³¹ Az 1960-as években ezekből többet terjedelmesebb tanulmányban, illetve önállóan közzé is tett: Kárász (1961a), Magyaregregy (1961b), Hosszúhetény (1968a), valamint Nagyváty és környékének (ZSOLT ZSIGMONDDal közösen: 1970) a helyneveit. A szócikkés feldolgozások nemcsak bőséges helynévanyagot tartalmaznak, hanem megbízható névfejtéseket is adnak. E munkái azonban - mivel jórészt nehezen hozzáférhető helyen láttak napvilágot - sajnos, kevésbé kerültek be a névkutatás vérkeringésébe. Önálló kiadványként jelent meg SUGÁR ISTVÁN Gyöngyöspata

³¹ Munkásságáról PESTI JÁNOS emlékezett meg (1989c).

földrajzi neveit tartalmazó munkája is (1966). Gazdag adattárat tett közzé Hajdúhadházi É. KISS SÁNDOR (1968b és 1970b).

Az 1960-as években a fentiekén kívül csak néhány kisebb anyagközlést tudunk megemlíteni. A legtöbb helynévgyűjtés ebben az időben a Magyar Nyelvjárások hasábjain jelent meg: a terjedelmesebb és bizonyos feldolgozó munkára is vállalkozó írások a tanulmányok rovatban, a rövidebbek pedig a nyelvjárási adatok között. E munkák a debreceni kutatók által gondozott névgyűjtemények előmunkálatainak is tekinthetők.³²

E fejezetben is áttekinthetnénk azokat a munkákat, amelyek a történeti források helynév-anyagát adják közre, hiszen több közlésben az élőnyelvi és az írásos anyag eleve együtt van jelen. Ezekről mégis inkább a történeti névkutatásról írott fejezetben célszerű szólni, mivel hatásuk is elsősorban azon a területen mutatkozik meg.

3. Módszertani kérdések

A viszonylag kevés számú publikált munka kapcsán már az 1960-as években is felvetődtek s nemegyszer viták keresztüzébe kerültek azok a legfontosabb problémák, amelyek a következő évtizedek jóval nagyobb mennyiségben megjelent gyűjtéseit is végigkísérték. A továbbiakban e kérdéseket és az ezekre adott válaszokat, megoldási formákat tekintem át.

A helynévgyűjtés talán legnehezebben megoldható kérdése a *Mit gyűjtsünk?* volt. Ez valójában a *Mi a helynév (földrajzi név)?* problémáját rejti, ami pedig a *Mi a tulajdonnév?* kérdésének általánosabb megválaszolása nélkül aligha oldható meg. A gyakorlatba könnyen átvihető, az egyes nyelvi jelenségek jellegének megítélését egyértelműen segítő tulajdonnév-definícióval ma sem rendelkezünk, pedig a névelméleti kutatások terén a 60-as-70-es években - mint korábban láttuk - már jó néhány eredményt számba vehetünk.

A helynevek elkülönítése két érintkezési felület mentén bizonyul különösen nehéznek: a tulajdonnévi és a köznévi értékű nyelvi elemek elhatárolásában, illetőleg a más tulajdonnévfajtaiktól (például az intézménynevektől) való elválasztásban. A helynévgyűjtési útmutatók valójában a gyűjtők nyelvi intuíciójára bízzák a helynevek kiválasztását, amiben az olyan megjegyzések, hogy „minden hely nevét fel kell jegyezni, még a legkevésbé jelentőseket is”, vagy „minden olyan nyelvi elemet össze kell gyűjteni, amelyet az adott helyen a beszélők tulajdonnévként használnak”, nemigen segíthették a gyakorlati munkát.

A megítélés szubjektív jellegéből és a gyűjtők, közlétevők részben eltérő szakmai képzettségéből, érdeklődéséből adódóan az egyes helyfajták nevei különböző súllyal vannak képviselve a névtárakban. Ez az egyenetlenség nemcsak az egyes munkák között mutatkozik meg, hanem egy-egy kötetben belül is érzékelhető. Leginkább a belterületi nevek körének megvonásában vannak különbségek: a középületek, intézmények, boltok, különféle építmények neveiből hol több, hol kevesebb került be a gyűjteményekbe, igaz, az értékelő recenzensek legtöbbször érthetően nem is nagyon sajnálja ezek hiányát. Somogy megye Balaton-parti településeinek fürdőtelepein gondot okozott a villák, üdülők, nyaralók nevének felvétele: a közlétevők inkább csak a nagyobb történeti múlttal bírókat iktatták be ezek közül a névtárba. Az alföldi megyékben merült fel igazán komolyan a tanyanevek gondja (HAJDÚ 1973, 1978b, BOGNÁR 1978). A kiadott kötetek közül elsőként a Füzesabonyi (1976) és a Hevesi (1980) járás anyagában jelennek ezek nagyobb számban. H. FEKETE PÉTER hajdúböszörményi

³² Közülük a legalaposabbak: JAKAB 1965, 1966, 1968, K. SZOBOSZLAY 1964, S. VARJÚ 1962, 1968, PAPP J. 1967.

névgyűjteményéből hiányoznak viszont a tulajdonosok nevéből alakult, éppen aktuális és gyakran változó tanyanevek (1959). Ez is mutatja, hogy a megnevezések nyelvi anyagának is szerepe van a nyelvi intuícióban, abban, hogy mit tartunk tulajdonnévnek; s ez a gyűjtők révén befolyásolta a névtárakban közzétett helynévállomány összetételét is.

Az 1960-as-70-es években megjelent helynévkötetek anyagának zöme élőnyelvi gyűjtésből származó név. Ez főleg abból a szemléletből adódik, hogy a gyűjtők az adatfeltárást elsősorban „leletmentés”-nek tekintették (vö. SZABÓ G. 1985: 76). Ebből következően az élőnyelvi gyűjtés nem nyelvhasználati, névszociológiai irányt vett, hanem az archaizmusok vadászatát jelentette elsősorban.³³ Ezt az irányultságot már az adatközlők kiválasztása is mutatja: ők többnyire a legidősebbek közül kerültek ki, a középkorúak főleg a lokalizálásban, a térképezésben voltak a gyűjtők segítségére. Különösen régies a rétközi anyag - hiszen jó részét az 1920-as években gyűjtötte KISS LAJOS - és a hajdúböszörményi névtár, amely harminc éves gyűjtőmunka eredményeként készült el. E dolgozatok nemcsak archaikus nyelvi anyagot adnak, hanem szinte a 19. századi nagy vízszabályozások előtti környezet képét igyekeznek rekonstruálni.

A gyűjtéseknek ezt a vonzódását a régiséghez az írásbeli történeti források bevonása is erősítette. Ez Zalában még alig volt jelen: csupán a kataszteri térképek kisszámú névanyagát közölték a közzétevők. Később azonban a VÉGH JÓZSEF vezette gyűjtésekben kialakult egy olyan forrásminimum, amelyet aztán szinte minden névtár feldolgozott. Bekerültek a gyűjteményekbe Pesty Frigyes 1864-ből való névtárának az anyagai és a kataszteri felmérések térképeinek helynevei, amelyek közül a legrégebbiek a 19. század közepéről valók. A gyűjtések időpontjához képest így tehát legfeljebb bő száz évvel korábbi anyagokat dolgoztak fel a névtárak. E neveknek elsősorban emlékeztetfelidéző szerepük lehetett a gyűjtés során, mivel történeti változásvizsgálatokra több oknál fogva is kevésbé alkalmasak. Kis számuk és a viszonylag csekély időtávlat eleve korlátozza ilyen irányú felhasználhatóságukat, amit tovább nehezít a térképi névanyag speciális jellege. Erről később részletes eszmecsere is kibontakozott. Régebbi élőnyelvi anyagot Pesty mellett nagyobb arányban csupán Somogyban vontak be a gyűjtésbe, ahol felhasználták a néprajzkutató JANKÓ JÁNOSnak a századfordulóról való névadatait is.

Jóval több forrást dolgozott fel MEZŐ ANDRÁS a Baktalórántházi járás anyagának összegyűjtése során: a fentiekén kívül megyei levéltári anyagok, helységnévtárak és más fontosabb nyomtatott kiadványok helynévadatait építette be a gyűjteménybe. A rétközi és a hajdúböszörményi névtár, valamint INCZEFI munkái (különösen a Makó környékét bemutató) még ennél is gazdagabbak, mivel a 18-19. századi levéltári forrásokból meglehetősen bőséggel merítettek. Ilyen kibővítés révén a gyűjteményekbe egyre több kihalt (pontosabban: csak a történeti forrásokból adatolható) név is bekerült. A történeti anyag közlésében a kiadványok általában megfelelnek a filológiai igényeknek: a betűhív forma mellett többnyire az előfordulás éve és a pontos forrás is meg van adva. Kivételt jelent e tekintetben a rétközi gyűjtemény, amelynek forrásai ráadásul - a szerző közlése szerint - a világháborúban jórészt megsemmisültek (KISS LAJOS 1961: 7). A történeti anyag felhasználásának súlyos hiányosságai egyedül Eger és Felnémet kötete kapcsán merültek fel: KOVÁCS BÉLA levéltári források alapján pontosította a tévesen azonosított és lokalizált adatokat (1973).

A gyűjtők és a közzétevők számára olykor nem kis gondot jelentett a névtest elhatárolása, kiemelése a szöveggörnyezetből. E problémával az élőnyelvi gyűjtés során is szembe kellett nézni, hiszen a gyűjtési szituáció az adatközlők számára nem természetes beszédhelyzet, s a helynevek az ilyenkor megmutatkozó metanyelvi szerepükben („Azt a dűlőt úgy hívják, hogy

³³ Ez persze nem jelenti azt, hogy az újabb keletű névanyag is ne lenne jelen a kötetekben.

Bokros.”) gyakran torzulhatnak mind lexikális-morfológiai szerkezetükre, mind hangalakjukra nézve. A nevek pontos formáját a történeti forrásokból gyakran még nehezebb kiemelni, különösen sok buktatót rejt e téren PESTY FRIGYES névtára.³⁴

Sok fejtörtést okozott és néha heves vitákat lobbantott fel a szakemberek között a helynevek hangalakjának pontos lejegyzése, a lejegyzési minimum meghatározása. A két nem nyelvész szakembertől közzétett munkában (KISS LAJOS 1961 és H. FEKETE 1959) nem vagy csak ritkán és következetlenül (vö. JAKAB 1960: 121) találunk fonetikus leírt névformákat. A többi közzététel törekvésében közös vonás, hogy hangtani tekintetben is az archaikus formákat keresik, és a hangváltozatok közül csak a „hagyományos és nyelvjárási eredetű változatok” (SMFN. 14) kerültek be a kötetekbe. Ez önmagában is egyfajta sematizálást jelent, hiszen a kiejtésnek másféle változatai bizonyára a legkisebb településeken is felbukkanhattak. Ez az egységesítési és kiemelési törekvés azonban összhangban van a kiadványok alapvető célkitűzéseivel.

A VÉGH JÓZSEF irányította gyűjtésekben leegyszerűsített, elnagyolt fonetikus jelölést használtak, amely utóbb megegyezett az önkéntes nyelvjárásgyűjtők számára kidolgozott rendszerrel.³⁵ A kiadványok feltüntetik az *ě*, *á*, *ā* hangokat, és jelzik a köznyelvi helyesírásban *ly* betűvel jelzett hangot, de nem adják meg a mássalhangzóknak a köznyelvvél megegyező hasonulásait és a hangrealizációk pontosabb hangszínét. Nagyjából így járt el munkáiban INCZEFI is (1958a, 1960a, 1960b), MEZŐ viszont jelölte a diftongusokat, a félhosszú hangokat és a hasonulásokat is (1967). A nem magyar helynevek lejegyzésére vonatkozóan POGÁNY IRÉN és ZELLIGER ERZSÉBET azt javasolta, hogy a Magyar Nyelvjárások Atlaszának munkálatai során kidolgozott egyezményes hangjelölést vegyék alapul az idegen nevek lejegyzésekor (1972). Ők maguk kiváló szakértők bevonásával kidolgozták ennek speciális változatait a magyarországi német, szlovák és szerb-horvát nevek fonetikus lejegyzésére. Ennek alapelveit a megyei és járási gyűjtések szervezői elfogadták ugyan, de alkalmazásának nehézségeire, az önkéntes gyűjtőkkel való körülményes, sőt szinte lehetetlen megvalósítására többen is felhívták a figyelmet (VÉGH J. 1975, RÓNAI 1978).

Abban a szakemberek teljesen egyetértettek, hogy a differenciáltabb hangjelölés többletet jelent a gyűjteményekben, az egyszerűsítést azonban az önkéntes gyűjtők bevonása miatt szükséges korlátnak tekintették. A pontosabb hangjelölést a dialektológiai célú felhasználás indokolhatná: a jelenséghatárok megállapítása szempontjából ugyanis fontos körülmény, hogy az adattárakban minden egyes település anyaga képviselve van. A névtárak hasznosítása azonban nemigen igazolta a magasabb szintű elvárásokat, hiszen ilyen jelenségmonográfiák nem születtek azokról a területekről sem, ahol ennek megvoltak a feltételei. Ebben bizonyára közrejátszik az is, hogy a helynévállomány a szókincsnek csupán egy kicsiny és viszonylag zárt részrendszereként kevésbé alkalmas az efféle vizsgálatokra.

A fonetikus lejegyzésű alakok mellett legtöbb munka köznyelvi formában is megadja a neveket. A VÉGH JÓZSEF irányította gyűjtésekben nincsenek ilyen köznyelvivé átalakított változatok, mivel - érvelésük szerint - az önkéntes gyűjtőktől nem várható el, hogy állást foglaljanak a helynevek eredetét (valójában: lexikális-morfológiai szerkezetét) illetően. A névmutatóban azonban e kiadványokban is többnyire köznyelvi alakok szerepelnek, s itt az is megmutatkozik, hogy a fenti aggály csak a nevek igen kis hányadára vonatkozhat.

³⁴ Erről részletesebben a történeti helynévkutatás kapcsán lesz szó.

³⁵ Ezt a hangjelölési minimumot az MTA magyar nyelvészeti munkabizottsága 1968-ban hagyta jóvá. (Vö. Nyr. 94: 94-8.)

A helynevek helyesírása talán még a fonetikus lejegyzésnél is nagyobb gondot okozott a közzevőknek, mivel az idevonatkozó akadémiai helyesírási szabályokat elégtelennek, a sokféle helynévre nem mindig alkalmazhatónak érezték. Az egyes kiadványok e szabályoktól többnyire el is tértek, de nem annyira az egységesítés, mint inkább az egyéni írásmódok sokféleségének kialakítása felé.

A név jelöltjének, denotátumának a leírása nemcsak helyismereti szempontból lényeges, hanem a nevek egymáshoz való viszonyának tisztázása miatt is, sőt gyakran a névfejtéshez is támpontot adhat. A legszükszavúbbak e téren a VÉGH JÓZSEFTŐL irányított munkák, amelyekben a tereptárgy jellegére és művelési ágára csupán rövidítés utal. Az egyes kiadványokon belül is tapasztalhatók egyenetlenségek: a Zala megyei anyag közzevői közül KERECSENYI EDIT például jóval több helytörténeti, néprajzi adalékot adott meg a denotátumokról, mint a másik két közzevő (ZMFN. 19). Rövidítéseket használt MEZŐ is, INCZEFI is, de munkáik e téren mégis gazdagabbak. INCZEFI főleg azokat az objektumokat mutatta be részletesebben, amelyeknek bővebb a történeti adatolása. A rétközi és a hajdúböszörményi névtár leírásai még ezeknél is részletesebbek, mivel sok helytörténeti adalékot is tartalmaznak.

A denotátumok leírásához kapcsolható a térképi ábrázolás is, hiszen ebből a hely sokféle jellegzetessége kitűnhet. Térképeket a rétközi gyűjtemény kivételével mindegyik munka ad, ezek azonban igen kevés információt tartalmaznak. A kül- és belterület határán kívül sokszor más nincs is feltüntetve a térképeken, a vízrajz és az úthálózat is legfeljebb vázlatosan, a domborzat pedig sohasem. A jóval részletesebb térképek közlése sok haszonnal járt volna, erre például az abban az időben induló *Magyarország Régészeti Topográfiaja* című sorozat szerkesztői módot is találtak. A legtöbb kiadványban a térképeken nemcsak a léptékük nincs feltüntetve, hanem a méretarányuk sem egységes, s így a területek alig mérhetők össze egymással. Az egyes nevek jelölte objektumok kiterjedését SZABÓ T. ATTILA nyomán INCZEFI nyílak alkalmazásával kísérelte meg bemutatni, nem sok sikerrel. A nevek és az objektumok hierarchiáját, rész-egész viszonyait sem jelölik a térképeken a közzevők.

A gyűjtőmunka folyamatáról, részleteiről, a gyűjtés módszertanáról sokféle lehet olvasni a korabeli szakirodalomban (például ZMFN. 9-20, PAPP L. 1966, Kézikönyv stb.). E tudnivalókat nemcsak az önkéntes gyűjtők hasznosították, de jól fel lehetett használni az egyetemi oktatásban is, ahol - mint láttuk - egyre több diákköri munka, szakdolgozat, doktori értekezés készült a helynévkutatás témakörében. A legalaposabb áttekintést talán SEBESTYÉN ÁRPÁD adta (1967, majd 1986), aki a gyűjtőmunkának három nagy fázisát különítette el. Különös hangsúlyt helyez az előkészítő munkálatokra: a helynévgyűjtőnek szerinte nemcsak a névtudomány kérdéseiben kell jól tájékozottnak lennie, hanem dialektológiai és helytörténeti ismeretekkel is fel kell vértéznie magát. Ezek birtokában az előkészítés fázisában fel kell dolgoznia az előzményirodalmat és a hozzáférhető forrásokat, elő kell készítenie a gyűjtés térképét stb. A helyszíni gyűjtés fázisában SEBESTYÉN az adatközlők kiválasztásának szempontjaira nagy súlyt helyez. A már korábban említett archaikus névanyagot leginkább azok a helybeli születésű, helyben élő idős parasztemberek ismerik szerinte, akiknek nem egy helyen voltak a földjeik, s akik a hivatalos szervekkel iratok révén kevésbé kerültek kapcsolatba. A változásvizsgálathoz és a névszociológiai elemzéshez viszont szélesebb körből kell megkeresni a megfelelő informátorokat. SEBESTYÉN tüzetesen leírja az interjúk menetét, bemutatja a határjárás módszerét. A gyűjtés harmadik fázisa az anyagrendezés és a cédulázás munkája, amely közvetlenül a kézíratszerkesztést készíti elő.³⁶

³⁶ Erről PAPP LÁSZLÓ beszél részletesebben (1966; lásd a továbbiakban).

A többnyelvű területeken folytatott névgyűjtés sajátos módszerére figyelmeztet POGÁNY IRÉN és ZELLIGER ERZSÉBET, mivel az ilyen jellegű munka „sajátos metodikai problémáira módszertani útmutatóink általában nem térnek ki” (1972: 401). RÓNAI BÉLA viszont tapasztalatai alapján azt vallja, hogy az általuk ajánlott eljárások nem mindig valósíthatók meg, s valójában igen nehéz általános módszertani tanácsokat adni a gyűjtőknek (1978).

A helyneveket közlő munkákat szerzőik, szerkesztőik többnyire adattárnak szánták, így névfejtés, névmagyarázat általában nem is szerepel bennük. Ez érthető, hiszen bővebb történeti adatolás híján a közléstevők gyakran eleve nem is vállalkozhatnak az etimológiai fejtegetésekre. Közlik ugyanakkor az olyan népi magyarázatokat, helytörténeti adalékokat, amelyek a név eredetét megvilágíthatják, mindig hangsúlyozva azonban, hogy ez nem jelenti egyben a közléstevők állásfoglalását is. MEZŐnél több szerzői megjegyzés található, mint másoknál, INCZEFI pedig - aki feldolgozással együtt adta ki névtárait - minden esetben igyekszik megvilágítani a helynevek eredetét is.

A helynevek nyelvi szerkezetének és ezáltal eredetének megfejtését segítik elő a kötetekben közölt földrajziköznév-jegyzékek is. Külön listába rendezésüket gyakori névalkotó szerepük magyarázza. Ilyen kis szótár először a somogyi gyűjteménybe került be, s ezt követően csaknem általánossá vált a szerepeltetésük. MARKÓ IMRE LEHEL Somogyban nyelvatlasz módszerű gyűjtéssel tizenegy településen szedte össze az ott használatos földrajzi közneveket, és adta meg az aktuális népi értelmezésüket. Az anyag autentikusságának megőrzése végett a jelentések meghatározásában e munka során a szótárak megszerkesztésekor filológiai segédleteket nem használtak.

Külön kell szólni a névanyag egészének elrendezéséről. Egy dologban csaknem minden munka eljárásmódja megegyezik: a közzététel egységének a települést tekintik, ami a valós névhasználati helyzetnek felel meg.³⁷ Az egyes falvak, városok névtára legtöbbször három részből áll: a településről szóló információkat a belterület és a külterület nevei egymástól elkülönítve követik. Ezt leginkább az eltérő jellegű névállomány indokolhatja: a belterületi neveket az utcanevek, a külterületieket a dűlőnevek uralják. Az átfedések, a belterület történetileg változó kiterjedése azonban gondokat is okozhat az elkülönítésben. Ilyen szerkezetben jelentek meg a VÉGH JÓZSEFTől jegyzett munkák és MEZŐ adattára is, ez utóbbiban azonban magáról a településről a szokásosnál jóval gazdagabb ismeretanyagot találunk.

Az adatok közzétételében két irányzat különült el. Az egyik típusban az adattár rövidsége törekvése igen erősen érvényesül. Ennek lényegi és külső okát egyaránt megadják a közléstevők. Szerintük „az adattár tudományos célokra készült, tehát szűkszavú” (ZMFN. 31), s ezt a tömörséget a mindig szűkös pénzügyi feltételek is megkövetelik. A másik kiadási módszer, a debreceni minta kevésbé helytakarékos, de egyben bővebb információkat is ad. Az első forma kevésbé áttekinthető, a másik olvashatóbb, mivel figyelembe veszi azt is, hogy e munkákat nem csak a szakemberek használhatják.

E két módszer eltér a névcikkek elrendezésében is. A zalai, somogyi, hevesi kötetek - és nyomukban sok más adattár a későbbiekben - a térképi számozásnak megfelelő, mechanikusan emelkedő sorrendben való közzétételt követik. E munkákban a tipográfia tagolatlansága helytakarékos megoldás ugyan, de igencsak megnehezíti az áttekintést. Ez különösen ott tűnik szembe, ahol írásbeli forrásadatok is megjelennek (SMFN.). INCZEFI, MEZŐ, H. FEKETE és KISS LAJOS (a *Régi Rétköz*-ben) a névcikkeket betűrend szerint rendezte el. A jobb áttekinthetőséget itt még az is segíti, hogy a névcikk élén köznyelvi formájú címszó áll.

³⁷ Egyedüli kivételként INCZEFI munkái említhetők, de ezek mindegyike csak néhány településről közöl anyagot.

A névcikkek mindegyik közlési formában a tereptárgyak azonossága alapján vannak kialakítva, azaz egy-egy denotátumnak mindig egy-egy névcikk felel meg. Ha az adott helynek, objektumnak többféle (akár élő, akár történetileg dokumentált) neve van, az mind együvé kerül. A lokális és a betűrendes elrendezés azonban természetesen másfajta segédletet követel meg. A térképek szerint közreadott anyagokhoz a visszakereshetőség érdekében betűrendes mutatót kell adni. Ez általában nemcsak a neveket, hanem azok lexikális összetevőit is tartalmazza (Zala, Somogy és Heves megye anyagában és a későbbiekben sok más névtárban). Nem egyszerű azonban a keresés a betűrendben közzétett anyagokban sem, hiszen itt minden egyes település anyagát a kül- és belterület alatt is végig kell nézni egy-egy névforma megtalálásához, ráadásul az ilyen névtárakban a lexikális elemekre egyáltalán nincs utalás. (Egyedül a Rétköz anyaga tartalmaz egyesített helynévlistát.) E közlési formában viszont utaló névcikkeket találunk, valamint a térképekhez kapcsolódóan térképmutatókat is.

Már a gyűjtőmunka megkezdésekor terjedelmes tanulmányt írt a szinkrón anyagú névtárak készítésének kérdéseiről PAPP LÁSZLÓ (1966), aki a megyei gyűjtések anyagának megszerkesztésében maga is aktívan részt vett. A szinkrón névtárak két típusát különbözteti meg: a földrajzi elv alapján elrendezett, vagyis a jelöltből kiinduló és a nevek szerint megszerkesztett, azaz a jelölőből kiinduló változatot (i. m. 65). Kiemeli, hogy az első forma azok számára különösen előnyös, akik a földrajz, a történeti földrajz, a településtörténet szempontjából kívánnak foglalkozni a névanyaggal, míg a második névtártípus főleg a nyelvtudományi szempontú feldolgozást segíti, támogatja (i. m. 67). Feltűnő, hogy a kiadványok többsége mégis a lokális elrendezést követi; a nyelvi szempont leginkább MEZŐ munkájában (1967) érvényesül.

A háború utáni időszak élőnyelvi gyűjtéseit áttekintve 1980-ban TEMESI MIHÁLY azt állapította meg, hogy „Ma ahány földrajzinév-gyűjteményünk van, annyiféle szempont szerint készült.” (1980: 234). Ha ezt a véleményt kissé eltúlozzunk is tarthatjuk - hiszen legtöbb névtárunk között kétségtelenül elvi azonosság mutatkozik meg -, az valóban elmondható, hogy a kezdeti lépéseket részben különböző utakon indulva tették meg névkutatóink.

A sokféleségnek vagy az azonosságnak lehetnek gyakorlati előnyei és hátrányai egyaránt. Lényegesebb kérdés azonban ennél a gyűjtések megbízhatósága, minőségi színvonala. E tekintetben az első gyűjtések fogadtatása egyértelműen pozitív volt, a recenzensek szinte kivétel nélkül a kötetek nagy forrásértékét emelték ki.

4. A legeredményesebb évek

A magyarországi helynévgyűjtés a legjelentősebb eredményeit kétségkívül az 1970-es években és az 1980-as évek első felében érte el. Az immár négy évtizede váltakozó lendülettel folyó helynévgyűjtésnek ebben az időszakában megyei és járási névtárak sora jelent meg, s az ország addig fel nem gyűjtött területein is nagy lendülettel zajlott a névgyűjtő munka, amely a közeli befejezés reményével kecsegtette a kutatókat.

A 60-as és különösen a 70-es években fellendült helynévgyűjtés eredményei ugyanakkor jórészt csak a 80-as évek első felében láttak napvilágot. Ennek oka könnyen belátható, ha figyelembe vesszük, hogy a kötetek szerkesztése nem kevés időt vett igénybe, és a nyomdai átfutás ideje is meglehetősen hosszadalmas volt akkoriban. 1981-ben megjelent Tolna megye anyaga, 1982 pedig a közzététel kiemelkedően termékeny éve volt: Vas és Baranya megye mellett napvilágot látott a Tapolcai járás és a Csepel-sziget helyneveinek gyűjteménye is; azaz csupán ebben az egyetlen évben az ország területének csaknem egytizedéről jelentek meg

névgyűjtemények. 1985-ben jelent meg ezidáig utolsó megyei kötetként Komárom megye földrajzinév-anyaga.

Az itt vizsgált másfél évtizedben az 1960-as évek helynévgyűjtésének két fontos vonulata folytatódott tovább. Mennyiségileg ebben az időszakban is az MTA Nyelvtudományi Intézetének égisze alatt folyó munka ért el több eredményt, de egyetemeinkhez, főiskoláinkhoz kapcsolódóan is komoly sikerek említhetők meg.

Az országos helynévgyűjtést továbbra is VÉGH JÓZSEF s a feladatokat tőle egyre inkább átvevő ÖRDÖG FERENC szervezte. Noha egyikük sem elsősorban helynévtani írásokat publikált - VÉGH JÓZSEF fő kutatási területe a dialektológia volt, ÖRDÖG FERENCé pedig a személynevek vizsgálata -, mindketten nagyon hasznos módszertani írásokat tettek közzé a helynévkutatás területéről is. A legnagyobb érdemük azonban e téren az, hogy évtizedeken keresztül kiválóan összefogták a népes gyűjtőgárdát és a sokféle, egyidőben folyó munkálatokat. Mindketten óriási munkát végeztek az anyagok közzétételében is, többnyire a megjelenő kötetek szerkesztőjeként. E tevékenységben PAPP LÁSZLÓ és BALOGH LAJOS nyújtotta nekik a legtöbb segítséget.

Zala megye 1964-ben kiadott helynévgyűjteménye módszertani tekintetben mintát adott ugyan a hasonló munkálatokhoz, mégis viszonylag hosszú ideig nem jelent meg újabb, hasonló terjedelmű kiadvány. Somogy megye kötete (SMFN.) pontosan egy évtized múltán követte a zalaít. A közzetevők az akkori magyar dialektológia és névtan közéggenerációját alkotó jó nevű nyelvészek (BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, HOSSZÚ FERENC, KIRÁLY LAJOS, MARKÓ IMRE LEHEL, ÖRDÖG FERENC, PESTI JÁNOS, RÓNAI BÉLA, SZABÓ JÓZSEF és SZABÓ LÁSZLÓ) voltak. E két nagy terjedelmű névtár megjelenését nemcsak a hazai tudományos közvélemény üdvözölte, hanem mindez kedvező nemzetközi visszhangot is kiváltott (vö. HARMATTA 1978: 167-8).

A Tolna megyei anyagot (TMFN.) 1981-ben közzetevők jó része már a somogyi kötetnek is munkatársa volt (HAJDÚ MIHÁLY, KIRÁLY LAJOS, ÖRDÖG FERENC, RÓNAI BÉLA és SZABÓ JÓZSEF, valamint a szervezési munkát is irányító VADAS FERENC). Vas megye kötetének (VMFN.) közzetevői között nagy tapasztalatú névkutatók (BALOGH LAJOS, HAJDÚ MIHÁLY, ÖRDÖG FERENC) jelenléte is biztosította a szemléletbeli azonosságot, de itt többségben voltak a helybeli szakemberek, főleg a szombathelyi főiskola akkori vagy későbbi oktatói (BOKOR JÓZSEF, GUTTMANN MIKLÓS, VÖRÖS OTTÓ és mások). A Komárom megyei kötet (MNYTK. 169.) közzetevői között pedig a fiatalabb névkutató nemzedék képviselői (GERSTNER KÁROLY, HEGEDŰS ATTILA, VITÁNYI BORBÁLA) is megjelentek. E munkákat VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC és PAPP LÁSZLÓ (Tolna), VÉGH JÓZSEF és BALOGH LAJOS (Vas), valamint ÖRDÖG FERENC és BALOGH LAJOS (Komárom) szerkesztette.

Más kereteket, a járásonkénti közzététel módszerét választotta Heves, Veszprém, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun, Győr-Moson-Sopron és Pest megye. Az ezek területéről kiadott köteteknek ÖRDÖG FERENC és BALOGH LAJOS volt a szerkesztője, a gyűjtés tudományos irányítója pedig ÖRDÖG FERENC, két esetben VÉGH JÓZSEFFel együtt. Az eredményesen folyó névgyűjtő munkában természetesen meghatározó szerepük volt azoknak a szakembereknek is, akik egy-egy adott területen a munka élén álltak. Közülük többen éppen e gyűjtőmunka révén váltak kiváló névkutatókká.

Heves megye szinte egész területén PELLE BÉLÁNÉ gyűjtötte össze az anyagot. 1970-ben jelent meg az Egri (MNYTK. 125.), 1976-ban a Füzesabonyi (MNYTK. 144.), 1980-ban pedig a Hevesi járás (MNYTK. 145.) névgyűjteménye, mindhárom PELLE BÉLÁNÉTól közzétéve.

Heves megye negyedik kötetét, a Gyöngyösi járás, Hatvan és környéke, valamint Eger helyneveit (MNYTK. 181.) ugyancsak ő tette közzé 1988-ban.³⁸

Heves mellett eddig egyedül Veszprém megye tudta járásonként megjelentetni egész területének névanyagát. Itt a kiadás kissé később indult meg: elsőnek a Tapolcai járás kötete jelent meg 1982-ben (MNYTK. 156.), amelyet a Pápai (1987: MNYTK. 171.), az Ajkai (1991: MNYTK. 186.) és a közelmúltban a Veszprémi (2000: MNYTK. 194.) járás anyaga követett. Mindkét megyében tizennyolc évet vett igénybe a négy-négy kötet közzététele. A Veszprém megyei gyűjtés meghatározó szervezője VARGA MÁRIA volt. A Veszprém megyétől Zalához visszacsatolt Keszthelyi járás gyűjteménye 1986-ban jelent meg (MNYTK. 178.).

Jász-Nagykun-Szolnok megyében FARKAS FERENC, a Jászberényi Tanítóképző Főiskola tanára vállalt legtöbbet a helynévgyűjtő munkában: mindkét eddig megjelent kötetnek (Jászberényi járás: 1986, Tiszazug: 1994) ő volt a közlétezője. Ugyancsak ő végezte el ezt a munkát Pest megye Nagykáta járásában is (2002). Bács-Kiskun megyében Kiskunfélegyháza és környéke helyneveit FEKETE JÁNOS gyűjtötte össze (MNYTK. 210.). A hosszú időre elakadt gyűjtést Győr-Moson-Sopron megyében HEGEDŰS ATTILA igyekezett fellendíteni a Kapuvári járás kötetének közzétételevel (1998). Legújabbán HEGEDŰS ATTILA ÖRDÖG FERENCCEL együtt ellátja az országos helynévgyűjtés tudományos irányításának és összehangolásának a feladatát is.

1967-ben látott napvilágot MEZŐ ANDRÁS munkája, a Baktalórántházi járás földrajzi neveit tartalmazó kötet a debreceni egyetem és a nyíregyházi főiskola oktatóinak összefogásából létrehozott *Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei* című sorozat első darabjaként. A következő évtizedekben a sorozatnak további négy kötete jelent meg, elsősorban KÁLNÁSI ÁRPÁD érdeméből, aki a Fehérgyarmati és a Mátészalkai járás helyneveit önállóan tette közzé (1984 és 1989), a Nyírbátori járásét JAKAB LÁSZLÓVAL (JAKAB-KÁLNÁSI 1987), a Csengeriét pedig SEBESTYÉN ÁRPÁDDAL (KÁLNÁSI-SEBESTYÉN 1993) közösen publikálta. Megemlítendő még, hogy Hajdú-Bihar megyéből a Polgári járás anyaga a VÉGH JÓZSEF irányította gyűjtés keretében látott napvilágot (TÓTH K. 1970).

Baranyában a gyűjtők gazdag hagyományokra és az ezt létrehozó szellemi erőkre alapozhatták munkájukat. A gyűjtőmunka bázisa itt a tanárképző főiskola és a megyei levéltár volt, de a PESTI JÁNOS vezetésével folyó gyűjtés élénk kapcsolatot tartott fenn az ÖRDÖG FERENC irányította munkálatokkal, valamint a hazai tudományosság szélesebb köreivel is. E gondosan szervezett, sokoldalú munka révén 1982-ben két hatalmas kötetben megjelenhetett a megye teljes helynévanyaga (BMFN.). A névtár értékét nagyban növeli a rendkívül gazdag történeti adatolás, különösképpen pedig a jelentős mennyiségű kéziratos forrás feldolgozása.

Több tekintetben egyedülálló munka HAJDÚ MIHÁLY műve, *A Csepel-sziget helynevei* (1982a). Már a címe is jelzi a többi névtártól való eltérést: nem közigazgatási, hanem földrajzi egységhez igazodva teszi közzé az anyagát.³⁹ HAJDÚ a gyűjtőmunkába fiatal szakembereket, egyetemi hallgatókat vont be, akik közül ma már jó néhányan a magyar nyelvtudomány és egyben a névkutatás kiválóságai közé tartoznak. A történeti adatok teljességre törő feltárásával a szerző páratlanul gazdag gyűjteményt hozott létre.

³⁸ A továbbiakban itt teszek említést azokról a kötetekről is, amelyek az ebben az időben vagy a korábbiakban elindított sorozatok áthúzódo darabjaiként az 1980-as évek közepe után jelentek meg.

³⁹ A cím másik része is feltűnő: *helynevek*-et közöl, míg az összes többi névtár *földrajzi nevek*-et ad közre.

Ebben az időszakban a helynévtárak számának rohamos gyarapodását nemhogy színvonalasítás nem kísérte, hanem éppen ellenkezőleg: igen gazdag élőnyelvi és részben történeti anyagot tartalmazó munkák jelentek meg. A történeti adatolás teljességre törekvő igényével nem könnyen meghaladható mintát adott Baranya megye és a Csepel-sziget gyűjteménye. Szinte mindegyik kiadvány tartalmazta az adott vidéken használt földrajzi köznevek szótárát és a névelemek visszakeresését is lehetővé tevő mutatót. Emellett egyre több névmagyarázat és településtörténeti adalék jelent meg e munkákban.

A fenti eredmények láttán nem meglepő, hogy az 1986-ban Zalaegerszegen megrendezett negyedik névtani konferencián J. SOLTÉSZ KATALIN - talán az úttörő szerepű Zala megye előtt is tisztelegve ezzel - előadásában arról szólt, hogy „A magyar névtudomány legnagyobb szabású vállalkozása az egyes megyék földrajzi neveinek teljességre törekvő összegyűjtése és közzétévése” (1989a: 15).

A Nyelvtudományi Intézet és az egyetemek, főiskolák által folytatott, illetőleg irányított helynévgyűjtés mellett néhány kiváló egyéni eredményt is fel tud mutatni ebben az időben helynévkutatásunk. Hódmezővásárhely és környéke földrajzi neveit a század első felében az 1910-es évek elejétől a 30-as évek végéig gyűjtötte össze BODNÁR BÉLA (1983). A több mint kétezer nevet közzétevő mű azonban csak majd fél évszázaddal később jelenhetett meg, SZABÓ JÓZSEF által sajtó alá rendezve. Az 1970-es években és az 1980-as évek első felében több, elsősorban nagyobb határú alföldi település adott ki saját történetéről vaskos köteteket, amelyek közül némelyekben helyet kapott a belterületen és a határban található földrajzi nevek gyűjteménye is. Tápé (INCZEFI 1970e) és a Vásárhelyi-puszt (HAJDÚ 1975b) anyaga mellett Cegléd (HÍDVÉGI L. 1984), Alsónémedi (BALASSA 1980), Báránd (BALASSA 1985) és Józsa (LÉVAI 1981) névtárát említhetjük itt. Békés megyében különösen sok ilyen munka született: Mezőberény (ADAMIKNÉ-MOLNÁR A. 1973 és MOLNÁR A. 1973), Vésztő (DOMOKOS Zs. 1973), Gyoma (HÉVVÍZI 1977), Békés (SZABÓNÉ-SZABÓ 1983) és Orosháza (HÉVVÍZI 1985) helynévgyűjteménye jelent meg egy-egy terjedelmesebb könyv részeként. Ezek az élőnyelvi helyneveken kívül több-kevesebb forrás alapján történeti névanyagot is tartalmaznak. Ebben a tekintetben is kiemelkedik az ilyen jellegű munkák közül KECSKÉS GYULA *Püspökladány újkori története helyneveiben* című könyve (1974).

A Magyar Névtani Dolgozatok 1976-ban útjára indult sorozatának indító kötete Nagykőrű helyneveit mutatta be (JUHÁSZ 1976). A sorozatban a továbbiakban is jelentek meg élőnyelvi helynévgyűjtések, olykor az anyag feldolgozásával is kiegészítve. Természetes, hogy főleg olyan területekről készültek névtárak, amelyek megyei vagy járási kötetekben még nem jelentek meg. Itt csak a terjedelmesebb gyűjtéseket említem meg: Pest megyéből Dabas, Gödöllő és Nyáregyháza, Szabolcs-Szatmárból Olcsva és Vitka, Győr-Sopronból Fertőd, Veszprém megyéből pedig Bazsi és Ajka helynévgyűjteménye látott napvilágot. Ezek mellett több utcanévtár is megjelent, ezekről az *Alkalmazott helynévkutatás* fejezetében szölok.

5. Elakadás, visszaesés

A névgyűjtemények megjelentetésében az 1980-as évek közepétől kétségkívül törés mutatkozik. Az 1986-tól 1989-ig napvilágot látott hét kötet száma önmagában ezt még talán kevésbé jelzi, ezek azonban kivétel nélkül járási névtárak, azaz a közzétett névanyag mennyiségét tekintve meg sem közelíti az előző időszak termését. 1964-től 1989-ig negyed század alatt az ország területének egyharmadáról jelentek meg helynévtárak, de a névtani kongresszusokon tartott szemlék (ÖRDÖG 1981b, 1989b) ennél mindig kedvezőbb képet mutathattak, hiszen abban az időben, sőt még 1995-ben is (ÖRDÖG 1997) szinte minden

megyében folyt valamiféle névgyűjtő, ellenőrző vagy éppen már névtárszerkesztő munka. Ezek egy része azonban napjainkig sem vezetett eredményre.

Az 1986-tól jelentkező, akár formálisnak is tekinthető változás - a megyei kötetek helyett a járási gyűjtemények megjelentetése - kétségkívül a helynévgyűjtő munka lendületének visszaesésére utalt. E koncepcióváltás a társadalmi és gazdasági támogatás lassú apadásának hatását próbálta meg kivédeni. Egyrészt könnyű belátni, hogy szervezetileg a munka egy-egy megyényi, négy-ötezer négyzetkilométernyi területen igen nehezen hangolható össze. Ehhez több irányító, szervező szakember egyidejű, magas színvonalú munkájára van szükség. Másrészt a csökkenő pénzügyi támogatás megnehezítette a gyűjtés és az ellenőrzés menetét is, de főként a kiadást akadályozta mindez jelentősen. Egy-egy 300-400 oldalas munkához még úgy-ahogy meg lehetett találni a pénzügyi támogatást, de az ezeroldalas kötetek már akkoriban nemigen voltak finanszírozhatók. E gondokat szinte minden beszámoló, idevágó konferencia-előadás jelezte, sőt a kiadott kötetekben is nem egy ilyen utalás található.

Az 1990-es években, a rendszerváltozást követően tovább romlott a helynévgyűjtés és -kiadás helyzete. Az elmúlt tizenkét év folyamán mindössze hét járás névanyaga látott napvilágot. A fent említett gondok mellett ÖRDÖG FERENC az ötödik névtani konferencián egy további körülményt is említett, ami a munka külső, társadalmi kereteit nagyban befolyásolta: a rendszerváltás nyomán bekövetkezett államhatalmi, közigazgatási változást, amely a megyék szerepének leértékelődésével és az önkormányzatok súlyának növekedésével járt együtt (1997: 383). A helynévgyűjtő mozgalom arra kényszerült, hogy alkalmazkodjon e változásokhoz, és megtalálja új szervezeti formáit. Ez azonban a megváltozott társadalmi környezetben nem egyszerű feladat. Sőt, több jel mutat arra, hogy a mozgalmyszerűen szervezett helynévfeltáró munka mára teljesen kifulladásra jutott. Ezt jelzi, hogy egy ideje fiatalabb szakemberek sem nagyon jelennek meg e kutatási területen, s a névgyűjtés terén az eredményeket másfél évtizede jórészt a korábbi gyűjtőmunka során szakemberré vált névkutatók mutatják fel.

Egyéni erőfeszítések azonban ez idő tájt is hoztak szép eredményeket. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei gyűjtés egyik szervezője NAGY GÉZA - látva a központi munka elakadását - saját gyűjtését, a magyarországi Bodroghoz 22 falujának helyneveit maga tette közzé (1994). A kiadványban mutatkozó kisebb hiányosságok ellenére a gyűjtő nagy helyismerete miatt az anyag megbízhatóan tükrözi a helyi névhasználatot. Több tekintetben különleges, a maga nemében páratlan munkákat tett közzé BALASSA IVÁN Sárospatak városáról: a belterület neveit *Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XIX. században* címen (1994), a külterületét KOVÁTS DÁNIELLEL közösen *Sárospatak határának helynevei* címen (1997) adta ki. A CSÜRY BÁLINT által létrehozott debreceni Népnyelvkutató Intézetből nyelvészként indult néprajztudósunk a nyelvészet és a történeti tudományok igényeinek egyaránt messzemenően megfelelő, ugyanakkor színes, kaleidoszkopikus hatású alkotásokat hozott létre e munkáival, minden elméleti fejtegetésnél jobban bizonyítva a helynevek sokoldalúan kiaknázható, gazdag forrásértékét. A munkában méltó társra talált KOVÁTS DÁNIELben, aki a közösen végzett gyűjtés és feldolgozás módszerét és alapelveit önállóan írott könyvében, *Az abauji Hegyköz helynevei*-ben (2000) is kiváló eredménnyel valósította meg. A szervezett gyűjtések kiadási formáját az egyéni munkák közül BÍRÓ FERENC követte leginkább *Körösladány helynevei*-nek gyűjteményét létrehozva (1999a). A kiválóan szerkesztett munka csaknem másfélezer denotátum nagyszámú élőnyelvi és történeti forrásokból való adatát tartalmazza.

Az előző évtizedekhez hasonlóan helytörténeti monográfiák, falukönyvek is gyakran közöltek a földrajzi nevekkal foglalkozó fejezeteket. A dunántúli névgyűjtemények túlsúlyát némileg ellensúlyozza, hogy ezek többnyire a Dunán inneni helységekből adnak közzé helynévanyagot. Közülük az alábbiakat említem meg: Szentes (ZSÍROS K. 1990), Vámspércs (KÁLNÁSI 1994-95), Hajdúsámson (LÉVAI 2000) és Felsőnyárád (K. SZOBOSZLAY 2000).

Folyóiratban, periodikában és másutt is jelentek meg ilyen adatközlések. Ezek ritkábban az ország mai területéről: Szegvár (SZ. BOZÓKI 1998), Tiszasziget (SZABÓ J. 1993-94), főképpen azonban határon túli településekről: Szatmárnémeti (BURA 1991), Értarcsa (BALÁZS I. 1995), Kisdobronya (HORVÁTH K. 1999) közöltek anyagot.

6. Újítások és újabb módszertani problémák

Az alábbiakban az 1980-as-90-es években megjelent helynévtárak értékelését a korábbi hasonló fejezetben bemutatott szempontok szerint végzem el, e szemlében azonban csak azokra az újításokra leszek tekintettel, amelyek a 60-as-70-es évek gyűjteményeihez képest változást jelentenek. Összességében megállapítható, hogy mind az ÖRDÖG FERENC irányításával készült munkák, mind a debreceni és nyíregyházi kutatók által összeállított adattárak igen kevés változást mutatnak,⁴⁰ s azt is inkább csak a technikai megoldások, a nyomdai kivitelezés apró részleteiben.

A legtöbb helyen az 1960-as években megindult gyűjtőmunka elhúzódásából adódóan e kötetek többsége megjelenésének idejéhez képest sokszor archaikusabb élőnyelvi anyagot tartalmaz, mint a korábbi munkák, amelyekben - mint láthattuk - szintén erős volt a leletmentő szándék. Itt azonban a közlétezők gyakran évtizedekkel korábbi gyűjtésekhez nyúltak vissza, amelyek nem mindig bizonyultak ellentmondás nélkül beépíthetőnek az újra gyűjtött anyagba. A Kapuvári járás 1998-ban megjelent kötetében találunk egy emberöltővel korábban, a 60-as években gyűjtött anyagot is. Kiskunfélegyházán az első gyűjtések elkallódtak ugyan, de 1976-ra összeállt az a névtár, ami aztán csak 1997-ben jelent meg. A baranyai kötet összeállítóinak - főleg REUTER CAMILLO és ZSOLT ZSIGMOND egyéni érdeméért - gazdag élőnyelvi előzményanyag állt rendelkezésére a gyűjtést megelőző évtizedekből. KÁLNÁSI ÁRPÁD közel húsz év múltán ellenőrizte és egészítette ki a korábban a Nyírbátori járásban JAKAB LÁSZLÓ és a Csengeri járásban SEBESTYÉN ÁRPÁD által gyűjtött anyagot. KÁLNÁSI munkáiba az előző évtizedekben készült, egyetemi hallgatóktól való feldolgozások is bekerültek.

Az ilyen megoldások kétségkívül gazdagították a névtárakat, főleg abban az értelemben, hogy az adatok névszociológiai-névhasználati helyzetét többnyire gondosan szövegesen is jelzik a szerzők. E tekintetben fontos megjegyezni, hogy a névgyűjteményekben felhasznált írásos források között is találunk olyan munkákat, amelyek korabeli gyűjtések anyagát teszik közzé, így ezek történeti forrásértéke más, mint a legtöbb írásbeli emléké. Sajnálatos azonban, hogy például a Pápai járás kötetébe nem kerültek be az emlékeztetébresztőnek használt nevek, BEKE ÖDÖNNEK (NyF. 17. és 33.) és HORVÁTH ENDRENEK (NyF. 34.) a 20. század elejéről való fonetikus lejegyzésű névlistáiból. A gyűjtés körülményeiből fakad, hogy BODNÁR BÉLA gyűjteményének élőnyelvi anyaga szinte a századfordulót idézi, sőt idősebb adatközlői még az ármentesítés előtti időszak helyneveit is közvetlenül ismerték. A gyűjtés révén - más forrásokat is felhasználva - a földrajzi környezet változásának rekonstruálását is sikerrel kísérelhette meg a szakmája szerint földrajztudós szerző. Élőnyelvi anyagát tekintve szintén régebbi állapotot mutatnak be BALASSA IVÁN munkái is.

A névtárak egy részének összeállítása névszociológiai értelemben is színesebb lett. Különösen feltűnő ez a baranyai gyűjtésben, ahol az adatközlőket e szempontból is igen körültekintően választották meg. Az, hogy a megkérdezettek köre kibővült, s ezáltal nemcsak az idős férfi paraszti réteg volt képviselve közöttük, annak is következménye, hogy az ebben az időben

⁴⁰ A helynévtárak típusaihoz lásd HAJDÚ 1996: 130.

megjelent munkákban feltűnik a nagyvárosok modern névanyaga is. Ez már az Eger nagyságú városokban is újfajta feladatokat jelentett a lakótelepi gyűjtés terén (vö. MNyTK. 181: 8). A Csepel-sziget egyes részeinek újabkori névváltozásait HAJDÚ MIHÁLY különös aprólékossággal mutatja be feldolgozott forrásai alapján. Névhasználati-névismereti szempontból különleges helyzetet jelentett az utóbbi évtizedekben elnéptelenedett falvak névanyagának összegyűjtése, amelyre Baranya megye szolgált a legtöbb példával. Bizonyos tekintetben hasonló problémákat vetett föl az alföldi tanyás települések névanyagának összegyűjtése is, hiszen a tanyarendszer visszaszorulása nevük változásával, elveszésével is gyakran együtt járt. Másrészt a tanyanevek tulajdonnévi jellegének megítélése - főleg nyelvi szerkezetükből adódóan - sem volt egységes. Több szerző a típusok sokszínűségének bemutatásával is azt kívánta bizonyítani, hogy e neveket a magyar helynévkincs teljes jogú tagjainak tekinthetjük (PELLÉNÉ 1980, HEGEDŰS 1980 és 1982, BOGNÁR 1983).

Az 1980-as évek elején közzétett névtárak anyagában jelentkezett először nagyobb számban a nem magyar és a vegyes lakosságú települések helynévanyaga. Tolnában jelentős német névkincset gyűjtöttek össze, Vasban emellett szlovén és horvát, Komárom megyében német és szlovák, a Csepel-szigeten pedig német és szerb helynevek is használatosak, de másutt is közölnek nem magyar neveket a névtárak. Etnikai tekintetben Baranya a legsokszínűbb megyénk, ezért érthető, hogy itt található a leggazdagabb nem magyar névanyag: a német és a délszláv nyelvű formák mellett egyes településekről cigány és jiddis helyneveket is közzétettek a gyűjtők. E kötetben a névrendszerek sokféleségében az egyes településekhez csatolt népességtörténeti fejezetek segítenek eligazodni. A nem magyar adatok lejegyzésében többféle gyakorlat érvényesült: többnyire a magyar fonetikus lejegyzést alkalmazták, de néhol a német dialektológiában használatos jelölések is előfordulnak. A mutatóba hol népnyelvi formában, hol köznyelvi átírásban kerültek be e nevek, de arra is van példa, hogy az idegen neveket külön függelék tartalmazza. A névkincs e rétege germanista és szlavista szakértők bevonását is szükségessé tette.

Az írásos források feldolgozása az ÖRDÖG FERENC irányította gyűjtésekben a korábbiakban kialakított - már ismertetett - forrásminimum alapján történt továbbra is. A szatmári kötetek forrásfeltárása a Baktalórántházi járás anyagához képest tovább mélyült, különösen a Csengeri járás gazdag e tekintetben. Ezekben a munkákban ezzel együtt tovább nőtt a szerzői közlések aránya is, ami még olvasmányosabbá tette a köteteket. A történeti névanyag bemutatása terén két munka emelkedik ki a nagyobb területet bemutató gyűjtemények közül. A baranyai kötetekben feldolgoztak minden hozzáférhető térképi forrást, és igen bőséges anyagot gyűjtöttek a 18. század elejétől kezdődően a különféle levéltári forrásokból is. Külön megjegyzést érdemel, hogy egyes forrásokhoz kritikai-értékelő megjegyzéseket is fűztek a közléstevők, ami az adatok elemzéséhez igen jó támpontokat adhat. A kéziratos források mellett nagy mennyiségben került be nyomtatott anyag is a munkába. A baranyai gyűjtemény szerkesztői abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának helynévanyagát is bedolgozhatták köteteikbe.

A teljesség igénye jelenik meg HAJDÚ MIHÁLY könyvében, *A Csepel-sziget helynevei*-ben a történeti adatfeltárás terén is. Eddig egyedül ő tűzte maga elé azt a célt, hogy egy nagyobb terület névtárában a lehetőség szerint minden hozzáférhető forrás anyagát feldolgozza. A 257 km² területű szigetről szóló 300 forrást tartalmazó jegyzék is mutatja, hogy ez a szándék - természetesen ésszerű korlátok mellett - meg is valósult. A munkában HAJDÚT mintának tekintő BÍRÓ FERENC sem igen marad el az adatolás gazdagságában: a csaknem fél Csepel-szigetnyi Körösladány helyneveinek bemutatásához 168 forrást használt fel (1999a: 12). Sárospatak névtárainak talán még e munkákét is felülmúlóan gazdag a történeti névállománya, főleg a levéltári források bőséges felhasználása révén (BALASSA 1994 és BALASSA-KOVÁTS 1997). Érdekes újítás, hogy a szerzők nem hagyták elveszni azokat az

adatokat sem, amelyek nem a város területére vonatkoznak ugyan, de az átvizsgált dokumentumokból mint Patak lakóival kapcsolatos környékbeli helyek nevei szerepelnek. Hasznos kezdeményezésként a szócikken belül elkülönítik a térképekről előkerült adatokat.

A történeti adatolás bővülésével nem föltétlenül jár együtt az egyes munkákban a névfejtések felszaporodása. E téren leginkább a debreceni szerzők névtáraiban tapasztalható gazdagodás, de elmondható ez a baranyai anyagról is, amelyben megtalálhatók a FNESz. által e területről megadott, KISS LAJOSTól való helynév-etimológiák is. Megbízható névfejtéseket ad sok szócikkében mindkét sárospataki kötet is.

A nevek értelmezését segítő földrajziköznév-szótárak is megtalálhatók a kötetek nagy többségében. Ezek ugyan jórészt a korábbi módszerrel, azaz meghatározott gyűjtőpontokon való kikérdezéssel készültek, ennek eredményessége azonban igen egyenetlen volt, s így a szólisták értéke is változó. Sok helyütt kitűnik, hogy a jelentésmeghatározás nem föltétlenül a helyi nyelvhasználat, hanem inkább a korábbiakban valahol másutt közölt definíciók alapján íródott. Jól használhatók viszont a szatmári kötetek listái, amelyekbe a helyzetviszonyító elemek mellett kihalt földrajzi köznevek is bekerültek. Igen pontos, a neveknek szinte minden közsői részére kiterjedő szótárt állított össze könyveiben BALASSA IVÁN és KOVÁTS DÁNIEL.

Sajátos térképezési módszert találunk a sárospataki kötetben: a több szelvényből álló információgazdag térképen nem a másutt megszokott számok, hanem maguk a névmegírások szerepelnek, amelyekre a szócikkben is utalás történik. A térképek minősége sajnos, általában az utóbbi évtizedekben sem javult, az egyre kedvezőbb technikai lehetőségek csak kevés munkában és azokban is csupán az apró részletekben tükröződnek. Sajnálatos, hogy e probléma éppen egyébként igen színvonalas munkák felhasználhatóságát korlátozza (például Baranya megyéét, a szatmári kötetekét). Technikai hiányosságok több gyűjtemény tipográfiai kivitelezésében is mutatkoznak: ezek gyakran - például a fonetikus lejegyzés jeleit illetően - igen zavaróak.

Mutató a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei névtárakhoz sajnos, továbbra sem jelent meg, pedig e nélkül a kötetek névanyagában hatékonyan keresni szinte lehetetlen (ehhez lásd JUHÁSZ 1986b: 373-4). Az óriási adatmennyiséget tartalmazó baranyai gyűjteménynek a mutatója ugyan önmagában is több mint 300 oldal terjedelmű, mégis joggal hiányolhatjuk belőle a másutt megszokott névelem-kiemeléseket.

Az adattárak elrendezése többnyire a 60-as években kialakult mintákat követi, a Csepel-sziget névanyagának közzététele azonban ezektől több tekintetben is eltér. Itt a lokális rendben közölt névcikkek önálló bekezdésekbe kerültek, ami a jobb áttekintést lényegesen megkönnyíti.⁴¹ Fontosabb különbséget jelent, hogy az anyag nincs településenként tagolva, azaz a közigazgatási határokhoz igazítva, annak megfelelően, ahogyan az egész mű gyűjtőterülete sem ilyen alapon lett kijelölve. Egészét tekintve nem közigazgatási határokat követ a magyarországi Bodrogtörzs helyneveit bemutató munka sem.

A közigazgatási határok megváltozását a gyűjtemények többnyire nem veszik figyelembe, mivel az egyes egységek anyagának értelemszerűen egymáshoz kell illeszkedniük. A járási keretek általában a 60-as évekbeli állapotokat tükrözik, annak az időszaknak a közigazgatási beosztását, amelyben a nagyarányú gyűjtőmunka megindult. Ennek követését a fentiek miatt kézenfekvőnek tarthatjuk, de azt is látni kell, hogy az időközben végrehajtott közigazgatási változtatások (településegysítések, más megyéhez csatolások stb.) megnehezítik a kötetekben való tájékozódást.

⁴¹ BÍRÓ FERENC ebben az elrendezésben is követi HAJDÚT.

7. A határon túli helynévkutatás

A Trianon után más országokba került magyarlakta területek helynévanyagának feltárásában az 1940-es évek elején az erdélyi kutatók SZABÓ T. ATTILÁval az élükön az egész magyar névkutatás szempontjából is meghatározó munkát végeztek. Bizonyára a hagyományokból is adódóan a század második felében a környező országok közül továbbra is Erdélyben volt a legfolyamatosabb a helynévgyűjtő munka.⁴² Ez azonban változó lendülettel folyt. Nagyobb szabású, szervezett élőnyelvi gyűjtésnek korábban a feltételei sem voltak meg Erdélyben (PÉNTEK 2002: 22).

Romániában a helynévgyűjtés elsősorban a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszékének irányításával folyik: jelentős gyűjtőmunkát végzett a magyar szakos egyetemi hallgatók egy része, akik különféle célú munkákban dolgozták fel többnyire egy-egy község helynévanyagát (CSOMORTÁNI 1992). Ugyanitt több névtani témájú doktori értekezés is készült.

A publikálás fő fóruma a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények volt, amelynek hasábjain az itt vizsgált időszakban a félszázad is meghaladó számú helynévközlés jelent meg, ennél is jóval több településről (vö. CSOMORTÁNI i. m.). Néhány gyűjtés a Sepsiszentgyörgyi Múzeum évkönyvében, az Alutában is megjelent. A legszorgalmasabb közlétevő JANITSEK JENŐ volt, de jelentős anyagot publikált TIBÁD LEVENTE is, aki egyes közleményeiben a helynévkincs elemzésére is vállalkozott. Rajtuk kívül gazdag anyagot gyűjtött és tett közzé részben romániai fórumokon Csíkszékről CSOMORTÁNI MAGDOLNA, Szatmárból BURA LÁSZLÓ, továbbá MURÁDIN LÁSZLÓ. A folyóiratok jellegéből adódóan azonban terjedelmesebb adatközlések ezeken a helyeken természetszerűen nem jelenhettek meg.

A Magyar Névtani Dolgozatok szerkesztőjének, HAJDÚ MIHÁLYnak nagy érdeme, hogy lehetőséget teremtett a terjedelmesebb határon túli helynévközlések kiadására is. A sorozatban napvilágot látott ilyen munkák több mint kétharmada Románia területéről jelent meg. A közlétevők közül itt is kiemelkedik JANITSEK JENŐ munkássága, aki tizenegy kötetben közel ötven település helynévanyagát adta ki, több mint 1600 lap terjedelemben (vö. HAJDÚ 2000: 10). Egyes munkáit tanítványaival együtt tette közzé, akik közül HINTS MIKLÓS e sorozatban önállóan is több tucat - főleg mezősegi - település helynévtárát bocsátotta közre. HALÁSZ PÉTER hét moldvai magyar (csángó) település helynévanyagát közölte.

A gyűjtések és a publikációk az erdélyi iskola SZABÓ T. ATTILA által kialakított módszerét követik, amely az élőnyelvi és a történeti anyagnak az együttes szemléletén alapul. JANITSEK JENŐ arról számolt be (2000: 28), hogy korábban SZABÓ T. ATTILA maga bocsátotta rendelkezésére a gyűjtőmunkához az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár kéziratos cédulaanyagából az egy-egy vizsgált területre vonatkozó történeti adatokat. A helynévgyűjteményekkel együtt újabban több kiadvány tartalmazza az adott település régi és mai személyneveit is, hangsúlyozva a két névrendszer szoros összefüggéseit. A sorozatszerkesztő HAJDÚ MIHÁLY 1997-ben arról adhatott számot, hogy a sorozatot gondozó ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszékének irattárában a már kiadott mintegy száz romániai magyar település helynévkincse mellett további kétszázé várja a megjelentetést (1997d: 324-5).

Nemrégiben megindulhatott SZABÓ T. ATTILA kivételes gazdagságú cédulaanyagának, az *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár*-nak a feldolgozása és kiadása. E munkájának a tervét 1958-ban mutatta be a szerző (SZABÓ T. A. 1958a). Ebből megtudjuk, hogy az erdélyi névkutatás iskolateremtő alakja sokévtizedes levéltári gyűjtőmunkája részeként helynévtörténeti adatokat

⁴² Az erdélyi helynévkutatás legutóbbi évtizedének eredményeit PÉNTEK JÁNOS foglalta össze (2002: 22-4).

is kijegyzett a forrásokból, aminek eredményeképpen egész Erdély területéről, de főleg a középső részéről 650.000 névcédula gyűlt össze. Ez az anyag azonban akkor sajnos, nem rendeződhetett szabályos gyűjteménnyé vagy kiadvánnyá, pedig ez nemcsak a magyar nyelvterület keleti részének névtani vizsgálatát lendíthette volna igencsak előre, hanem a magyar és a román helynévrendszerek kapcsolatának ez idáig nem túl sok eredményt felmutató elemzését is. Az anyag megjelentetésének feltételei csak évtizedekkel később, a cédulák kalandos úton való Magyarországra kerülését követően teremődtek meg. A gyűjteményt a HAJDÚ MIHÁLY szerkesztette *Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése* címmel indított sorozatban megyénként teszik közzé. A szerkesztésben azt a módszert követik, amelyet SZABÓ T. ATTILA maga alakított ki a történeti helynévanyag közreadására: a nevek településenként, az egyes források időrendje szerint szerepelnek. Mutató nem készül a kötetekhez, ezek összeállítását ugyanis nagyon megnehezítené, hogy a neveket a szövegrészletekben nem könnyű elkülöníteni. A kiadvány használatát jelentősen elősegítené azonban, ha elektronikus formában is hozzáférhetővé válna. A sorozatnak eddig három kötete jelent meg, HAJDÚ MIHÁLY mindháromban vállalt közlétezői feladatot is. Mellette JANITSEK JENŐ (2001: *Alsófehér megye*), SLÍZ MARIANN (2001: *Háromszék*) és SEBESTYÉN ZSOLT (2002: *Szilágy megye*) szerepel közlétezőként.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a határon túli névanyag összegyűjtésében az utóbbi évtizedekben legtöbbet kétségkívül az erdélyi kutatók tettek, de tevékenységük jórészt az egyéni munka keretei között maradt, s az erők szétforgácsolódása miatt nagyobb élőnyelvi gyűjtemény sajnos, még a legutóbbi, a korábbiánál jóval kedvezőbb időszakban sem jöhetett létre.

Az 1960-as évek közepén az akkori Jugoszláviában az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékén fogalmazódott meg a vajdasági helynevek összegyűjtésének és kiadásának gondolata. A munkát - amely az egyetemi hallgatók bevonásával folyt - PENA VIN OLGA, MATIJEVICS LAJOS és MIRNICS JÚLIA szervezte meg (PENAVIN 1979 és 1981). A helynévgyűjtés viszonylag rövid idő alatt szép eredményekhez vezetett. 1975-ben megindult a *Vajdaság helységeinek földrajzi nevei* című sorozat, amelynek első kötete a gyűjtés három szervezőjének munkájaként Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattárát tette közzé (PENAVIN-MATIJEVICS-MIRNICS 1975).

A legtöbb kötetet - összesen hetet - PENA VIN OLGA és MATIJEVICS LAJOS publikálta az alábbi időrendben: Szabadka és környéke (1976), Ada és környéke (1979), Zenta és környéke (1980), Szenttamás (1981), Temerin és környéke (1982), Becse és környéke (1983), valamint Gombos (1984). PENA VIN OLGA egyedül gyűjtötte össze és adta ki Kúla és környéke (1985) és Bezdán (1988), KOVÁCS ENDRÉVEL közösen pedig Doroszló helynévanyagát (1988). MATIJEVICS LAJOS Kishegyes és környéke földrajzinévtárát bocsátotta közre (1977). PAPP GYÖRGY pedig Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattárát közölte (1982). E kötetek kommunánként - amely néhány településből álló közigazgatási egységet jelentett - tartalmazták a névanyagot, s a magyarországi kiadványoknál népszerűbb megjelenési formára törekedtek. A sorozat kötetei az indulástól kezdve lényegileg változatlan módszerrel és formában készültek, így az akkori 44 kommunából elkészült tizenháromnak az anyagát egységes forrásként használhatják a kutatók. A helybeli vegyes nyelvhasználatból következően a kötetek szerb népi helynévalakokat is gazdagon közölnek. A Jugoszlávia szétesése körüli mély társadalmi válság érthetően nem kedvezett az ottani helynévgyűjtő munkának sem. Az utódállamokból alig tudunk ilyen jellegű dolgozatokat megemlíteni.⁴³

⁴³ Az 1980-as években Jugoszláviában megjelent magyar névtani publikációkat VIRÁG GÁBOR tekintette át (1987 és 1991).

Míg Jugoszláviában az 1980-as évek közepére szinte teljesen elakadt az addig ígéretes termést hozó munka, a 80-as és még inkább a 90-es évek magyar helynévkutatásának nagy nyeresége a gyűjtés fellendülése a többi szomszédos országban. Igaz, ez is egyenetlenségeket mutat, hiszen komolyabb eredményeket csak - mint láttuk - a romániai magyar névkutatás tud felmutatni, de a holtpontról való némi elmozdulás látszik Ukrajnában, Szlovákiában és Ausztriában is. Ezekben az országokban a magyarlakta területeken a 60-as-70-es években - a szakirodalmi utalások teljes hiányából következtethetően - semmiféle szervezett vagy jelentősebb egyéni élőnyelvi helynévgyűjtés nem folyt.

A Kárpátalján végzett névtani munkáról LIZANEC PETRO tájékoztatta a második névtani konferencia résztvevőit (1970). Előadásából kitűnt, hogy szervezett gyűjtés nem indult e területen. Beszámolója szerint egy-két fokozatszerző munka készült csupán, amelyekből az a következtetés adódik, hogy a magyar névkincs a Kárpátalján igen kis szerepet játszik. A Kárpátaljáról ismereteim szerint az első helynévközlés még a Szovjetunió fennállásának idején jelent meg Beregrákos helyneveiről a Magyar Névtani Dolgozatok 75. számaként. E sorozat adott helyet néhány további gyűjtésnek is, Csap, valamint az Ungvári járás 14 településének névanyagát közrebocsátva. Nagyszabású tervként indult el a Kárpátaljáról a 90-es évek elején a Tisza víz- és helyneveinek összegyűjtését célzó program (LIZANEC-HORVÁTH 1993, LIZANEC 1997), ennek komolyabb eredményeiről azonban nincsen tudomásom.

Szlovákia magyar helyneveinek összegyűjtése ismereteim szerint szervezett keretek között nem folyik. Néhány gyűjtés szintén a Magyar Névtani Dolgozatok egy-egy számában kapott helyet: ezek az Érsekújvári, a Komáromi, a Lévai járás és Királyhelmec környékének összesen mintegy ötven településéről közölnek helyneveket.⁴⁴ Legújabban HORVÁTH ILDIKÓ és TELEKINÉ NAGY ILONA a Csilizköz településeinek földrajzi neveit tette közzé (2000).

Az ausztriai magyar helynévkincs rendszeres összegyűjtésének megindulásáról nincs tudomásom, csupán arról értesülhettünk, hogy HAJDÚ MIHÁLY tanítványaival „adatmentő gyűjtés”-t kezdeményezett és részben folytatott is Burgenland néhány magyarlakta falujában (CZAPÁRI-VÁRNAI ZS. 1997: 240). Az e terület iránti érdeklődés megélénkülését mutatja az ötödik névtani konferencián elhangzott néhány előadás is (BECKL 1997, HORVÁTH M. 1997, CZAPÁRI-VÁRNAI ZS. i. m.).

8. A jelenlegi helyzet és a távlatok

A helynévgyűjtés fontosságát a helynévkutatásban az adja, hogy ez a munka nyersanyagot biztosít a tudományos feldolgozó munka számára. E feltárás vonatkozhat az élőnyelvi állományra és a történeti források adataira egyaránt, gyakran azonban - a kölcsönös előnyök miatt - egyszerre mindkettőre is irányul. E két gyűjtési területnek jól kialakult módszerei vannak, amelyek főleg az élőnyelvi, illetőleg a történeti nyelvészeti anyaggyűjtés elveire és metodikájára támaszkodnak. A gyűjtőmunkának azonban a helynevek jellegéből adódóan egyedi sajátosságai, specifikumai is vannak. Az alkalmazott gyűjtési módszerek egysége mintegy 60-70 év alatt, lényegében SZABÓ T. ATTILA névkutatói munkásságának indulásától kezdődően alakult ki, s mint a korábbi fejezetekben láttuk, több alap- és részletkérdést illetően viták és tudományos eszmecserék folyamán rögzült viszonylagosan egységes felfogássá. Egyet kell értenünk ugyanakkor SEBESTYÉN ÁRPÁDNAL azzal a megjegyzésével, hogy a névelméleti kutatások eredményei nem épültek be kellően a helynévgyűjtemények létrehozásába (1998: 69). A helynévgyűjtés módszertanát illetően ehhez még azt tehetjük

⁴⁴ Ehhez lásd HORVÁTH-TELEKINÉ 2000: 10.

hozzá, hogy az élőnyelvi kutatások, a modern szociolingvisztikai módszerek sem eléggé érintették meg a névkutatás metodikáját. Ezen a jövőben azért is fontos lenne változtatni, mert mindez fokozottan lehetővé tenné, előtérbe állítaná a helynevek névszociológiai hasznosítását, feldolgozását.

A fentiek lényegében nemcsak a gyűjtésről, hanem a közzétételről is megállapíthatók: e téren is viszonylag szilárdan kialakultak azok a formák, amelyek megbízhatóan és többé-kevésbé jól kezelhetően, áttekinthetően rögzítik a helynévgyűjtő munka eredményeit. Nem tarthatjuk különösen zavarónak, hogy teljes egységről e téren sem beszélhetünk, sőt mint láttuk, az anyagközlésnek több típusa is kialakult: mindegyiknek megvannak a maga előnyei és hátrányai.

Mivel a helynévgyűjtés eredményeit a névtárak rögzítik, és ezzel biztosítják a forrásanyagot a tudományos feldolgozás számára, fontos, hogy szóljunk a gyűjtemények - elsősorban nyelvi, névtani - hitelességéről, megbízhatóságáról is. Névtáraink jó részét nem képzett szakemberek, hanem önkéntes munkatársak gyűjtötték. Már a szervezett gyűjtés megindulásakor is sok szó esett arról, hogy ez a gyűjtési forma megfelel-e a tudomány támasztotta követelményeknek. Mivel maga a helynévgyűjtés szorosabb értelemben nem tekinthető tudományos tevékenységnek, ezért e kérdésre általában igennel válaszolhatunk. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a gyűjtők eltérő felkészültsége, érdeklődése, ügyszeretete nem egyforma eredményeket hozott, és az is nyilvánvaló, hogy az a képzett nyelvész-névkutató szakember, aki tisztában van a tudományos feldolgozómunka kívánalmaival, általában lehetséges vagy adott esetben konkrét céljaival is, többet nyújthat: jobb minőségű és gazdagabb helynévanyagot képes összegyűjteni.

Az önkéntes gyűjtők alkalmazásának is lehet azonban komoly előnye: ők ugyanis többnyire saját szülő- vagy lakóhelyükön, tehát minden tekintetben jól ismert terepen és közegben végzik munkájukat, s általában maguk is jórészt ismerik a felgyűjtendő nyelvi anyagot, az adott település helyneveit. Ha nem is mindig ilyen ideális a helyzet, már az is nagy előny, ha a gyűjtés viszonylag jól ismert helyen történik. Többnyire megbízható gyűjteményeket készítenek például szülőhelyükön azok a magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatók, akik a fenti előnyöket bizonyos szintű szakmai ismeretekkel tudják összekapcsolni. Azt, hogy nem szakképzett gyűjtők is szolgáltathatnak a tudományos kutatómunka számára becses anyagot, más tudományterületek tapasztalataival is alátámaszthatjuk. Az *Új magyar tájszótár*-ban feldolgozott források között például nagyon sok nem szakembertől származó munkát találunk, de a tájszótár anyagának hitelességét emiatt mégsem szokás - és természetesen nem is lehet - megkérdőjelezni. Ennek az a magyarázata, hogy a szótárrá, tehát a tudományos használatra szánt anyaggá szerkesztést, azaz az adatok értékelését, összekapcsolását, strukturálását szakemberek, nyelvész specialisták (dialektológusok, lexikográfusok) végezték el.

A helynévgyűjtemények megbízhatóságának a kérdése is elsősorban azzal kapcsolatos tehát, hogy a közzétevő, a szerkesztő milyen szakmai színvonalon végezte el feladatát. Elmondható, hogy helynévtáraink értéke összességében e tekintetben is megfelelő. Az ellenőrzésben és a közzétételben ugyanis - ott is, ahol önkéntes gyűjtők működtek közre - általában felkészült névkutatók vettek részt. Munkájukat gyakran még szerkesztők, tudományos irányítók is összehangolták. Ha tehát a megjelent névtárak között színvonalbeli eltéréseket tapasztalunk, az nem elsősorban a gyűjtést végzők munkája közötti különbségeket mutatja, hanem főképpen az anyagot névtárrá alakító, a gyűjteményért szakmai szavatosságot vállaló szakemberek eltérő lehetőségeit jelzi.

A helynévgyűjtő munkának határozottan megfogalmazott célja volt már az évtizedekkel ezelőtti indulásakor is, hogy az ország egész területét lefedő gyűjtemények készüljenek el. Világosan mutatják ezt a névtani konferenciákon a gyűjtések állásáról elhangzott helyzet-

jelentések is (NytudÉrt. 70: 373-92, valamint ÖRDÖG 1981b és 1989b). Az utóbbi időkben, főleg a 90-es években ez a cél már mint az egész magyar nyelvterület helynévanyagának felgyűjtésére irányuló szándék jelenhetett meg (ÖRDÖG 1997, HINTS 1997). Ezek a célkitűzések - főleg más nyelvek eredményeit tekintve - feltétlenül elérhetőnek tűnnek. Azt is látnunk kell azonban, hogy - tudomásom szerint - nemigen van arra példa, hogy egyetlen lendülettel elkészüljön egy-egy ilyen átfogó helynévgyűjtemény. A finnek sokszor idézett gazdag névarchívumának a története (NISSILÄ 1967 és 1970 mellett újabban HOFFMANN 1983 és NYIRKOS 1997) is inkább azt mutatja, hogy a helynévgyűjtés nem kampányszerű munka - persze ilyen módszerek is alkalmazhatók benne -, hanem sokkal inkább hosszú-hosszú folyamat. Finnországban a névgyűjtés már jó évszázada folyik, és a szakemberek egyáltalán nem szólnak a befejezéséről. Ez azonban természetes, hiszen folyamatosan és viszonylag gyorsan változó anyagról van szó, amely nemcsak a kutatás számára kimeríthetetlen akár csak egyetlen időmetszetben vett (idealizált) állapotában is, hanem ugyanúgy kimeríthetetlen az összegyűjtés tekintetében is.

Ebben az összefüggésben tehát egyáltalán nem tarthatjuk elkeserítőnek a magyar helynévkutatás jelenlegi helyzetét, amely - noha a helynévgyűjtés elakadásának világos jelei vannak - néhány évtized alatt hatalmas mennyiségű megbízható forrásanyagot tárt fel a kutatás számára. A példák azonban azt is mutatják, hogy e téren az előrelépést nem bízhatjuk a külső körülményekre, netán a véletlenre. A névkutatásnak mint tudománynak ugyanis elsőrendű érdeke, hogy vizsgálati anyaga folyamatosan bővüljön.

E ponton szólni kell arról, hogy valójában mekkora is az az élőnyelvi helynévanyag, amely névtárak formájában jelenleg a kutatók rendelkezésére áll. A kérdést mennyiségi tekintetben is kettéoszthatjuk: vizsgálható a gyűjtött anyag területi megoszlásban és számszerűségében egyaránt. Először a területi vonatkozásokat tekintem át.

A viszonylag egységes szempontok alapján nagyobb területi egységekre (megyékre, járássokra, ritkábban tájegységekre) vonatkozóan közzétett gyűjtemények az ország területének alig több mint a felét fedik le. E tekintetben a Dunántúlon lényegesen jobb a helyzet: csupán két megye, Fejér és Győr-Moson-Sopron anyaga nem jelent meg (a Kapuvári járás kivételével), illetőleg Pest megye ide eső részéé, rendelkezésünkre áll viszont a Csepel-sziget gyűjteménye.

Az ország többi részéről egyedül Heves megye teljes névtára készült el, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Pest megye területéről pedig összesen nyolc egykori járás anyaga jelent meg. Ezen kívül Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti részéről rendelkezünk nagyobb területet bemutató adattárral. Némileg más típusú gyűjtések készültek Makó és Szeged vidékéről, amelyekhez területileg Kiskunfélegyháza környéke kapcsolódik. Jelentős gyűjtemények készültek Békés és Hajdú-Bihar megye több, nagy határú településéről is, valamint a Rétköz falvairól.

A határon túli helyzetet jóval nehezebb számbavenni: nagyobb összefüggő területet itt csak a Vajdaság tizenhárom városkörnyékének helynévtára képvisel. Erdélyben a gyűjtések szórtsága nehezíti az áttekintést, de itt fontos forrásokként veendő figyelembe az 1930-as-40-es években publikált gyűjtések is. A többi szomszédos országból igen kis területről jelentek meg csupán adattárak.

Arra a kérdésre, hogy hány helynevet használhatnak a magyar nyelvben, nyilvánvalóan éppúgy nem lehet pontosan válaszolni, mint ahogy nem lehet pontosan meghatározni egy-egy nyelv közszavainak a számát sem. A kérdést ilyen formában maguk a névkutatók is ritkán teszik fel, gyakrabban foglalkoznak viszont a helynévsűrűség kérdésével. Konkrét vizsgálatokat nem végeztek ugyan annak egzakt bemutatására, hogy az egyes tényezők milyen mértékben befolyásolják a névsűrűség alakulását, de az ebben szerepet játszó motívumokat

nagyjából azonos módon említik a kutatók: a természeti körülmények, a társadalmi, gazdasági viszonyok, a történelmi múlt mindenképpen fontos tényezőnek számít. Mivel azonban az is kétségtelen, hogy a gyűjtők teljesítményét is tükrözik e számok (vö. KISS L. 1986e: 122), érthető, hogy a névsűrűséget bizonyos határok között többen értékmérőnek is tekintik.

INCZEFI GÉZA már a Zala megyei kötet megjelentetése után vállalkozott arra, hogy felbecsülje helyneveink számát. Külföldi példák - Franciaország 5-6 millió, Svédország 10 millió neve - alapján úgy vélte, hazánkban legalább 800 ezer helynév lehet használatban (1966c). KISS LAJOS 1985-ben - részben mások által végzett számításokra támaszkodva - hat megye (Heves, Komárom, Somogy, Tolna, Vas és Zala) névsűrűségi mutatói alapján úgy gondolta, hogy Magyarországon legalább 600 ezer olyan objektum lehet, ami helynevet visel, s a nevek száma akár ennek a kétszeresét is elérheti (1985a: 363-5). Ettől valamelyest eltérő módszert alkalmazva - szélső értékekkel számolva és néhány újabb forrást (ZMFN., HAJDÚ 1982a, KMFN.), illetőleg tanulmányt figyelembe véve - az alábbiakat állapíthatjuk meg a vizsgálatba vont Baranya, Komárom, Vas, Zala megye, az Egri, Hevesi, Füzesabonyi, Kapuvári, Tapolcai járás, valamint a Csepel-sziget helynévgyűjteménye alapján.

Leginkább a megnevezéssel rendelkező helyek 1000 hektárra eső számát szokás a névsűrűség mutatójának tekinteni. A névsűrűségi mutatószámok nagyon széles határok között helyezkednek el: a legalacsonyabb értékek 60 alatt vannak (Komárom megye, a Kapuvári járás), a legmagasabbak ennek csaknem a dupláját teszik ki, 110 körüli előfordulással (Baranya megye, a Csepel-sziget). Az adatoknak a viszonylagosságát jelzi azonban például, hogy az egy közétevőtől való Füzesabonyi és Hevesi járás névsűrűségi mutatója csaknem azonos ugyan (67 és 63), de a szintén PELLÉNÉTŐL kiadott Egri járásban jóval magasabb ez a szám (94), bizonyára a lényegesen eltérő természeti viszonyokból adódóan. HAJDÚ MIHÁLY azt tartja, hogy 1000 hektáronként 50-60 helynév összegyűjtése már megnyugtató eredménynek számít (1987a: 376). NYÍRKOS ISTVÁN a finnországi gyűjtések alapján végzett számításokat is analógiának használva hasonló átlagos névsűrűségről beszél (1993) megjegyezve, hogy a szélső értékek között viszont igen nagy, akár hússzoros különbségek is lehetnek: (adatait átszámítva) tíz és kétszáz között mozoghat az ezer hektáronkénti helynévmennyiség.

Ha a fentiek alapján az ország egészére vonatkozóan végzünk számításokat, a következő eredményeket kapjuk. A minimális névsűrűségi adatokkal számolva azt mondhatjuk, hogy legalább 550 ezer helynek van hazánkban neve. A somogyi gyűjtemény alapján hasonló következtetésre jutott ÖRDÖG FERENC is (1981b: 151), aki 600 ezer névvel megjelölt helyről beszél. A maximális névsűrűség alapján viszont egymillió körüli megnevezett hellyel számolhatunk. A valós helyzetet bizonyára valahol a két eredmény közötti intervallumban találjuk. Ha azonban a többnévűséget is figyelembe vesszük, ennél is nagyobb számokat kapunk. ÖRDÖG úgy vélte, hogy a nevek száma 25-30%-kal lehet több a megnevezett denotátumokénál (i. h.), Baranya anyagát alapul véve azonban azt látjuk, hogy a nevek és a helyek aránya 1,44 (PESTI 1985: 86). Hasonló eredményt, másfélszeres arányt talált a Tapolcai járás anyagában VARGA MÁRIA (1981: 159) is. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy Magyarországon 8-900 ezer és másfél millió közötti helynévvel számolhatunk. A határon túl élő magyar anyanyelvű népesség által használt helynévállomány nagyságáról még ilyen hozzávetőleges, elnagyolt számításokkal sem formálhatunk véleményt, de nyilvánvaló, hogy ez bizonyára további százazrekkel növeli a magyar nyelv helyneveinek számát.

A helynevek gyűjtésében igen jelentős feladatok állnak még névkutatásunk előtt, s az e téren meglévő fehér foltok eltüntetése évtizedeket emésztethet fel. Annak megítélésében, hogy a gyűjtés kiteljesítése hogyan, milyen eszközökkel érhető el, talán segítségünkre lehet a jelenleg mutatkozó elakadás belső, szakmai okainak a feltárása.

Az országos helynévgyűjtés megindulásának első évtizedeiben néhány közvetlen reakciót leszámítva alig volt érzékelhető, hogy a tudományterületen megjelenő friss forrásanyag jelentősebben előremozdította volna a kutatásokat. Az anyag mennyiségének növekedésével együtt azonban a kutatók érdeklődése is megnőtt az élő helynevek iránt. Az egyes részterületeket bemutató további fejezetek publikációinak sokszínűsége is azt mutatja, hogy a kutatást ebben az időszakban már igencsak megtermékenyítették a névgyűjtés eredményei. Helynévkutatóink régi vágya, az élőnyelvi nevekre támaszkodó átfogó szintézis mégsem valósult meg. A legnagyobb nyelvi anyagot áttekintő mű megírására KÁLNÁSI ÁRPÁD vállalkozott a szatmári helynévtípusok bemutatásával (1996a), azonban ő is - noha munkájában főleg az újabb névkincset vette alapul - inkább a történeti szempontot állította előtérbe.

Az összefoglaló munkák megírásának nem lehet akadály a gyűjtésben még el nem ért - s mint említettem: valójában soha el sem érhető - teljesség, hiszen egy-egy összefoglalás az eredményeivel, szempontjaival vagy akár a hiányosan megválaszolható kérdések feltevésével éppen hogy lendületet adhatna az élőnyelvi gyűjtésnek is. A „gyűjteni vagy kutatni” dilemmája a magyar helynévkutatás történetének vissza-visszatérő problémája, noha nyilvánvaló, hogy a két irány nem járhat külön utakon, s a kérdés ilyen leegyszerűsített formában nem is tehető fel. HADROVICS LÁSZLÓ már a Vas megyei gyűjtés lezárásakor, 1969-ben arról beszélt Szombathelyen, hogy a feldolgozómunkának milyen lehetőségei vannak a nyelvészeti és a történeti tudományok terén (1971). Az is érthető azonban, hogy ezek a lehetőségek a nagyarányú gyűjtőmunka kezdetének idején még csak szerényebben bontakozhattak ki. E hamis alternatíva a tudományterület egésze számára tehát éppúgy nem fogadható el, ahogyan nem lehet egyetérteni azzal a - főleg tudományos előadásokban felfelbukkanó - véleménnyel sem, amely szerint a valódi értéket, az állandóságot a névtárak képviselik a tudományos kutatási eredmények változékonyságával, múlandóságával szemben. Ennek ellenére még ma is érezhető annak a megállapításnak az igazsága, amelyet SZABÓ GÉZA másfél évtizeddel ezelőtt a magyar dialektológiára és helynévkutatásra tett: „Tudományos stratégiánkban a gyűjteni-feldolgozni egymásmellettiisége vagy egymásutánisága helyett a gyűjteni-gyűjteni-gyűjteni »elmélete és gyakorlata« élt a legutóbbi időkig” (1985: 76).

Az élőnyelvi helynévgyűjtéshez kapcsolódóan a tudományterület másik fontos hiányosságának tarthatjuk azt, hogy az alkalmazott névtani kutatások teréről alig tudunk eredményeket felmutatni. Igaz, a névkutatás elsősorban alapkutatás - noha eredményeit sok más tudomány hasznosítja -, így talán kevésbé lehet számon kérni rajta a közvetlen hasznosíthatóságra való törekvést. A helynévkutatásnak azonban van, lehet ilyen irányultsága is, s hogy a társadalom igényli az efféle ismereteket, mi sem bizonyítja jobban, mint például a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*-nak hatalmas közönségsikere, vagy korábban KÁLMÁN BÉLA könyvének, *A nevek világa*-nak a lelkes olvasói fogadtatása. Az élőnyelvi és történeti kutatásokon alapuló helynévgondozás azonban alig létezik nálunk, így a társadalom sem igen érzékelheti a tudományos kutatómunka közvetlen hasznát. Ez a haszonelvűség pedig a mai közgondolkodásnak, értékfelfogásnak - úgy tűnik - fontos, figyelembe veendő összetevője.

Az elméleti összegzés és az alkalmazott kutatások hiánya mellett megemlíthetünk egy további okot is, amely a tudományon belüli összetevőként szintén hozzájárulhatott a helynevek gyűjtésének visszaeséséhez: a helynévanyag feldolgozásának technikai körülményei, a nyelvi anyag kezelése nem tartott lépést a technológiai lehetőségek fejlődésével. A korábban bemutatott számítások alapján láttuk, hogy a magyar nyelvű helynévkincs egésze milyen hatalmas adatmenynyiséget jelent. Nyilvánvaló, hogy ennek a hagyományos eszközökkel (a cédulázással) való kezelése megoldhatatlan, erre csak a számítógép alkalmazása teremt lehetőséget. A magyar nyelvtudomány sok más adatigényes területe mutatja e lehetőségek sikeres kiaknázását: a PAPP FERENC által összeállított szövegmutató szótártól kezdve JAKAB LÁSZLÓ nyelvtörténeti feldolgozásain át egészen a legújabb helyesírási szótárig. A névtan

terén MEZŐ ANDRÁS már 1980-ban beszámolt helységnévtárunk nyelvi anyagának egy ígéretes feldolgozásáról (1981a: 91), a későbbiekben azonban inkább a történeti névkutatókban kapott szerepet a számítógép.

De idézhetünk külföldi példákat is: a magyar szakemberek előtt is jól ismert finnországi névarchívum anyagát - mintegy 3 millió cédulát - folyamatosan feldolgozzák, rögzítik elektronikus adatbázisban is (lásd: www.domlang.fi). EERO KIVINIEMI már tíz évvel ezelőtt egymillió helynév alapján írta meg összefoglaló munkáját a jelenkori finn nevekről, amire a számítógép alkalmazása nélkül nem lett volna lehetősége (vö. HOFFMANN 1990).

A számítógépes technológia alkalmazására valójában eddig is sor került a névgyűjtésben, hiszen például az utóbbi évtizedekben kiadott valamennyi gyűjtemény szedése számítógéppel történt, és az e témában készült szakdolgozatok jó része is évek óta számítógépen íródik. Csak sajnálni lehet, hogy ezek a digitális adatállományok nem kerülnek egy központi archívumba, ahol karban lehet őket tartani, és ahol bárki számára biztosítható a hálózaton keresztül történő hozzáférés. A gyűjtemények digitális formátumából - megfelelő felgyűjtöttség esetén - hozzáférő ellenőrző, szerkesztő munkával természetesen kiadványok is szerkeszthetők. Egyetlen kivételként - a szerzők, BALASSA IVÁN és KOVÁTS DÁNIEL segítőkészsége révén - a világhálón is elérhető (www.nevarchivum.klte.hu) sárospataki (1997) és hegyközi helynévgyűjtemény (2000) nagyszerűen példázza e közzétételi mód szinte beláthatatlan előnyeit.

Korábban már szóltam arról, hogy a gyűjtés távlatai szempontjából nem éppen kedvező az a helyzet, hogy a megjelent gyűjtemények létrehozói inkább az idősebb korosztályhoz tartoznak, s a névkutatás közepgenerációjának azok a képviselői, akik fiatalon aktívan bekapcsolódtak a névgyűjtésbe, többnyire más irányba fordították tudományos érdeklődésüket. A helynévgyűjtés újabb, nagyobb arányú fellendítése ezért mindenképpen fiatalabb kutatóinktól várható el leginkább, akik a hagyományos nyelvészeti, főleg nyelvtörténeti, dialektológiai, lexikológiai iskolázottság mellett az új technológiát is megfelelően tudják alkalmazni kutatómunkájukban.

V. Leíró helynévkutatás

A leíró szemlélet a magyar nyelvtudomány történetében - néhány korábbi eredményt, főleg GOMBOCZ ZOLTÁN és LAZICZIUS GYULA munkásságát leszámítva - erőteljesebben csak a 20. század közepén jelentkezett, és vált később meghatározó kutatási irányvá. A helynevek rendszerének szinkrón elemzése, a nevek nyelvi jellegzetességeinek leíró szemléletű tárgyalása ennek megfelelően korábban szintén alig jelent meg történeti érdeklődésű névkutatásunkban. Az 1960-as évektől azonban jelentősen föllendültek - az önálló névtudomány megteremtésének igényétől is vezérelve - a leíró természetű helynévkutatások. Az ilyen irányú vizsgálatok a helynévkincs fiatalabb rétegébe tartozónak tekintett mikrotoponimákra irányultak elsősorban. Fontosabb kutatási előzményként három munkát említhetünk csupán: SZABÓ T. ATTILA dolgozatát személyneveink helynévbeli szerepéről (1940), BENKŐ LORÁND *A Nyárádmente földrajzi nevei* című művének alaktani fejezetét (1947: 39-42), valamint KÁZMÉR MIKLÓS az *Alsó-Szigetköz földrajzinevei* (1957a) című könyvének több vonatkozását, elsősorban a nevek szerkezeti elemzését.⁴⁵ Az 1960-as-70-es évek leíró helynévkutatásaiban éppen ez a kérdéskör, a nevek szerkezeti elemzése került előtérbe.

Különösen a leíró vizsgálatok terén, de más tekintetben is a 60-as évek egyik legjelentősebb helynévkutatója INCZEFI GÉZA, a szegedi főiskola tanára volt. Névtani munkássága alig több mint másfél évtizedre összpontosult, első írása 1956-ban látott napvilágot, az utolsó pedig a halálát megelőző évben, 1973-ban. Kedvelt terepe a dél-alföldi, Szeged, Makó környéki táj, ahonnan önálló kötetekben vagy más munkák részeként gazdag adattárakat tett közzé.⁴⁶ Kutatásainak középpontjában a mikrotoponimák álltak, ez az érdeklődés azonban nem a 60-as évek hasonló irányultságú helynévgyűjtéseiből fakadt, hanem annál régebbi gyökerű. A helynevekkel foglalkozó mintegy három tucatnyi írása között csupán néhány helynévfajtát találunk, ami azért is feltűnő, mert az ő generációjához tartozó kutatók leginkább ezt a műfajt kedvelték. Tanulmányainak többségéről elmondható, hogy elméleti igényű írások, még akkor is, ha csaknem mindig konkrét - a saját maga által gyűjtött és az adattárak által hozzáférhetővé tett - névanyag vizsgálatából indulnak is ki. INCZEFI érdeklődését ugyanis nem annyira egy-egy meghatározott névrendszer kötötte le, hanem sokkal inkább az azokban megmutatkozó általános törvényszerűségek. E tanulmányokban sok olyan szempontot vetett fel, névtani tételt fogalmazott meg, terminust vezetett be, amely napjainkig sűrűn felbukkan a névtani irodalomban.

INCZEFI GÉZA a névtan önelvűségét vallotta, és legfőbb céljául azt tűzte ki, hogy „kialakítja a földrajzinev-kutatás általa helyesnek tartott módszerét” (NYÍRI 1974: 503). Ez a törekvés legfontosabb munkájának címéből is kitűnik: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)* (INCZEFI 1970a). A kandidátusi értekezésésként készült dolgozatban - amely tudománytörténeti szerepét tekintve BENKŐ Nyárádmentéjéhez, LÖRINCZE Földrajzineveink életéhez és KÁZMÉR Alsó-Szigetközéhez mérhető - a szerző egyetlen leírási keretbe sűrítve kívánta bemutatni a helynevekről való tudását. Ez ugyan nem ellentmondásoktól mentes próbálkozás, mégis igazat kell adnunk MEZŐ ANDRÁSNAK, aki áttekintésében „hallatlan mulasztásnak és igazságtalannak” tartja, hogy e munkáról nem jelent meg méltatás (1981a: 93). INCZEFI művében a komplexitás igényét a három fő fejezet címe is mutatja: a földrajzi nevek nyelvtana a leíró, a földrajzi nevek névélettana a történeti

⁴⁵ Az utóbbi két munkáról az *Előzmények* fejezetében szoltam részletesebben.

⁴⁶ Ezeket *A helynevek gyűjtése és közzététele* című fejezetben mutattam be.

megközelítés lehetőségeit részletezi, a földrajzi nevek történeti tanulságaiban pedig a névtan mint segédtudomány jelenik meg.

A monográfia csaknem minden fontosabb kérdéskörét - többnyire korábban - tanulmányokban is feldolgozta a szerző. Ezek az írások műfajuknál fogva jobb lehetőséget adnak a jelenségek tüzetes körüljárására, aprólékos, néha szinte töprengő bemutatására, s emellett az átfogó leírási keret egységességéből adódó kényszerek is kevésbé érződnek, mint az összefoglaló munkában. Írásaival INCZEFI GÉZA jelentős pontokon lendítette tovább a helynevekről, főleg a mikrotoponimákról való gondolkodást a magyar névkutatásban.

Különösen sok figyelmet és visszhangot keltettek INCZEFI-nek a nevek szerkezetével kapcsolatos kutatásai mind leíró, mind történeti tekintetben. A közszavakétól eltérő strukturális elemzési javaslatait több ponton vitatta MEZŐ ANDRÁS (1968) és VÉGH JÓZSEF (1970). Nézeteivel szemben egy másfajta leírás jogosultsága mellett érvelt BALOGH LÁSZLÓ, aki a nevek komplex vizsgálatában a strukturális elemzésnek tulajdonított kitüntetett szerepet (1970, 1972a, 1973). Felfogása inkább leíró szempontból tartalmaz megtermékenyítő gondolatokat, történetileg azonban teljesen elhibázott. A nevek struktúrájának leírásában a sajátos helynévtani szempontok keresése mellett olyan megközelítések is akadnak, amelyek a közszoji grammatika kategóriáinak felhasználásával igyekeznek elérni ugyanazt a célt. E körből két munka emelkedik ki: J. SOLTÉSZ KATALIN tulajdonnév-monográfiájának megfelelő fejezete (1979: 10-18) és HAJDÚ MIHÁLYnak a Budapest utcaneveit tárgyaló dolgozata (1975a). A helynévszerkezeti kutatásokat a 60-as-70-es években összességében azonban inkább a közszavak leírási módszereitől való eltávolodás jellemezte.

Az 1980-as-90-es években a helynevek szerkezetéről jóval kevesebb írás született. Legtöbbször a korábbi kategóriákat finomították tovább (JUHÁSZ 1988, KÁLNÁSI 1996), néha éppen a ritkábban előforduló, úgynevezett szokatlan alaki szerkezetű nevek különféle típusai kapcsán (J. SOLTÉSZ 1989b, SEBESTYÉN 1998). *A magyar nyelv történeti nyelvtana* viszont - céljainak megfelelően - már az alkalmazott leírási módszer egyneműségével is a közszoji és a helynévi összetételek hasonlóságát hangsúlyozta inkább (ZELLIGER 1991a, LÖRINCZI R. 1992).

A közszavak és a helynevek szerkezetének különbségére elméleti szempontból NYÍRKOS ISTVÁN mutatott rá több tanulmányában (1989, 1998). Felfogása azon a modellszemléleten alapul, amely az európai névkutatásban elsősorban a cseh RUDOLF ŠRÁMEK és a finn EERO KIVINIEMI munkássága révén terjedt el. E megközelítés a nevek konkrét nyelvi jellegzetességeiben modellek megvalósulását látja, vagy másként fogalmazva: a helynevekben kifejeződő nyelvi jegyeket az általánosítás magasabb szintjét képviselő modellekre vezeti vissza.

E felfogásra épül az az interpretációs keret, amelyet HOFFMANN ISTVÁN a *Helynevek nyelvi elemzése* című munkájában vázolt fel (1993a). HOFFMANN munkája helynév-tipológiáink sorába illeszkedik, de azoktól több tekintetben is különbözik. Eltér abban, hogy a rendszertani leírás nem konkrét névanyag elemzésén alapul, hanem elméleti alapállásból jött létre oly módon, hogy a szerző a modellelmélet keretébe megkísérelte beépíteni a hazai helynévkutatások általános érvényű eredményeit. A HOFFMANN által kialakított leírási forma valójában olyan többszintű tipológia, amely a nevek szerkezeti elemzéséhez funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai kategóriákat kapcsol, de szintagmatikus leírást is ad. Az elemzési modell történeti része azokat a névkeletkezési és -változási folyamatokat ábrázolja, amelyek révén a különböző típusokba tartozó nevek szerkezete kialakult.

HOFFMANN elképzelése több tekintetben közelít a strukturális nyelvreírás módszereihez, mivel a névrendszer egyes tagjait és ehhez kapcsolódóan a névalkotás folyamatát a felhasznált morfológiai és lexikális elemek bemutatásával, valamint az alkalmazott szabályok, műveletek meghatározásával tartja leírhatónak. Munkájában az általános érvényű, átfogó leírási modell

megteremtésének igénye vezette a szerzőt, hogy a rendszerezés révén megvalósulhasson a magyar nyelvterület különböző részeinek és a magyar helynévrendszer különböző korszakainak összevető módszerű leírása. E tipológiai rendszert többen alkalmazták élőnyelvi anyag elemzésére, de főképpen az ómagyar kori helynévadást jellemezték a segítségével. A mai névrendszer tárgyalásában HOFFMANN leírási módszerét BÍRÓ FERENC használta fel legsokoldalúbban Körösladány helynév-monográfiájában (2002a).

A helynévgyűjtemények megjelenése révén az 1970-es és főleg a 80-as években jelentős, néhol összefüggő területek névkincse vált ismertté. Nagyobb terület névrendszerének bemutatására a vizsgált korban mégis csupán egyetlen szerző, KÁLNÁSI ÁRPÁD vállalkozott. *Szatzmári helynévtípusok és történeti rétegződésük* című munkájában (1996) négy - jórészt saját maga által gyűjtött és kiadott - járás névanyagát dolgozta fel. KÁLNÁSI ezzel azt a hagyományt folytatta, amelyet BENKŐ LORÁND indított el a Nyárádmente helynévrendszerének bemutatásával, és KÁZMÉR MIKLÓS, valamint INCZEFI GÉZA vitt tovább az Alsó-Szigetköz, illetőleg Makó környéke névanyagának feldolgozásával. KÁLNÁSI műve nemcsak beilleszkedik az úgynevezett névélettani vizsgálatot végző munkák közé, hanem „a magyar névtani szakirodalomban nem találunk még egy művet, amely egy tájegység helynévadását hasonló módon, történeti folyamatában, a jelenbeli névállományig haladva vette volna vizsgálat alá” (SEBESTYÉN 1997: 114). KÁLNÁSI elemzésében jelentősebb elméleti újítást nem találunk ugyan, de törekvése is inkább az volt, hogy megtalálja a módot „a megfelelő helynévanyag tudományos szintű, ugyanakkor a közművelődésben, iskolai oktatásban is hasznosítható feldolgozására, elemzésére” (KÁLNÁSI 1996: 3).

Az élőnyelvi helynévanyaghoz kapcsolódóan számát tekintve legtöbb dolgozat talán a névalkotó szókincsről született. E tematikában a szisztematikus kutatás megindítása szintén INCZEFI GÉZA nevéhez köthető (1973b). Több kutató foglalkozott a leggyakoribb névalkotó lexémákkal, a földrajzi köznevekkel. Legtöbbször egy-egy település vagy kisebb terület szókincsének e részét, esetleg csupán ennek egy részletét vették vizsgálat alá, de tanulmányok sora foglalkozott egy-egy - többnyire elavult - szóval is. A helynevekben előforduló szavak közül nagyobb figyelmet kaptak a növényeket jelölők is. A helynevek szókincsét elemző munkák közül kiemelkedik BÍRÓ FERENC-nek a Körösök vidéke helyneveinek névalkotó lexémáit vizsgáló kandidátusi értekezése, amelyből azonban sajnos, csak egy terjedelmesebb tanulmány jelent meg nyomtatásban is (1997a). E témakörben a konkrét elemzések mellett kevés olyan dolgozat született, mint amilyen a HARMATTA JÁNOSÉ, amelyben a szerző a névalkotó lexémák gyakoriságával kapcsolatban a helynévrendszereket érintő általánosítási lehetőségekre mutatott rá (1982).

A szerkezeti elemzésen és a névalkotó szókincs bemutatásán kívül a helynevek alaki leírásának területéről alig említhetünk más számottevő eredményt. Noha a helynevek alaki jellemzőit illetően két, egymással ellentétes vélemény is megfogalmazódott ebben az időszakban - az egyik szerint a köznévként és a tulajdonnévként egyezést, a másik szerint különbséget mutat e tekintetben -, ezeket az elképzeléseket szinte alig támasztották alá konkrét elemzésekkel a kutatók. A nevek hangtani és morfológiai kérdései leginkább történeti síkon vetődtek fel, és nem születtek leírások sem a helynevek fonológiai szerkezetéről, sem a (J. SOLTÉSZ terminusával) névformánsok rendszeréről. A toldalékolás történeti, morfológiai vonatkozásait TOMPA JÓZSEF vizsgálta meg tüzetesebben (1980). A helynevek grammatikájának kérdéskörében a településnevek toldalékolásáról, a helynevek jelzői használatáról és a névelővel való összekapcsolhatóságáról készült néhány tanulmány. Világossá vált, hogy a fonéma- és a lexémaszerkezetnek a nevek toldalékolásában, határozói ragozásában egyaránt szerepe lehet, s hogy e kérdéskör tisztázása sokrétű közelítésmódot kíván: a szociolingvisztikai szempontok mellett tanulságosak a történeti vizsgálatok eredményei is. Sokat várnánk a jelentéstani szempontú elemzésektől, hiszen a tulajdonnevek jelentéssel bíró jelként való

felfogása ez idő tájt vált elterjedté: a többnevűség (szinonímia, alakváltozatok) és a névazonosság (poliszémia, homonímia) eseteivel azonban meghatározó módon csak J. SOLTÉSZ KATALIN néhány munkája foglalkozott (vö. például 1979: 33-43). A hozzá kapcsolódó tanulmányok főleg a szinonim változatok jellemzésére fordítottak figyelmet, megállapítva, hogy a helynevek lexémaszerkezetének ebben fontos szerepe van (KÁLNÁSI 1980, HOFFMANN 1980). A történeti névanyagban e téren érthetően más szempontok kerültek előtérbe (TÓTH V. 1999a).

A helyneveket leíró szándékkal tárgyaló dolgozatok, illetőleg az e kérdéseket is érintő munkák általában a névkutatás valamely más területével is kapcsolatban állnak. Közülük itt nem tárgyalom azokat, amelyek nyelv- vagy névföldrajzi, dialektológiai szempontból közelítik meg a helyneveket - noha az ilyen természetű tanulmányokban vizsgált nyelvi jelenségek általában alaktani természetűek -, e munkák eredményeit külön fejezetben, *Helynévföldrajz* cím alatt foglalom össze. Nem itt szólok azokról a dolgozatokról sem, amelyekben a leíró nyelvészeti szempontú interpretációt elnyomja a - tőle nehezen elválasztható, de többnyire történeti célú - rendszerépítő tipológiai megközelítés szándéka: ezeket a *Történeti helynévkutatás* fejezetében tárgyalom.

1. Alaki elemzés

1.1. Fonológiai leírás

A nevek - általában a tulajdonnevek és specifikusan a helynevek - alaki jellemzőinek megítélése ellentmondásosan jelenik meg a szakirodalomban. BALÁZS JÁNOS fontos névelméleti tanulmányában a nevek alaki értékéről beszél, amely egyrészt hangalaki (vagyis fonológiai), másrészt pedig szóalaki (azaz morfológiai) érték. Úgy véli, hogy „a nevek mint nyelvi jelek mind hangalakjuk, mind pedig morfológiai felépítésük szempontjából igen beható vizsgálatot kívánnak, s ilyen jellegű értékeik részrendszerükre igen jellemzők. Közismert, hogy a nevek jelentős része [...] mind hangtanilag, mind pedig alaktanilag sokszor nagyon is számottevő mértékben elüt a szókincs eredeti, őshonos elemeitől” (BALÁZS J. 1970a: 296). Ezzel szemben a *Van-e a magyarban tulajdonnév* című tanulmány szerzői kijelentik, hogy „A tulajdonnévnek a magyarban nincs fonológiai ismérve”, és „A tulajdonnevek morfémaszerkezete nem mutat fel semmi sajátosan tulajdonnévit” (BARABÁS et al. 1977: 144). A továbbiakban azt vizsgálom, melyik állítás mellett milyen érvek szólnak az itt áttekintett korszak szakirodalmában.

A helynevek hangalaki, fonológiai szerkezetével, jellegzetességeivel alig foglalkoztak a kutatók. INCZEFI GÉZA azonban monográfiájában a földrajzi nevek nyelvтанáról szóló részben önálló fejezetet szentelt a hangtani kérdéseknek (1970a: 16-22). Vizsgálati szempontjául azt választotta, hogy a helynevek „miben különböznek a mai nyelvjárási állapottól és e neveket alkotó köznevektől” (i. m. 16). Ezt az összevető elemzést azonban nem szinkrón vetületben valósította meg, hanem arra szorítkozott csupán, hogy néhány név fejlődésének hangtörténeti sajátosságait bemutassa. Másoknál is elsősorban a helynevek hangalakjának fejlődési jellegzetességeire való utalásokat találunk (pl. HADROVICS 1971: 458, BALOGH LÁSZLÓ 1973: 412), ezért aztán nyilvánvaló, hogy a fent idézett, egymásnak ellentmondó két megállapítást az 1960-as-70-es években részletkutatások nem támasztották alá, s így persze nem is cáfolták.

Egyedül PETER SHERWOOD tett fontos megjegyzést egy rövidke írásában (1980), a BARABÁS-KÁLMÁN-NÁDASDY szerzőhármának (1977) a már említett dolgozatához kapcsolódva: mivel bizonyos hangkapcsolatokra (például *-tk*, *-tyk*, *-csk* stb.) nem végződhetnek a magyarban közzavak, helynevek viszont igen, e fonológiai ismérvek szerinte a tulajdonnévi jelleggel

összefüggésben vannak. Inkább csak vizsgálati lehetőséget kívánt jelezni BALOGH LAJOS (1989) azzal, hogy nyugat-dunántúli helynevek zárt *ë*-zését vizsgálta meg közszói párhuzamokkal összevetve. A felvetett szempont érvényességét jelzi, hogy még egy ki nem fejtett kutatási keretben is be tudott mutatni olyan eltéréseket - a szóvégi *e* ~ *ë* helyzetét illetően (i. m. 72-3) -, amelyek a helynevek és a közszavak különállását mutathatják.

A közelmúltban HOFFMANN ISTVÁN arról számolt be (2002c), hogy a kutatócsoportja által évek óta épített ómagyar kori digitális helynévtörténeti adatbázist fonológiai, valamint ehhez kapcsolódóan hang- és helyesírás-történeti szempontokkal egészítették ki. Céljuk, hogy minél nagyobb adatállomány alapján alkothassanak képet a régi magyar helynevek fonológiai szerkezetéről és ennek változásairól. Az első tanulmányok mintegy tizenkétezer Árpád-kori névelem alapján készültek el. TÓTH VALÉRIA a helynevekben előforduló CVCVCV hangszerkezetű szavakat elemezte, különös tekintettel közszói és tulajdonnévi jellegükre, illetőleg területi különbségeikre (2002c). RÁCZ ANITA a nevek mássalhangzó-kapcsolatait vizsgálta meg (2002).

1.2. Morfofonológiai leírás

Morfofonológiai problémákat vet fel a tulajdonnevek történeti viselkedése. Minden fontosabb kézikönyv szól a nevek - példáik között ritkábbak a helynéviek, de megállapításaik elvileg ezekre is vonatkoznak - és a velük megegyező alakú közszavak bizonyos esetekben eltérő történeti viselkedéséről. A helynevek általában egyalakú tövekként toldalékolódnak akkor is, ha a megfelelő közszó többalakú: *Garda-tón*, *Dobogó-kőt*, de *Hegyeshalmon* (vö. TOMPA 1960: 347-8, TEMESI 1961: 219, VELCSOVNÉ 1968: 110-1). Ezt mások az archaikus és a modern toldalékolás kettősségének fogják fel, hangsúlyozva, hogy ez az eltérés természetesen nem lehet elégséges alap a tulajdonnevek és a közszók elkülönítéséhez általában (BARABÁS et al. 1977: 144-5). DEME a tövváltozatok nyelvhasználati háttérét vizsgálva is megokoltnak tartotta a helynevek, helységnevek változatlan alakú tövhasználatát, és sürgette, hogy nyelvművelésünk, helyesírásunk vonja le ebből a megfelelő következtetéseket (1958). INCZEFI GÉZA arra hívta fel a figyelmet, hogy egyes helynevek más nevek részeként gyakran archaikusabb tövváltozatukat őrzik meg: ilyen régies alak a *Gyevihatár*, *Makairét* a *győi*, *makói ember* formákhoz képest (1958b és 1970a: 34-5).

A tulajdonnevek alaki elkülönítését - saját korábbi munkájához is kapcsolódva - TOMPA JÓZSEF morfofonológiai jegyek felhasználásával bizonyos körben megoldhatónak látja (1980). Tanulmányának nagy érdeme, hogy a szakirodalomban sokak által érintett kérdéseket nem az általában visszatérő néhány illusztráló példa elemzésével tárgyalja, hanem igen gazdag saját gyűjtésű tulajdonnévi anyagot - közte nagyon sok helynévi példát - vont be a kutatásba. Ezek alapján a tulajdonnévi tövekről megállapítja, hogy erős tendencia körükben az egyalakúságra való törekvés. A toldalékok kapcsolódási szabályait illetően sok finom részletmegfigyelést tesz. A *-t* tárgyrag kapcsolódása gyakran magánhangzó nélkül történik olyan esetben is, ha a nem tulajdonnévi értékű párhuzamos alakban magánhangzó áll előtte (*Sárvárt*, de *várat*). A *-t* tárgyrag és a *-k* többesjel egyre inkább középső nyelvválású magánhangzóval kapcsolódik akkor is, ha a megfelelő közszóban alsó nyelvválású magánhangzó áll. A birtokos személyragozás 3. személyében a *j*-t tartalmazó változat terjedése mutatkozik a tulajdonneveknél. TOMPA szól a jelenségek történeti háttéréről is, jelzi a le nem zárult folyamatok eredményeképpen meglévő változatokat, és felvázolja az elemzésekből adódó nyelvtipológiai következtetéseket is. RÁCZ ENDRE egy konferencia-előadásában - az ottani tematikának megfelelően - e jelenségkörből azokat az ismereteket emelte ki, amelyek a közoktatásban is felhasználhatók és felhasználandók (1981b: 55-7). Itt említhető meg, hogy

ZIMÁNYI ÁRPÁD egy felmérés keretében más jelenségek mellett a helységnevek töveinek viselkedését is megvizsgálta: tapasztalatai a nyelvi változatosság meglétét mutatták (1998).

BÍRÓ FERENC nyelvtörténeti következtetésekkel is járó kérdéskört elemzett: milyen tőváltozatokban jelentkeznek helyneveink a régi magyar családnevekben (1999b). Az igen gazdag vizsgálati anyagot KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótára (1993) adta: az elvileg figyelembe vehető *-i*, *-si* és *-beli* képzővel alakult családnevek közül tótani tanulságokkal csak az *-* amúgy messze legnagyobb számú *-* első csoport szolgált. A családnév alapjaként álló helynevek különleges helyzetűek, hiszen a nevek lexikalizálódása következtében elszigetelődnek a változásnak *-* leginkább a fentiekben említett egységesülésnek *-* kitett helynévi megfelelőjüktől. Viszonyuk különösen a *-j* és *-ly* végű formákban, a magánhangzó-hiányos tövekben és a magánhangzóra végződő helynevek esetében sokrétű. A több mint ötezer helynév tőformáinak vizsgálata a két nagy tulajdonnévi kategória *-* a helynév és a személynév *-* kapcsolatának megvilágításához is újabb adalékokkal járul hozzá, de lényegesek a tanulmány lehetséges névelméleti konzekvenciái is.

1.3. Szerkezeti elemzés

A leíró helynévtani kutatások megteremtéséért az 1960-as években INCZEFI GÉZA tette a legtöbbet: új fogalmak sorát alkotta meg, addig nem elemzett jelenségeket mutatott be. Névelfogásának komplexitása és e téren való hatása miatt is célszerű az ő tevékenységének az áttekintésével kezdeni a névszerkezeti kérdéseket tárgyaló munkák bemutatását. Mivel írásaihoz több kutató kapcsolódott *-* gyakran vitatva is nézeteit *-*, e véleményeket is érintem az alábbiakban.

INCZEFI idevágó munkásságának bemutatásában két forrásra támaszkodhatunk: tanulmányaira és összegző monográfiájára (INCZEFI 1970a). Mindkettőnek megvannak a maga előnyei: az egyik mellett az összefüggésekben való tárgyalásmód szól, a másik mellett pedig a nagyobb részletezettség. De megvan a nehézsége is: munkáiban a történeti és a leíró megközelítést néha nem könnyű szétválasztani, noha például a *Névtudományi vizsgálatok*-ban (INCZEFI 1970a) önálló fejezetet szentelt a szinkrón leírásnak (*A földrajzi nevek nyelvtana*, i. m. 16-52) és a diakrón áttekintésnek (*A földrajzi nevek névélettana*, i. m. 52-108). Egyik fejezet sem egynemű azonban az alkalmazott leíró és történeti módszert illetően. A továbbiakban itt csakis az általa felvetett leíró természetű problémákat tekintem át.

Ehhez előre kell bocsátani azt, hogy a szinkrón vizsgálat INCZEFINél főleg a mikrotoponimákra⁴⁷ vonatkozóan valósult meg. Ezek ugyanis a településneveknél és a nagyobb folyók, hegyek stb. neveinél jóval nagyobb számban fordulnak elő, a közszói párhuzamaik sokkal világosabbak, és változásukra a hivatalos névadói tevékenység lényegesen kisebb hatást gyakorol.

INCZEFI GÉZA fent említett monográfiájának nyelvtani fejezetéből tűnik ki talán legjobban szerzőjének az a szándéka, hogy az önelvű névkutatás követelményeinek megfelelően olyan vizsgálati szempontokat állítson fel, amelyek segítségével a helynevek nyelvi specifikumai a legjobban megragadhatók. Azt kívánja bizonyítani, hogy a köznevek nyelvtana mellett létrehozható a helynevek nyelvtana is, mivel „A földrajzi neveknek [...] sajátos vonásaik is vannak, ezért nyelvtani kérdéseik az általános nyelvtan külön fejezetét alkotják.” (1970a: 11). E leírás hangtani, alaktani, szókinccstani, jelentéstani és mondattani részt tartalmaz.

⁴⁷ Magát a terminust is ő vezette be a hazai szakirodalomban, vélhetően orosz nyelvű munkák alapján.

A legtöbb eredményt ezek közül INCZEFI a névszerkezeti leírás terén érte el. Elkülöníti az egyszerű és az összetett földrajzi neveket. Egyszerű névnek azt tartja, „amelynek kisebb önálló egysége nem lokalizálható önálló földrajzi névként a tér valamely meghatározott helyére” (i. m. 22). Az összetett név egy egyszerű földrajzi néven kívül még egy köznévi tagot is tartalmaz, és identifikáló szerepe különbözik az alapjául szolgáló helynévétől (i. m. 23). Az egyszerű nevek között egy- és többtagúakat különít el attól függően, hogy hány lexémát tartalmaznak. A nevek szerkezeti elemzését így végső soron annak alapján végzi el, hogy a meglévő helynévanyag elemei részt vesznek-e az újabb helynevek alkotásában: ha igen, összetett név jön létre, ha nem, egyszerű névről beszélünk. Ennek megfelelően a *Lúcs*hát összetett név, mert van egy másik *Lúcs* név is, a *Rókalyukashát* pedig egyszerű, mert másik helynevet nem tartalmaz. Ezért azt mondhatjuk, hogy ebben a megközelítésben INCZEFI a névstruktúra elemzését leszűkíti a helynevek más helynevekben való megjelenésére, azaz végső soron az összes névből kiemeli azokat, amelyek egy eltérő identifikációjú földrajzi nevet is tartalmaznak. Az összetett és az egyszerű név tagjai közötti viszonyokat vizsgálva így azt látjuk, hogy az összetett név jóval korlátozottabb „értelmi viszonyokat” tükröz (i. m. 29), mint az egyszerű név.

A névszerkezeti leírásban INCZEFI az egyszerű (egy- és többtagú) és összetett (közte a többszörösen összetett) nevek kategóriáit a köznévi és a személynévi eredetű földrajzi nevek csoportjában mutatja be, ez utóbbiba azokat sorolva, amelyek személynévet (is) tartalmaznak. A személynévi helynevek csoportjának elkülönítését sajátos belső jelentésviszonyaikkal magyarázza figyelmen kívül hagyva, hogy a nevekben szereplő személyt jelölő közzavak jórészt ugyanolyan helynévszerkezetekben fordulnak elő, mint amilyenekben a személynévek is szerepelnek. Az elkülönítés valódi oka bizonyára inkább a magyar névkutatás hagyományaiban keresendő, amely a személynévek és a helynevek összefüggését különös alaposággal tárgyalja, elsősorban a puszta személynévből származó helynevek kapcsán. Az, hogy INCZEFI személynévi és köznévi *e r e d e t ű* csoportok alá sorolja a szerkezeti típusként definiált egyszerű és összetett helyneveket, súlyos ellentmondásokhoz vezet. Ezáltal a szerkezeti elemzésbe magától értetődően belekerül a történeti szempont, amely miatt a szerző ráadásul arra kényszerül, hogy leírását lényegében megkettőzze. Ennél is súlyosabb hiba, hogy saját fogalomhasználatát zavarja meg a személynévek névalkotó szerepének túlhangsúlyozásával: definíciója szerint többszörösen összetett névnek minősül a *Kalárai porondfarka*, mert abban két önállóan is identifikáló földrajzi név rejlik (*Kalárai porond*, *Kalára*), azaz a *Kalára* név esetleges személynévi eredetének - amely alapján be van sorolva az összes ilyen típusú név - a szerkezeti jelleg megítélésében semmi szerepe nincsen. INCZEFI névszerkezeti elemzésének e belső ellentmondásaira azért kell talán túlzottan részletezően is kitérni, mert felfogása névtani munkák során húzódik végig. Azt is ki kell azonban emelni, hogy a névszerkezettel összefüggésben - főleg a többtagú nevek kapcsán - a tagok szemantikai viszonyait, a jelöltséget és jelöletlenséget illetően igen értékes megfigyeléseket is tett a szerző.

INCZEFI szerkezeti elemzési módszerét alapjaiban tartja elhibázottnak BALOGH LÁSZLÓ, mivel kategóriái és terminusai a közzói grammatikát tükrözik (1970: 97). BALOGH azt emeli ki, amit INCZEFI maga is hangsúlyozott: a földrajzi nevek komplex vizsgálatát úgy kell elvégezni, hogy ennek során fel tudjuk tárni a rendszer sajátos belső törvényszerűségeit (1973). A komplex elemzésnek három tényezőjét említi: a nyelvészeti, a névélettani és a legfontosabbnak tartott strukturális komponenst. A strukturális analízis azonban természetesen ugyanúgy nyelvi elemeket különít el, mint a nyelvészeti elemzés, így elméleti alapvetése már e tekintetben is ellentmondásos.

A helynevek szerkezeti egységeit végül is csaknem az INCZEFI módszerével megegyezően határozza meg: a névstruktúra tagjainak elkülönítési alapja BALOGHnál a megjelölt földrajzi tárgy osztatlansága vagy megosztottsága. Meg kell azonban jegyezni, hogy a helyek egysége vagy elkülönültsége nem értelmezhető önmagában: ezt csakis maguk a nevek tükrözik. Az osztatlan helyet jelölő neveket elsődleges névnek mondja, a differenciáltakat tükröztetőket pedig másodlagosnak és harmadlagosnak. Ez lényegében megfelel annak, amit INCZEFI a névdifferenciálódásról korábban mondott (1965).⁴⁸

BALOGH helyesen mutat rá ugyanakkor a földrajzi közneveknek - ezeket *bázisnév*-nek nevezi - a helynevek szerkezetében betöltött fontos szerepére. A név másik részét *lokalizátor*-nak mondja. Fogalmai jórészt megfelelnek annak, amit KÁZMÉR *alapelem*-nek és *megkülönböztető elem*-nek nevezett (1957), de BALOGH szerint lényeges különbség, hogy „KÁZMÉR hangsúlyozottan csak a földrajzi névalkotás eszközét látja benne, nem pedig a meglevő földrajzi névnek egy olyan szerkezeti részét, ami sajátos funkciót tölt be a földrajzi néven belül” (1970: 103). A bázisnévnek és a lokalizátornak a névben betöltött szerepét mereven szétválasztja, ami súlyos ellentmondásokhoz vezet. A bázisnév nem mindig fejezi ki ugyanis a földrajzi tárgy fogalmi tartalmát (például *Sárospatak* város és nem folyó), a jelzői rész pedig önmagában nem képes a lokalizálásra. Helytelen az a nézete is, mely szerint az egyrészes egyelemű nevek közszoí áttetszősége fordított arányban áll lokalizáló képességükkel. Ha ugyanis a *Bigece*s és az *Almás* tulajdonnevek, azaz egy helynévrendszer tagjai, nem lehet róluk azt mondani, hogy egyik vagy másik tökéletesebben vagy kevésbé megbízhatóan azonosít egy-egy helyet. MEZŐ értékelése túl elnéző tehát, amikor BALOGH javaslatairól azt mondja, hogy „a helynevek szerkezetének szinkrón elemzésére kiválóan megvalósítható volna” (1981a: 93-4).

BALOGH LÁSZLÓ matematikai modellekkel megkísérelte bemutatni az elvileg lehetséges összes helynévszerkezeti típust is (1972a). Mivel az egyszerű név szerinte háromféle lehet: bázisnévből vagy lokalizátorból, illetőleg ezek kapcsolatából állhat, és a másodlagos névben ezekhez ugyanilyen bővítmények kapcsolódhatnak, ott kilenc típust különít el, míg a harmadlagos nevekben ennek a háromszorosát. Könnyen belátható azonban, hogy ez hamis okoskodás: két bázisnév funkciójú elem például soha nem jelenhet meg egy névben: a *Réti út*-félék bővítménytagja ugyan földrajzi köznévből (azaz bázisnévből) való, funkciója mégis az, amit BALOGH a lokalizátoroknak tulajdonít. BALOGH LÁSZLÓval egyetérthetünk abban, hogy „hangsúlyozottan elméleti” jellegű rendszertani leírásra szükség van (i. m. 200). Nem a törekvésében, szándékában rejlik tehát hiba, hanem abban, hogy az általa megalkotott logikai konstrukció nem állja ki a nyelvi valóság egyszerű próbáját sem.

INCZEFI GÉZA fent bemutatott elemzési módszere, fogalomkészlete - a BALOGHTól és másoktól is megfogalmazott bírálatok ellenére - nagy hatást gyakorolt a magyar helynévkutatásra. Még évtizedek múltán is akadnak eljárásának követői, akik közül az alábbiakban csupán két fontos munka szerzőjét emelem ki.

JUHÁSZ DEZSŐ a tájneveket tárgyaló monográfiájában (1988: 30-4, korábban lásd 1985 is) kisebb módosításokkal INCZEFI névszerkezeti felfogását követte. Az elemzési modell - leginkább a keretében feldolgozott helynévfajta egyneműségéből adódóan - azokat az ellentmondásokat, amelyeket INCZEFINél láthattunk, itt kevésbé hozza a felszínre. Az összetett tájnevek közé JUHÁSZ csak a differenciálódással létrejöttéket sorolja (i. m. 28-9), mivel ide meghatározása szerint azok tartoznak, amelyek „tájnévre és egy tetszőleges összetételi tagra” bonthatók: *Alsó-Szigetköz* = *Szigetköz*, *alsó* (i. m. 30). Az egyszerű tájnevek a bennük szereplő szótövek számától függően egytagúak és többtagúak lehetnek. Mindegyik kategó-

⁴⁸ Részletesebben lásd a névtörténeti fejezetben.

riában előfordulnak képzett és képzetlen nevek is, de a képzetlen egytagúaké (*Bugac, Csík, Cser*) és a képzett többtagúaké (*Erdőhátság*) nagyon kis megterheltségű csoport. A többtagú képzetlen tájnevek szintaktikai felépítésük és ennek jelöltsége vagy jelöletlensége alapján bomlanak további altípusokra.

INCZEFIhez kapcsolódik KÁLNÁSI ÁRPÁD is, aki a szatmári helynévtípusokat tárgyaló munkájában (1996) a nevek szerkezeti elemzésének nem szánt ugyan alapvető szerepet, e szempont azonban végighúzódik minden névfajta bemutatásán. INCZEFI rendszerét lényegében változatlan formában használja fel (i. m. 56) - bár a *meghatározó elem* helyett KÁZMÉRT követve *megkülönböztető elem*-ről beszél -, de a legtöbb névfajtnál csak a nevekben előforduló alapelemeket sorolja fel, mivel a könyvben elemzett több tízezer helynév a két névelem kapcsolata szerint teljes részletességgel szinte bemutatathatatlan volna (i. m. 121).

INCZEFI GÉZA a fent ismertetett módszerétől eltérő, ígéretes jelentéstani szempontú szerkezeti analízis alapját teremtette meg annak vizsgálatával, hogy a határnevekben kifejeződő közszói jelentéstartalom mennyire felel meg a jelölt táj jellegzetességeinek (az 1970a-ban a jelentéstani fejezet részeként: 47-51, továbbá 1970b, 1973a). Ez tisztán leíró megközelítés, hiszen a tipizálás alapja az, hogy a vizsgálat pillanatában a név elemei „milyen mértékben tartalmaznak valóságvonatkozást” (1970a: 49). Mint mondja, „érdemesnek tartom egy olyan részletes tipológiai sor összeállítását, amely azon alapul, hogy a név és a jelölt táj jellegzetessége között van-e összefüggés, és az milyen természetű. E tipológiai sor elejére helyezem azokat a neveket, amelyek a köznévi megjelöléssel azonos természetűek, a végére a »tisztá« tulajdonnevek, tehát a jelentés nélküli nevek csoportja kerül, amelyek funkciója csupán a lokalizálás” (1970b: 105). A közszókkal (földrajzi köznevekkel) azonos alakú helynevektől mint egyik pólustól a „tisztá tulajdonnevek” (azaz a közszókkal részben sem azonosítható helynevek) típusához mint másik pólus felé közelítve öt fő csoportot különít el. E felfogás alapján másutt reális és irreális jelentéstartalmú nevekről is szól (1973a), bemutatva névként való működésük jellegzetességeit, illetőleg történeti hátterüket.⁴⁹

Hasonló szemlélet alapján J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonneveket három csoportra osztotta: szónevekre, jelnevekre és kombinált nevekre (először 1967: 281-2, majd 1979: 31-2). A szónevek erős információs értékű, leíró nevek (*Sárga-folyó, Lánchíd*), a jelneveknek nincs közszói jelentésük (*Duna, Egyiptom*), a kombinált nevegekben a jelnevek közszói elemekkel kapcsolódnak össze (*Kaposvár, János-hegy*). Több ezer név vizsgálata alapján megállapította, hogy a mintául választott Egri járás helynévanyagának csaknem 80%-a szónév és mindössze 3%-a jelnév (1979: 83). Éppen ez utóbbi névtípus elenyésző aránya teszi lehetővé a sokféle névszerkezeti leírás megteremtését.

CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1993-94) egyetlen település jelenkori helynévanyagára vonatkoztatva használta fel a J. SOLTÉSZ KATALIN által korábban bevezetett fogalmakat. A szónevek nála még a J. SOLTÉSZ vizsgálatában közöltekénél is magasabb arányban (86%-ban) fordulnak elő. Fontosabb eredménye azonban, hogy a három fő kategóriát tovább árnyalta az információtartalom aktualitása és a motiváció feltárhatósága szerint. Vizsgálatának olyan konzekvenciái is lehetnek, amelyek elbizonytalaníthatják a három alapkategória világos elkülönítését. Ezek történeti összefüggéseihez korábban HOFFMANN ISTVÁN fűzött megjegyzéseket (1980: 14-5).

A helynevek többségét alkotó, szabályosnak tekintett nevek mellett a magyarban is vannak különleges, ritkábban előforduló alaki szerkezetet mutató névalakulatok. Ilyenek az élő névanyagban és a történeti forrásokban egyaránt előfordulnak. INCZEFI GÉZA ezeket laza

⁴⁹ Felfogásának ellentmondásos vonásairól lásd HOFFMANN 1980: 13-4.

szervezetű nevekként foglalta össze (1967a, 1968), és azt tartotta róluk, hogy még a névvé válás útjának elején járnak. Kisebb csoportjaikat névutós és ragos földrajzi nevekként különítette el (1967a: 70-1), a többtagú földrajzi neveknek viszont egész sor változatát mutatta be több új terminust is bevezetve (i. m. 66-70). Az igeneves szerkezeteknek (*Almás felől való forduló*) eleve többféle altípusa van, közülük egyesek *-i* képzős névvé is átalakulhatnak (*Kerektóháti dűlő*). Kettős lokalizálásnak nevezi azokat a megjelöléseket, amelyben egy névelős földrajzi név is található (*Bádok felől a Verőfény*). A laza szervezetű nevek között említ jelöletlen összetételeket (*Malomérszegdűlő*) és részterületet megnevező jelölt birtokos jelzős szerkezeteket (*Hosszútóháthege*).

MEZŐ ANDRÁS INCZEFI példáinak névségét vitatta elsősorban (1968). Történeti példáinak egy részéről megállapította, hogy azok minden valószínűség szerint, sőt néha kétségtelenül csak az írott forrás (térkép, helységnévtár stb.) nyelvhasználatát, helynévhasználatát jellemzik, valós beszélt nyelvi értékük nemigen tehető fel. MEZŐ ezzel valójában a forrásadatok értékelésének a fontosságára mutatott rá, és a névkutatásban az újabb korok forrásait illetően is a forráskritika szükségességére hívta fel a figyelmet. Másrészt utalt az élőnyelvi gyűjtésnek arra a nehézségére, amely a gyűjtési szituációban jelentkezik: tapasztalatai szerint például az adatközlők ilyenkor hajlamosak arra, hogy a szokásos névalakot megtoldják egy-egy földrajzi köznévi elemmel.

VÉGH JÓZSEF a megyei-járási névtárak gyűjtői számára kívánta levonni a laza szervezetű nevek kapcsán kialakult vita tanulságait megállapítva, hogy a konstruált térképi neveket és a névgyűjtési szituáció során alkotott ad hoc neveket valóban külön kell kezelni (1970). Megfigyelése szerint szokványos viszont, hogy ugyanazt a helyet többféle névváriánssal is megjelölik, és nem ritkák a szokatlan szervezetű (például a ragos) nevek sem.

A vitának ez a vonulata rávilágított arra, hogy a nevek értékelésében, szerkezeti elemzésében fontos szerepe van a nyelvhasználati kérdéseknek is. Mivel ez a szempont több tekintetben is felvetődött ezekben az években, külön fejezetben térek vissza a problémára.

A laza szervezetű nevek kérdését HAJDÚ MIHÁLY a tulajdonnévvé válás szempontjából elemezte (1985a), és e helymegjelöléseket a fokozatos tulajdonnevesülés folyamatában mint a névvé válás előtti állapotot mutatta be. A névterjedelem körülhatárolásának problémáit vetette fel DEME LÁSZLÓ (1989), aki a névtani kérdéskörhöz a helyesírás, illetőleg a grammatika felől közelített. A helynevekben a névterjedelem megállapításakor leginkább a földrajzi köznévi elemek státusának megítélése okoz gondot: az osztályjelölő közszók ugyanis szerepelhetnek a név részeként (*Sárga-folyó*) és a név mellett (*Duna folyó*) egyaránt. Ez utóbbi szerkezetben a földrajzi köznevet DEME *névtartozék*-nak mondja, amelynek szemantikai szerepét egyértelműnek tekinti, szintaktikai funkcióját azonban nem tartja jellemezhetőnek a hagyományosan használt fogalmakkal, ezért megjelölésére az *utójelző* terminust javasolja.

SEBESTYÉN ÁRPÁD a névutós helyneveket elemezve a névterjedelem problémáját a történeti források anyagának értékelése kapcsán vetette fel (1998), ő azonban e névtípus meglétét - HAJDÚ fent idézett véleményétől eltérően - nem annyira a tulajdonnevesülési folyamattal magyarázza, hanem egyes nyelvmélektípusok szövegezési sajátosságaival hozza összefüggésbe. SEBESTYÉN e perifériális helyzetű, kis számú névcsoportot nem mint különlegességet tárgyalja, hanem mint névrendszertani típust, így e kitűnő tanulmány fontos névelméleti kérdésekhez is kapcsolódik. A korábbi szakirodalom felfogását végigtekintve azt is bemutatja, hogy az egyes szerzők gyakran egyfajta intuíció alapján döntenek a névszerkezetről, ezért aztán nem egyszer súlyos ellentmondások szövik át az e kérdéskörben született írásokat. Meg kell jegyezni, hogy csaknem e munkával egyidőben HAJDÚ MIHÁLY is foglalkozott a névutós helynevekkel (1999b).

Szokatlan alaki szerkezetű helyneveket mutatott be önálló tanulmányban J. SOLTÉSZ KATALIN (1986, további források anyagával kibővítve: 1989b), olyanokat, amelyek a különböző névszerkezeti leírásokban más és más típusokban vannak elhelyezve. Az általa vizsgált nagyszámú példa a megyei és járási névtárakból való, ezekre a szerző nagy összefoglaló monográfiájának (1979) elkészítésekor még alig lehetett tekintettel. J. SOLTÉSZ vizsgálta a többes számú, a határozói alakú, a határozós szerkezetű, valamint a nem főnévi eredetű helynevek önmagában is sokszínű csoportját, továbbá a szokatlan szórendű és a kötőszóval kapcsolt mellérendelő szerkezetű nevek kategóriáját. Az itt szereplő nevek között nagyon sok az írásbeli forrásból, elsősorban térképről való adat: e használati forma a típus elterjedésében is fontos szerepet játszhatott.

Az eddigiekben többnyire olyan szerzők munkáit láthattuk, akik a helynevek szerkezeti elemzését nem annyira a hagyományos nyelvészeti, nyelvtani kategóriák alkalmazásával vélték megvalósíthatónak, hanem inkább arra törekedtek, hogy - az önelvű névkutatás igényeinek is megfelelően - a nevek speciális funkciójához kapcsolódó, azt minél jobban kifejező szemlélet alkalmazásával és fogalomkészlet létrehozásával segítsék elő a névrendszer megismerését. Mások viszont a közzói szerkezetten fogalmaival kívánták jellemezni a tulajdonneveket is, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a nyelvi sajátosságok, különbségek éppen az azonos közelítésmódból adódóan tűnhetnek ki legjobban. E felfogást képviseli J. SOLTÉSZ KATALINNAK *A tulajdonnév funkciója és jelentése* című monográfiája (1979).

J. SOLTÉSZ KATALIN névelméleti munkájában az első fejezetet a tulajdonnevek alaki rendszerének szentelte (i. m. 10-8). A szerző az általános nyelvtani felfogásra hivatkozva a tulajdonneveket a főnév szófajához tartozónak mondja, azzal a megjegyzéssel, hogy „a tulajdonnevek jelentékeny része nem egy szó, hanem több szóból álló szószerkezet” (i. m. 10). A szószerkezetektől a szóösszetételek általában sem különíthetők el könnyen, a tulajdonnevek esetében pedig a különbségtétel szerinte csupán helyesírási konvenció (i. m. 14), ezért a tárgyalt szerkezet típusoknak mindig megfelel egy-egy összetételi forma is. Meg kell jegyezni, hogy J. SOLTÉSZ a névszerkezeti típusokat ugyan a tulajdonnevekre általában vonatkoztatva mutatja be (magyar és idegen nyelvű példákat egyaránt felsorolva), de példái között különös bőséggel szerepelnek helynevek (néhányik csoportjában csakis azok), így az osztályozást nyugodtan tekinthetjük helynévszerkezeti leírásnak is.

Ami a tulajdonnevek, a helynevek morfológiai felépítését illeti, J. SOLTÉSZ BALÁZS JÁNOS már korábban említett felfogását látszik alátámasztani, mely szerint a tulajdonnév alaktani tekintetben különbözik a közzavaktól. Megállapítja, hogy „A tulajdonnevek jelentős részét bizonyos alaki sajátosságokról ismerjük fel. Az egyes névfajtákra jellemző szóelemek, utó- vagy előtagok, képzők és voltaképpen funkciótlan végződéses a n é v f o r m á n s o k szerepét töltik be, amelyekkel az ember a meglevők mintájára új neveket alkothat” (1979: 19). J. SOLTÉSZ szerint „A helynevek rendszerszerű formánsai elsősorban a szerves elemüket alkotó földrajzi köznevek” (i. m. 20), a helynévformánsok másik nagy csoportja pedig a helynévképzőké.

A szerkezeti viszonyok jellemzésére nem keres önálló névtani szempontokat, nem kreál külön onomasztikai terminusokat, hanem a közzói nyelvtanban szokásos fogalmakat használja. Ezt joggal teheti, hiszen a nevek elemei, névrészei között fennálló grammatikai viszonyok csakis olyanok lehetnek, mint amilyenek az összetett közzók tagjai között is fennállnak. Négy fő csoportot említ: a legnépesebb jelzős, illetve értelmezős szerkezetek mellett viszonzós (*Túl az éren, Dunántúl*), mellérendelő (*Borsod-Abaúj-Zemplén, Budapest*) és mondatból alakult (*Istensegítség*) helyneveket mutat be. A jelzős nevek között valójában három típus szerepel: birtokos jelzős (*Hősök tere*) és jelzői szerepű határozós szerkezetek (*Csikostó belől a*

vasúton),⁵⁰ valamint meghatározó jelzős szerkezetek. Ez utóbbi típus alcsoportjaiban fordulnak elő csupán olyan kategóriák, amelyek a grammatikában másutt nem használatosak: például tulajdonnév melléknévi jelzővel (*Sebes-Körös*), földrajzi köznév tulajdonnévi jelzővel (*Rákóczi út*) stb. A „szabályos” típusok mellett két különleges névtípust is megemlít, a ragot (*Budába*) és a többesjelet (*Kárpátok*) tartalmazó helyneveket.⁵¹

J. SOLTÉSZ helynévszerkezeti rendszerezése igen egyszerű tehát, még akkor is, ha kijelenti, hogy „A felsorolt tulajdonnévi szerkezet típusok természetesen sokszorozódhatnak és kombinálódhatnak.” is (1979: 13). Az áttekinthetőséget az biztosítja, hogy csupán a név alkotórészei között lehetséges grammatikai kapcsolattípusokat mutatja be, a szemantikai jegyekre itt nincs tekintettel.

Névelméleti munkájában J. SOLTÉSZ is megjegyezte, hogy „Az utcanevek alakszerkezeti és jelentésszerkezeti egyöntetűségükkel kitűnnek a többi tulajdonnévfajta közül.” (i. m. 89). HAJDÚ MIHÁLY ezt Budapest 1972. évi 6.818 hivatalos utcanevének vizsgálatával igazolta (1975a). Az utcanevekben szinte kivétel nélkül megtalálható elő- és utótag az esetek óriási többségében kijelölő jelzős szerkezetet alkot (i. m. 6). Funkciójukat tekintve a formailag birtokos jelzős szerkezetű nevek (*Hősök tere*) is ezekhez hasonlítanak. Az előtagok osztályozását HAJDÚ jelentésük témakörei szerint végzi el, összesen 123 fő- és alcsoportba sorolva az ide tartozó szavakat (i. m. 51). Ezek azonban nem kizárólag nyelvi-szemantikai kategóriák, hiszen például a személynévi előtagokat a névviselő foglalkozása, működésének korszaka stb. alapján rendszerezi. Utótagként 33 földrajzi köznév szerepel az utcanevekben, így ezek különösebb rendszerezésére nincs is szükség. Abban, hogy közülük a négy leggyakoribb (*utca, út, tér, köz*) az összes név 96,5%-ában fordul elő, az INCZEFI által a névadás ökonómiájaként értékelt jelenség szélsőséges megnyilvánulását láthatjuk (jóllehet, a tárgyalt névcsoport több tekintetben is specifikus névfajta).

A magyar nyelv történeti nyelvtana az ómagyar kor nyelvét tárgyalva szükségszerűen kitér a helynevek nyelvi jellemzésére is, hiszen a rendelkezésre álló források jó része - főleg a korai ómagyar korból valók - tulajdonnévi elemeket tartalmaz elsősorban. A helynevek szerkezetével a szóösszetételeket bemutató fejezetek foglalkoznak (TNYt. I, 523-52; II/1: 853-910). A korai ómagyar kort tárgyaló első kötetben ez a rész ZELLIGER ERZSÉBET-től való (1991a), a kései ómagyar kort feldolgozó rész II/1. kötetének megfelelő fejezetét pedig LŐRINCZI RÉKA írta (1992). E könyvrészletek szerzői - noha a régi magyar nyelvet jellemzik - szinkrón szemlélettel közelítenek tárgyukhoz, így munkájuk helynevekre vonatkozó részét joggal tárgyalhatjuk itt, a helynévszerkezeti leírások között. Mivel azonban a két könyvrészlet között lényeges eltérések is mutatkoznak, célszerű külön-külön szólni róluk.

ZELLIGER az összetett földrajzi nevekről megállapítja, hogy ezek a korai ómagyar korban „grammatikai felépítésüket tekintve lényegében ugyanolyan szerkezetűek, mint a közzavak és a személynevek” (1991a: 540), s az egyes összetételi típusok között legfeljebb aránybeli eltérések mutatkoznak. Ennek megfelelően a két lexémából álló helyneveket mellérendelő és alárendelő szerkezetűnek mondja, s ez utóbbiak között alanyos, tárgyas, határozós, valamint minőség-, mennyiség- és birtokos jelzős szerkezetűeket különít el. Több lexémából álló közzavakat az ebből a korból való forrásokban nem találunk, ilyen felépítésű helynevek viszont - ha nem is gyakran - előfordulnak. Ezek is közel állnak azonban a kétagú összetételekhez, mivel „A kettőnél több szóelem kapcsolatából álló összetett földrajzi nevek legtöbbször az elemek egy része olyan szoros kapcsolatban van egymással, hogy a nyelvi

⁵⁰ E már korábban említett és vitatott laza szerkezetű neveket INCZEFI-től veszi át, és érezhetően más nyelvek példái (*Aix-en-Provence, Stratford-upon-Avon*) alapján fogadja el tulajdonnévként.

⁵¹ Ez utóbbihoz lásd még INCZEFI 1971a: 165-6.

tudat számára csaknem az egyszerű szó képzetét keltik.” (i. m. 550). ZELLIGER a több tömorfémát tartalmazó tulajdonnevekről megjegyzi, hogy egy részük szóösszetétellel keletkezett, más részük azonban összetett közszóként vált tulajdonnévvé (i. m. 536). Szándéka szerint - helyesen - csak az első típusba tartozó szavakat kívánja az összetétellel keletkezett nevek között tárgyalni. Mivel azonban ez az elhatározás nem valósul meg, a helynév-szerkezeti elemzés is ellentmondásossá válik. A *Mézművelő* helynév érthetően a közszói tárgyas összetételek között szerepel (i. m. 529), így a tárgyas szerkezetű összetett földrajzi nevek között (i. m. 541) nincs helye, ahogyan a többi ott említett példa (*Márcadó*, *Mézadó* stb.) sem oda való. A szóösszetételek grammatikai szerkezetének értékelése a TNyt.-ban ugyanis funkcionális szemléletű, s ilyen közelítéssel e helynevek nem sorolhatók a tárgyas szerkezetűek közé. A szerkezeti elemzés legkifejtettebben a leggyakoribb típus, a jelzős szerkezetű nevek körében jelenik meg, ahol a szerző elkülöníti az egyes helyfajták neveit - a nevek összetevőit kategóriaváltás esetén az eredeti funkcióban veszi figyelembe -, s ezen belül a bővítmények jellegzetes jelentéstani és szófaji csoportjait mutatja be. A birtokos jelzős szerkezetű neveknél ezeket a jelöltség-jelöletlenség szempontja egészíti ki.

A TNyt. második kötetében a helynévi összetételekről értekező szerző dolgát bizonyára megkönnyítette az adatok lényegesen nagyobb gazdagsága és könnyebb értelmezhetősége. E könyvfejezet azonban szemléletében is eltér az első kötet megfelelő részétől. LŐRINCZI RÉKA arról szól, hogy a helynévi összetételek nemcsak egyezést mutatnak a közszói szerkezetekkel, hanem el is térnek tőlük, ezért további sajátos típusokkal egészíti ki a rendszert (1992: 888). A mellérendelő szerkezetű helynevek között például csakis tulajdonnév + tulajdonnév összetételek fordulnak elő. Az alárendelő viszonyt tartalmazó nevetek aszerint tárgyalja, hogy az alaptag tulajdonnév vagy közszó. Az első csoportban lényegében csak helynévi alaptagúak szerepelnek, egyedül a szentek nevéből alakult településnevek ide sorolása bontja meg az egységet (i. m. 893). A jelzős szerkezetű nevek részletező, szemantikai szempontú tárgyalását is csak ritkábban zavarja meg egy-egy vitatható besorolású helynév említése.

MEZŐ ANDRÁS a TNyt. több névadatát kijavította (1996b), megjegyzéseinek döntő többsége az első kötet anyagát érinti. Összességében elmondható, hogy érthető és indokolt volt „az a kedvetlenség, amely néhány Árpád-kori (és későbbi) személy- és helynevünk etimológiai és grammatikai értékelése olvastán” MEZŐT elfogta (i. m. 11), mivel történeti nyelvtanunk helynevekkel foglalkozó részeinek eredményei talán szerényebbek, mint amit a monográfia egészének rendkívül igényes színvonala alapján várhatnánk.

NYIRKOS ISTVÁN már az 1980-as évek közepén tartott konferencia-előadásában (1989) felvetette, hogy „a beszélőnek és a hallgatónak a köznevek morfológiai és jelentéstani rendszerétől eltérő kódrendszer áll rendelkezésére a személyek, helyek, állatok, termékek stb. megnevezésére. Az a nézet tudniillik, hogy a tulajdonnevek létrejötte mintegy bizonyos köznévi kifejezések lassú, fokozatos (véletlen) lexikalizálódását jelenti, okvetlenül felülvizsgálatra szorul, különösen szinkrón szempontból” (i. m. 290). Magyar nyelvi példák és a finn névtani irodalom megállapításai nyomán joggal beszélt a helynevek sajátos, a közszavakétól eltérő morfológiai szerkezetéről. Szólt azokról az újabb névtani törekvésekről is, amelyek a helynevek jellemzését névmodellek segítségével tartják elvégezhetőnek.

E modellelméletekre, elsősorban RUDOLF ŠRÁMEK és EERO KIVINIEMI felfogására támaszkodva építette fel HOFFMANN ISTVÁN a *Helynevek nyelvi elemzése* című munkájában (1993a) a magyar helynevek egy lehetséges elemzési rendszerét. A nyelvi elemzésben alkalmazható szempontok közül különösen fontosnak tartja a szerkezeti elemzést.⁵² Ez pedig azon a megállapításon alapul, hogy a névadás mindig szemantikailag tudatos tevékenység, így

⁵² Ezt a kérdést HOFFMANN önálló tanulmányban is tárgyalta (1993b).

a nevek keletkezésükkor bizonyos szemantikai tartalmakat tükröznek. HOFFMANN a helynevek szerkezeti elemzése során azt vizsgálja, hogy e szemantikai tartalmakat milyen nyelvi elemek fejezik ki. Ezek alapján az elemzési modellt BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY többszintű helynév-típológiának nevezte (1998: 77). A szerkezeti elemzés alapfogalma a névrész, amely a névnek az a szegmense, „amely a denotátumról valamely információt közöl” (HOFFMANN 1993a: 30). A többszintű leírás meghatározó szintje a funkcionális-szemantikai elemzés, amely során a névben található nyelvi elemeket a helynév jelentésének magvát adó denotatív jelentéshez való viszonyukban vizsgáljuk. A névrészek szemantikai funkciói négy nagy jelentéstípuson belül írhatók le: a helyfajtáját jelölő, a megnevező és a sajátosságot kifejező tartalom mellett az is előfordul, hogy a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal (i. m. 45-6). A szakirodalomban itt tűnik föl először a megnevező szerep, amelyet a nevek referenciális jellegéből adódóan tart szükségesnek felvenni a szerző. E kategóriák alapján egy- és kétrészes helynevek különíthetők el, s az utóbbiak csoportjában meghatározhatók az alap- és a bővítményrészeknek a lehetséges és szokásos kapcsolódási típusai (i. m. 53). A szerkezeti elemzés egy másik szintjén a szemantikai alapon elkülönített névrészek lexikális-morfológiai jellege vizsgálható (i. m. 55-8). A kétrészes nevek alap- és bővítményrészeinek nyelvtani viszonyát szintagmatikus elemzés során mutathatjuk be (i. m. 59-66), elkülönítve a jelzős, a határozós és a mellérendelő szerkezetű helyneveket.

HOFFMANN a helynevek szerkezeti leírásának modelljét némileg továbbfejlesztve, egyes részleteiben módosítva mutatta be egy későbbi írásában (1999a). Egy másik tanulmányában (2000a) pedig az összetett helyneveket vizsgálta meg a hagyományos és a strukturális nyelvészet eszközeivel, bemutatva, hogy mely pontokon lehet előrevivő az egyik vagy a másik megközelítés alkalmazása. Figyelmét leginkább arra irányította, hogy a nevekben milyen összefüggéseket mutat a szemantikai és a morfológiai-szintaktikai szerkezet. Ennek elemzése révén a dolgozat igazolja azt is, hogy az összetett helynevek az egyezések mellett lényeges különbségeket is mutatnak a közszói összetételekhez képest.

A HOFFMANN által kidolgozott helynévszerkezeti elemzést több kutató alkalmazta munkáiban. Ómagyar kori helynévanyagra vonatkozóan használta fel több tanulmányában is TÓTH VALÉRIA (1996, 1997b, 1999b), RÁCZ ANITA (1997b, 2000) és VÁRNAI JUDIT (2000, 2001). Győr vármegye Árpád-kori településneveit elemezte BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY (1998: 76-86), PÓCZOS RITA pedig Borsod és Bodrog vármegyéét (2001: 123-37). TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye teljes régi helynévanyagára alkalmazta a modellt (2001b: 131-64). GYÖRFFY ERZSÉBET régi vízneveink szemantikai típusait mutatta be ennek segítségével (2002). BÍRÓ FERENC (1997a) és VÖRÖS OTTÓ (1999) modern helynévanyagot mutatott be a fenti szerkezeti elemzéssel, BÍRÓ pedig ezt a szempontot emelte fő szervezőerővé a Körösladány helynévrendszeréről írott monográfiájában (2002a). KIS TAMÁS a helynévállomány peremvidéken álló csárda- és kocsmaneveket tárgyalta a módszer felhasználásával (1999), MATICSÁK SÁNDOR pedig mordvin településneveket rendszerezett e szerkezeti elemzés alapján (1995).

Fontos gondolatok találhatók a helynevek szerkezetéről MEZŐ ANDRÁS több munkájában is (1989, 1996a), mivel azonban nála inkább a változások vizsgálata kap kitüntetett szerepet, dolgozatait a történeti fejezetben tárgyalom.

2. A helyneveket alkotó szókincs

Külön fejezetben célszerű szólni azokról a munkákról, amelyek a helynevekben levő szókincs vizsgálatára vállalkoznak. Az 1960-as-70-es évekből még alig említhetünk ilyen írásokat, a 80-as évektől azonban - bizonyára az élőnyelvi forrásanyagnak a névgyűjteményekben való jelentős felszaporodásával is összefüggésben - igencsak megnőtt az e témakörbe sorolható dolgozatok száma.

A névszerkezeti elemzéssel is kapcsolatban állnak INCZEFI GÉZÁNAK azok a dolgozatai, amelyekben a helyneveket alkotó lexémák sajátosságait mutatta be. Ezeknek nem a valódi névrészszerépüket vizsgálta, hanem az általános szószemantikai jellegzetességeiket. Megállapította, hogy a konkrét szavak jóval gyakoribbak a helynevekben, mint az elvontak, és a speciális tartalmúak sűrűbben használatosak az általános jelentésűeknél (1973b). A szókincs és a névképzők jellemzésére névstatisztikai módszereket is használt, és megállapította, hogy „a névalkotó szókincs és a névképző elemek egy igen szűk rétege rendkívül nagy megterhelésű a névadásban, a szókincs és a képzők nagyobb részének a megterhelése viszont igen alacsony, s így jelentőségük igen csekély a névadásban” (INCZEFI 1966a: 74). A nyelvi elemek ilyen jellegű felhasználásában a nyelvi ökonómia elvének érvényesülését, a helynévadás ökonómiáját látta.

A helynévi szókincs témakörében a legtöbb kutató a földrajzi köznevekkel foglalkozott, ami érthető, hiszen a helynevekben szereplő szócsoporthoz közlő kétségkívül ennek van legnagyobb jelentősége a névalkotásban. A korábbi évtizedekre visszatekintve annál inkább feltűnő, hogy akkoriban e szavakkal az elméleti kutatások szintjén alig foglalkoztak, pedig a helynévgyűjtés gyakorlati munkája is igencsak megkövetelte volna ezt. E felismerést mutatja, hogy a 70-es évektől - mint ezt a helynévgyűjtésről szóló fejezetben is láthattuk - a legtöbb helynévgyűjtemény tartalmazza a földrajzi köznevek szótárát is. BALOGH LAJOS a földrajzinév-gyűjtés aktív résztvevőjeként és egyik irányítójaként, több kiadvány szerkesztőjeként éppen e munka gyakorlatából kiindulva mutatott rá arra, hogy az egyes kötetek eltérő módon értelmezik a földrajzi köznévfogalmát (1997). A szócsoporthoz elkülönítését, körülhatárolását és csoportosítását jelentéstani alapon, a jelölt helyfajták szerint kísérelte meg: egyrészt a helyek dimenzionális jellege alapján, másrészt a közszóknak a helynevekben való előfordulásához viszonyítva. Elvi kritériumokat keres ugyan, de saját bevallása szerint sem tud megnyugtató fogódzók nyújtani.

A legtöbb e körben született írás konkrét névanyagon végzett vizsgálatokról számol be. TAMÁSNE SZABÓ CSILLA az erdélyi Székelyhodos helyneveiben meglévő térszinformaneveket mutatta be, aszerint csoportosítva őket, hogy közszóként is élnek-e, vagy csak a helynevekben fordulnak elő (1997). FEKETE PÉTER egyetlen település, Tiszaszőlős másfél száz földrajzi köznevének szótárát készítette el (1991), egy másik tanulmányában pedig ugyaninnen néhány vízrajzi köznévfogalmaként való előfordulását mutatta be gazdag történeti és mai névanyagon, figyelmét elsősorban a változások megragadására összpontosítva (1980). BÍRÓ FERENC (1997b) és HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA (1997) szántók nevében előforduló földrajzi köznevekről írt. FARKAS FERENC a testrésznévből alakult földrajzi köznevek szerepét vizsgálta járszági és tiszazugi helynevekben (1997). A Jászkunság leggyakoribb földrajzi közneveinek jelentését a névalkotás szempontjából elemezte BOGNÁR ANDRÁS (1982). JUHÁSZ DEZSŐ a tájneveket alkotó szókincs leggyakoribb elemei között többnyire olyan földrajzi közneveket talált, amelyek a mikrotoponimák alkotásában is fontos szerepűek: *köz, alj, hát, föld, hegy, erdő* stb. (1988: 36-9).

Sokan foglalkoztak egy-egy földrajzi köznév eredetével, történetével, változásával. PELLE BÉLÁNÉ a *tanya* szónak a településviszonyok megváltozása következtében a helynevekben kialakult újabb jelentésvonatkozásait mutatta be a Hevesi járásból vett példák alapján (1981). FEKETE PÉTER a 'szikla' jelentésű *kő* szónak a gyakori előfordulásait idézte Felsőtárkány földrajzi neveiből (1996). JUHÁSZ DEZSŐ a sokféle változatban előforduló *bőrhíd* szóval foglalkozott, a *bűrű* és a *híd* összetételéből magyarázva a létrejöttét (1986a). TAKÁCS LAJOS a hajdani erdei disznótartáshoz kapcsolva tárgyalta *förtés* szavunk régi előfordulásait (1981). VÖRÖS OTTÓ egy dialektológiai tanácskozáson tartott előadásában a helyneveket alkotó szókincs nyelvjárástani, nyelvjárás-történeti fontosságára mutatott rá Vas megyei példák alapján (1982). Később - mintegy a korábbi mondandóját igazolva - két eltűnt földrajzi köznévünkről, a *csepeles*-ről (1995) és a *tanárok*-ról (1997) írt tanulmányt. A fenti előadáshoz kapcsolódva BENKŐ LORÁND is megállapította, hogy a helynevekben rejlő szókincs vizsgálatában „a történeti tájszókutatás lehetőségei a legnagyobbak, sőt [...] egyedül igaztan megfoghatók” (1982: 179).

Különösen népszerű terület volt a vízrajzi köznevek vizsgálata. Alsó-Szigetköz vízneveinek alapelemeit UNTI MÁRIA (1997) KÁZMÉR MIKLÓS több évtizede írott munkájának (1957) adataival vetette össze, GERSTNER KÁROLY pedig dunántúli vizes helyek neveit bemutatva szólt a megfelelő földrajzi köznevekről (1995). FEKETE PÉTER egyetlen vízrajzi köznévvel, a *fok*-kal foglalkozott, amely a Tisza árterének jellegzetes, korábban gazdálkodástörténetileg is fontos szerepű vízrajzi alakulatait jelöli (1997).

A vízrajzi köznevek helynévalkotó szerepét vizsgálta meg BÍRÓ FERENC a Körösök vidékének nyolc nagy határu településén (1997a). A földrajzi köznevek fontos szerepét mutatja, hogy a vizsgálatba vont több mint 12.000 névben található mintegy 22.000 névrészből tízezernél is több névrészben összesen 892 földrajzi köznév fordul elő, amelyek közül 149 vízrajzi köznév (i. m. 95-6). A szerző ez utóbbiakat szótárszerűen is felsorolja, megadva az egyes nevekben betöltött névrészi szerepükre vonatkozó információkat is. E szempont egyfajta csoportosítás alapjául is szolgál, de még tanulságosabb az a finom jelentéstani alapú osztályozás, amelynek segítségével elkülöníti a kategória kisebb egységeit. BÍRÓHOZ kapcsolódva CS. NAGY LAJOS a Felső-Berettyó mente vízrajzi szókincsét tekintette át (1999).

VÖRÖS OTTÓ önálló könyvben foglalkozott a vízrajzi köznevekkel (1999), amelynek fő szempontja a szóföldrajzi vizsgálat.⁵³ Munkájának azonban jó néhány olyan megállapítása is van, amely itt említendő meg. Vizsgálatai Vas megyére, az Ajkai járásra és néhány göcseji falura terjedtek ki, ahol a nevek 10-15%-ában talált vízrajzi közneveket, ami azt mutatja, hogy e szócsoporthoz az itteni névkincsben fontos szerepe van. BÍRÓHOZ hasonlóan ő is közöl köznévszótárt (i. m. 34-40), kilenc jelentéstani csoportba (helyfajtába) sorolva a szavakat. A vízrajzi köznév fogalmát a lehető legszélesebb értelemben fogja föl, így kategorizálása némileg eltér a BÍRÓÉTÓL. Megkísérli a földrajzi köznév fogalmának definiálását is (i. m. 26): felsorolásszerű meghatározása azonban nemigen alkalmas arra, hogy a szókészlet egyes elemeit az adott kritériumok alapján minősítsük e csoportba tartozónak vagy rajta kívül elhelyezhetőnek.

A szókincsvizsgálat terén kiemelkedik a többi munka közül KÁLNÁSI ÁRPÁDNak a szatmári helynévtípusokat bemutató könyve (1996), amelynek tipológiai fejezeteiben a szerző igen részletesen tárgyalja a terület neveiben előforduló földrajzi közneveket. Szócikkszerű elrendezésben szól történetükről, jelentéseikről, a nevekben való gyakoriságukról, névszerkezeti kapcsolataikról. Különösen a határnevek földrajzi köznévi alaprétégének tekintélyes a listája (i. m. 122-42), de gazdag a létesítménynevek (182-95) és a víznevek (152-7) is. KÁLNÁSI

⁵³ Erről a megfelelő fejezetben szölok.

szókincselemzései rámutatnak e szórétegnek a névalkotásban betöltött kitüntetett szerepére, és önmagukban is jelzik a szatmári helynévanyag egészének színességét.

A közelmúltban csaknem egy időben két fiatal kutató is áttekintette a földrajzi köznevek kutatásának legfontosabb kérdéseit. NEMES MAGDOLNA elsősorban a kategória meghatározási kísérleteinek ellentmondásaira irányította rá a figyelmet, de rámutatott azokra a következtetésekre is, amelyek az elméleti megközelítések és a konkrét szójegyzékek összeállításának gyakorlata között húzódnak (1999). TÓTH LÁSZLÓ gondolatai sok ponton érintkeznek a NEMESÉVEL, a fő hangsúlyt azonban ő a földrajzi köznevek csoportosítási lehetőségeire helyezi (1999). E körből azok a szempontok a legérdekesebbek, amelyek HEGEDŰS ATTILÁNÁK egy eddig nem publikált munkájából valók, és a szócsoport elterjedtségére, elsajátítási módjaira és történetiségére vonatkoznak. Ez utóbbiban fontos szerepet kap a földrajzi közneveknek a nevekben való és a neveken kívüli előfordulásainak a viszonya.

Az itt érintett gondolat HOFFMANN ISTVÁN több munkájában is megfogalmazódott. E szavak - mint a helyfajtáját egyedül kifejező szemantikai mező elemei - kitüntetett szerepet kapnak nála a helynevek szerkezeti elemzésében (1993a: 47). Fontosnak tartja azonban nem tulajdonnévi alkalmazásukat is, hiszen a különféle helyekről beszélve leginkább ezeket a szavakat használjuk fel (2000b). A mai magyar nyelv földrajziköznév-állományát HOFFMANN két és fél ezer szóra becsüli, bár megjegyzi, hogy ennek csak egy kisebb része tartozik a központi szókincshez, és nagyon sok közte a szűk körben használt nyelvjárási szó, az archaikus elem stb. HOFFMANN a földrajzi köznév meghatározását összekapcsolja tulajdonnévi használatukkal, mivel megítélése szerint „Földrajzi köznévnek csak azokat a helyjelölő szavakat célszerű tekinteni, amelyek helynévvel mint tulajdonnévvel is megjelölhető helyfajtákat jelentenek” (i. m. 68).

HOFFMANN ISTVÁN és NEMES MAGDOLNA egy földrajziköznév-szótár tervét is felvázolta, amely azzal a reménnyel kecsegtet, hogy „az anyag egybeállítása révén az elvi problémák is tisztulni fognak” (HOFFMANN-NEMES 2000: 179). A közzétett mutató szerint a szótár az ÚMTsz. mintájára készül el, de ahhoz képest jóval bőségesebb anyagot fog tartalmazni. E szótár elkészítésének fontosságát igazolják azok a példák is, amelyeket egy korábbi áttekintésében KISS LAJOS említett (1989a: 24). Eszerint a szomszédos vagy közeli nyelvek közül többnek (szlovén, szerbhorvát, lengyel, cseh és szlovák, bolgár és macedón) is van földrajziköznév-szótára, sőt a szláv nyelvek e szókincsrétegéről összehasonlító szempontú monográfia is készült. A magyar földrajzi köznevek és a helynévalkotó szókincs más rétegeinek azonosításához, jelentésének meghatározásához számtalan adalékkal járultak hozzá az utóbbi évtizedekben megjelent kisebb tájszótárak és az ÚMTsz. újabb kötetei is.

A földrajziköznév-szótár összeállítását is megnehezíti, hogy egy-egy nyelvi elemről gyakran nehéz eldönteni, létezik-e közszóként vagy csak tulajdonnévként tagja a nyelvi rendszernek. Ilyen elkülönítési nehézségek főleg a szóösszetételek és a képzett szavak körében tapasztalhatók. Emiatt is szükség van a földrajzi köznevek közé sorolható szavak morfológiai szerkezetének a vizsgálatára. E téren a szómező egészét érintő strukturális alapú leírási lehetőséget mutatott be tanulmányaiban NEMES MAGDOLNA az összetétellel (2002a) és a képzéssel (2002b) alakult földrajzi köznevekre vonatkozóan.

A növény- és állatnevek helynevekben való előfordulását is többen vizsgálták. VÖRÖS OTTÓ a Vas megyei névtár teljes anyagát áttekintve azt állapította meg, hogy a növényfajták nevei nagyon egyenetlenül oszlanak meg: az összes idetartozó szó mintegy 60%-a erdei fa neve, 20%-a gyümölcsnév, 10%-a pedig szántóföldi termesztett növény neve (1989b). Másfél évtizeddel később a szerző ugyanezen a területen az állatneveket tartalmazó neveket vizsgálta meg, s azt tapasztalta, hogy ez a névanyag alig több mint harmada a növénynévi elemmel alakultaknak (2002). ZÁNTÓ EDINA nyolc járás vagy hasonló nagyságú terület 40.000 nevéből

mintegy 4.000 olyat tudott kiemelni, amely növénynevet tartalmaz (1998). Statisztikai módszerrel vizsgálta a terület jellegének és a növényzet névalkotó szerepének, gyakoriságának összefüggését, valamint az egyes növények és növénycsoportok vidékenkénti arányait. Tanulmányában felvázolja a növénynévből alakult nevek névcsaládalkotó szerepét, bemutatva ezzel a gyakori előfordulás fő okát is. Ennél is nagyobb névanyag alapján készült az a - nagyobb munka fejezeteként született - dolgozat, amely a helynevek növénynévi elemeinek szókinctani és jelentéstani kérdéseit elemezte (ZÁNTÓ 2001). Mintegy ezer olyan településnevet gyűjtött össze I. GALLASY MAGDOLNA, amelyben összesen több mint száz növény neve fordul elő: tanulmányában ezek névadási körülményeit elemezte (1989). PÉNTEK JÁNOS a növényneveknek a helynevekben való szereplését elméleti tekintetben vizsgálta meg, újszerűen kidomborítva a kérdés növénytani oldalát is (1997a).

A nevekben ritkábban szereplő szavakról is készültek vizsgálatok. KISS LAJOS olyan különös földrajzi nevekből gyűjtött össze egy tekintélyes csokorra valót, amelynek szokatlanságát az adja, hogy „olyan köznevek fordulnak elő bennük, amelyek egyébként nem igen szoktak földrajzi nevekből szerepelni” (1982a: 219). Az *Agártorok*, a *Bagó-hegy*, a *Bakbűz* és társaik a köznapi emberek képzeletét különösképpen foglalkoztatják, a névkutatónak azonban „egyforma érdeklődést kell mutatnia minden név iránt függetlenül attól, hogy a névadás szempontjából szokványos, unalomig ismétlődő, vagy pedig a sablonostól meggondolkoztatóan elütő, furcsa, különös jelenséggel van-e dolga” (i. h.). Ilyen összefüggésben a *zsidó* névelem nyelvi szerepéről és a népi gondolodásban elfoglalt helyéről írt tanulságosan Veszprém megyei nevek alapján VARGA MÁRIA (1993 és 1997).

HARMATTA JÁNOS egy ünnepi rendezvényen tartott előadásában talált arra alkalmat, hogy a helynevek lexémáinak statisztikai vonatkozásairól ismertesse néhány fontos, de sajnos, azóta sem kellően értékelt gondolatát (1982). Konkrét vizsgálatok alapján megállapította, hogy „a földrajzinév-adásban felhasznált közneveknek a helynevekhez viszonyított százalékaránya annál kisebb, minél nagyobb a vizsgált terület, illetőleg a helynevek száma” (i. m. 20). Ezzel összhangban szabályok fogalmazhatók meg egy-egy köznév átlagos felhasználását illetően. E törvényszerűségekből véleménye szerint kiszámítható az a küszöb, amelynél már számolnunk kell azonos helynevek megjelenésével is. Vizsgálatainak eredményeit alátámasztja JUHÁSZ DEZSŐ tájnevekre vonatkozó megfigyelése, amely szerint az e névfajtát alkotó szókincsben is érvényesül az a statisztikai törvényszerűség, hogy az elemek növekvő produktivitását a választék csökkenése kíséri (1988: 36).

TÓTH VALÉRIA elméleti igénnyel közelített a helynevekben található lexémák kérdéséhez: a helynevek lexikális szerkezetének lehetséges típusait kívánta felvázolni (2001c). A névalkotó lexémákat szemantikai csoportokba sorolta, de tekintettel volt az alaktani jellegükre is. Bemutatta, hogy az egyes lexémacsoportok a név szerkezetében milyen funkciókat tölthetnek be, és milyen más lexématípusokkal kapcsolódhatnak össze.

A helyneveket alkotó szókincs kérdéséhez kapcsolódóan nagyon sok további munka is említhető lenne, olyanok, amelyek a névalkotó lexémákat valamely más szempontból mutatják be. Főleg a szóföldrajzi tárgyú dolgozatok és a névfejtések érintik e kérdéskört, ezekről a munkákról azonban a megfelelő fejezetekben szólnok.

3. Jelentéstani elemzés

A névelméleti fejezetben áttekintettük a tulajdonnévi kategória jelentésével kapcsolatos általános kérdéseket, bemutatva azt a tudománytörténeti folyamatot, mely éppen az 1960-as-70-es évek kutatásai nyomán vezetett el a nevek gazdag jelentésszerkezetének ábrázolásáig. A

helynevek jelentéses elemként való értelmezése természetesen többféle következménnyel járt. Mint az előző részben láttuk, lecsapódott ez a nevek szerkezeti vizsgálatában is, hiszen a legtöbb helynévelemzési módszer jelentéstani alapon áll. Az alábbiakban azokról a törekvésekről szövegek, amelyek a nevek hangalakja és jelentése közötti mennyiségi összefüggések alapján próbálják jellemezni a helyneveket. A szó hangalakjának és jelentésének a viszonyát KÁROLY SÁNDOR - GOMBOCZ nyomán - közismert mátrixrendszerben ábrázolta (1970: 232). Az így kialakított kategóriáknak (poliszémia, homonímia stb.) a tulajdonnevekre való alkalmazása azonban a nevek jelentésbeli sajátosságai miatt egymásnak ellentmondó megoldásokat is eredményezhet.

KÁROLY SÁNDOR futólag érintette csupán a kérdést, de azt megállapította, hogy „bár ritkán, de a tulajdonneveknek is lehet szinonimájuk” (1970: 113). Már a helynévkutatás korabeli szakirodalma is azt bizonyítja azonban, hogy ez egyáltalán nem ritka jelenség. J. SOLTÉSZ KATALIN a többnevűség kronológiai aspektusát (*Bizánc, Konstantinápoly, Isztambul*) boncolgatta elsősorban (1979: 38-40), INCZEFI GÉZA pedig a névközületté válás folyamatában köztes fázisnak fogta fel az általa névpároknak nevezett szinonimák meglétét (1970b). E névpárokat alaktani eszközökkel kísérelte meg leírni, a név lexikális összetevőinek formális elemzésével. Az elemismétlés nélküli névpárok egymástól teljesen különböző nyelvi alakulatok, az elemismétlő névpároknak viszont igen sokféle formális változatát különíti el (1969a). Egyik változatukat (*Piros-akó : Vörös-akó*) szinonim névpároknak (1970d: 58), másutt tiszta szinonimáknak (1969a: 70) nevezi, némi terminológiai zavart keltve, mivel valójában olyan helynévi szinonimákról van szó, amelyek közszóként is szinonim lexémákat tartalmaznak. Eredetük szerint vannak különböző korokban keletkezett, kronológiai névpárok, szemléleti eltérést mutató szemléleti névpárok és azonos jelentésű szavakból alakult szinonimák, többféle alcsoporttal (i. m. 70).

A többnevűség másik fajtáját az alakváltozatok adják, amelyek kialakulására J. SOLTÉSZ többféle lehetőséget is bemutatott (1979: 41-2). INCZEFI az alaki megformáltságukban különböző névváltozatokat viszont az egynevűség eseteként tartja számon, mint a nevek teljes megszilárdulása felé vezető utolsó lépcsőfokot (1970d: 58-9). INCZEFI egy korábbi írásában (1958c) a szinonim neveket a párhuzamos névadás eseteként tárgyalta. Ezzel azonban csak fokozta a terminológiai zűrzavart, mivel ez a szakszó - KNIEZSA ismert munkája nyomán - két nyelv meghatározott névadási kapcsolatának jelölésére van lefoglalva.

A névazonosság eseteiről INCZEFI nem beszél. KÁROLY SÁNDOR és J. SOLTÉSZ a poliszémia alapját a több egyednek azonos indíték alapján való, de egymástól független elnevezésében látja: így keletkezett a számos azonos *Újvár, Füzes* stb. helynevünk. J. SOLTÉSZ bemutatja a névátvitelnek, a jelentésbővülésnek és -szűkülésnek azokat az eseteit is, amelyek szintén a poliszémia kialakulásához vezetnek (1979: 33-6). A homonim helynevek felfogása szerint úgy jönnek létre, hogy „a poliszém név közszói eredete elhomályosult, különböző egyedekre való vonatkozását az azonos etimológia ellenére esetlegesnek, véletlenszerűnek érezzük” (i. m. 36). Mivel itt tisztán szinkrón definíciót nem kapunk, a poliszémia és a homonímia jelenségének elkülönítése nem tűnik minden tekintetben problémamentesnek.

Az itt tárgyalt jelentéstani fogalmak az 1970-es években tűntek föl a névtani szakirodalomban, így nem csodálkozhatunk azon, hogy abban az időszakban még senki sem kísérelte meg, hogy segítségükkel egy-egy konkrét helynévrendszert vizsgáljon meg jelentéstani szempontból. Az 1980-as-90-es években már egyre több munka érintette a tulajdonnevek jelentésének kérdését általában, ám jóval kevesebb foglalkozott a helynevek specifikus jelentéstani problémáival, és szinte alig említhető olyan írás, amely az egyes neveket kísérelné meg valamiféle jelentéstani kategóriákba sorolni, hogy ily módon jellemezze a helynevek rendszerét.

KÁLNÁSI ÁRPÁD KÁROLY SÁNDOR *Általános és magyar jelentéstan*-ának néhány, addig ilyen összefüggésben nem használt fogalmát vonatkoztatta a helynevekre (1980). Az objektumok egynevsége mellett elkülöníti a több- és a különnevűséget. A többnevűség fogalma alá olyan azonos objektumokat jelölő neveket sorol, amelyekben van valamilyen közös névadó motívum: e névformák kapcsolatait alaki jegyeikkel írja le. A különnevűség esetei között a különböző szemléleten alapuló névváltozatokat említi.

HOFFMANN ISTVÁN arra vállalkozott, hogy a J. SOLTÉSZ KATALIN által értelmezett jelentéstani fogalmakat a helynevek egyik sajátos csoportjára, a mikrotoponimákra vonatkoztatva vizsgálja meg, előtérbe állítva a kategóriák névrendszertani vonatkozásait (1980: 15-21). A hangalak és a jelentés viszonya alapján definiálható poliszémiát egy-egy település névrendszerében elsősorban a jelölésávitellel keletkezett nevek körében tartja gyakorinak, de említ olyan neveket is, amelyek szerkezeti változás révén lettek többjelentésűekké. A homonímiát a kisebb névrendszerekben nemigen tartja jellemzőnek, annál gazdagabbnak mutatja viszont be - a szakirodalmi vélekedéstől eltérően - a nevek szinonimikus viszonyait. A szinonímia alaki vonatkozásait elemezve választható el szerinte az alakváltozatok csoportja, és a többi típus is a szinonim nevek szerkezeti megfelelései alapján határozható meg. Az egyik pólust azok a nevek képviselik, amelyeknek a szerkezeti egyezései szinte szinonimaszerepre kényszerítik a neveket, a másik végpontot viszont azok a nevek adják, amelyeknek a szerkezetében semmiféle utalás sincs a szinonimikus összefüggésre.

A többnevűség eseteit - a fenti munkák elméleti alapvetését felhasználva - egyetlen település, Körösladány ide vonható igen gazdag adatállományán szemléltette BÍRÓ FERENC (2002c).

TÓTH VALÉRIA e fogalmak alkalmazhatóságát régi helyneveink körében vizsgálta meg, mivel úgy látja, hogy a helynevek és a helynévrendszerek „jelentéstani gazdagsága vagy éppen »kuszasága« a korai ómagyar korban ugyanolyan jellemző vonás, mint ahogy azt a mai helynévanyagban tapasztalhatjuk” (1999a: 61). A poliszémia és a homonímia a mai nyelvben a beszélők nyelvi tudata alapján különül el, ez a szempont azonban régebbi korokra értelemszerűen kevésbé alkalmazható sikerrel. Ezért a szerző másféle különbségtételt javasol: poliszemantikusnak azokat a neveket mondja, amelyeket azonos névalkotó mozzanat hozott létre, azokat ellenben, amelyek keletkezésének befejező fázisában eltérés mutatkozik, homonimának tekinti. Bemutatja, hogy mindkét kategória nevei többféle úton létrejöhetnek. Ma is sokszínűbb és a régiségben is gazdagabb volt ezeknél a szinonim helynevek csoportja, amelynek belső összefüggéseit TÓTH VALÉRIA HOFFMANN ISTVÁN fent említett módszeréhez hasonlóan mutatja be.

A tulajdonnévi homonímiáról legutóbb HAJDÚ MIHÁLY fejtette ki véleményét (1999c). A jelentéstani besorolás számos nehézségét vetette fel, és javaslatot tett a helynévi homonímia homogén és heterogén változatainak elkülönítésére annak alapján, hogy az azonosnevűség a tulajdonneveknek azonos vagy különböző alkategóriáján belül valósul meg. A nevek homonímiája HAJDÚ szerint divergens, konvergens és paralel jellegű változással egyaránt létrejöhet.

CZEGLÉDI KATALIN három újabb dolgozatának címe jelentéstani fogalmak tárgyalását ígéri (1998, 1999 és 2000), az írások azonban a helynevek szinonimitásával, homonímiájával, poliszémiájával és jelentéskörével ténylegesen nem foglalkoznak, hanem a magyarság nyelvi nyomait kutatják - igen vitatható módszerekkel - a Volga és az Urál vidékén.

4. A helynevek grammatikája

Az e témakörbe tartozó kérdéseket kevés szerző érintette, és még kevesebb vizsgálta. Leginkább a helynevek, főleg a helységnevek határozóragos alakjainak ügye került elő. A nevek szintaktikai kapcsolatainak kérdésköréből néhány tanulmány foglalkozott a helynevek melletti névelőhasználattal, az egyeztetéssel és a nevek szintaktikai szerepével.

A határozóragos alakokkal kapcsolatban kézikönyveink a régről ismert alapszabályt fogalmazzák meg, mely szerint a külső vagy a belső helyrag használatát morfológiai, illetőleg fonológiai szempontok határozzák meg: a név végén névformánsként álló földrajzi köznevek után általában külső helyrag következik, s csak ritkán (*-falu*, *-szombat* után) áll belső (MMNy. 296, NyKk. 1: 677-8, KÁLMÁN 1973a: 195-6). Más típusú helységnevekben a szóvégi hang minősége alapján történik a toldalékolás. Szinte valamennyi munka szól azonban arról is, hogy a határozóragok használata határozott szabályokba, világos, áttekinthető rendszerbe alig foglalható. Helynévgyűjteményeink - amelyekben a településnevek határozóragos és *-i* képzős alakjai mindenütt fel vannak tüntetve - példái emellett azt is mutatják, hogy a képet regionális jellegzetességek is színezik (vö. SÁMSON 1963). Megállapítható az is, hogy a határozói ragozás tanulmányozása a normatív szemlélet felől mindinkább áttevődött a nyelvhasználat síkjára, azaz a szociolingvisztikai szempontok s ezzel együtt a változásvizsgálat és a történeti megközelítések egyre nagyobb szerepet kaptak benne.

SZABÓ GÉZA a településnevek ragozásában a külső helyragok terjedését állapította meg, és a tendencia kialakulásában a földrajzi köznévi utótagot tartalmazó településnevek csoportjának mintaadó szerepét látta (1970). Bemutatta, hogy olyan vegyes ragozású formák is előfordulnak, amelyekben a raghasználatban nincs meg a korreláció: *Csértalakoson*, de *Csértalakosba*. KISS JENŐ azt vizsgálta meg, hogy a rábaközi Mihályi - általa oly sok szempontból feltárt - nyelvében milyen formákban fordulnak elő a környékbeli települések neveinek helyragos alakjai (1985). Eredményei közül itt csak azt emeljük ki, amit a ragok gyakoriságáról mond: a vizsgált nevek négyötödében külső helyrag fordul elő, a többiben belső, s az erősen visszaszorult lativusi *-Á* és locativusi *-T* létezik ugyan, de már nem része a nyelvjárási normának. SZABÓ GÉZA ez utóbbi formákat nagyobb területre, a nyugati nyelvjárásokra vonatkoztatva is úgy tekinti, mint amelyek „megőrzött archaizmusként tengődnek” (1981: 138). Dolgozatában egy sajátos kettősségre is felhívja a figyelmet, amely szerint a teljes és rövidült alakváltozatokban is használt helységnevek gyakran kétféle helyragot vesznek fel (*Kaposvár-ra ~ Kaposba*). JUHÁSZ DEZSŐ az erdélyi magyar nyelvjárások atlasza alapján tett közzé nyelvföldrajzi megfigyeléseket a *Kolozsvárt ~ Kolozsváron* típusú határozóragos formák használatáról (1999: 397).

A helységnevek toldalékolásáról főiskolai hallgatók körében végzett felmérést ZIMÁNYI ÁRPÁD (1998),⁵⁴ amelynek legfontosabb tanulsága az, hogy a valós nyelvhasználat jóval tarkább képet mutat annál, mint amit nyelvtanaink sokszor csak tendenciaszerűen megfogalmazott szabályai, nemegyszer azonban normatív előírásai alapján várnánk. Az élőnyelvi kutatások módszereit felhasználva a fenténél jóval alaposabb kutatási tervet vázolt fel BARTHA CSILLA (1997), sőt az előzményirodalom alapján felállított munkahipotézisei közül néhányat kétféle - egyetemistákból, illetve erdélyi adatközlőkből álló - csoportban tesztelt is. A kapott kép éppoly sokszínű, mint ZIMÁNYI-nál, sőt az eredmények nemegyszer egyenesen szembeállíthatók a kézikönyvekben leírt szabályszerűségekkel. A szerző következtetései a világos problémamegragadásból adódóan egyértelműek, és magától értetődő azoknak a munkaterületeknek a kijelölése is, amelyek felől újabb eredményeket remélhetünk. BARTHA CSILLA

⁵⁴ A dolgozat címében helytelenül *helynevek* szerepel.

szerint leginkább a nevek fonológiai szerkezetével kapcsolatos és a pszicholingvisztikai irányú kutatások ígérnek további ismereteket.

A toldalékhasználatban megmutatkozó ingadozás történeti változásra is utalhat. Ezért tanulságosak a kérdés nyelvtörténeti vonatkozásai is. HAJDÚ MIHÁLY Rákóczi Lászlónak a 17. században írott naplójából emelte ki a határozóragos helységneveket (1991-92). A csaknem kétezer névforma között előforduló nagyszámú változat azt jelzi, hogy még egyetlen személy nyelvhasználatában is nehezen jellemezhető és értékelhető a vizsgált jelenség. A statisztikai összehasonlítás azt mutatja, hogy háromszor annyi külső helyrag fordul elő a szövegben, mint belső, de viszonylag gyakran szerepel a *-t/-tt* - amelynek a használata HAJDÚ szerint fonetikai kötöttségű -, valamint az *-á/-é* is.

A helyragok használatának története szempontjából tanulságos *A magyar nyelv történeti nyelvtaná-*nak rövid összefoglalása is. A korai ómagyar kor szűkös forrásaiból csak az állapítható meg, hogy a helyhatározóragok hármas megoszlása már megfigyelhető a helységnevek mellett: *Kolozsvárt, Budán, Pozsonyban*⁵⁵ (KOROMPAY 1991: 317). A kései ómagyar korban viszont „a helységnevek határozóragos alakjai a ragok szinonimikájának talán legtisztább eseteit mutatják” (KOROMPAY 1992: 403): a primer határozóragok használata meglehetősen széles körű lehetett, és a külső helyragok mellett talán hangtani tényezők hatására jelent meg a belső ragok használata. Arányaikat a források hiánya és feltáratlansága miatt nem lehet megállapítani, de a példák azt mutatják, hogy gyakori volt az ingadozás is.

Tájneveink határozóragozásának vizsgálatához JUHÁSZ DEZSŐ a 18. század elejéről merítette példáit (1988: 34-6). A külső és belső helyragos alakok ingadozása és a maitól is eltérő használata e helynévfajtát is jellemezte. Nemritkán névutós formák helyettesítik a ragos alakokat (*Hegyalján : Hegyalatt*), a jelölt szerkezetű névutós tájnevek lexikalizációs folyamatának lezárulását pedig határozói ragozásuk megváltozása is tükrözheti (*Dunántúl : Dunántúlon*). SEBESTYÉN ÁRPÁD a már említett tanulmányában a névutós helynevek kettős toldalékolását is tárgyalja, összefoglalva a szakirodalom fontosabb megállapításait is (1998: 83-6).

A helynévtárak nagy mennyiségű határnevet hoztak felszínre, ezek közül a gyűjtők legalább az egyelemű és a szokatlan alaki szerkezetű nevek határozóragos alakjait igyekeztek följegyezni (VÉGH 1970: 377). JUHÁSZ DEZSŐ arra figyelmeztetett, hogy a jelölési funkciók sokfélesége miatt azonban ezeket az adatokat gyakran nehéz értékelni (1978). VÖRÖS OTTÓ az Őrségből való egyelemű határnevek toldalékolását vizsgálta meg (1985), és úgy találta, hogy a közszoói párhuzammal rendelkezők ugyanúgy veszik fel a helyragokat, mint a megfelelő közszők, a többi név pedig aszerint ragozódik, ahogyan a melléje kitehető, a helyfajtát megjelölő földrajzi köznév. BÍRÓ FERENC Körösladány igen megbízhatóan dokumentált névgyűjteményéből a területnevek helyragos alakjait vizsgálta meg, elsősorban a mai és a régebbi adatok egyezésére és különbözőségére alapozva a tipizálást (2002b).

Itt említhető meg FARKAS MÁRIA dolgozata, amelyben a szerző a földrajzi nevekkal alkotott helyhatározós szintagmákat vetette össze a magyar és az olasz nyelvben (1989). Elemzése az olaszból indul ki, ahol a prepozícióhasználat nehezen írható le. A magyarra vonatkoztatható következtetése azonban alig van, sőt az olasz példák magyar fordításainak raghasználatában - a fenti munkák ismeretében mondhatjuk ezt - nemegyszer túlzottan egysíkú megoldásokat alkalmaz a szerző. Tanulságos párhuzamként említi meg NYÍRKOS ISTVÁN a finn helynév-kutatás kapcsán, hogy a magyarhoz hasonlóan változatos toldalékokat felvevő finn helységnevekről ragozási szótár készült a mindennapi nyelvhasználat egységesítésének elősegítésére (1997).

⁵⁵ A példák azonban a korszak határain túlról valók!

A helyneveknek határozott névelővel vagy anélkül történő használata könnyebben formalizálható, mint a határozóragos alakoké: a leírás valójában a névfajtákat veszi sorra e tekintetben (MMNyR. 1: 270-2, J. SOLTÉSZ 1979: 114-8). Az egyes helynévfajták eltérően viselkednek ugyan, és a különböző nyelvek között sem figyelhetők meg párhuzamok, a nyelvhasználatot itt mégsem jellemzi az a bizonytalanság, amely a személynévek névelőzésével kapcsolatban felmerül. Néhol az azonos helynévfajtákon belül is előfordulnak azonban eltérő megoldások, sőt olykor egy-egy helynév esetében is mutatkozik ingadozás: használható névelővel vagy anélkül is (J. SOLTÉSZ 1968a: 391-4).

KÁROLY SÁNDOR a tulajdonnevekről megjegyzi, hogy „szintaktikai használatuk lényegében megegyezik az egyedített fogalmakat kifejező jelkapcsolatok használatával” (1970: 112). J. SOLTÉSZ KATALIN azonban - BALÁZS JÁNOSHOZ (1963) kapcsolódva, de terminológiai szempontból kiigazítva őt - a tulajdonnév jelzői használatára hívta fel a figyelmet (1979: 112-4). A tulajdonnévnek az a sajátossága, hogy „csaknem mindig használható kijelölő jelzőként a fajfogalmat megjelölő köznév mellett” (i. m. 113), a köznevekre egyáltalán nem jellemző. E jelzői használatra főleg olyankor van szükség, amikor a helynév általános információt nem tartalmazó jelnév (*Rába folyó*) vagy a benne kifejeződő közszei jelentés félrevezető lehet (*Sárospatak város*). Ilyen szerepben a nevek gyakran formálisan birtokos jelzőként állnak (*Pápa városa*).

BACHÁT LÁSZLÓ a strukturális szemléletű problémafelvetésekre válaszolva azt vizsgálta meg, hogy a hagyományos nyelvészet mit mond a tulajdonnevek mondattani szerepéről (1981a). A többes számú földrajzi nevek különféle csoportjainak egyeztetéséről a kérdéskör legjobb szakértője, RÁCZ ENDRE írt tanulmányt (1981a).⁵⁶

INCZEFI GÉZA a *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálatá*-ban a nyelvtani részben önálló - igaz, rövid - fejezetet szentelt a földrajzi nevek mondattanának, amelyben mondattörédekből alakult neveket (*Halesz, Hoppmegálljcsárda*) mutatott be (1970a: 51-2). Ezek azonban természetesen nem a mondattanba, hanem a névszerkezeti formák közé valók.⁵⁷ Másutt maga INCZEFI is megfelelőbb helyet talált e valóban különleges névcsoportnak (1971a: 160).

⁵⁶ Itt az egyes részkérdésekre vonatkozó - főleg nyelvművelő szándékú - előzményirodalom fontosabb tételeit is megtaláljuk.

⁵⁷ Így elemzi például J. SOLTÉSZ KATALIN (1979: 14).

VI. Történeti helynévkutatás

Az 1960-as-70-es években a leíró névtan előretörése ellenére a történeti helynévkutatás jelentette továbbra is a névtani vizsgálatok meghatározó területét. E kutatási ágat igen sokan művelték, és szinte minden vezető nyelvtörténészünk publikált a vizsgált időszakban e kérdéskörrel foglalkozó dolgozatokat. Az önállóan közzétett helynévtani írások csaknem kivétel nélkül történeti szemléletű munkák voltak, de sok kutató vállalkozott a nem látványos, ám annál több hasznot hozó névtani aprómunka elvégzésére is.

A történeti névkutatásnak természetesen nagy forrásigénye van. Ugyanazokkal a forrástípusokkal dolgozik, mint sok egyéb, történeti irányultságú tudományág, és emellett támaszkodnia kell más tudományok feldolgozómunkájára is. Ezért a helynévkutatás elsőrangú forrásai közé számítanak azok a történeti tárgyú művek, amelyeknek a szerzői az oklevelek és más források helynévadatainak azonosítására a forrás filológiai vonatkozásainak tisztázását követően vállalkoznak. E tekintetben az Árpád-kori történeti helynévkutatás talán legtöbbet forgatott és igen gyakran idézett forrása GYÖRFFY GYÖRGYnek az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzat taglaló alkotása (1963-98), amelynek első kötete több mint egy évtizednyi előkészítés után látott napvilágot, s amely - az értékelők egyöntetű véleménye szerint - az adatközlés terén minden nyelvészeti igényt is kielégít. Megjelenésének érthetően lassú üteme miatt vállalkozott arra KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFÜ LÁSZLÓ, hogy bizonyos, történeti szempontból kiemelkedően fontos helynévtípusok (nép-, törzs- és személynévi helynevek) adattárát összeállítsa (Adatok 1., 2.). A középmagyar kor a névkutatás terén a leginkább adathiányos időszakok közé tartozik, ezért különösen fontos, hogy a 60-as-70-es években e korból jelentős forráskiadványok láttak napvilágot. SZABÓ T. ATTILA hosszú évtizedek munkájával gyűjtötte össze az *Erdélyi helynévtörténeti adattár*-at, amely létrehozójának e életében sajnos, nem jelenhetett meg, adatainak jó része azonban beleépül az 1976-tól megjelenő *Erdélyi magyar szótörténeti tár*-ba (SzT.). Az adattári sorozat is megindulhatott azonban a 21. század elején. Megemlítendő még GEORG HELLER és KARL NEHRING müncheni kutatók vállalkozása, amely - a történeti helynévkutatás új típusát teremtve meg - megynkénti bontásban igen gazdag helynévanyagot ad közre.

A névfejtés, az etimológia a magyar helynévkutatásban mindig kiemelkedően fontos területnek számított, amit a névtan belső igényei mellett elsősorban nyelvtudomány-történeti összefüggések magyaráznak. Az etimológiai vizsgálatoknak a hazai történeti nyelvtudományban ugyanis mindig megkülönböztetett rangja volt, és „ez a kutatási ágazat volt az, amelyben lényegében mindenkor versenyképesek voltunk a nemzetközi tudományos fejlődéssel, sőt egyes időszakokban annak az élvonalában haladtunk” (BENKŐ 1975a: 16). Az itt vizsgált évtizedekben a magyar etimológiai kutatások első igazán átfogó összegzéseként megjelent *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.), majd - két évtized múlva - a nemzetközi tudományosságnak szánt rövidített, de egyben meg is újított változata, az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (EWUng.). E művekben a magyar nyelv történeti forrásainak sajátosságaiból adódóan számos szavunk első adataként helyneveket találunk, azaz a szótár elkészítéséhez figyelembe kellett venni a történeti helynévkutatás eredményeit is, nem egy kérdésben - éppen az új etimológiai összegzés fényében - túl is lépve azokon.

Az 1960-as-70-es években számtalan helynévfejtés jelent meg főleg nyelvészeti folyóirataink hasábjain. A névfejtés elméletével és módszertanával közvetlenül azonban kevésbé foglalkoztak kutatóink: az 1974-ben megrendezett nemzetközi etimológiai konferencián⁵⁸

⁵⁸ A konferencia anyaga a Nyelvtudományi Értekezések 89. számaként jelent meg.

például csak egyetlen előadás, a történész GYÖRFFY GYÖRGYÉ (1976) tárgyalt helynévtani kérdéseket. Ennek ellenére névfejtő irodalmunk nagyon sok, általános következtetések levonására is alkalmas helynév-etimológiával gyarapodott, elsősorban PAIS DEZSŐ, KÁLMÁN BÉLA, SZABÓ T. ATTILA, BENKŐ LORÁND, REUTER CAMILLO és MIKESY SÁNDOR, valamint a még mindig serényen alkotó MELICH JÁNOS érdeméből. MEZŐ ANDRÁS NÉMETH PÉTER történésszel közösen elkészítette *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helység-névtár-át* (MEZŐ-NÉMETH 1972). KISS LAJOS 1970-ben terjesztette elő egy nagy összegző munkának a tervét, és a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1978-ban már napvilágot is látott. A műről MEZŐ ANDRÁS a harmadik névtani konferencián jogosan állapíthatta meg, hogy „a magyar névkutatás eddigi legnagyobb vállalkozása és legmagasabb színvonalú alkotása” testesül meg benne (1981a: 90).

A névfejtés gazdag irodalmából is kitűnik, hogy a környező nyelvekkel való érintkezés erősen hatott a magyar helynévrendszerre. Ezt a kölcsönhatást az teszi sajátossá, az európai nyelvi kontaktusok többségétől eltérő jellegűvé, hogy nyelvünket a struktúrájától eltérő, tőle genetikusan is különböző nyelvek veszik körül. A nyelvek közötti kapcsolatok elemzésében a 60-as-70-es években éppen az etimológiai kutatások terén, az egyes jövevénynyelvek tárgyalásában mutatkozott a legtöbb eredmény. A legaktívabbak a szlavisták voltak a különböző szláv nyelvekből átvett helynevek eredetének feltárásában. Közülük kiemelkedik MELICH JÁNOS tevékenysége, aki életének kilencedik évtizedében is bőséges anyagú és elméleti következtetésekben is gazdag etimológiákkal gyarapította névtani irodalmunkat. Fontos dolgozatokat tett közzé szláv eredetű neveinkről HADROVICS LÁSZLÓ és KISS LAJOS is, továbbá KNIEZSA ISTVÁN, aki magyar vonatkozásokat is felhasználó tanulmányaival a szláv helynévkutatást is jelentős eredményekkel gazdagította. A német eredetű nevek vizsgálatában elsősorban MOLLAY KÁROLY érdeméből születtek újabb eredmények. A régi törökségi névkölcsönzésekkel is több munka foglalkozott: LIGETI LAJOS áttetelesebben, RÁSONYI LÁSZLÓ konkrét helynévfejtésekben tárgyalta e kérdéskört. A magyar-román kölcsönzéseket viszont alig érintették a szakemberek. A számtalan idegen eredetű név együttes tárgyalásával igen nagy szolgálatot tett e téren is a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. A sok sikeres névfejtés ellenére a helynévátvételek elméleti vonatkozásairól alig szóltak a kutatók, pedig BENKŐ LORÁND a második névtani konferencián elhangzott előadásában a történeti névkutatás különböző területeinek fokozott együttműködését, szempontrendszerének közelítését ilyen összefüggésben is sürgette: „a mainál jóval nagyobb figyelmet kellene fordítani a névtipológia problematikájára, mind belső magyar viszonylatban, mind a magyar névanyag közép-keleteurópai kapcsolatainak viszonylatában, általában e térség névanyaga sokrétű összefüggéseinek kutatásában” (1970: 14).

A történeti helynévrendszertani kutatások az 1960-as-70-es években lényegében két, egymással csak laza kapcsolatban lévő szálon folytak. Az egyik vonulat a MELICH és főleg KNIEZSA nevével fémjelzett kutatási irányt vitte tovább, elsősorban a településnevekre vonatkozóan. A másik irányzat az újabb keletű névélettani vizsgálatoknak a leginkább LŐRINCZE, BENKŐ és KÁZMÉR munkáiban megalapozott szempontrendszerét kívánta kiteljesíteni, főképpen a mikrotoponimák körében. Áttekintő, összefoglaló szándékú munkát hármat is említhetünk a történeti helynévkutatás területéről: ezek közül kettő egyetemi tankönyvben látott napvilágot, a harmadik pedig a nagyközönségnek szóló tudománynépszerűsítő műként született meg. Az első BÁRCZI GÉZÁtól való, aki *A magyar szókincs eredete* című könyvének második kiadásában (1958) a tulajdonnevek történetének nagyszerű összefoglalását adta. A másik, tömörebb áttekintés, amely lényegében BÁRCZI munkájára épült, *A magyar nyelv történeté*-ben jelent meg az ez idő tájt névkutatással kevésbé intenzíven foglalkozó BENKŐ LORÁND tollából (1967). BÁRCZI fontos feladatként fogalmazta meg, hogy a szerinte túlzottan történeti célúvá vált, a nyelvtudományi szempontokat kevésbé érvényesítő régebbi gyökerű

kutatásokat ötvözni kell az újabban előtérbe került névélettani szempontokkal. Ezt nemcsak saját összefoglalásában tekintette megvalósítandó célnak, hanem az egész tudományterület szempontjából is kívánatosnak tartotta: „Az újabb kutatásoknak, anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben lemondanának a népiség- és településtörténet, valamint a néprajz kiszolgálásáról, ebben az irányban kell fejlődniük” (1958: 145). BÁRCZINAK az a célkitűzése, hogy a településnevek és a határnevek elkülönült vizsgálata közeledjen egymáshoz, a következő években még ugyan kevésbé valósult csak meg, ám az a szándék, hogy a nevek nyelvészeti szempontú tárgyalása megerősödjön, határozott eredményeket tudott felmutatni.

A harmadik szintézis, KÁLMÁN BÉLÁNAK *A nevek világa* című összefoglalása (1967a) a két legfontosabb tulajdonnévcsoportnak, a személy- és a helyneveknek a történetéről és a különböző nyelvekben megmutatkozó rendszeréről adott átfogó képet népszerű, olvasható formában. Jelentőségét elsősorban az adja, hogy „Kálmán Béla elsőként vállalkozott a magyar névtudomány eredményeinek könyvnyi terjedelmű összefoglalására” (J. SOLTÉSZ 1968b: 120). *A nevek világa* könyvpiaci siker lett: húsz év alatt négy kiadást ért meg. Angol nyelvű változata (KÁLMÁN 1978) pedig a külföldi szakemberekkel is megismertette a magyar nevek legfontosabb típusait. Könyvében KÁLMÁN BÉLA a fontosabb helynévfajtákat külön-külön tárgyalja, de lényegében azonos szempontrendszer szerint: a név etimológiai eredete alapján. Az áttekintés nemcsak a tudományterület eredményeit összegezte, hanem egyéni kutatási eredményeket is tartalmaz, ezért a tudományos szakirodalom is gyakran hivatkozik rá.

B. LŐRINCZY ÉVA dolgozata az *-s ~ -cs* képzővel alakult ómagyar nevekről (1962) lényegében már BÁRCZI fent említett összefoglalását megelőzően elkészült, mégis *A magyar szókincs története*-ben meghirdetett elveket és módszereket követte: a szerző a nevek mint a szókincs elemeire szinte kizárólag nyelvi szempontokat alkalmazva összpontosította a figyelmét. Az adathiány ugyan megakadályozta abban, hogy bizonyos kérdésekben - például a területi elterjedtséget illetően - általános megállapításokat tegyen, ennek ellenére évtizedek múltán is megállapítható, hogy B. LŐRINCZY könyve a magyar történeti névkutatásnak elvi, módszertani tekintetben is fontos, ám sajnos, viszonylag ritkábban idézett, kevésbé szem előtt lévő darabja.

Módszertani következetessége, áttekinthetősége, egyneműsége és az ezekből következő eredményei a magyar helynévkutatás kiemelkedő művévé avatják KÁZMÉR MIKLÓSNAK *A »falu« a magyar helynevekben* című munkáját (1970). A szerző egyetlen jól körülhatárolható helynévtípusnak, a *falu* földrajzi köznevet tartalmazó településneveknek a vizsgálatára vállalkozott. Az elemzés - amely mindvégig a nyelvészet keretei között marad - kitér a nevek jelentés- és alakszerkezetére, valamint ennek jellegzetes változásformáira. A kronológiai és névföldrajzi sajátosságok bemutatását a teljességre törő adatgyűjtés tette lehetővé. A monográfia a szűkebb értelemben vett névföldrajzi kutatások egyik legjelentősebb alkotása.

A régi magyar helynévanyag nyelvészeti vizsgálatát talán leginkább a történész KRISTÓ GYULA sürgette *Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához* című munkájában (1976). A nevek kutatásának komplexitását nem tagadva fokozottan igényli a szigorúan szaktudományi keretekben történő vizsgálatot, felfogása szerint ugyanis „semmilyen komplex módszer nem helyettesítheti az egyes önálló tudományok saját metodikájával folytatott kutatásait s az ennek nyomán elért eredményeknek szuverén számbavételét” (i. m. 5). A nyelvészeti elemzést azért tartja fontosnak, mert ő nyelvi folyamatokat lát ott is, ahol mások történelmi mozgatórugókat vélnek felfedezni a háttérben. Az *-i* képzős nevekkel kapcsolatban például megjegyzi, hogy e helynevek „létrejötte, virágkora és születésének megszűnése nem elsősorban gazdaság-, társadalom- és birtoklástörténeti változásokkal kapcsolatos [...], hanem szuverén nyelvfejlődési tendenciákkal, a nyelvi divat körében bekövetkezett változásokkal” (i. m. 57). KRISTÓ a magyar helynévkutatásban különleges figyelemben részesített, ún.

kormeghatározó értékű településnév-típusokat vizsgálta meg azzal a céllal, hogy tudománytörténetileg megrögzült, de hibásnak tekintett bizonyítási eljárásokat, helytelenül alkalmazott kutatási módszereket és az ezekből adódó tarthatatlan következtetéseket cáfoljon meg. A módszertani eredményeken túl az *Adatok*-ban közzétett névanyag elemzésére támaszkodva a vizsgálatba vont névtípusok kronológiáját illetően is lényeges módosításokat javasolt.

A magyar helynévtípusok kronológiájára vonatkozóan BENKŐ LORÁND elsősorban további forrásanyag bevonását sürgette, mivel „ez a vizsgálati kör - megfelelő forrásanyag rendelkezésre állása esetén - még igen nagy arányokban továbbfejleszthető” (1977: 56). A gazdagabb adatolás egyébként a régi magyar nyelv területi jellegzetességeinek jobb megismerését is elősegítheti, különösen ha azt a tapasztalatot is figyelembe vesszük, hogy „a tulajdonnévanyag nyelvjárási tagolódása [...] jól láthatóan erősebb jellegű volt a régiségben, mint amit a régi magyar közszói anyag nyelvjárási eltéréseiben tapasztalhatunk” (BENKŐ 1960a: 134). Ennek fényében különösen nagyra kell értékelnünk azokat a törekvéseket, amelyek B. LÖRINCZY és KÁZMÉR fent említett művében a helynevek területi különbségeinek bemutatását célozták.

Már KRISTÓ is utalt arra (1976: 3), hogy a magyar helynév-tipológiának a településnevek történeti vizsgálata mellett kialakult egy másik változata is, amely a névélettani kutatásokhoz és ezáltal a mikrotoponimákhoz kötődik inkább. Ez a tipológia - mivel sokféle hely névére vonatkozik - érzékeny a jelölt objektumok fajtájára, viszont kronológiai jellemzőket egy-egy típusra általában nem kíván megállapítani. Annyiban hasonlít a másik tipológiai leíráshoz, hogy a nevek jellemzésében szintén szemantikai és alaktani eszközöket használ fel. A névélettani tipológia főleg a nevek keletkezését igyekszik bemutatni, a változások leírása kevesebb figyelemben részesült.

Az 1960-as-70-es évekből csupán egyetlen olyan összegző helynév-tipológiai rendszerezést tudunk megemlíteni, amely a LÖRINCZE, BENKŐ és KÁZMÉR által az előző évtizedekben megnyitott úton kívánt továbbhaladni: INCZEFI GÉZÁÉt, amely a *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata* című munkájának központi fejezeteként készült el (1970a: 71-8). E tipológia leginkább jelentéstani rendszerezésen alapul, azaz a névadási helyzet szemantikai motívumait veszi figyelembe, de emellett más tényezőknek is jelentős szerep jut benne: a helynévfajtáknak, a nevekben levő lexémák jelentéstani és alaktani típusainak, névstilisztikai fogalmaknak stb. Mivel ezek a szempontok a tipológiában azonos szinten, egymással keveredve fordulnak elő, a számtalan előremutató részeredmény ellenére a rendszer összességében nem bizonyul alkalmasnak a helynévadás, illetve a helynévrendszer egészének bemutatására. A névtipológia egyes részleteit mások főleg tanulmányokban finomították tovább, amelyek főleg a különlegesebb névalkotási módokkal - például az asszociációs nevekkal, a névköltöztetéssel - foglalkoztak.

A helynevek változása ugyan háttérben maradt a keletkezéstörténeti kérdésekhez képest, de önálló tanulmányok és összefoglaló munkák terjedelmesebb részei is tárgyalták e kérdéseket. A névalak terjedelmének növekedése és csökkenése a mikrotoponimák körében főleg INCZEFI tanulmányaiban részesült különös figyelemben. KÁZMÉR a *-falva* utótag elmaradását és névbe kerülését elemezte részletezően (1970: 97-104), KRISTÓ pedig ezeket a példákat megtoldotta más ómagyar kori földrajzi köznevek eseteivel (1976: 95-6). E munkákban a névformánsok cseréjével is külön passzusok foglalkoznak. A ritkább változások közül a népetimológia és a szóhatártévesztés különböző esetei kerültek előtérbe.

Az 1980-as évek első felében a történeti helynévkutatás területéről való publikációk mennyiségükre nézve messze elmaradtak a névgyűjtemények és a leíró szemléletű írások számától. A klasszikus történeti kutatásokat ez idő tájt leginkább KISS LAJOS helynévféjtései képviselték, aki a FNEsz. első kiadásának megjelenését követően szinte ontotta közleményeiben a

névetimológiákat. Sok településnévnek adta meg a magyarázatát, de víz- és hegyneveket, valamint más helyfajta jelölő földrajzi neveket is nagy számban fejtett meg. Ezek között feltűnően sok olyan Kárpát-medencei név található, amely a mai országhatárokon kívül esik, emellett számos elpusztult település nevének sorsa is felkeltette KISS LAJOS érdeklődését. Bármilyen nagy számú névfejtést is tett azonban közzé a FNESz. szerzője a munka megjelenését követő évtizedben, a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*-nak negyedik kiadása 1988-ban bőségével mégis meglepte a szakmai közönséget. A címlapon szereplő *bővített és javított kiadás* ugyanis távolról sem fejezi ki a változtatás mértékét, így érthető, hogy a recenzensek is teljesen új műként fogadták a kétkötetes szótárt (vö. MEZŐ 1993a), amelynek magyar anyaga az eredetit kétszeresen is jóval meghaladó terjedelműre nőtt. Ezzel kétségtelenné vált, hogy KISS LAJOS e művét a magyar névkutatás legnagyobb szabású és legjelentősebb hatású alkotásának tekinthetjük.

A FNESz. negyedik kiadásával azonos évben jelent meg JUHÁSZ DEZSŐnek a magyar tájnevekről írott munkája (1988), amelynek történeti-etimológiai szótári része tovább gazdagította névfejtő irodalmunkat. Ennél is fontosabb azonban, hogy a szerző egy olyan névfajtára irányította rá a figyelmet, amely addig rendszeres vizsgálatban nem részesült. Az újfajta tematika a szakemberek kutatókedvét is érezhetően megnövelte a következő években.

Az 1980-as évek elején MEZŐ ANDRÁS általános helynévtörténeti szempontból is jelentős munkát jelentetett meg *A magyar hivatalos helységnevéadás* címmel (1982a). A hivatalos névadói tevékenység vizsgálatának fontosságát névkutatóink a korábbiakban is hangsúlyozták ugyan, mégis ez volt az első olyan nagyszabású mű, amely a gyakorlatban is bizonyította ennek jelentőségét. MEZŐ a 18. századtól követte végig településeink nevének alakulását, az új nevek létrejöttét és a régiek változását. E folyamatok nyelvi jellegzetességeit tipizálva bizonyította, hogy a természetes és a mesterséges névadás nagyon sok lényegi egyezést mutat, s a nyelvi jegyek a helységnevek e szempontból különböző eredetű válfajait sokkal inkább összekapcsolják, semmint elválasztják. MEZŐ munkájának - mivel napjainkig végigköveti a névalkotási, névváltoztatási folyamatokat - fontos mondandója van a településnevek gondozásának mai gyakorlata számára is.

A 80-as évek helynévtörténeti munkái közül fontos megemlíteni KRISTÓ GYULÁnak a főképpen történettudományi következtetésekkel járó dolgozatait a Kárpát-medence névanyagának kontinuitásáról (1985, 1986a), továbbá annak a vitának az anyagát, amely az ősmagyar kor két ránk maradt helynevééről, a *Levédiá*-ról és az *Etelköz*-ről folyt, s amelyben az egymással érintkező tudományterületek legkiválóbb képviselői nyilvánítottak véleményt a kérdésben.⁵⁹

Az 1990-es évek a magyar történeti helynévkutatás nagyarányú fellendülését hozta magával. Ebben közrejátszott a honfoglalás és az államalapítás kerek évfordulója kapcsán megerősödő történeti érdeklődés, amely nemcsak a tudomány művelőit, hanem szélesebb társadalmi köröket is vitathatatlanul megérintett. Közvetlenebbül magyarázzák azonban a kutatások megélénkülését a tudományterület belső tényezői.

GYÖRFFY GYÖRGY Árpád-kori történeti földrajzának újabb kötetei (1987: 2. és 3., 1998: 4.) a 90-es évek végére már a történelmi Magyarország területének több mint a felére vonatkozóan adtak biztos támaszt korai helyneveink magyarázatához, elemzéséhez. Ugyancsak GYÖRFFY érdeméből a *Diplomata Hungariae Antiquissima* sorozatában megindult az Árpád-kor okleveleinek kritikai kiadása. KISS LAJOS a korábbiakhoz hasonló termékenységgel folytatta névkutató munkásságát, sőt újabb kutatási irányokba is kiterjesztette tevékenységét. BENKŐ LORÁND, aki pályája első éveiben főleg névtani munkákat publikált, de azt követően igencsak megirítkultak az ilyen írásai, az utóbbi évtizedben - a hatalmas szintézisek (az etimológiai

⁵⁹ A vita anyaga az MNyTK. 172. számában jelent meg, ehhez lásd még KRISTÓ 1998b.

szótárak, a történeti nyelvtan) terhe alól felszabadulva - szinte ontotta a névtörténeti munkákat. Mindkét szerzőnek az ez idő tájt folytatott névtani munkásságáról átfogó képet ad az évtized vége felé megjelent tanulmánykötete: BENKŐ LORÁND *Név és történelem* (1998a), KISS LAJOS pedig *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében* (1999a) címen publikálta korábban született tanulmányainak ez alkalomból kiegészített, illetőleg átdolgozott összeállítását. Az őket követő nemzedék névkutatói közül itt csak MEZŐ ANDRÁS és KRISTÓ GYULA kiemelkedő teljesítményére utalok, és megemlítendő az is, hogy a történeti helynévtannak a fiatalabb nyelvészgenerációk köréből is egyre több művelője kerül ki.

A helynévtörténeti kutatások vezető területe továbbra is a névfejtés maradt. Ezt az magyarázza, hogy a helynevek nyelvészeti elemzéséhez éppúgy, mint például a történettudományi, népiségtörténeti hasznosításához a nevek nyelvi eredetének, szemantikai tartalmának a tisztázására van szükség. Az etimológia így beépül más kutatási részterületekbe is: a nevek kronológiai rétegeinek tisztázásában, az Árpád-kori Magyarország nyelvi viszonyainak felderítésében vagy Anonymus gesztája homályos részeinek megvilágításában a szakemberek elsősorban a névfejtésekre támaszkodhatnak. A helynév-etimológiában az 1990-es években KISS LAJOS mellett BENKŐ LORÁND járt az élen. A két kutató ilyen irányú tevékenységének különbségei azt is mutatják azonban egyúttal, hogy az etimológia önmagában is összetett, sokrétű műfaja a nyelvtörténeti vizsgálatoknak.

KISS LAJOS névfejtései között különösen sok idegen eredetű, főleg szláv, de emellett német és román származású név található, amelyeket széles indoeurópai háttérrel magyaráz meg a szerző. Munkáiban gazdag művelődéstörténeti anyag, szinte polihisztorra emlékeztető tudás jelenik meg, mégis inkább a rövidek, összefogottság jellemzi írásait. Névfajtéseit - amelyek leginkább analitikus jellegűnek mondhatók - tiszta és világos logika uralja, de nem ritkán többféle megoldási lehetőséget is az olvasó elé tár. BENKŐ LORÁND ezzel szemben inkább a hungarológia-központú névfajtést műveli erős magyarságtudományi háttérrel. Munkáiban határozottan megnyilvánul az elavult névmagyarázatok, az idejélmúlt nézetek felülvizsgálatának a szándéka, amelyet a névkutató nyelvtörténésznek a - tudományterülete interdiszciplináris jellegéből is fakadó - fokozott felelősségérzete táplál. Nála a név, a nyelv mint a történelem, mondhatni az élet része jelenik meg, ám BENKŐ e bonyolult összefüggérendszereket magabiztos kézzel fogja össze. Névfajtéseit ennek következtében kognitív közelítés, szövevényes gondolatmenet és alapvetően szintetikus vizsgálati mód jellemzi.

BENKŐ LORÁND történeti névszemléletét legérzékletesebben talán Anonymus-tanulmányai mutatják, amelyekben a neveknek fontos szerepük van. A geszta szórványainak interpretációja megköveteli a Mester lehetséges forrásainak, ismereteinek és alkotómódszerének a gondos felderítését. A nevek névtani hitelességét BENKŐ a helyek, a személyek és cselekvéseik megfelelési viszonyai alapján tartja megítélhetőnek. Anonymus nyomán a nevek segítségével tanulmányaiban valósággal feltérképezi a korabeli Magyarország egyes, főleg keleti területeit. Nagy szerepet juttat a helyneveknek a székelység történetével, eredetével foglalkozó írásaiban és azokban a dolgozataiban is, amelyekben az Árpád-kori magyarság nyelvi, nyelv földrajzi helyzetét vázolja föl. E munkái közül a vizsgált kérdés súlyával és az elemzés összetettségével kiemelkedik a Dél-Erdély korai Árpád-kori történetét tárgyaló könyve (2002a), amely leginkább a 20. század első felében - elsősorban MELICH és KNEZSA által - művelt település- és népiségtörténeti kutatások modern kori folytatásának tekinthető.

KNEZSA eredményeinek a felülvizsgálatára vállalkozott KRISTÓ GYULA, amikor a 11. századi Magyarország népeit a korból fennmaradt helynévi szórványok alapján kísérelte meg rekonstruálni (2000). KISS LAJOST az Árpád-kori Magyarország nyelvi, etnikai viszonyainak bemutatására főleg GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajza inspirálta (KISS L. 1988c és 1999b). GYÖRFFY munkájának a nem településnevekre vonatkozó adatait teszik könnyebben

felhasználhatóvá szótári formában a *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* (HA.) kötetei (1. *Abaúj-Csongrád*, 2. *Doboka-Győr vármegye*). Fiatal debreceni kutatók az utóbbi időben több régi vármegye történeti-etimológiai helynévszótárát és ehhez kapcsolódóan a névanyag feldolgozását tették közzé: Győrét (BÉNYEI-PETHŐ 1998), Abaújét és Barsét (TÓTH V. 2001a és 2001b), valamint Borsodét és Bodrogét (PÓCZOS 2001). RÁCZ ANITA Bihar megye helynévrendszeréről közölt több tanulmányt.

KISS LAJOS több munkájában foglalkozott a magyar helynévkincs kronológiai rétegződésének kérdéseivel. E vizsgálatokra a víznevek, különösen a nagyobb folyóvizek megnevezései a legalkalmasabbak. Ezek idegen eredetű rétegei viszonylag jól köthetők a Kárpát-medencében egykor élt különböző nyelvű népcsoportokhoz. Kisebb mértékben, de ilyen rétegvizsgálatokra a hegy- és a településnevek is alkalmasak. A helységnevek folytonosságát, a magyar településnév-rendszer kialakulásának kezdeteit ez idő tájt a korábbiaknál jóval összetettebben mutatták be kutatóink, elsősorban KRISTÓ GYULA és KISS LAJOS. A névátvételek tanulmányozását nagyban segítették a 80-as években megjelent, magyar-idegen nyelvi kapcsolatokat tárgyaló monografikus munkák (német: MOLLAY 1982, török: LIGETI 1986, román: BAKOS 1989). Összességében megállapítható, hogy a magyar-szláv és a magyar-német helynévkölcsönzések kutatása az 1980-as-90-es években is a korábbiakban tapasztalható magas színvonalon folyt, valamelyest visszaesett a törökségi kapcsolatok bemutatása, több tanulmány elemezte viszont a magyar-román helynévátvételeket.

A belső keletkezésű helynevek úgynevezett tipológiai vizsgálatában a korábbi idősakra vonatkozóan két jól elkülöníthető vonulat mutatkozott meg: a településnevek keletkezés-történeti elemzése és a többi névfajtára alkalmazott névélettani kutatási módszer. A 90-es években ezek a megközelítések egyre közelebb kerültek egymáshoz, azzal is összefüggésben, hogy a tipizálás mindinkább a nevek nyelvi jellegzetességeinek bemutatására vonatkozott. A *magyar nyelv történeti nyelvtaná*-nak kötetei önálló fejezetekben elemezték a névalkotás különböző módjait. A TNyt. a helynévképzés formáit az egyes névfajtákra való tekintet nélkül tárgyalta (SZEGLŐ M. 1991 és 1992). Az itt tárgyalt képzők sorát BENKŐ LORÁND kiegészítette az *-aj/-ej ~ -j* helynévképzővel (1998q, 1998s). TÓTH VALÉRIA pedig a névváriánsokkal együtt előforduló régi képzett neveinket tekintette át (1997b). Az összetett helynevek típusait a TNyt. a közsői összetételek mintájára mutatta be (ZELLIGER 1991a, LŐRINCZI R. 1992). A régebbi és az újabb helynevekben egyaránt külön figyelmet kapott a helynevek más helynevekben való szereplése (TÓTH V. 1999b, BÍRÓ 1999c) és a birtokos jelzős szerkezetű nevek csoportja (TÓTH V. 1996). A helynév-tipológiát egyre inkább kiegészítette a változási folyamatok számbavétele is (MEZŐ 1989). KISS LAJOS önálló könyvet írt *Földrajzi neveink nyelvi fejlődéséről* (1995a), amelyben a FNESz. tapasztalatai alapján a helyneveket érintő hang- és alaktani változásokat tekintette át kézikönyvszerű formában. Szerkezeti változási folyamatokat mutatott be több tanulmányában RÁCZ ANITA régi Bihar megyei településnévanyagon.

A történeti helynévkutatásban az 1990-es évekre kialakult belső arányok azt mutatják, hogy az Árpád-kor magyar helyneveinek vizsgálata kitüntetett helyet foglal el a tudományterületen belül. Ezt egyrészt névrendszertani tényezők magyarázzák, ugyanis az akkor létrejött névállománynak mai helynévrendszerünk szempontjából is meghatározó szerepe van (ehhez lásd KISS L. 1996b, BENKŐ 1996b). Másrészt szélesebb társadalomtudományi érdek is fűződik Árpád-kori neveink vizsgálatához, mivel ezek - a jelentős korlátok ellenére - több tudományterületnek is fontos közvetlen vagy közvetett forrásai. Az utóbbi évtizedekben e téren a nyelvész és a történész kutatók munkássága között egyre nagyobb összhang figyelhető meg.

A különböző tudományterületek tudásanyagának alkotó felhasználását és egyben gyarapítását tanúsítják azok az utóbbi évtizedben keletkezett monográfiák, amelyek egy-egy régi helynévtípus feldolgozására vállalkoztak. A magyar névkutatás kiemelkedő alkotása MEZŐ ANDRÁS *A templomcím a magyar helységnevekben* című munkája (1996a). MEZŐ egy szemantikailag jól elkülöníthető névtípus komplex feldolgozását végezte el: az adatok sokoldalú elemzésével megvizsgálja e nevek keletkezését és elterjedését időben és térben, felderíti a névtípus belső és külső művelődési, nyelvi kapcsolatait, végigköveti az idetartozó településnevek nyelvi szerkezetének változásformáit. Eredményeit, következtetéseit a teljességre törekvő adatfeltárás teszi hitelessé. MEZŐ a témához kapcsolódóan egyes részproblémákat tanulmányok formájában részletezően is kifejtett. Munkájának célkitűzéseire hasonló feladatot vállalt SZABÓ G. FERENC a vásártartásra utaló településnevek feldolgozásával (1998a). K. FÁBIÁN ILONA fontos nyelvemlékünknek, a Várad Regestrumnak a helyneveit tárgyalta leginkább a történeti földrajzi kutatásokra emlékeztető keretben (1997a), de tanulmányaiban az anyag nyelvészeti feldolgozására is vállalkozott. A történeti névkutatásokat jelentősen előrelendítené, ha minél több nyelvemlék és helynévtípus részesülne ezekhez hasonló feldolgozásban.

1. Források

A helynévkutatás forrásának tekinthető minden olyan dokumentum, írásos anyag, amely helyneveket tartalmaz. Természetes azonban, hogy a forrásoknak teljesen más körét kell feldolgoznia annak, aki a nyelvterület egészének valamely névtani kérdését kívánja tanulmányozni, mint annak, aki egy-egy település helynévanyagát szeretné jellemezni. Az alábbiakban - munkám céljából adódóan - azokat a forrásokat kívánom áttekinteni, amelyek 1958-tól napjainkig nyomtatott formában is hozzáférhetővé váltak, s ezáltal a kutatók legszélesebb köre is használhatja őket. Nyilvánvaló, hogy az e korszakban kiadott forrásoknak a fent említett tágabb értelmezésében még csak a hozzávetőleges áttekintésére sem vállalkozhatom. Itt csak azokra lehetek közülük tekintettel, amelyek különösen nagy számban és a magyar nyelvterület egészére vagy valamely nagyobb egységére vonatkozóan tartalmaznak helynévanyagot, s ennél fogva mind az átfogó, mind a részleteket érintő névtani kutatásoknak fontos eszközei lehetnek. E vázlatos szemlében arra is figyelemmel kell lenni, hogy - mint a történeti nyelvészetben általában - itt is érvényes az az alapelv, amely szerint a forrás névtörténeti értéke a régiségével arányosan nő. Ez magyarázza, hogy a régebbi forrásokra nagyobb figyelmet fordítok, mint az újabbakra.

Az alább felsorolt munkák mint fontos történelmi dokumentumok természetesen más tudományok számára is forrásként szolgálnak, sőt legtöbbjük elsőrenden nyilvánvalóan nem a névkutatást szolgálja. Itteni bemutatásuk ebből adódóan valamelyest esetleges is, de áttekintésük - annak figyelembevételével, hogy „a forráskiadványok több tudományágnak mintegy az érintkezési pontján vannak” (BÁRCZI 1961: 413) - gyakorlati szempontból talán mégsem haszontalan.

Az utóbbi idők nyelvtörténetírása különösen nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a vizsgálatokat hitelesen, korszerű tudással és megbízható filológiai módszerekkel interpretált források alapján végezzék a szakemberek, mivel a forrásfeltárás elégtelensége, sőt maga a nyelvtörténeti feldolgozó munka is gyakran volt torzítások forrása az elmúlt évszázad folyamán. Modern nyelvtörténeti kézikönyveink igyekeztek figyelembe venni a forráskritika eredményeit. Megbízható adatokra támaszkodott *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, s a friss és lehetőleg teljes körű adatgyűjtés *A magyar nyelv történeti nyelvtanának* is az alapvető követelményei közé tartozott (vö. TNYt. I, 17-27). Ennek nagy jelentősége van a

helynévtörténeti munkálatokban is, különösen pedig az ebből a szempontból kulcsfontosságú Árpád-kori anyagra vonatkozóan, amely - a dolog természetéből adódóan - amúgy is a legtöbb filológiai problémát veti föl.

A történettudomány révén feltárt források kiadásának, értékelésének színvonala meghatározza a nyelvész-névkutató szakemberek munkájának a lehetőségeit is. Az Árpád-kori nyelvtörténet vizsgálatában talán legtöbbet tevő BENKŐ LORÁND pozitív értékelése jól mutatja e téren a helyzetet: „Tudós elődök szorgos tevékenysége révén, különösen pedig a legújabb évtizedek széles körű anyagfeltáró munkálatai folytán elsősorban a magyar történettudománynak hatalmas érdemei vannak abban, hogy a korai magyar helynévanyag nemcsak mennyiségi tekintetben, hanem a filológiai kritika minőségi követelményeire, valamint a felhasználást nagymértékben segítő gyűjteményes egybeállításokra nézve is bőségesen áll a feldolgozó, értékelő jellegű kutatások rendelkezésére.” (1998i: 112-3).

A helynévkutatás számára történeti vizsgálati anyagot nemcsak a forráskiadványok szolgáltatnak, hanem olyan munkák is, amelyek más tudományterületek szempontjából a tudományos feldolgozómunka eredményét jelenítik meg. E sorban legelőször GYÖRFFY GYÖRGY páratlan értékű munkája *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* említendő, amelynek első kötete 1963-ban jelent meg. E sorozat kötetei a nyelvtörténet és a névtan számára különlegesen jó vizsgálati anyagot kínálnak. GYÖRFFY ugyanis az első fennmaradt országos összeírásnak, az 1332-37 között készült pápai tizedjegyzéknek a koráig feldolgozott minden oklevelelünkét és más forrásokat is, s vármegyék szerint haladva településenként tette közzé az anyagát. A mű helynévi adatközlése az adott korból teljességre törekszik, és mindenben megfelel a nyelvészeti és a névtani adatfeltárás szempontjainak is. GYÖRFFY hangsúlyozza, hogy „A nyelvészet szempontjait a földrajzinév-anyag teljes bedolgozásával igyekszem érvényre juttatni. Jelöltem az átírásokat, és az átvizsgált eredeti oklevelek összevetésével javítottam a régebbi kiadások helynévalakjait. Feldolgoztam a határjárásokban található földrajzi neveket, fák és más tereptárgyaknak vulgáris néven való megjelölését.” (1957: 44). A források feltárását és kritikáját s a bennük található helynevek azonosítását az e szakterületen kétségkívül legkiválóbb történész szakember úgy végezte el tehát, hogy azzal nemcsak impozáns történeti földrajzához, hanem egy korszerű Árpád-kori helynévtörténeti feldolgozáshoz is megteremtette az alapot.

Az egyedül végzett roppant munka azonban természetesen hosszú időt vett igénybe, és a sorozat következő kötetei - részben más okok miatt is - csak 1987-ben jelenhettek meg. A 2. és 3. kötetet 1998-ban követte a 4. kötet. E csodálatos szintézis - amelyet „valóságos bibliaként” kezel minden helynévtörténész (vö. BENKŐ 1998i: 114) - négy kötete a magyar vármegyék közül a betűrendben első negyvenet tárgyalja Abaújtól Pilisig, s összességében felöleli a magyar nyelvterület nagyobbik felét. A régi magyar helynévkincs nyelvészeti-névtani feltárásához az elmúlt évtizedekben talán egyetlen egy munka sem segítette hozzá olyan mértékben nyelvtörténészeinket, mint GYÖRFFY GYÖRGYnek ez a műve. Így aztán érthető, hogy a sorozat „egy-egy kötetének megjelenése mindig kivételes, ünnepi esemény a magyar tudományosságban, a történettudomány mellett főleg a nyelvtudományban” (KISS L. 1999b: 9).

Óriási vesztesége a magyar tudománynak, hogy GYÖRFFY GYÖRGY halálával munkája az 5. kötet kéziratának készítése közben megszakadt (vö. KISS L. 2001c: 251). E helyzetben szomorú aktualitást nyertek BENKŐ LORÁND néhány évvel korábban leírt sorai: „Az Árpád-kori helynévanyag közzétételének félben levése mégis azért fájdalmasabb, mert a helynevek történeti tanulságait leginkább igénylő korszak kutatásait rekeszti el. A magyar történeti helynévkutatásnak s persze ezen keresztül a magyar nyelvtudománynak és történettudománynak is eminens érdeke volna, hogy az akadályok e vonatkozásban minél gyorsabban elhárul-

hassanak.” (1998i: 114). Reméljük, történészeinknek lesz ereje, vállalkozó kedve kiteljesíteni GYÖRFFY GYÖRGY csonkán is óriási művét.

A GYÖRFFY által történeti földrajzi szempontból tárgyalt névanyag településnevekre vonatkozó része viszonylag könnyen előkereshető a kötetekből, mivel az egyes vármegyéken belül a helységek betűrendben szerepelnek. A vizek, hegyek, erdők, tájak, határrészek stb. megnevezései - amelyeket a szerző a teljesség igényével vett fel a munkájába - azonban az egyes településeket bemutató részekben szétszórva találhatók meg. E mikrotoponimáknak különlegesen nagy nyelv- és névtörténeti forrásértékük van,⁶⁰ a nyelvészeti hasznosításuk mértéke ezt azonban - részben nehéz föllelhetőségük miatt is - egyelőre kevésbé tükrözi. A nyelvészeti kutatások elősegítésére HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA sorozatot indított *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* (HA.) címmel,⁶¹ amely szótárszerű formában tartalmazza a GYÖRFFYNél megtalálható összes nem településnévi helymegjelölést. A kötetek beosztása (HA. 1: Abaúj-Csongrád, HA. 2: Doboka-Győr) és megyénkénti elrendezése GYÖRFFY történeti földrajzát követi. Az anyagot névmutatók és térképek teszik még könnyebben kezelhetővé.

HOFFMANN egyik közelmúltban megjelent írásából nemcsak azt tudhatjuk meg, hogy a szerzők a HA. sorozatát folytatni kívánják, hanem arról is értesülünk, hogy átfogó történeti helynévszótár elkészítését vették tervbe, amely az Árpád-kor összes helynévi adatát nyelvi szempontok szerint elrendezve dolgozza fel (2000c). Egy ilyen összegző szótárra a név- és a nyelvtörténészeknek nagy szükségük volna, mivel a tudományos kutatásban felhasználható szótáraink közül e típus teljesen hiányzik.⁶²

Ez utóbbi munkák kapcsán szólni kell arról, hogy a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén HOFFMANN ISTVÁN vezetésével jó ideje folyik a helynévtörténeti adatok számítógépes feldolgozása,⁶³ amelynek eredményeképpen a HA. kötetek digitális formában is a kutatók rendelkezésére állnak a *Magyar névarchívum* honlapján.⁶⁴ A számítógép nyelvtörténeti felhasználásának előnyeit a közelmúltban szintén HOFFMANN ecsetelte, kiemelve, hogy e téren a magyar névkutatók és nyelvtörténészek együttműködése hozhat igazán jelentős előrelépést (1999c).

Látva az Árpád-kori történeti stúdiumok nagy adatigényét és érzelve GYÖRFFY történeti földrajzának viszonylag lassú haladási ütemét, a későbbi Szegedi Középkorász Műhelyt megalakító történészek, KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFÜ LÁSZLÓ az 1970-es évek elején arra vállalkoztak, hogy *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez* címen (Adatok 1., 2.) összegyűjtsék „mindazon helyneveket, amelyek valamilyen módon is kapcsolatosak a korai magyar történelemben szerepet játszott népek, törzsek és meghatározott személyek nevével. [...] A minden névtani munkálat alapjául tekintett »megbízható és minél teljesebb adattár« követelményét igyekszik e dolgozat teljesíteni” (Adatok 1: 3). A munka mintegy másfélszáz nép-, törzs- és személynévhez kapcsolható több ezer helynévadatot ad közre nagy filológiai pontossággal, szöveges és térképi lokalizációval.

⁶⁰ Ehhez lásd HOFFMANN 1996c.

⁶¹ A sorozat tervéről lásd HOFFMANN-RÁCZ-TÓTH 1996.

⁶² Ehhez lásd KISS LAJOS kitűnő áttekintését nyelvtörténeti szótárainkról (1994c).

⁶³ Ennek előtörténetéhez lásd HOFFMANN 1989 és 1996a.

⁶⁴ Hasonló számítógépes török névadatbázis készítéséről számolt be BASKI IMRE is (1997).

CSÁNKI DEZSŐ *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* című munkájának négy kötete (1890-1913) - amelyhez ötödikként FEKETE NAGY ANTAL monográfiája (1941) csatlakozott⁶⁵ - GYÖRFFY történeti földrajzának megjelenése előtt talán a magyar helynévkutatók legfontosabb forrása volt. Használatának gyakorisága, súlya mára valamelyest csökkent ugyan, de mind időbeli, mind területi értelemben vett nagyobb bősége miatt továbbra is fontos forrása maradt helynévkutatásunknak. Mivel a kötetekhez eredetileg nem készült mutató, igen nagy jelentősége van annak, hogy ÖRDÖG FERENC vállalkozott a történeti földrajz helynévmutatójának az összeállítására (2002). A csaknem ezer oldalas kitévő index a továbbiakban hatalmas munkától kímélheti meg a kutatókat egy-egy név vagy névcsalád vizsgálata során.

Fontos korai nyelvemlékünknek, a Váradi Regestrumnak több mint 700 településre vonatkozó névadatát tette közzé szótári formában K. FÁBIÁN ILONA (1997a), amelyhez ismertetésében RÁCZ ANITA fűzött több pontosítást (1999c). A szerző a forrás adatait szócikkekbe rendezte, és megadta a nevek - gyakran igen nehezen kideríthető - lokalizációját is, így a kiadvány leginkább a történeti földrajzi munkákhoz áll közel (vö. i. m. 12).

A magyar történeti forráskiadás a 19. századtól kezdődően hagyományosan főleg a Mohács előtti évszázadokra fordította figyelmét. Az e könyvben vizsgált időszakban is sok közlemény jelent meg ebből a korszakból, ezeknek azonban még a vázlatos áttekintése alól is felmentést ad DRASKÓCZY ISTVÁN és SOÓS ISTVÁN szemléje a Magyarországon 1945 és 1990 között megjelent középkori oklevél-publikációkról (1991). Az utóbbi évtizedben az Árpád-korra vonatkozóan megjelent forráskiadványok közül jelentőségüknek megfelelően csupán néhányat emelek ki. A GYÖRFFY GYÖRGY által szerkesztett *Diplomata Hungariae Antiquissima* (DHA.) első kötete az 1000-1131 közötti évekre keltezett okleveleket mutatja be. E mű jelentősége abban áll, hogy „legrégebbi okleveleinknek első teljes, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátott, minden tudományos igényt tökéletesen kielégítő kiadása” (S. HÁMORI 1994: 95). A nyelvész felhasználót azzal is segíti a kiadvány, hogy az oklevélszövegekkel együtt közli a rájuk vonatkozó összes információt és magyarázatot, a hely- és személynévanyagot pedig a FEHÉRTÓI KATALINTól összeállított mutató teszi könnyen visszakereshetővé.

GYÖRFFY GYÖRGY szerkesztésében jelent meg hasonmás kiadásban félszáz legfontosabb 11-12. századi oklevelünk, amelyeknek átirat szövegét is közzéteszi a kiadvány (1994). GYÖRFFY ugyanezeket a diplomákat népszerűbb formában - bővebb jegyzetapparátussal és magyar fordítással vagy kivonattal együtt - is megjelentette (1997).

Az Árpád-kori történetét tekintve gyéribben dokumentált Erdély megismeréséhez segít hozzá a JAKÓ ZSIGMOND által összeállított *Erdélyi okmánytár*, amely regesztáiban gazdag tulajdonnévanyagot is tartalmaz (1997). Ugyancsak JAKÓ ZSIGMOND hatalmas munkáját dicséri *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*-nek két vaskos kötete is, amelyek 1289-től 1556-ig adnak közre forrásanyagot, és bőségesen tartalmazznak tulajdonneveket is (1990). A fentiek mellett megemlítendő, hogy a régi magyar hely- és személynévek kutatásának egyik alapvető, különösen sokat vizsgált forrásművét, *Anonymus Gesta Hungarorum*-át hasonmás kiadásban 1975-ben megjelentették PAIS DEZSŐ fordításával és jegyzeteivel, GYÖRFFY GYÖRGY kiegészítésével és térképével (AnGest.). A kései ómagyar korból nagy jelentőségű anyag kiadására vállalkozott az 1990-ben elindított KRISTÓ GYULA által szerkesztett *Anjou-kori Oklevéltár* (Anjou-Okl.), amelynek eddig 14 kötete jelent meg.

⁶⁵ E munkákról lásd KISS LAJOS 2002.

A középmagyar kor, a 16-18. század a magyar helynévkutatásnak meglehetősen hiányos korszaka, mind a forrásfeltárás, mind a -feldolgozás tekintetében. Kiemelendő azonban, hogy az amúgy nagy forráshiánnyal küzdő erdélyi részokról jelentek meg éppen e korszakra vonatkozó fontos munkák. Elsőként az 1983-tól újraindított *Székely Oklevéltár* (SzékOkl. ÚS.) sorozatát kell megemlíteni, amelynek eddig öt kötete jelent meg. Leginkább a középmagyar kornak a megismerését segíti - bár korábról és későbből is jócskán tartalmaz adatokat - SZABÓ T. ATTILA legjelentősebb munkája, az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT.). E nemzetközi tekintetben is párját ritkító regionális nyelvtörténeti szótár első kötete 1976-ban jelent meg, s a szerző halálát követően tanítványai sikerrel vitték tovább e nagyszabású gyűjteménynek a kiadását, amely jelenleg a 11. kötetnél tart, és a *száj* kezdetű szavakig tartalmazza a bemutatott nyelvi anyagot.

A szótörténeti tár előzményeként meg kell említenünk SZABÓ T. ATTILÁNAK az *Erdélyi helynévtörténeti adattár*⁶⁶ létrehozására irányuló tervét és az ennek megvalósításához összegyűjtött hatalmas cédulaanyagot. Ez a gyűjtemény SZABÓ T. ATTILA életében sajnos, nem jelenhetett meg, az adatok egy része viszont beépült a szótörténeti tárba, azokba a szócikkekbe, amelyekhez az adott nevek egyes alkotóelemei adalékként szolgálnak. Bár a SzT. első kötete csaknem három évtizede látott napvilágot, a sorozatban közreadott hatalmas mennyiségű helynévanyag még hasznosításra vár. Ezt nagyban segítené, ha a szótár újabb kötetei elektronikus formátumban is hozzáférhetővé válnának.

A 16-18. század időszakából néhány további forrás is kiemelhető, elsősorban annak alapján, hogy nagyobb területi egységekre vonatkozó forrásanyagot tesznek közzé. Több ilyen munka még az 1950-es évek végén jelent meg: *Urbáriumok. XVI-XVII. század* (MAKSAY 1959), *Úriszék. XVI-XVII. századi perszövegek* (VARGA E. 1958), *16. századi dézsmajegyzékek. Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék* (N. KISS 1960). Főleg a személynévi anyaguk gazdag ugyan a török adóösszeírásoknak, de a török kori források gyér száma miatt a helynévkutatáshoz is becses anyagot tartalmaz *A budai szandzsák 1559. évi összeírása* (KÁLDY-NAGY 1977), a *Budai török számadáskönyvek. 1550-1580.* (FEKETE-KÁLDY-NAGY 1962), továbbá a gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása (KÁLDY-NAGY 1982), valamint *Az újratelepülő Békés megye első összeírásai a 18. század első feléből* (EMBER 1977). Az ország egész területéről mintegy 14.000 helynevet tett közzé a 16-18. századból SCHRAM FERENC, az Országos Levéltár „Urbaria et Conscriptiones” gyűjteményéből (1973).⁶⁷ A kisebb közlemények közül megemlítendő KÁLMÁN BÉLA két munkája, aki a székesfehérvári és a veszprémi püspökség levéltárában található canonica visitációkban előforduló Buda vidéki (1979b) és Fejér megyei (1980) helyneveket közölt.⁶⁸ BUZÁS JÓZSEF a győri püspökség 18. századi canonica visitációit Ausztriában több kötetben adta közre (1966-69 és 1981).

Új típusú adattár létrehozására vállalkozott 1973-ban a Müncheni Egyetem Finnugor Szemináriuma egy magyar történeti helységnévtár sorozatának útjára indításával *Die historischen Ortsnamen von Ungarn* címmel. A megyénként szerkesztett kötetek anyagát GEORG HELLER és KARL NEHRING állította össze. Munkájukban nem a teljességigény, hanem a nagy időtávlat átfogásának szándéka vezette őket: adatolásuk a kezdetektől a 20. századig kíséri végig a települések névformáit. Újszerűsége mellett a sorozatnak nagy erénye a gyors megjelenési ütem is: 1979-ig tíz kötetben tizenkét főleg délvidéki és felvidéki megye - sorrendben: Szerém, Bács és Bodrog, Pozsega, Bars, Árva, Verőce, Abaúj és Torna, Varasd,

⁶⁶ Erről *A határon túli helynévkutatás* fejezetében szoltam részletesebben.

⁶⁷ A kiadvány komoly hiányosságairól lásd REUTER 1975a és KÁLMÁN 1974a.

⁶⁸ Ezekhez lásd még KÁLMÁN 1993.

Hont, valamint Körös - anyaga látott napvilágot. Az 1980 és 1986 között megjelent újabb tíz kötetben ismét tizenkét főleg északkeleti és északnyugati megye - Zágráb, Gömör, Zemplén, Szatmár, Bereg, Komárom, Ung, Máramaros és Ugocsa, Győr és Moson, valamint Bihar - anyagát adták közre a szerzők.⁶⁹ Megbízható adatok tömege került be ezáltal a magyar névkutatás vérkeringésébe, e munkákra azonban - bizonyára a külföldön való megjelenés és az ebből adódó nehezebb hozzáférhetőség miatt is - viszonylag ritkábban hivatkoznak névkutatóink.⁷⁰

Magyarország 18. század eleji állapotáról nyújt tájékoztatást számos történeti adat kíséretében BÉL MÁTYÁS *Notitia Hungariae novae historico-geografica* című műve, amelynek tíz vármegyére vonatkozó öt kötete 1735 és 1742 között jelent meg. Az utóbbi évtizedekben a kéziratban maradt munka több részletét kiadták: latinul vagy magyar fordításban több mint húsz megye anyaga látott napvilágot különböző helyeken.⁷¹

A 18-19. század fordulójáról ad közre nagyszámú helynévadatot a *Magyarország történeti helységnévtára* sorozat, amely megyék szerint elrendezve mutatja be az 1773 és 1808 között megjelent fontosabb országos dokumentumok helységnévi anyagát. A szerkesztők feldolgozták a korabeli helységnévtárak, népszámlálások, birtokos-összeírások, országleírások, atlaszok és repertóriumai adatait. Az 1987-ben indított sorozatban eddig 15 megye névtára jelent meg az alábbi sorrendben: Fejér, Pest-Pilis-Solt és a Kiskunság, Árva, Sopron, Bihar és a Hajdúság, Borsod, Moson, Liptó, Veszprém, Máramaros, Zala (két kötetben), Heves-Külső-Szolnok (a Jászkunsággal és a Nagykunsággal), Zemplén (két kötetben), Győr, valamint Csongrád megye.⁷²

A KOVACSICS JÓZSEF által szerkesztett *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára* című sorozat a mai Magyarország településeire vonatkozó adatokat gyűjti össze jórészt 1773-tól kezdődően. Az egyes megyék anyaga önállóan jelenik meg, eddig 14 kötetben az alábbiak láttak napvilágot: Heves, Veszprém, Békés, Vas, Csongrád, Komárom-Esztergom, Zala, Bács-Kiskun, Borsod-Abaúj-Zemplén, Tolna, Hajdú-Bihar, Somogy, Fejér, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megye.⁷³

A névkutatók körében közismert dolog, hogy PESTY FRIGYES történész⁷⁴ az 1860-as években széles körű, országos helynévgyűjtést szervezett, amelynek anyagát az Országos Széchényi Könyvtár 63 kéziratos kötetben őrzi. Mint az 1960-as években megindult helynévgyűjtésről szólva már említettem, az azóta készült névtárak - kevés kivétellel - tartalmazzák PESTY adatait is. A gyűjtemény felhasználása kapcsán élénk eszmecsere bontakozott ki a helynévtár értékeiről és korlátairól. Az anyag területi egyenetlenségei mellett főleg a névtest elkülönítése és pontos morfológiai szerkezetének megállapítása okoz gondot, de fölmerül a nevek egyes névszociológiai értékének problémája is.⁷⁵ E problémák valóban megnehezítik az adatok

⁶⁹ A kötetek bibliográfiai adatait lásd a FNESz.⁴ irodalomjegyzékében: ComAbTorn., ComArv. stb. alatt.

⁷⁰ A sorozat fogadtatásához lásd KISS L. 1974 és 1983a, KÁZMÉR 1977 és 1979, HAJDÚ 1979c.

⁷¹ A kiadásokról 1999-ig teljes körű tájékoztatást nyújt KOSÁRY DOMOKOS bibliográfiája (2000: 294-5).

⁷² Az utolsó kötet bibliográfiai adatait lásd MoTörtHnt. Csongrád alatt; e kötetben az előző részekre vonatkozó információk is megtalálhatók.

⁷³ Bibliográfiai adataikat lásd KOSÁRY 2000: 296-7.

⁷⁴ PESTY tevékenységéről lásd SZABÓ T. A. 1944, valamint legutóbb BENKŐ 1997c.

⁷⁵ Ezekről lásd például VÉGH J. 1972: 95-8, VMFN. 11-2.

felhasználását, mégis inkább GYÖRFFY GYÖRGY véleményével érthetünk egyet, aki szerint PESTY gyűjteménye „hiányai ellenére is alapvető történeti és nyelvészeti forrásanyag” (1970: 198).

Az 1970-es években több szövegközlés is megjelent PESTY anyagából,⁷⁶ ami nemcsak a fent említett nehézségek tisztázásához ad segítséget, hanem lehetőséget teremt arra is, hogy a gyűjtemény számos helytörténeti, néprajzi stb. adalékát a megfelelő tudományterületek szakemberei könnyebben használhassák fel. A helynévtár egyes részeinek közreadása különféle elvek szerint történt. A legszerencsésebb megoldást azok a kiadványok választották, amelyek megtartották az eredeti közigazgatási határokat. A régi vármegyei beosztást követve jelent meg (időrendben) Fejér, Külső-Szolnok, Hont, Pest-Pilis-Solt, Borsod, Bereg, Bihar, Ung, Ugocsa, Veszprém és Szatmár megye, valamint a Jászkunság anyaga. Vannak azonban olyan kiadványok is, amelyekben a mai területi viszonyokat vették alapul (Komárom és Békés megye), sőt járások (a Nagykállói és a Gödöllői járás egy része), kisebb tájak (Észak-Bácska, a Galga völgye, a Káli-medence) és városok (Budapest, Sárospatak, Sátoraljaújhely) anyagát önállóan is közzétették.

Több kiadvány szövegéhez mutató, térképszelvény és jegyzetapparátus is kapcsolódik. A forrásanyag megjelentetésében MIZSER LAJOS és BOGNÁR ANDRÁS szerzett a legtöbb érdemet őt, illetve négy kötet kiadásával. Az eredmények ellenére még ma is nagyon távol állunk attól, hogy az egész gyűjteményt nyomtatott formában is kézbe vehessék a szakemberek és az érdeklődők.

Fontos és nagy mennyiségű történeti helynévanyagot tartalmaznak régi térképeink is. Nyelvjárás-történeti és általános nyelvtörténeti hasznosításukról TÖRÖK GÁBOR (1967) és MOLNÁR JÓZSEF (1978) szólt, NYÍRKOS ISTVÁN pedig a névtani felhasználásukat mérlegelte (1970). Régi országtérképeinket mint a névtörténet forrásait KISS LAJOS tanulmányban mutatta be (1982b).⁷⁷ REUTER CAMILLO a 19. század végéről való híres Gönczy-Kogutowicz-féle atlasz névtani hasznosítására hívta fel a figyelmet (1985d). Topográfiai térképeink történeti forrásértékére MIKESY GÁBOR mutatott be példákat (1997).

A főleg regionális jellegű kéziratos térképek névtani fontosságára leginkább a nagyszámú ilyen adatot feldolgozó Baranya megyei földrajzinév-tár irányította rá a szakemberek figyelmét. A térképi források itteni használatáról TIMÁR GYÖRGY számolt be (1981).⁷⁸ A kéziratos térképek közül a 18. századtól kezdődő katonai felmérések anyagát, valamint a 19. századi kataszteri és más gazdasági térképek feldolgozásának lehetőségeit REUTER CAMILLO mutatta be (1983b). A kéziratos térképek névtani hasznosításának általános kérdéseit SEBESTYÉN ÁRPÁD tekintette át, kiemelve, hogy e források nyelvemléknek minősülnek, így nyelvi anyagukat természetesen az ennek megfelelő hűséggel kell kezelnünk, még akkor is, ha jól tudjuk: a térképek névírása nem mindig volt tekintettel a pontos helyi névhasználatra (1984-85 és 1986: 49-54).

⁷⁶ Az 1996-ig megjelent kiadványok bibliográfiai adatait lásd KOSÁRY 2000: 295-6, a későbbiekét pedig MIZSER 1999a, 2000a és 2001a, valamint KOVÁTS D. 1998 és NY. NAGY 2000 alatt.

⁷⁷ Ehhez lásd még az ASZALAY JÓZSEF térképéről írott dolgozatát is (KISS L. 1987d).

⁷⁸ Ehhez lásd még az egyéb levéltári források hasznosításának lehetőségeire Baranyában: SZITA L. 1981.

Az 1958 után nyomtatásban is hozzáférhetővé tett térképkiadványoknak az alábbiakban még csak az áttekintő felsorolására sem vállalkozhatom.⁷⁹ Csupán néhány olyan kiadványról szólok, amelyek ezek közül a névkutatók figyelmét is fölkellették.

A nehezen hozzáférhető 16-18. századi térképek kiadása nagyban segíti korszakra vonatkozó névtani forráshiány megszüntetését. Az első magyarországi térképnek, Lázár deák munkájának az 1510-es évekből való névanyagát önállóan is kiadta HAJDÚ MIHÁLY és MOLNÁR JÓZSEF (1978). Vizsgált időszakunkban indult útjára a *Cartographia Hungarica* sorozata, tíz darab 16-17. századi országtérkép fakszimile kiadásával. MIKOVINY SÁMUEL 18. századi térképeit pedig Magyarországon és Szlovákiában is kiadták.⁸⁰ II. József korának katonai térképei közül is megjelent több területnek, általában egy-egy vármegyének a térképanyaga. LIPSZKY JÁNOS híres *Mappá*-jának és *Repertorium*-ának, e névtani szempontból is rendkívül fontos térképi forrásnak az Erdélyt és a Részeket ábrázoló térképlapjait 1987-ben névmutatóval kiegészítve újra kiadták (LIPSZKY: Erdély). Több megye és város is jelentetett meg régi kéziratos térképeiből önálló kiadványt. Mint már a helynévgyűjtésről írott részben említettem, a 19-20. századból való kataszteri térképek anyagát a megyei, járási helynévgyűjtemények általában tartalmazzák.

A helynévtörténeti források között szólni kell a vármegyék, nagyobb tájegységek és az egyes települések történetét feldolgozó munkákról, monográfiákról is, mivel ezek olykor meglepően gazdag történeti helynévanyagot is tartalmaznak. Ezeknek azonban itt még a vázlatos bemutatására sincs lehetőség.

2. Helynév-etimológia

2.1. Az 1960-as-70-es évek eredményei

Az e könyvben vizsgált időszak első két évtizedéből való helynév-etimológiai irodalom áttekintése talán fölöslegesnek is tűnhet, hiszen 1978-ban megjelent KISS LAJOS nagyszabású műve, a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, amely az első ilyen jellegű munkaként az addig született eredmények legteljesebb összefoglalását adja. Felfoghatnánk tehát úgy is az előzmények bemutatását, hogy a FNESz.-t értékelve szükségképpen egyben az ezen a területen folyó addigi munkálatokról is szólnunk. Ez az ábrázolás azonban hamis képet adna. Egyrészt elfedné azt a kiemelkedő szellemi teljesítményt, amelyet szótárának megalkotásával KISS LAJOS hozzátett a helynév-etimológiai eredményekhez, másrészt nem érzékeltetné az etimológiai munkálatoknak azt a tematikus sokszínűségét és értékbeli változatosságát, amely a megelőző két évtizedet - és persze azt a megelőző időszakot, amely azonban kívül esik e dolgozat vizsgálati keretein - jellemezte, s amelyre a FNESz. szerzője maga is támaszkodhatott. E sokféleség megmutatja, hogy milyen erős szerkesztői kézre volt szükség a FNESz. megírásához, s azt is, hogy az eredmények mellett milyen területeken voltak jelentősebb hiányosságok a magyar helynév-etimológiai vizsgálatok terén.

Az etimológiai irodalom áttekintése igen nehéz feladat. Legelőször is azért, mert nem könnyű eldönteni, hogy milyen jellegű munkákat sorolhatunk e körbe. Vannak persze olyan dolgozatok, amelyeknek nyilvánvaló célja egy-egy név vagy névcsalád eredetének, történetének a tisztázása. Ezek is sokfélék azonban: ha csak az egyik lehetséges (formai) szempontot, a terjedelmet vesszük ezúttal tekintetbe, akkor azt látjuk, hogy fél oldalnyi hely is elég lehet

⁷⁹ Ezekről részletesen tájékoztat KOSÁRY DOMOKOS bibliográfiai összefoglalása (2002: 300-7).

⁸⁰ A fenti munkákról és filológiai adataikról lásd KÁZMÉR MIKLÓS ismertetését (1978b).

egy-egy etimológia tisztázására, de gyakran 20-30 lap sem elegendő minden részlet felfejtésére. Ez azt jelenti, hogy az elsőre egységesnek tűnő helynév-etimológiai tudományterületet a műfaji sokféleség jellemzi. Ezek mellett még olyan írások is ide sorolhatók, amelyek más témában, más céllal született művekben találhatók ugyan, de gyakran az önálló cikkeknel is terjedelmesebb, kidolgozottabb névfejtéseket adnak.

Itt természetesen nem törekedhettem arra, hogy bibliográfiai részletezettséggel tekintsem át a magyar helynév-etimológiai irodalmat: ez egy névtani bibliográfia feladata lehetne valójában. De nem célszerű olyan mélységekbe sem hatolni, hogy a helynévfejtésben követett elvekről, módszerekről, eljárásmodokról túlzottan részletes elemzést adjak, mivel ez tanulmány jellegű feldolgozását igényelné a kérdésnek, ami e munka kereteit más oldalról feszítené szét.⁸¹ Ezért a továbbiakban néhány szempontot kívánok csupán felvillantani - ezek között külsődlegesnek tűnők is előfordulhatnak -, amelyek alapján a korszak névfejtő irodalmát áttekinthetjük.

Az ide sorolható közlemények számát - a fentiekből következően - nem könnyű meghatározni. Ha csak a folyóiratokban, sorozatokban megjelent, elsődlegesen névfejtő céllal írott dolgozatokat vesszük is figyelembe, megállapíthatjuk, hogy ezek száma a 60-as-70-es években meghaladja a százat. Az írások egy-egy név eredetének elemzése kapcsán többnyire figyelembe veszik a nyelvterület más részein található hasonló megnevezéseket is, sőt a vizsgálatok nem ritkán a névcsalád más származékaira is kitérnek. Ez azt jelenti, hogy ezekből a dolgozatokból több száz hely névének az eredetéről kapunk felvilágosítást, mégpedig általában olyan nevekéről, amelyek nem könnyen fejthetők meg.

A legtöbb etimológiai írás - az összes munka legalább kétharmad része - a vizsgált időszakban a Magyar Nyelv hasábjain jelent meg, a folyóiratot szerkesztő PAIS DEZSŐ és BENKŐ LORÁND érdeklődésétől és tudományszervezői szándékától bizonyára nem függetlenül. Rendszeresen közölt helynév-etimológiai tárgyú munkákat a Magyar Nyelvőr is, amelynek a felelős szerkesztője ez idő tájt a névélettani kutatások atyjának tekintett LÖRINCZE LAJOS volt. A publikációk időbeli eloszlása magán viseli a névtannak, különösen pedig a helynévkutatásnak az 1950-es évekbeli pangását. Az 1960-as évek közepéig legfeljebb két-három írás jelent meg évente e témakörben, 1965 és 1975 között azonban évi 6-8, sőt néha ennél is több etimológiai közlemény látott napvilágot.

A legszorgalmasabb névfejtő az írásművek számát tekintve akkoriban REUTER CAMILLO volt, aki mintegy két tucat helynév-etimológiai dolgozatot publikált. Összesen körülbelül negyven szerzőt sorolhatnánk fel még mellette, közülük a legtöbb írást PAIS DEZSŐ, MIKESY SÁNDOR, KÁLMÁN BÉLA, SZABÓ T. ATTILA, MEZŐ ANDRÁS és VAS JÓZSEF tette közzé. A név szerint említett hét névkutató írta az összes helynév-etimológia felét. E számok azt jelzik, hogy a történeti helynévkutatás, a névfejtés a 60-as-70-es években a nyelvész szakemberek meglehetősen tág köre által művelt fontos tudományterület volt.

Az itt felsoroltak mellett külön meg kell említeni MELICH JÁNOS nevét, aki hajlott kora ellenére igen aktívan művelte az etimológiát, s dolgozatait önálló kötetben bocsátotta közre (1963a). Mivel e névfejtések elsősorban a magyar-szláv nyelvi érintkezések körébe vágnak, jelentőségüket a következő fejezetben méltatom. Itt csak azt jegyzem meg, hogy közöttük három magyar eredetű név magyarázatát is megtaláljuk: az egyik a többfelé előforduló *Soml(y)ó*, amely általában hegyeket jelöl, és MELICH szerint a *somlik* feltehetően 'csúszik, omlik' jelentésű ige igenévi alakjából való, a másik kettő (*Kalocsa*, *Szeben*) pedig személynévi eredetű helyneveink számát gyarapítja.

⁸¹ Ilyen elemző dolgozatra egyébiránt nagy szükség lenne, mert ugyan egyes, főleg részletező névfejtések nagyszerűen szemléltetnek bizonyos módszerbeli alapelveket, de a helynévfejtés metodikájáról tanulmány eddig - tudomásom szerint - nem készült.

Mint már szó volt róla, a helynév-etimológiai dolgozatok többféle „műfajt” képviselnek a részletezettséget, kidolgozottságot illetően is. Számban - úgy tűnik - a rövidebb, legfeljebb egy-két oldal terjedelmű névfejtések vannak többségben. E műfaj egyik mesterének KÁLMÁN BÉLÁT tarthatjuk, ami nem lehet véletlen, hiszen *A nevek világa* megírása leginkább ezt a közelítésmódot igényelte. Néhány ilyen dolgozata: *Egyek, Furta, Váncsod* (1965), *Bicske, Előszállás* (1973b), *Kabosd, Lomb, Sismánd* (1974b). PAIS DEZSŐ szívesen fűzött rövid etimológiai javaslatokat korábban esetleg másként értékelt nyelvtörténeti adatokhoz: *Ozolser és Funoldi* (1968a),⁸² *Zuchogo* (1968b).⁸³ Kedvelte a rövid, lényegre törő névetimológiát SZABÓ T. ATTILA (*Pindus*: 1958b), MIKESY SÁNDOR (*Súr és Dáka*: 1970) és REUTER CAMILLO is, utóbbi főleg a határnevek körében (*Hendek*: 1967, *Nyakvágó*: 1971a).

A részletezően kifejtett, általános vonatkozásokat is említő s így önmagán túlmutató, módszertani tekintetben új megközelítéseket nyújtó helynév-etimológia iskolapéldája BENKŐ LORÁNDnak a *Csepel* név eredetéről írott tanulmánya (1966).⁸⁴ Módszeresen bemutatja, hogy az Anonymus Gesta Hungarorumának alapján álló hagyományos néveredeztetés módszertani tekintetben több ponton is hibás. A teljes etimológiai kör bevonása, a közszoói párhuzamoknak mint lehetséges névalapnak az elemzése, valamint a névrendszertani összefüggések új eredetmagyarázatot tesznek lehetővé. Így kerül a névadó - törökségi eredetű névvel felruházott - lovászmester legendateremtő alakjának a helyébe egy prózaibb megoldás: régi *csepel(y)* ~ *cseplye* ‘egyfajta erdő, bokros hely’ jelentésű szavunk. BENKŐ e névfejtésében is képviseli azt a - később más összefüggésben kifejtett - módszertani elvet, amely szerint előnyben részesítendőek azok az etimológiák, „ahol a magyar közszoói vagy tulajdonnévi elemek idegen nyelvből való megfejtéseivel magyar [...] jellegű magyarázatok állíthatók szembe” (1977: 54). BENKŐ az Anonymus magyarázta neveknek az 1990-es években több hasonló jellegű etimológiai tanulmányt is szentelt, ezekre a továbbiakban térek ki.

PAIS DEZSŐ két személynévből alakult helynév, a *Divék* (1963a) és a *Tátika* (1964b) eredetét taglalva mintát adott a két névfajta együttes tárgyalási módjára, s a változási folyamatok pontos végigkövetésével egyben arra is, hogy az etimológia és a névtörténet a korszerű történeti névelemzésnek két egymástól elválaszthatatlan területe. Ezt a felfogást - amely az etimológiai kutatásokat általában is jellemezte - BENKŐ LORÁND közvetlenül is megfogalmazta: „az etimológiai kutatás feladatkörébe sorolom mindazon mozzanatok komplex földterítését, amelyek a szavak kialakulását, életmenetét valamilyen módon lényegbevágóan befolyásolhatják” (1975: 15).

PAIS DEZSŐ majd minden névfejtéséből sugárzik egyfajta személyes átéltség, amely különösen akkor teljesedett ki, amikor etimologizáló kedve a szülőföld közelebbi tájaira kalandozott el. A *Zala megye földrajzi nevei* kötetének megjelenése kapcsán PAIS két tanulmányban bizonyította, hogy a mai helynevek is alkalmasak a középkori adatok névrajzának pontosítására, végső soron pedig a középkori népességi, történeti viszonyoknak más forrásokat kiegészítő rekonstruálására. Zalaegerszeg díszpolgári oklevelének átvételére „diplomamunkát” készített a város határába beleolvadt *Ola* középkori falu nevének eredetéről (PAIS 1964a). Mivel a puszta személynévből alakult helynevet végső soron olyan török eredetű személynévre vezet vissza, amelyet a lótarás fogalomkörébe tartozónak mond, az etimológia alátámasztására a törökségi kapcsolatokra utaló, illetve a lovászattal összefüggő neveket mutat be a környék történeti és jelenkori névanyagából. Későbbi dolgozatában (PAIS

⁸² Ehhez lásd REUTER 1968b.

⁸³ Ehhez lásd MEZŐ 1971a.

⁸⁴ A *Csepel-sziget* többi, mintegy tucatnyi különböző névváltozatát - *Nagy-sziget, Király-sziget* stb. - PURUCZKI BÉLA mutatta be (1969).

1966) ehhez újabb adalékokat közölt, és bemutatta Egerszeg *Csilla* nevű határrészének valószínűsíthető törökségi összefüggéseit is, valamint az *Ötevény* nevek révén régi pannóniai közlekedési út nyomvonalát kísérelte meg rekonstruálni. PAIS részletezőbb névfejtései között megemlítené még a tihanyi alapítólevél *huluoodi* szórványáról írott magyarázata is (1970).

A fentiekén kívül másoktól is idézhetők olyan bővebben kifejtett etimológiák, amelyek önmagukon túlmutató, általános elvi, módszertani tanulságokkal is járnak. PESTI JÁNOS a *Mocsolád* névnek igen alapos elemzését adta hang- és alaktörténeti, valamint jelentéstani szempontból, gondosan ügyelve a településtörténeti vonatkozásokra is (1970b). KRISTÓ GYULA a *Szentkirály* nevek mögött álló névadó személyét igyekezett kideríteni (1978), egy másik írásában pedig az *üzbég* és a *tolvaj* szavak helynevekben való előfordulásait vizsgálta meg (1975). KOROMPAY KLÁRA önálló tanulmányokat szentelt a személy- és helynévként egyaránt előforduló *Olivant* (1971) és *Elefánt* (1972) neveknek, majd később a kérdéskört - gazdag nyelvi- és művelődéstörténeti összefüggésrendszerbe helyezve - terjedelmesebb munkában is feldolgozta (1978). REUTER CAMILLO a *Tarlós* és *Szőlős* helynevek személynévi vagy közsői származtatásának lehetőségeit mérlegelte (1978).

Az eddig említett munkák jó része településnevek magyarázatára vállalkozott. Ezek között bizonyos névtípusok megkülönböztetett figyelemben részesültek: az úgynevezett vallási nevekről például több - néha egymással vitázó - névfejtés készült. A fenti *Szentkirály* mellett előkerült *Nyíregyháza* neve (MEZŐ 1966),⁸⁵ továbbá *Félegyháza*, *Derekegyház* (MEZŐ 1978 és KÓNYI 1979, illetve MEZŐ 1981b), valamint *Ágasegyháza* (MEZŐ 1980a) és *Szentendre* (VAS J. 1970) neve is. E körben említhető még két olyan dolgozat, amely éppen azt bizonyította, hogy az elemzett nevek nem patrocíniumi eredetűek: *Ányás* (REUTER 1970b) és *Máriapócs* (MEZŐ 1971b).⁸⁶

Budapest nevének vizsgálatát a város centenáriuma is motiválta, ám a tanulmányokban nem a két összetevő név eredete állt a figyelem előterében, hanem az együttes használatuk kezdete, amely jóval megelőzte az 1872-ben történt hivatalos közigazgatási egyesítést. E kérdéshez többen is hozzászóltak (PURUCZKI 1967, 1972a, KUNSZERY 1971, ÉDER 1972). GÁLDI LÁSZLÓ pedig Pest 15. századi francia *Paele* nevét ismertette meg a szakemberekkel (1960). Érdekes kultúrtörténeti vonatkozásai vannak az újvilágban létrejött *Amerikai Egyesült Államok* magyar névváltozatainak, amelyek alakulását ORSZÁGH LÁSZLÓ követte végig (1974).

Nem településeket jelölő névfajtákról jóval kevesebb írás jelent meg ezekben az években. Több hegynév eredetét fejtették meg: a *Naszály*-ét KISS LAJOS (1977), a *Somlyó* etimológiájához SZÁSZ LŐRINC szólt hozzá (1971), POSGAY ILDIKÓ pedig a *Dobogó-kő* és az *Írott-kő* neveket elemezte (1974, 1973).⁸⁷ Tájnevek is szerepelnek a megfejtett nevek között: PAIS DEZSŐ az Árpád-kori szlavóniai *Vízköz*-ről írt (1972a, 1972b), KISS LAJOS pedig az *Apoká*-ról igazolta, hogy csupán állítólagos tájnév (1979b). Terítékre került több határnév is: *Csipkés* és *Gyűrűs* (INCZEFI 1966b), a *Láró* erdő neve (MIKESY 1967a), *Villongó* (É. KISS S. 1968a), *Cserke* (REUTER 1973b), sőt olyanok is, amelyekből városrész lett, mint például a debreceni *Sestakert* (GRÉTSY 1966, É. KISS S. 1969). De megemlíthetjük a *Tirimpó* csárdanevet (MIKESY 1960a) vagy a római úthálózat maradványainak neveként sokfelé szereplő *Ötevény*-eket (TÓTH E. 1977). Még az olyan nem valós helyet jelölő névről is jelent

⁸⁵ Valamivel később: MEZŐ 1981c, valamint az *-egyház(a)* utótagot új megvilágításba helyezve: KRISTÓ 1981b.

⁸⁶ Az itt bemutatott névfejtések jelzik, hogy MEZŐ ANDRÁS már ez idő tájt is különösen érdeklődött a vallási nevek iránt, ez a vonzódás az 1990-es években érett monográfiává.

⁸⁷ Az utóbbihoz lásd még REUTER 1974.

meg névfejtés, mint a *Bergengócia* ‘távoli hely’ (KUNSZERY 1966) vagy Göcsej tréfás *Girgácia* megnevezése (DÖMÖTÖR S. 1960). Érdekes, hogy víznév alig szerepelt a névfejtésekben: csupán a *Kraszna*, *Ejeg* névpár nem túl meggyőző interpretációja említhető meg (BALOGH LÁSZLÓ 1972b). Egyes nevek körül vita is kibontakozott: a fenti hivatkozásokban a két vagy több bibliográfiai tétel többnyire ilyen véleménykülönbségekre utal. Különösen élénk eszmecsere zajlott a *Biberés* határnév és a vele kapcsolatba hozott *biber(e)* ‘paprika’ közszó és a hazai paprikatermesztési kultúra körül (ehhez lásd INCZEFI 1963, 1969b, LŐRINCZE 1968, PÉTER L. 1972, REUTER 1973a, 1975b).

A névfejtő irodalomban egy-egy különleges névkeletkezési vagy -változási forma is előtérbe hozhatott bizonyos neveket. SZABÓ T. ATTILA vonzódott főleg az ilyen típusú általánosítási lehetőségeket is kínáló etimológiákhoz. Az *Acintos* és *Cintos* kapcsán a névelőnek felfogott szőeleji *a* hang elvonását mutatta be (1963), az *Ökörítő* azt szemlélteti, hogyan változik meg a név etimológiai szerkezete a közszói összetevő elavulásával (1962a), a *Cinegető* pedig arra példa, hogy a hangtani változás hogyan indíthatja el a népetimológias újraértelmezést (1973). Ragos forma rögzült az *Ájba*, *Baraba* névben (REUTER 1965b), a szótó végéről elvonták a toldalékok előtt kieső *l* hangot az *Aliga*, *Somosma* nevekben (KÁLMÁN 1976). Tautologikus, kettős névforma a *Dombócser* (REUTER 1965a), tévesztésnek köszönheti a nevét a budai *Csillebérc* (POGÁNY 1970) és *Írófalva* újabb *Buglóc* neve (REUTER 1971c). Latin eredetű szóra vezeti vissza, és gazdálkodástörténeti emlékeknek tartja a sokfelé előforduló *Bánom* neveket SZABÓ DÉNES (1970). A klasszicizáló névdivat hatására született Ibrányban a *Tuskolány* (MIKESY 1964), a Nyárádmentén pedig a *Pindus* (SZABÓ T. A. 1958a). A *Véménd* a helynevek között valóságos állatorvosi lónak számít, mivel több különleges változás is lezajlott a fejlődésében (REUTER 1966).

A fent bemutatott két évtized helynévetimológia-termésében az önállóan publikált névfejtések mellett két olyan munkáról is szólni kell, amely nagyobb számban tartalmaz etimológiákat. Ezek valójában regionális történeti-etimológiai helységnévszótáraknak tekinthetők, s mint ilyenek bizonyos értelemben előfutárai KISS LAJOS földrajzi névi etimológiai szótárának. Veszprém megye kötetében a nyelvészeti-névtani szempont még csak igen kis teret kapott, a szabolcs-szatmári szótár azonban már a FNESz. valódi előzményének tekinthető.

Az 1964-ben megjelent *Veszprém megye helytörténeti lexikoná*-nak első kötete (VeHtLex. 1) a történelmi Veszprém megye mai és elpusztult településeinek történetét mutatja be. Az egyes helységeknel névtörténeti, etimológiai rész is található, amely szócikkszerűen épül fel. A szócikkek élén az első fontosabb előfordulások állnak megfelelő filológiai apparátussal, utána pedig a MIKESY SÁNDORTól való névfejtés következik népszerű, a művelt közönségnek szóló megfogalmazásban. Etimológia csak a mai települések nevére készült ugyan, de így is csaknem kétszáz névfejtés található a munkában.

MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER könyve, a *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára* 1972-ben jelent meg. A névtár - bevezetőjének túl szerény megfogalmazása szerint - „elsősorban oktatási célokat szolgál” (MEZŐ-NÉMETH 1972: 3), megfelel azonban a legszigorúbb szakmai igényeknek is. Szerkezetét tekintve a munka leginkább GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzára emlékeztet, de attól eltérően a megye mai területén az Árpád-kortól napjainkig felbukkant településeket foglalja magában. A szócikkszerűen elrendezett névtár GYÖRFFY elveinek megfelelően közli az adott település történeti adatait és az Árpád-kori történeti vonatkozásokat. Ez a rész a történész NÉMETH PÉTER munkája. A név-etimológiák, amelyek MEZŐ ANDRÁStól valók, igen gondosan, a terjedelmi-formai korlátok ellenére meglehetősen részletezően, a különféle származtatási lehetőségeket is megfelelően mérlegelve készültek. A szerző külön figyelmet fordított a 19-20. század fordulóján történt helységnévrendezés névváltoztatásaira.

2.2. Kiss Lajos és a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*

A magyar helynévkutatás egyik legnagyobb teljesítménye a KISS LAJOS által írott *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (FNESz.), amely 1978-ban látott napvilágot. A kötet megjelenését megelőzően KISS LAJOS alig publikált helynévfertéseket, pedig már 1970-ben bemutatta a szótár tervezetét a Magyar Nyelvőr hasábjain, néhány szócikkmintát is mellékelve (1970b), majd rövidesen terjedelmesebb mutatványt is közölt a készülő munka anyagából (1973). A kötetet ismertető KÁLMÁN BÉLA, aki maga is sokoldalú nyelvész, széles látókörű névkutató volt, nem ok nélkül állapíthatta meg, hogy „mostanában keresve sem találhattunk volna jobb szakembert erre a roppant nehéz feladatra, mint Kiss Lajost, aki szlavisztikai, indoeurópeisztikai és magyar nyelvtörténeti tájékozottságát már eddigi műveiben és a TESz. I-II. kötetének szerkesztésében bebizonyította” (1979a: 298).

A szótár 6.850 névcikkben tartalmazza az ennél jóval nagyobb számú helynévanyagot: az azonos helyet jelölő különféle nevek (nyelvi, történeti stb. változatok) ugyanis közös címszó alá kerültek. Önálló szócikkben szerepel az ország valamennyi közigazgatásilag önálló települése (csaknem 3200 név), de nem önálló települések, településrészek, folyók, tavak, hegyek, tájak, sőt kisebb határrészek, utcák nevei is bekerültek a szótárba. A Magyarországon kívüli fontosabb helyek nevei is szerepelnek, a szomszédos országokból több, a távoliakból kevesebb. A szótár elkészítésekor KISS LAJOS célkitűzése az volt, hogy könyve a különféle tudományágak szakembereinek munkaeszköze legyen elsősorban, de megértse, használhassa az is, aki csupán egy-egy helynév eredete iránt érdeklődik. A szótár szerkezetét e kettős törekvés határozza meg.

A névcikkekben a címszó után a lokalizálás áll, majd a névnek magyar adatként való első előfordulása következik évszámmal és lelőhellyel. A nevek jelentősebb változása esetén a módosult formák első adatai is fel vannak tüntetve. A szócikk központi része a tömören megfogalmazott névszármaztatás, amely rövideje ellenére is kellően differenciált: gyakran több megoldási lehetőség is feltűnik benne, sőt olykor helyet kapnak - a megfelelő elhárító megjegyzések kíséretében - a szerző által kevésbé megbízhatónak vagy teljesen elhibázottnak tartott névfertési kísérletek is. A nem magyar nevek nagy részében KISS LAJOS feladata elsősorban a különböző magyarázatok mérlegelése volt, ami - a forrásjegyzékből is láthatóan - különösen széleskörű tájékozottságot követelt meg a szerzőtől. A magyar nevek megfertésében ezen túl igen gyakran javasol új, addig fel nem merült megoldásokat, számos, korábban egyáltalán nem magyarázott helynévről pedig neki magának kellett az etimológiát megírnia. A névcikkeket bőséges szakirodalmi jegyzék zárja le.

KISS LAJOS névfertő módszerét ragyogóan mutatja a *Hortobágy* etimológiájáról írott korábbi tanulmánya (1974a). Ebben a név által jelölt objektumoknak és ezek egymáshoz való viszonyának bemutatása után értékeli a legkorábbi okleveles előfordulások adatait. Ezt követően áttekinti az addig született névfertési kísérleteket, kiemelve erőnyeiket, de igen szigorúan bemutatva gyengéiket is. Bevonja a vizsgálatokba a Debrecen melletti pusztá nevével alakilag megegyező erdélyi folyó nevét is, sőt még más, gyanúba hozott neveket is. Az elvégzett hatalmas munka ellenére megnyugtató, lezárt megoldást a *Hortobágy* kérdésében KISS LAJOS végül nem tud kimondani. Ezzel azonban azt a fontos alapelvet is hangsúlyozni kívánja, hogy „a földrajzi nevek eredetének vizsgálata, mint a valóság egyre tökéletesebb megismerésére irányuló tudományos tevékenység általában, soha le nem zárulhat, be nem fejeződhet” (i. m. 166). E néhány lap terjedelmű tanulmányt azért érdemes a fenti részletezettséggel bemutatni, mert jól szemlélteti, hogy a FNESz. legtöbb szócikke, névfertése mögött milyen hatalmas munka áll.

A helynév-etimológia területe, amelyet a legtöbb szakember - nem minden ok nélkül - a magyar névkutatás legerősebb ágának tart, a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*-nak megjelenésével új helyzetbe került. KISS LAJOS műve a korábbinál nagyobb tudományos, sőt mondhatjuk: társadalmi nyilvánosságot teremtett az onomasztika számára, mivel a tudományterület alapvető ismereteit kézikönyvben tette hozzáférhetővé a nyelvész szakembereknél jóval szélesebb körök számára is. A FNESz. sikerkönyvvé vált: az 1978. évi első kiadást követte a változatlan tartalmú második és harmadik, 1980-ban és 1983-ban. De új helyzetet teremtett a FNESz. szűkebb szakmai téren is. E szótárra is igaznak bizonyult a nagy szintéziseknek az a jellemző vonása, amelyet BENKŐ LORÁND a TESz.-szel kapcsolatban állapított meg, hogy nem „a lezáró, hanem az ösztönző ereje dominál” (1984b: 131). A szótár megjelenése valóban jelentősen megnövelte a kutatók névfejtő kedvét, mégpedig oly mértékben, hogy e tevékenység mennyiségi mutatóinak áttekintésére nem is vállalkozhatom olyan módon, ahogyan azt az 1960-as-70-es évekkel kapcsolatban tettem.

A könyv sikere talán leginkább magának az alkotójának, KISS LAJOSnak a munkakedvét fokozta, aki arról nyilatkozott, hogy „A kedvező fogadtatás arra ösztönzött, hogy munkámat kibővítssem, s ahol szükséges, kiigazítsam” (FNESz.⁴ 5). Az első kiadást követő években KISS LAJOS névfejtő munkák egész sorát tette közzé a kibővített változat kéziratának lezárásáig, 1984 márciusáig (vö. FNESz.⁴ 9).⁸⁸

A munka eredményeként a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* negyedik, bővített és javított kiadása 1988-ban látott napvilágot. A negyedik kiadás értékelésében egyetérthetünk MEZŐ ANDRÁS véleményével, aki szerint „Az átdolgozás mértékét, az anyag kibővítését, a történeti adatfeltárás mélységét és a szakirodalom kiterjesztését tekintve azt kell mondanunk, hogy a FNESz.⁴ - bármennyire kimagasló jelentőségűnek és értékűnek ítéljük is előzményét, az első kiadást - szuverén mű.” (1993a: 3). A két kötetre duzzadt szótár mindkét részének terjedelme külön-külön is jóval meghaladja az elsőét. Ezt világosan mutatja a névcikkek számának növekedése is: 6.850-ről 13.340-re (FNESz.⁴ 5). A bővítés elsősorban a Kárpát-medence területének névanyagát érintette, főképpen pedig a határon túli magyar helyneveket. Mivel egy-egy névcikkben gyakran több névváltozat is megvilágítást kap, a közölt etimológiák száma is tetemesen megnőtt.⁸⁹ A helynevek eredetét magyarázó szótárakat áttekintő nemzetközi szemléjében a FNESz.-ről KISS LAJOS szerényen azt állapította meg, hogy „munkám első három kiadása a heterogén tartalmú, univerzális helynévmagyarázó kis-szótárok, negyedik kiadása pedig az ilyen természetű kéziszótárok közé tartozik” (1991i: 298). Helytállónak bizonyult a szerzőnek az a jóslata is, hogy a FNESz. negyedik kiadása „névanyagának gazdagsága tekintetében világviszonylatban is ki fogja bírni az összehasonlítást” (KISS L. 1985a: 366). Ehhez csak azt tehetjük hozzá: mindez nemcsak a névanyag mennyiségére érvényes megállapítás.

A továbbiakban KISS LAJOSnak - aki a FNESz. megjelenését követő évtizedekben a szótárra való tekintet nélkül is kiemelkedően legtermékenyebb helynév-etimológusunk volt - a névfejtő tevékenységét tekintem át. Szólok azokról a munkáiról is, amelyeknek az eredményei beépültek ugyan a FNESz. negyedik kiadásába, de kiemelésüket mégis indokoltta teszi, hogy

⁸⁸ Más forrásból úgy tűnik, a kézirat véglegesítésére csak 1986-ban került sor (vö. KISS L. 1996c: 228).

⁸⁹ A bővítés további részleteiről lásd még KISS L. 1985a: 366 és MEZŐ 1993a: 1-5.

e másutt publikált változatok a dolog természetéből adódóan jóval részletesebb névfejtéseket tartalmaznak.⁹⁰

KISS LAJOS az általa készített helynév-etimológiákat többnyire nem egyenként, hanem általában csokorba kötve nyújtotta át a tudományos közönségnek. Leggyakrabban a nevek jelöltjeinek területi összetartozása alapján fűzte egybe névfejtéseit, ezen belül is főképpen a határon túli magyar nyelvterület névanyagával foglalkozott. A FNESz. megjelenését követő első publikált névfejtő dolgozatában székelyföldi víz- és helységneveket magyarázott (1979c). A Szilágyságból egy tucatnyi helységnevet (1981b) és néhány hegynevet (1981a) fejtett meg. Kevésbé részletező etimológiákat adott a Keleti-Kárpátokon túli magyarság településneveiről: Moldovából nyolcvan, Besszarábiából négy, Bukovinából pedig nyolc névfejtést közölve és a szócikkeket településtörténeti és névrendszertani ismeretekkel is kiegészítve (1987c). A tágabban értelmezett Kárpátaljáról Huszt (1991h) és Ungvár környékéről (1992d) dolgozott fel helységneveket, egy másik közleményben pedig a beregi Hát vidékén fekvő, telepítő kenézükről elnevezett falvak neveinek eredetét mutatta be (1992f). Két dunántúli megyéből, Vasból (1996d) és Fejérből (1996e) többnyire elenyészett középkori falvak határnévvé vált megnevezéseit fejtette meg, összesen mintegy harmincat.

KISS LAJOS több névfejtését a középkori eredet kapcsán foglalta egy-egy dolgozatba (1986c, 1990b, 1991c, továbbá 1987b és 1991e). Ezek között egyedi névelőfordulások (*Bizere, Eng, Gyalmár*)⁹¹ éppúgy vannak, mint olyan nevek (*Petlend*), amelyeket a régiségben egész sor hely viselt. Egyes középkori eredetű neveket önálló közleményben fejtett meg: *Zsámbék, Zsámbok* (1985c), *Makszond, Zsarnószeg* (1990c), *Szalóka* (1991f), új - nem minden részletében meggyőző - származtatást javasolt a *Torbágy* esetében (1986b). Különösen sok művelődéstörténeti adalékot tartalmaznak azok a névfejtései, amelyek a középkori életmód és szokások kitűnő ismeretét követelik meg az etimologizálótól: ilyen munkák a fenőkövel (1984a) és az oroszlánál (1989e) kapcsolatos földrajzi neveink keletkezését bemutató névmagyarázatai, de itt említhető meg a Janus Pannoniusnak nevet adó *Csezmice* településnév etimológiája is (1991a). Ezekre az írásokra különösen igaz az, amit MEZŐ ANDRÁS a FNESz. egészére vonatkoztatott: tele vannak „közérdekű művelődési ismeretanyaggal és polihisztorra emlékeztető tudással” (1993a: 3).

KISS LAJOS többször nyelvi hasonlóságok, összefüggések alapján gyűjtötte egy-egy közleménybe névfejtéseit: ehhez alapul szolgálhatott a nevek különleges lexikális szerkezete (1982a) vagy akár távoli etimológiai összetartozása (1989b). Aktuális események is adhattak indítékot egy-egy névfejtés elkészítéséhez. A település önálló községgé alakítása *Sátorhely* és *Szárliget* (1985b), az oroszországi rendszerváltozás *Szentpétervár* (1992e), a Jugoszlávia szétesését követő fegyveres harcok pedig *Okučani* és a környékén levő települések (1996f) nevét ismertették meg a közvéleménnyel. A modern nagyvárosi folklór terméke a *Dzsumbuj* (1980) és a kabarétréfből ismert *Csajág-Röcsöge* (1990a) is témát adott a FNESz. szerzőjének. KISS LAJOSnak akadnak olyan közleményei is, amelyekben egyszerűen csak a tudós elme örök kíváncsisága adja az okát a különben egymással össze nem függő névfejtések együttes közreadásának. Természetes ez abban az alkotói légkörben, amelyet maga a szerző így jellemez: „Évtizedek óta alig múlik el nap anélkül, hogy ne foglalkoznék földrajzi nevek eredetének kutatásával is. A roppant gazdag névanyag szüntelenül kínál érdekesebbnél

⁹⁰ Itt említendő meg, hogy az annotált bibliográfia részletezettségével KISS LAJOS maga tekintette át az 1996 előtt írt névfejtéseit (1996c: 228-30). Emellett a *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében* címen egybegyűjtött írásainak (KISS L. 1999a) terjedelmes helynévmutatója (i. m. 327-52) is jól használható a FNESz. kiegészítéseként.

⁹¹ Az utóbbihoz lásd még REUTER 1988a.

érdekesebb jelenségeket, amelyek felkeltik kíváncsiságomat, és utánajárásra, vizsgálódásra késztetnek.” (KISS L. 2001b: 294).

Víznév-etimológiák sorát tartalmazzák KISS LAJOSnak - a régi magyar névadás kapcsán más összefüggésben bemutatandó - írásai a Felvidék (1994a) és Erdély (1997c) vízneveiről, továbbá a középkori Heves megyéből való víz-, hegy- és völgynevekkel foglalkozó dolgozatai (1991c). A történelmi Magyarország legfontosabb hegyneveit feldolgozó tanulmányban a Börzsöny, a Bükk és a Heves-Borsodi-dombság hegyneveit külön részletezte KISS LAJOS (1997d), és magyarázta az *Osztrovszki-hegység* nevének kialakulását is (1986a). Azt, hogy KISS LAJOS továbbra is módszeresen foglalkozik a FNE Sz. anyagának folyamatos bővítésével, legszembetűnőbben az a közleménye mutatja, amelyben csaknem kétszáz, a FNE Sz. részletezettségét alig meghaladó szócikkben tárgyalt olyan helyneveket, amelyek GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának második és harmadik kötetében szerepelnek a betűrendben Doboka és Küküllő között levő vármegyék névanyagában (1996c).⁹²

KISS LAJOS összefoglalóan, tanulmányban nem fogalmazta meg ugyan névfejtési elveit és módszerét, ennek legfontosabb jegyei munkáiban mégis egyértelműen kitapinthatók. A történeti adatok tisztelete, valamint az ötlet- és asszociációgazdagság egyszerre jellemzi etimológiáit, amelyekben gyakran többféle lehetséges megoldást is ajánl. Széles történelmi, művelődéstörténeti és földrajzi ismeretei a nyelvészeti szakirodalom hazai és külföldi eredményeinek és eszközrendszerének magabiztos használatával társulnak. A nyelvi változásoknak a helynevekben megvalósuló sokfélesége pedig olykor a legrutinosabb névfejtőt is próbára teszi: *Bárszentmihályfalva* nevét magyarázva KISS LAJOS nyilvánvaló didaktikus szándékkal megadja azoknak a jelenségeknek a listáját, amelyekkel csupán ebben az egyetlen etimológiában meg kellett küzdenie a megbízható eredményért (1995c: 455). Névféjtéseinek legfontosabb módszertani alapelvét a földrajzi nevek nyelvi fejlődéséről szólva úgy fogalmazza meg, hogy „valamely etimológiának [...] az analógia a sarokpontja” (1995a: 22). Ez azt is jelenti, hogy KISS LAJOS az egyes nevek elemzésében elengedhetetlennek tartja a névrendszertani megközelítést, az elemek rendszerben való szemléletét. Rámutat ugyanakkor arra is, hogy bár a névfejtés során az adott név lexikális összetevőit, morfológiai, nyelvi szerkezetét többnyire sikerül megvilágítanunk, mégis gyakran előfordul, hogy a névadás konkrét okát nem tudjuk pontosan felderíteni (2000a: 6).

2.3. Az 1980-as-90-es évek termése

A helynév-etimológiai kutatások terén az 1990-es évek elejétől KISS LAJOS mellett kiemelkedő munkásságot folytat BENKŐ LORÁND, aki számtalan nagyszerű helynévfejtéssel gazdagította a magyar etimológiai irodalmat. BENKŐ érdeklődése különbözik KISS LAJOSétól: ő elsősorban azokkal a „véres torkú”, „sok sebből vérző” etimológiákkal foglalkozik, amelyeket többnyire a „régóta hurcolt nyelvészeti babonák” éltetnek. A hibák kijavítását, a tévedések megcáfolását nemcsak a névkutatás - vagy akár szélesebb értelemben a nyelvtörténetírás - belső érdekeiből fakadóan tartja lényegesnek, hanem azért is, hogy ezek az írások „figyelmeztessenek a névtudomány művelőinek felelősségére, valamint óvatosságra készítsék a tulajdonnevek vallomását segédtudományi anyagként alkalmazókat” (BENKŐ 1998p: 161). Ezért aztán természetes, hogy BENKŐ LORÁND etimológiái között többnyire a magyar névkutatás ismert, sokszor vitatott, máskor tabuként tisztelt helynévfejtései tűnnek fel újra, rendszerint olyan nevekre vonatkozóan, amelyeknek régi történelmünk szempontjából kulcs-

⁹² KISS LAJOSnak azokat az idegen eredetű helynevekre vonatkozó etimológiáit, amelyek a nyelvi kölcsönhatások természetéről általánosabb tanulsággal is járnak, a nyelvi kapcsolatokkal foglalkozó fejezetben tárgyalom.

szerepük van. BENKŐ többnyire a magyarból megfejthető nevekkal foglalkozik, azzal a véleményével összhangban, amely szerint helynévtudományunk három pillére: a szlavisztikai, a turkológiai és a hungarológiai vonatkozású kutatások közül talán az utóbbi áll a leggyengébb lábakon (1998i: 116). A fentiek kézenfekvő következménye az is, hogy BENKŐnél a névfejtésekben jóval nagyobb szerep jut a módszertani megjegyzéseknek, a metodikai tanulságok levonásának, mint másoknál.

Néhány dolgozatában különösen határozottan jelennek meg az itt vázolt jellemző jegyek. A *Kézd*-i székek nevet adó helynevet elemezve BENKŐ LORÁND megállapította, hogy az addigi vélekedésektől eltérően az nem településnévi, hanem - más székely székek nevéhez hasonlóan - víznévi eredetű (1998n). A kérdéses víznév eredetéről nem tud ugyan nyilatkozni, a hangsúly itt azonban nem is ezen van.⁹³ A *Dés*-sel kapcsolatban BENKŐ LORÁND MELICH eredeztetését fölülbírálva a személynévi eredet mellett érvel, ismét csak kidomborítva a bizonyítás módszertani tanulságait (1998p). Vitába száll azzal a hagyományos felfogással is, amely a beregi *Borsova* vár nevét *Bors* vezér nevéből származtatja, s az egész nyelvterület idevágó névanyaga alapján igazolja, hogy e nevek eredetileg víznevek voltak, amelyek viszont kétségtelenül szláv névadással magyarázhatók (1998u). A régiségben többfelé előforduló *Sahtos út* ~ *Sajtos út* nevek előtagjában a korábbi elemzők kivétel nélkül *só* szavunkat keresték. BENKŐ azonban bizonyította, hogy - noha valóban a bányászat fogalmkörébe tartozó névvel állunk szemben - a *sahtos* a régi *saht* 'bánya, akna' jövevényszóból alakult (1998r).

A *Tokaj* török etimológiája helyére BENKŐ LORÁND magyar származtatást javasolt, besorolva helynevünket az *-aj/-ej* ~ *-j* képzős nevek közé (1998q). Ugyanezt a képzőt látja a délvidéki *Begej* tájnévben, amelyről másodlagosan a rajta átfolyó *Bega* is a nevét kapta (1998s). A Szamos egyik szakaszát az ómagyar korban sajátos névvel illették: ezt *Víz-Szamos*-nak és *Visz-Szamos*-nak egyaránt interpretálták a kutatók. BENKŐ a név keletkezését kiváltó tényezőnek a közeli *Szamosfalva* régi *Szamos* nevének homonímiáját tartja, és a jelzői előtagban ennek megfelelően *víz* szavunkat látja (1998o). A székelység településtörténeti kérdéseinek bizonyítékeként olyan víznevek elemzésére vállalkozott (*Kebele*, *Csik*, *Küsmőd*, *Gagy*), amelyek etimológiáját illetően nem tud ugyan vitathatatlan megoldásokat javasolni, de igazolja a nyelvterület különböző részein található megfelelő nevek etimológiai összetartozását (1998w).

Dél-Erdély Árpád-kori történetét tárgyalva BENKŐ LORÁND számos helynév etimológiáját érintette, finomította, főleg olyanokét, amelyeket a történeti forrásokban említett személyek nevével szokás összefüggésbe hozni (2002a). Részletesebben a terület szempontjából meghatározó két helynév eredetére tért ki: *Erdély* nevét - saját korábbi magyarázatát (1998g) kibővítve - a honfoglalás előtről való tájnévként magyarázza (2002a: 52-4), *Gyulafehérvár*-ét pedig - ugyancsak saját korábbi, *Fehérvár* nevekről szóló tanulmányára (1998j) építve⁹⁴ - az előtag azonosíthatóságát illetően elemzi mélyrehatóan (2002a: 39-42). BENKŐ további munkáiban is számos alaposabban vagy kevésbé részletesen kidolgozott névfejtés található, főleg azokban, amelyekben a régi magyar helynévadás egyes fontos kérdéseinek elemzését végezte el. E munkáiról a következő fejezetekben szólok. Közülük itt - mint kifejezetten etimológiai célú írásokra - csupán azokra utalok, amelyekben a *Borona* (1998e) és a *Földvár* (1998k) neveket elemezte.

⁹³ A víznév és a településnév viszonyát illetően a névfejtés mellé HEGEDŰS ATTILA tett kérdőjelet (1993).

⁹⁴ A *Fehérvár*, *Fehéregyház* stb. nevekhez lásd még KLIMA LÁSZLÓ dolgozatát, amelyben a *fehér* színnév használatát egyes helyneveinkben egyfajta színszimbolikára vezeti vissza (1993).

Az eddig említett névfejtések óriási többségükben - a BENKŐTől valók pedig kivétel nélkül - Árpád-kori helynevekre vonatkoznak. Helynévallományunknak ezt az alaprétegét sokan mások is vizsgálat alá vonták, gyakran a fentiekhez hasonló, kritikus megközelítéssel. KRISTÓ GYULA Árpád unokájának, *Falicsi*-nak és a *Fajsz* településneveknek a kapcsolatát cáfolta, noha új helynévi származtatást nem tudott ajánlani (1995). Az Árpád-dinasztia őseinek, *Előd*-nek a nevével összefüggésbe hozott egyetlen Árpád-kori adatunkról ugyancsak KRISTÓ igazolta, hogy az *Ölyved* adatsorába tartozik (1999). Beszámolt a *Szeged* településnévnek és a dömösi adománylevélben található *Cegedi* személynévnek az összetartozása körüli vitáról, cáfolva a kapcsolat lehetőségét (1997b). Három - történettudományi szempontból fontos bizonyítékként használt - erdélyi helynévnek a régi magyarázatát is elvetette, s a *Hétúr* és a *Sarold* esetében új megvilágítási lehetőséget ajánlott (KRISTÓ 1991).⁹⁵ Egy Árpád-kori útleírás *Hanenburch* adatához a Tolna megyei *Kakasd* nevét tartja hozzárendelhetőnek (KRISTÓ 1980b).⁹⁶

A BENKŐÉhez hasonlóan erős kritikai szemlélet jellemzi FEHÉRTÓI KATALINnak az utóbbi évtizedben született, főleg személynévi tárgyú dolgozatait, amelyekben a szerző - a két kategória összefüggése révén - számos helynevet is érint. A *Dob*, *Dobos* személy- és helynevek vizsgálata kapcsán FEHÉRTÓI a „névtani romantika” névfejtő módszereit általában is kritika alá kívánta venni (1992a). E neveknek a ‘hangszer’ jelentésű szóra való visszavezetése helyett forrásként szláv személyneveket, illetőleg a szláv *dub* ‘tölgy(es)’ szót ajánlja, amely véleménye szerint a magyarba közzszóként is átkerülhetett. *Lánc(i)* neveinkhez - talán kissé egyoldalúan - ugyancsak személynévi eredetet ajánl (1992b). Az Anonymustól gyakran idézett Csanád apja *Doboka* személynév és a *Doboka* helynevek kapcsolatát vizsgálva megállapította, hogy a sokféle előforduló helynév aligha mehet vissza egyetlen személy névére, amit - másokhoz hasonlóan - a Mestertől megalkotott megnevezésnek tart (2001a). Egy másik tanulmányában az Árpád-kori *Ruhtuk* személynév magyarázatával összefüggésben a *Röjtök*, *Röjtökör* helynevekre adott újabb megfejtést (2002). FEHÉRTÓI számos példával szemléltette, hogy az Árpád-kori szórványok írásképeinek pontos azonosítása milyen sok nehézséggel és ebből adódó bizonytalansággal, sőt tévedéssel jár, s így az erre épülő olvasatok, illetőleg értelmezések, megfejtések is gyakran tévútra jut (2001b).

MEZŐ ANDRÁS *Töttös* és társai névéhez a megfelelő személynév etimológiai elemzése alapján új eredetmagyarázatot kapcsolt: a helynevet a *Tőkés*-ek rokonának tekinti, és erdőirtásra utaló névnek tartja (1990 és 1991b). Egy másik dolgozatában MEZŐ kétségbe vonta *Törökbálint* nevének személynévi származtatását, és a szomszédos *Torbágy* német nevéből mesterséges névadással, jelentéstani adaptációval magyarázta (1982b), KISS LAJOS azonban - a magyar főúr itteni birtoklására utalva - a személynévi származtatás mellett foglalt állást (1988b). SZEGFÜ LÁSZLÓ a *Baja* eredetéhez szólt hozzá, elsősorban a téves névfejtések módszertani tanulságait előtérbe állítva (1985). JUHÁSZ DEZSŐ a *Körű*-féle helynevek etimológiai körét tágította ki (1979a),⁹⁷ valamint a tihanyi alapítólevél *eri iturea* szórványához névtani érveket is felhasználva javasolt új magyarázatot (JUHÁSZ 1992). Ugyancsak ő a baranyai *Hetvehely* és a középkorban a mai Burgenland területén létezett *Hétfőhely* keletkezés- és fejlődéstörténetét vizsgálta meg a szinkrón és a történeti dialektológia módszereit és forrásanyagát felhasználva (2002).

⁹⁵ Ezekhez lásd FEHÉRTÓI 1992c.

⁹⁶ Ehhez lásd MEZŐ szerkesztői helyesbítését (1981d) és REUTER további felvetéseit (1982a).

⁹⁷ Ehhez lásd még NÉMETH P. 1980, továbbá JUHÁSZ 1980b és 1981b.

Néhány régi helynevünket állította új összefüggésbe gazdag fantáziával megírt névfejtéseiben BALÁZS JÁNOS. A *Séd* nevek alapjául szolgáló köznevet a *sző* származékként interpretálta, s kapcsolatba hozta a *székely* néprésznévvel⁹⁸ és a helynevekben (*Zöldvár*) is fennmaradt *zöld* színnévvel (1980 és 1981). A *Somló* és *Küküllő* neveket pedig a *som* és a *kökény* régebbi alakjából képzett igei, igenévi származékként magyarázta (1989).⁹⁹ BALÁZS JÁNOS itt említett merész névfejtéseinek komoly fogyatékosága azonban, hogy nyelvtörténeti adatokkal kellően nem tudta megtámogatni elképzeléseit.

A továbbiakban olyan - többnyire kisebb terjedelmű - etimológiai írásokat mutatok be, amelyeknek szerzői általában kevésbé törekedtek általánosabb tapasztalatok levonására, figyelmük szorosabban tapadt konkrét témájukhoz. Közülük a FNESz. negyedik kiadását megelőzően született névfejtések eredményei beépültek KISS LAJOS szótárába is, így ezekről csak az említés szintjén szólok. KISS LAJOS átveszi az *Apostag* magyarázatát (VALACZKA 1985), lehetségesnek vagy figyelemre méltónak tartja a *Kónyi* (SZABÓ J. 1981b) és a *Somodi* (REUTER 1980a) etimológiáját. A *Surjánfalva* ~ *Sürgyefalu* ~ *Şurdeşti* névről kialakult heves vitában (REUTER 1980b és 1985c, A. MOLNÁR 1982 és 1989, valamint FEHÉRTÓI 1983) a FNESz. szerzője A. MOLNÁR és FEHÉRTÓI álláspontjához áll közelebb. KISS LAJOS mint felmerült lehetőséget közli - gyakran erős kételkedését érzékeltetve - a *Némedi*-re (HEGEDŰS 1985a), a *Kékesd* ~ *Kékug* (REUTER 1982b)¹⁰⁰ és a *Kenyeri* stb. nevek (REUTER 1985b) adott újabb magyarázatokat. Elutasítja az erdélyi *Hatolyka* képtelen *Hat-ól-ka* névfejtését (SZABÓ T. A. 1981b), és említés nélkül hagyja a *Sikota* (REUTER 1981) és a *Fadd* (TÁLOS 1981) új eredetbeli azonosítását, továbbá HEGEDŰS ATTILÁNAK a *Selypestő* kapcsán a *Selyp*-re vonatkozóan kifejtett javaslatát (1983).

A FNESz.-hez képest újabb vagy ott nem tárgyalt helységnév-etimológiai javaslatok is szép számmal idézhetők. PÁLFFY GÉZA meggyőző tanulmányban igazolta, hogy a zalai *Kilimán* falunak a névadója a település mellett a 16. században várat építő kanizsai főkapitány, Andreas Kielman volt (1996).¹⁰¹ TORMA ISTVÁN két *Leányvár* településnevünk mellett további 38 ilyen helynevet, többségükben mikrotoponimákat sorol fel, s adatai alapján a névadást történeti-mondai megalapozottságúnak tartja (1999). LÉVAI BÉLA a Debrecenhez közeli egykori *Szóládmonostora* nevet elemezte (1994), s a szintén ezen a környéken fekvő régi *Bigecs* falu nevét földrajzi köznévből származtatta (2002). Ugyanő a szerémségi *Deberc* várának és városának középkori *Debrecen* említését a magyarországi város nevének hatásával magyarázza, s az eredeti nevet a szláv *dǫbrъ* 'völgy' töből valónak mondja (LÉVAI 1999a). DÉNES GYÖRGY *Zsenge* neveinkben középkori személynévi előzményt igazolt (1980), ZILAH L. LAJOS a *Kórógy* nevek tövében lévő szónak a helynévbeli jelentését próbálta meghatározni (1997), ÁBRAHÁM IMRE pedig *Nyúl* falu nevének állatnévi eredeztetését igyekezett megtámogatni (1989 és részben 1993). HORVÁTH KATALIN a *kerék* - *kerek* elemet tartalmazó nevek eredeti jelentését elemezte kissé egyoldalúan (1997). FERENCZI GÉZA a *Kerlés* és a *Kerelő* neveket a *kerül* igével hozta kapcsolatba, az utóbbit hitelesen, az előzőt azonban nem túl meggyőzően (1992). MIZSER LAJOS *Ábrány* neveink jelzővel bővült alakjainak történetéről írt (*Bükkábrány*: 1988, *Nyírábrány*: 1996a), és olvashattunk a *Révkomárom* névforma régiségét igazoló dolgozatot is (CSILLÉRY-KIRÁLY 1998). VÍG ISTVÁN szerint a *Moson* nevek a latin *mansione(m)* 'ház földterülettel' szóból alakultak, és szláv közvetítéssel kerültek a

⁹⁸ Ehhez lásd BENKŐ LORÁNDnak a más következtetésre jutó legutóbbi összefoglalását (2002b).

⁹⁹ A *Küküllő* magyar származtatása mellett foglalt állást a közelmúltban BENKŐ LORÁND is (2002a: 60-1).

¹⁰⁰ Ehhez lásd még HORPÁCSI 1991.

¹⁰¹ Ehhez lásd KISS L. 2001b.

magyarba (1994). HORGOSI ÖDÖN *Örs* neveinket egy jász-alán *ürs* ‘fehér’ szóval hozta összefüggésbe (1994). ZELLIGER ERZSÉBET a *Kőrös-hegy*, *Halmágy*, *Hegymagas* nevekről azt állította, hogy mindegyikük népetimológiával alakult, és a *h* másodlagos bennük (1991b), KISS LAJOS azonban ezt a feltevést cáfolva a régebbi eredeztetés mellett maradt (1995a: 21-2). REUTER CAMILLO temesközi helységnevek történeti adatainak azonosításával kívánt hozzájárulni az *Agyagos* és a *Menyes* (1986b), valamint a *Rádfalva* és a *Radmanóc* (1987b) eredetének megfejtéséhez.

A többnyire településnévi etimológiák mellett mikrotoponimákról is születtek névfejtések. Főleg víznevekben szerepel gyakran a *harang*, amit JUHÁSZ DEZSŐ azzal magyaráz, hogy e nevek - a sok *Harangláb* kivételével - növénynévi eredetűek (1980a). TORMA ISTVÁN szerint azonban az ide sorolt *Harangos-kút* nevek feltűnően nagy száma azt jelzi, hogy egyes esetekben mondai háttér, a harang elrejtése is lehetett a névadás alapja (1997). KISS LAJOS a *salama* ‘medvehagyma’ növénynévből alakult erdélyi helyneveket fejtett meg (1999c). DÉNES GYÖRGY újabb két olyan helynevet mutatott be, amely régi *pest* ‘barlang’ szavunkból alakult: az oklevelekből adatolt *Munuhpest*-et és a *Kőpes(t)*-et azonosította (1997 és 1999). HOFFMANN ISTVÁN technikátörténeti ismeretekre támaszkodva fejtette meg a *Kalapács* dűlőnevet (1985), K. NÉMETH ANDRÁS a Tolna megyében lévő *Bántava* dűlőnév eredetét derítette fel (2002).

HEGEDŰS ATTILA „gyanús” neveket vizsgált. A *Halesz* határozott névföldrajzi körülhatárolhatósága szerinte új megfejtésért kiált, de a régi helyébe nem tudott mást ajánlani (1995). A *Mulató-hegy* és a régi *(Mony)malató* neveket REUTER a ‘tojás’ jelentésű szó és a *múlik* ige származékaként magyarázta (1983), amit a FNESz. is elfogadott, HEGEDŰS viszont a *mogyoró* szó régi alakját és a *malágy* földrajzi köznévvvel összefüggő utótagot lát benne (1992). A bizonyítások gyengéi azt sugallják, hogy e név kérdésében még egyáltalán nem mondták ki a végső szót.

A *Morgó* nevek problémájának felmerülését (MARGÓCSI 1987, POLGÁR K. 1988) követően KIS TAMÁS gyűjtötte össze az ilyen megnevezéseket, s azt tapasztalta, hogy ezek különösen víz melletti helyek és csárdák neveként gyakoriak (1991). Egy másik tanulmányában a csárdanevek egy jellegzetes csoportját elemezve az alföldi putricsárdák *Gugyori*, *Kucori*, *Kulipintyó*, *Buki*, *Lebuj*, *Kaparó*, *Kutyakaparás* stb. neveinek szemléleti háttérét és alakulásmódját mutatta be (1993-94).

A *Földrajzi nevek etimológiai szótára*-nak megjelenését követően több olyan munka is napvilágot látott, amely szótárszerű formában feldolgozott helynévi anyaghoz kapcsolódóan ad helynévfejtéseket. A *Veszprém megye helytörténeti lexikoná*-nak korábban említett első kötetét csaknem két és fél évtized múltán követte az egykori - korábban Zala megyéhez tartozó - Balatonfüredi, Sümegi és Tapolcai járásokat bemutató második kötet (VeHtLex. 2), majd megjelent az időközben Zala megyéhez csatolt Keszthelyi járás hasonló feldolgozása is (ZalaHtLex. 1). Mindkét munka helynév-etimológiáit KISS LAJOS írta, mivel azonban olyan neveket is megtalálunk bennük, amelyek a FNESz.-ből hiányoznak, ki is egészítik annak anyagát.

JUHÁSZ DEZSŐnek a magyar tájnevekről írott könyve (1988) éppen a FNESz. negyedik kiadásával azonos évben jelent meg. A szűkebb tárgykörből adódóan ennek névanyaga az adott névfajtára vonatkozóan természetesen bővebb, mint összefoglaló szótárunké, s jóval gazdagabb az egyes nevek adatolása is. JUHÁSZ névfejtő módszere közel áll KISS LAJOSéhoz, munkájában a FNESz. első kiadására mint nélkülözhetetlen kézikönyvre támaszkodott (i. m. 8).

A tájnév-monográfiához kapcsolódóan további tájnévmagyarázatok is napvilágot láttak. A *Lakság* tájneveket DANKÓ IMRE - a névrendszertani szempontokat figyelmen kívül hagyva - a *lakik* igével hozta összefüggésbe (1995). MIZSER LAJOS a Pesty-féle gyűjtemény zempléni (1997b), illetőleg Máramaros (1999b) és Közép-Szolnok (2002) megyei kötetéből szedte csokorba a tájnévi adatokat. LUKÁCS LÁSZLÓ újabb kori tájnevünknek, a *Mezőség*-nek az elterjedését mutatta be (1997), DANKÓ IMRE pedig egy keletkezőben lévő tájnév, a *Ligetalja* születésének körülményeit igyekezett felderíteni (1999). Korábban vita folyt a *Zselic* (NAGY JÁNOS 1988) vagy *Zselicség* (REUTER 1986c) tájnévforma helyességéről is.

PÜSPÖKI NAGY PÉTER önálló könyvet szentelt a Duna legnagyobb szigete, a Csallóköz különböző nyelvű megnevezéseinek (1998). A magyar, német, szlovák és latin névformákat a legkorábbi előfordulásuktól kezdődően dokumentálja, a névmagyarázatok azonban nem annyira etimológiai irányultságúak, hanem inkább tudománytörténeti megközelítést mutatnak. A szerző egyedül a magyar névváltozatokra vonatkozóan 42 megfejtési kísérlettypust tárgyal, ezek interpretációja és kommentálása nyelvészeti tekintetben azonban nem mindig kielégítő.

MEZŐ ANDRÁS *A templomcím a magyar helységnevekben* című monográfiájában (1996a) az e körbe tartozó valamennyi ómagyar kori településnevet feldolgozta. Az egyes települések névtörténetileg legfontosabb adatait igen jól szerkesztett formában tárta föl. A neveket a patrocíniumok azonossága alapján tárgyalja 77 különböző címszó alatt. A névcikkek többsége valóságos kis névmonográfia, hiszen a nevek alakulását érintő nyelvi magyarázatok mellett gazdagon tartalmazznak történeti, művelődéstörténeti adalékokat is. MEZŐ ezzel valójában a névtörténeti szótárak új típusát - az alaki szempontok szerint rendezett helynévshótárt - hozta létre a magyar szakirodalomban.

A történeti névkutatás forrásai között már láthattuk, hogy K. FÁBIÁN ILONA a Váradi Regestrum helynévi adatait shótárszerű formában kiadta, ott azonban nem nyílt lehetősége a kandidátusi értekezésésként megírt feldolgozás névfejtéseinek a közzétételére. Kisebb közleményekben azonban egy jó tucatnyi szócikket bemutatott az anyagból (1995 és 1996). Reméljük, hogy a közeli jövőben lesz alkalma a shótár egészének közrebocsátására is. A nyelvemlék helyesírási jellemzőit K. FÁBIÁN önálló tanulmányban elemezte (1989), a forrás z betűvel kezdődő neveit pedig helyesírás-történeti szempontú csoportosításban adta közre (1997c). Ígéretes kezdeményezésésként jelentette meg SZABÓ T. ÁDÁM sokszorosított formában Kolozsvár és környéke helyneveinek történeti-etimológiai shótárából az A-E betűvel kezdődő szócikkeket (1981a). A történeti adatokban igen gazdag munka folytatását ígerte további két közlemény is (1993-94), amelyekkel azonban a szerző tragikusan korai halála miatt a kiadásnak sajnos, vége szakadt. BURA LÁSZLÓ Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtárát állította össze (1997).

A FNESz. tanúsága szerint legtöbb mai településünk neve visszavezethető az ómagyar korig. Az Árpád-kori Magyarországon azonban jóval több település volt, mint bármikor a későbbiekben, így e korszak történeti-etimológiai shótárainak összeállítása nyelv- és névtörténeti szempontból egyaránt különösen fontos feladat. E munkára fiatal debreceni kutatók vállalkoztak egy-egy régi vármegye névanyagának shótárrá szerkesztésével. Elsőként Győr (BÉNYEI-PETHŐ 1998: 17-55), ezt követően közös kötetben Borsod és Bodrog vármegye (PÓCZOS 2001: 11-118) településneveinek történeti-etimológiai shótára jelent meg. TÓTH VALÉRIA pedig Abaúj és Bars vármegye valamennyi az Árpád-korból fennmaradt helynévének shótárát állította össze (2001a), amely a településnevek mellett a mikro-toponimákat is tartalmazza. E munka teljességre törekvésével mintát ad az Árpád-kori Magyarország helynévanyagának történeti-etimológiai feldolgozására. A shótárak nyelvészeti szempontok szerint elrendezve tartalmazzák a GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzában föllelhető összes helynévi adatot, shót lehetőleg igyekeznek ki is egészíteni azt. A

névfejtésekben a szerzők az anyag egy részében nagy biztonsággal támaszkodhattak a FNESz. etimológiáira, de jelentősen ki is bővítették az ott található anyagot. A viszonylag terjedelmes névtörténeti részben különös figyelemben részesülnek az egyes nevek helyesírás- és hangtörténeti tanulságai, alaktani, szókincstörténeti jellegzetességei és szerkezeti változásai, azaz a szerzők nemcsak a névanyag onomasztikai hasznosítását tartották szem előtt, hanem a neveket mint nyelvtörténeti forrásokat is igyekeztek minél sokoldalúbban kiaknázni. Hasonló módszerrel dolgozza fel VÁRNAI JUDIT a középkorban nagy határú Diósgyőr helynévanyagát, amelynek készülő történeti-etimológiai helynévszótárából részleteket közölt (2000 és 2001).

Itt említhetjük meg azokat az írásokat is, amelyek 19. századi tudós vagy naiv névfejtéseket mutattak be. TÓTH PÉTER Kresznerics Ferenc névfejtő módszerét elemezte szótárának és más munkáinak példáival gazdagon illusztrálva (1997). MIZSER LAJOS egész sorozatot közölt Pesty Frigyes kéziratos helynévtárának településnév-magyarázataiból, amelyet a kérdőív 6. pontjára adtak válaszként az adatközlők Bereg, Szatmár, Ugocsa és Zemplén megyéből (1994b, 1997a, 1998, 1999c, 2000b). Képtelen, naiv névmagyarázatok azonban néha még a tudományos fórumokon is megjelennek. KÁLMÁN BÉLA például egy kanadai névtudományi folyóiratban közölt sumer-magyar helynévrokonítás „etimológiai alapelveit” mutatta be (1983b).

2.4. A helynévfejtés és a közsői etimológia

A helynév-etimológiai irodalomban általánosnak tekinthető az az alapelv, amely szerint a névfejtés feladatkörébe nem feltétlenül tartozik bele a helynév alkotóelemeinek - közsői, személynévi összetevőinek - eredeztetése. Ez azonban nem mindig van így. Főleg régebbi neveink magyarázatában fontos szerepe lehet az alapjául szolgáló szó etimológiai hovatartozásának, mivel gyakran például csak így dönthető el, hogy személynevet vagy közsőt keressünk-e bennük. A példák szaporíthatók lennének, összességében pedig nyilvánvaló, hogy a nevekben különösen gyakran előforduló szócsoporthoz ismeretének megkülönböztetett szerepe van a helynévfejtésben. Kétségtelen, hogy a földrajzi köznevek, a növénynevek, a népnévek, a régi személynevek stb. megfelelő szintű feldolgozottsága igen nagy mértékben segítheti a helynév-etimológus munkáját. Ezért célszerű rövid kitekintést tenni erre a területre is, de inkább csak a lehetőségek érzékeltetése végett, az összefoglalás legcsekélyebb igénye nélkül.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz.), amelynek három kötete tíz év alatt, 1967 és 1976 között jelent meg,¹⁰² e téren biztos támasza lehetett a névfejtésnek. Külön kiemelendő, hogy a szótár ugyan tulajdonnévi címszavakat nem vett fel anyagába, de a közsők történeti adatai között számtalan - főleg a korai szórványemlékekből való - helynévi példát találunk. 1979-ben jelent meg az *Új magyar tájszótár* első része, amelyet napjainkig további három vaskos kötet követett, s jelenleg S betűvel zárul a közzétett anyaga. A szótár igen gazdag szókincse főleg az újabb kori helynévanyag megfejtésében nyújt pótolhatatlan segítséget. A tájszóanyagot jelentősen bővítették az ez idő tájt kiadott regionális tájszótárak is, amelyeknek itt még csak a felsorolásszerű ismertetésére sincs mód.

Nagyon sok olyan tanulmány, szófejtés jelent meg ebben az időben, amely sokat lendített a helynevek szempontjából különösen fontos fogalomkörök vizsgálatán. Ezek közül csupán szemléltetésül álljon itt néhány dolgozat a földrajzi köznevek csoportjából. A *hát* (BALOGH LÁSZLÓ 1972d), *szeg* (BAKOS J. 1970), *telek* (FÖLDES 1971), *dűlő* (KOVÁCS I. 1963a, BALOGH LÁSZLÓ 1972c), *fok* (REUTER 1970a, ANDRÁSFALVI 1970) szavak jelentésével, használatával, elterjedtségével több tanulmány foglalkozott. Régi, kihalt földrajzi közneveket elemzett

¹⁰² 1984 óta mutató kötet is segíti a szótárban való tájékozódást.

REUTER CAMILLO (*kégy, kengyel*: 1971b), mintaszerű tanulmányt szentelt az *aszó* ‘kiszáradt folyómeder’ szavunknak NYÍRI ANTAL (1978 és 1979).¹⁰³

Az 1980-as-90-es években a legtöbb szófejtés e körben is KISS LAJOSTól való, aki a *mart*-ot a TESz.-szel ellentétben melléknévi igenévből (1991d), régi *haláp* szavunkat pedig a *hal* igéből magyarázta (1988b: 456-7). Foglalkozott a bányászathoz kapcsolódó régi földrajzi köznevekkel is: az *akná*-val és a *handal*-lal (1991e, az utóbbira még lásd 1995d), a karsztvidékek *zsomboly* ~ *omboly* szavát pedig a szlávból eredeztette (1987b: 342-5). Az oklevelekben több helyütt előforduló latin *promontorium* magyar megfelelőjének az *előhegy*-et tartja, amely beleillik más *elő*-vel alkotott földrajzi köznévi összetételeink sorába (1991b). BALOGH LÁSZLÓ két dolgozatában is igazolni kívánta *elő* szavunk régi ‘rév’ jelentését (1984-85, 1986), érvelése azonban inkább saját meggyőződésén, nem pedig tényeken alapul. KISS LAJOS általános nyelvtörténeti szempontból is tanulságos tanulmányban mutatta be, hogy a *gyógyfürdő* köznév születésében és meggyökeresedésében milyen szerepet játszott a homonim *gyógyi feredő* > *gyógyferedő* helynévi összetétel (1993). HORGOSI ÖDÖN *porond* szavunk előfordulásához adott újabb adalékokat, s a korábbi összefoglaló délszláv eredeztetéshez fűzött pontosítást (1989). A sokféle alakváltozatban, sok helyről régóta adatolható *tanárok* földrajzi köznév szláv származtatásához ajánlott új - nem részletezett és filológiaiag kellően alá nem támasztott - megoldást VÖRÖS OTTÓ (1997). Ismeretlen eredetűnek tartott *öböl* szavunkhoz ZOLTÁN ANDRÁS szláv magyarázatot kapcsolt (1997).

Ság, ség, seg régi földrajzi köznevünk helynévtörténeti adatainak szóföldrajzi elemzése alapján vont le szótörténeti következtetéseket PESTI JÁNOS, s ugyancsak a területi elterjedés alapján lehetségesnek tartja a *séd*-del való etimológiai összefüggésüket (1987). A *szer* földrajzi köznév jelentésfejlődésének részleteihez járult hozzá HAJDÚ MIHÁLY tanulmánya (1986-87), elsősorban az újabb keletű helynevekben való előfordulásainak a vizsgálatával.

Több néprajzos szerző gazdálkodástörténeti szempontból fontos, helynevekben gyakori közszavakra hívta fel a figyelmet: BALASSA IVÁN a legeltetés műszavaira (*avas, avar, havas*: 1973) és a földhasználati módokat kifejező szavakra (*parlag, ugar, tanorok*: 1970), TAKÁCS LAJOS pedig az irtásgazdálkodás emlékeire (*törzsökös, csonkás, vész*: 1970, *irtásföld, járt föld*: 1974). PÉNTÉK JÁNOS a *kert, gyeprü* és *határ* szavakról írt alapos dolgozatot (1997b). A növénynevek közül a fanevek gyűjtőnévi ‘erdő’ értelemben is gyakran használatosak, így a helynevekben fontos szerepük van. Néhány tanulmány foglalkozott ezekkel is: a *haraszt* és a *tölgy* gazdag szócsaládjával többen is (MOÓR 1964, REUTER 1965c, CSÖRE 1968), a *magyal, muzsdaly, cser(fa)* és régi *gyümölcsény* szavunkkal pedig az erdómérnökként dolgozó REUTER CAMILLO (1975c, 1976, 1963).

3. Nyelvi kapcsolatok és helynévkutatás

A magyar nyelv kapcsolatai a külső és a belső nyelvhatárokon hatással vannak a helynévrendszer alakulására is, ezért a helynévkutatás nem nélkülözheti a nyelvi érintkezések figyelembevételét ugyanúgy, ahogy a magyar-szláv, német, román nyelvi kapcsolatok általános jellemzése is szegényesebb lenne - főleg történeti tekintetben - a helynévkölcsönzések tanulságainak elemzése nélkül.

Az e könyvben vizsgált időszak kezdetén BÁRCZI GÉZA *A magyar szókincs eredete* második kiadásának függelékében igen tömören és lényeglátóan foglalta össze azokat az eredményeket, amelyeket nyelvészeink az idegen eredetű helynevek kutatásában elértek (1958: 151-3).

¹⁰³ Ugyanerről korábban VÉRTES EDIT (1964), más jelentéséről pedig TAKÁCS LAJOS (1969) szólt.

A magyarba került nevek között elkülönít egy jóval a honfoglalás előtti (főleg víz)névréteget, amely eredetét tekintve alig köthető valamely konkrét nyelvhez, s amelynek egy részét szláv közvetítéssel vettük át. Legnagyobb számú a szláv nevek csoportja, amely már a honfoglalást követően, sőt jóval később is, folyamatosan gazdagította a magyar nyelv helynévkincsét. BÁRCZI figyelmeztet rá, hogy gyakran igen nehéz pontosan meghatározni az átadó nyelvet, s az átvétel korát is többnyire legfeljebb hangtörténeti alapon lehet valószínűsíteni. A kevés nyugat-dunántúli német eredetű név között honfoglalás előttieket is találni, de a betelepítések is gyarapították később e névréteget. „Vitatott, hogy vannak-e török eredetű földrajzi neveink” - mondja BÁRCZI (i. m. 152), de egyet-kettőt mégis idetartozónak említ. A románból is viszonylag csekély számú név került át szerinte a magyarba, főleg a középkor későbbi századaitól kezdődően. A párhuzamos névadás - amely leginkább a személynévi helynevekben mutatható ki, de másutt is jelentkezhetett - szintén a nyelvi kölcsönhatások körében vizsgálendő (i. m. 147).

A magyar nyelvtudománynak és helynévkutatásnak ezeket a BÁRCZI által összegzett alapvető megállapításait a helynévkölcsönzésekről elméleti síkon, a lényegét érintően a következő évtizedekben kevésbé módosították a kutatók, ám a részletekben - főleg az etimológiai vizsgálatokból kiindulóan - fontos új eredmények születtek. Az elvi-módszertani újítás igényével legerőteljesebben MOÓR ELEMÉR lépett fel, aki a honfoglalás kori magyar-szláv érintkezés általános kérdéseit taglalta az ő- és néptörténet általa kialakított elméleti keretében (1963: 76-9).

MELICH JÁNOS, a magyar névkutatás, de általában is a magyar nyelvtudomány és egyben a magyarországi szlavisztika egyik legnagyobb alakja többnyire olyan névfejtésekre tért vissza idős korában, amelyeket korábban nem sikerült megnyugtatóan megoldania, illetőleg amelyekben - úgy látta - tévedett. Ezek egy része a magyar-szláv nyelvi kapcsolatok körébe vág. A *Fátra* hegység - végső soron német eredetű - nevét szláv, közelebről szlovák átvételnek tartotta, és ugyancsak a szlovákból magyarázta a *Mátrá*-t, amely az előzőhöz hasonlóan egyetlen hegy nevéből vált a hegység jelölőjévé (1963: 29-75). Az 1113. évi zabori oklevél *aqua Turna* adatát a szlovák *Trnava*-ból eredeztette, amely etimológiailag azonos a Nagyszombat szlovák nevét adó folyóvíz nevével (i. m. 88-101). MELICH e kései írásaiban - régebbi munkáihoz hasonlóan - óriási nyelvtörténeti forrásanyagot használt föl, s aprólékos bírálatban részesítette a vizsgált kérdésekben korábban véleményt nyilvánítók felfogását. A bizonyítás részletkérdéseit illetően hatalmas kitérőket tesz, s ennek kapcsán több más, főleg szláv eredetű helynév magyarázatát is megadja (*Zólyom, Trencsén, Breznó(bánya), Zsolna, Zagyva, Árva* stb.). Némelyik írása ebből adódóan az etimológia műfajában szokatlanul terjedelmes, amit az is magyaráz, hogy például a *Fátra* megfejtésére négy évet áldozott (i. m. 70). Saját munkájához való viszonyát, tudományos alázatát jól jellemzik, és ma is érvényes tanulsággal szolgálnak egyik tanulmányának zárószorai: „E fejtegetésemet a Trencsén megyei *aqua Turna*-ról való tévedésemből kifolyólag végeztem. Örömmel végeztem, az egészből fokozottabb szerénységet tanultam.” (i. m. 101).

A magyar-szláv helynévkapcsolatokat az utóbbi évtizedekben KISS LAJOS elemezte legbelsőbben. Egyik dolgozatában harminc településnév etimológiájával bizonyította, hogy a felvidéki helynevek magyarázatában milyen haszonnal járhat a magyar és szlovák névalakok együttes tanulmányozása (1986d, ugyanez németül 1984d). Ennek alapján több korábbi névfejtést a szomszédos szláv nyelvek újabb etimológiai eredményeinek figyelembevételével cáfolni kényszerült, és - többnyire szlavisztikai háttéren - új megoldásokat javasolt. Egy másik tanulmányában a *Málca* és *Malčice* neveket etimologizálva a személynévi alapú magyar-szlovák párhuzamos névadás esetét mutatta be (1987a). A *Mátra* hegység nevét - több korábbi kutatóhoz hasonlóan - ő is szláv eredetűnek tartja, de másoktól eltérően egy 'öreg' jelentésű délszláv szótövből vezette le (1984b). Különleges alakulásmódú és ritka névfajtát, a

tautologikus nevek típusát mutatta be egy tucat részletesen elemzett példával német nyelvű írásában (1979a). E nevek eredetileg azonos jelentéstartalmat kifejező magyar és szláv eredetű részből tevődtek össze. Vannak köztük településnevek (*Ácsteszer, Tőketerebes*), hegynevek (*Pécs-kő, Kamon-kő*), víznevek (*Izra-tó, Rikájó*) és kisebb helyek nevei (*Góric-domb, Lippahárs*) is.

KISS LAJOSnak a más vonatkozásban, más fejezetekben részletesebben tárgyalt munkái közül is nagyon sok tartalmaz szláv kapcsolatokra utaló etimológiai adalékokat. Itt ezek közül csak a legfontosabbakat említem meg: a szilágysági (1981b), a Huszt (1991h) és az Ungvár (1992f) környéki, a Keleti-Kárpátokon túli (1987c) és a délvidéki (1996c) névanyagban sok ilyen eredetű nevet mutat be, de más összefüggésekben is előkerülnek tanulmányaiban szláv eredetű nevek (1982a, 1987b, 1991e, 1996f). A magyar helynevek kronológiai rétegeit tárgyalva az idegen átvételeket a víznevek körében mutatta be legrészletesebben, amelyek között jól elkülöníthetően jelen vannak a szláv és kisebb számban a német, a román és a török eredetű nevek. A településnevekre vonatkozóan többen - köztük KISS LAJOS is - elképzelhetőnek tartják a szláv nevek egy részének honfoglalás kori kontinuitását.

A magyar-délszláv kapcsolatokat a középkori okleveles anyag tulajdonnevei alapján mutatta be HADROVICS LÁSZLÓ kiemelve, hogy azokon a területeken, ahol a szlávtság túlnyomó többségben volt, bizonyos helynévfajták jelennek csak meg magyarul: például birtokok, várak, vásáros helyek megnevezései és a szentek nevéből lett településnevek (1970). SIPOS ISTVÁN zempléni és abaúji helyneveket magyarázott analógiás úton: *Regéc, Regete, Radván, Regmec* (1970). *Csorna* névének magyarázatában új körülmények is fölmerültek (VAS J. 1971 és 1974, valamint MOÓR 1973). KNEZSA ISTVÁN *Pécs* nevét etimologizálva a szláv származtatás lehetőségét erősítette meg (1962). Közvetlenül nem a magyar névkutatás eredményeit gazdagította ugyan, mégis meg kell említeni KNEZSÁnak azt az írását, amely a párhuzamos helynévadás elméletének általa kialakított alapelveit felhasználva a magyar helynevek alapján tett kísérletet a szlovák helynévtípusok kronológiájának leírására (1960).

SZABÓ G. FERENC a vízi átkelőhelyekről (*rév, híd*) elnevezett településeink nevének létrejöttét szláv, kisebb részben pedig román hatásnak tulajdonítja (1999b). Nem eléggé világos okfejtésében azonban a névalkotói és a névhasználói síkok összemosása szemléleti zavarokhoz vezetett. BALOGH LÁSZLÓ sok bátorsággal és annál kevesebb történeti adattal állította közös etimológiai bokorba a szatmári *Gilicka, Gelice, Gilisztás* neveket, s vezette vissza őket egy keleti szláv, talán ruszin *gluška* töre (1990b). Tőle való az *Ószusza* nagyon ingatag szláv származtatása is (1987). Egy újabb dolgozatában BALOGH Szamosszeg földrajzi neveinek szláv eredetű rétegét vizsgálva vitatható általánosításra jutott, amikor magyar névadással keletkezett idegen eredetű földrajzi nevekről szólt (1990a). Véleménye szerint e névadási formáról akkor beszélhetünk, ha a névadók a névalkotásban felhasznált szó idegen voltát még világosan érezhették. HORVÁTH LÁSZLÓ német nyelvű etimológiai szótárunk, az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (EWUng.) szláv eredetűnek minősített szócikkei alapján azt mutatta be - elsősorban statisztikai módszereket alkalmazva -, hogy a helyneveknek milyen szerepük van az egyes szavak történeti-etimológiai vizsgálatában (1997). A magyar-délszláv kapcsolatok kérdését MATIJEVICS LAJOS több adalékkal gazdagította *Vizeknek szarváról* című tudománynépszerűsítő munkájában (1982).

A magyar-német helynévkapcsolatok kérdéseit jóval kevesebb munka tárgyalta, mint a magyar-szláv érintkezését. E témával legalaposabban MOLLAY KÁROLY foglalkozott, aki - KNEZSA eljárásához hasonlóan - az Árpád-korból való nyugat-magyarországi német helynévanyag kronológiáját illetően cáfolta a német helynévkutatók elképzeléseit (1960), dolgozata azonban magyar névtani kérdéseket is jócskán érint. Külön érdekessége, hogy képet kapunk arról az aktív és tudatos névadói tevékenységről is, amely az itt terjeszkedő

ciszterciek birtokain folyt. Egy másik írásában MOLLAY Kanizsa középkori német *Sprinzenmarkt* nevét és más korabeli nyugat-dunántúli német helyneveket elemzett (1970).

MOLLAY KÁROLY a 16. századot megelőző magyar-német nyelvi érintkezésekről írott monográfiájában is több helyen érintette az ide tartozó helynevek ügyét, sőt külön fejezetet is szentelt a kérdésnek (1982: 28-34), amelyben kritikai áttekintést adott a főleg településtörténeti konzekvenciákkal járó előzményirodalomról is. A magyar nyelv német eredetű közszói elemei körében is megfigyelhető az a jelenség, hogy nyelvemlékeinkben egy-egy átvett szó először valamely helynévben tűnik föl, így érthető, hogy MOLLAY könyvének szótári részében a helynevekre vonatkozó számos adalékot, megfigyelést találunk. Itt csupán az ábécé első két betűjével kezdődő szócikkei közül említek néhány ilyen példát: *apáca, apát, apostol, bajor, bárd, barna, bognár, bongor*.

MOLLAY részletesen tárgyalja a nyelvi érintkezések társadalmi hátterét, amelynek megvilágításában fontos szerep jut a helynevek vallomásának is. Kutatásai főleg a magyar-német külső nyelvhatár helynévanyagára irányultak, az ott előforduló német eredetű nevek közül háromnak (*Balf, Hóf, Hőflány*) a részletes történeti-etimológiai magyarázatát is megadja (i. m. 577-92). A szerző e könyvében az 1153. évi pannonthalmi oklevél szórványait szinte monografikus aprólékossággal dolgozta fel (i. m. 93-119). MOLLAY a magyar-német nyelvi kapcsolatok helyneveket érintő kérdéseiről később tömör összefoglalást is adott (1989).

KISS LAJOS az osztrák határszáron levő német eredetű várneveink közül *Sárfenek* névvel foglalkozott bizonyítva, hogy az eredeti neve *Scharfeneck* volt, s ebből népetimológiával jött létre a magyar változat, amely ráadásul megfelelő közszavunk elterjedését is elősegíthette (1994b). Ugyancsak ő az ismeretlennek tartott *Hernád* folyónevet a honfoglalás előtti germán névadásból vezette le (1984c). Magyar-német névpárhuzamokat több írás szerzője is magyarázott. *Kőszeg* német *Güns* nevére írt TÓTH ENDRE (1974),¹⁰⁴ PAIS DEZSŐ pedig *Nemesmedves* német *Ginisdorf* nevét a *Gyöngyös* patak német megfelelőjére vezette vissza (1963b), amely a *Güns* városnév alapjául is szolgált. ZAICZ GÁBOR az első világháború után Ausztriához csatolt burgenlandi helységnevek etimológiai statisztikáját készítette el a FNSZ.⁴ anyaga alapján (1997), és azt tapasztalta, hogy a csaknem 300 település háromnegyedének elsődlegesen magyar neve volt, párhuzamos névadás pedig mindössze a névelőfordulások 3,5%-ában valószínűsíthető.

A magyar-német nyelvi érintkezések körében tárgyalható a német nyelvterület helyneveinek magyar megnevezése is. Ezek egy részét KISS LAJOS az exonimák csoportját tárgyalva mutatta be, ahol *Ausztria, Bécs, Burgenland, Pozsony* különböző nyelvű megnevezéseit elemezte (1992b). Régebbi exonimát tárgyalt *Fürstenfeld* magyar *Fölöstöm* nevében (1997e), és olvashattunk a *Regensburg : Rezen* névpárról is (SZENTMÁRTONI 1995). Itt említem meg, hogy REGÉNYI IZABELLA és SCHERER ANTAL könyvformában tette közzé a történelmi Magyarország, Horvátország, Bosznia és Hercegovina németajkú lakossága által egykor e területen használt német nyelvű helységneveket (1980).

Az újabb kori szláv és német nyelvi érintkezések vizsgálata a helynévkutatásban kevésbé jelent meg, pedig például a török kiűzését követő telepítések ehhez különösen alkalmas névanyagot szolgáltatathatnának. KÁLMÁN BÉLA e telepítések névtani hatásairól szólva főleg Pilis és Baranya megyei német, illetve délszláv példákat idézett (1986, csaknem változatlanul 1989b). A német és délszláv helységnevévtételeket tipizálva az alábbi átvételi módokat mutatta be: hangtani igazítás, rövidítés, népetimológiás torzítás, (rész)fordítás és más elnevezés alkotása. HUTTERER MIKLÓS a magyarországi németség által 1686 után használt -

¹⁰⁴ A magyar névről lásd még VAS J. 1966.

természetszerűen igen sok magyar nyelvi, névtani hatást mutató - helynévanyag tipológiai csoportjait vázolta föl (1970).

Újabb helynévtáraink gazdag német határnévanyagot is közzétettek, amelynek keletkezése szintén főleg a török visszaszorítását követő telepítésekhez kapcsolható. Kiváló forrás e tekintetben Baranya, Tolna (vö. KÁLMÁN 1983 és KISS L. 1983b), Komárom (vö. KISS L. 1986e), Veszprém és Vas megye gyűjteménye. Sajnálatos, hogy ennek az anyagnak a névtani hasznosítására még alig került sor. E téren kétségkívül GERSTNER KÁROLY tette a legtöbbet. Egyik dolgozatában Komárom megyei településnevek és mikrotoponimák magyar-német nyelvi párhuzamait vizsgálta (1981), egy másik munkájában pedig a Pápai járásban előforduló folyóvízneveket elemzett hasonló rendszerben (1993). Két egybetartozó írásában a magyarországi németek által adott néhány helynevet fejtett meg (1991 és 1992). A Börzsöny déli széléről való, a középkorig visszavezethető német eredetű neveket mutatott be TORMA ISTVÁN (1993). VINCZE LÁSZLÓ a 14-16. századból fennmaradt, foglalkozásra utaló német utcaneveket tárgyalta (1999). Itt említhető meg az a vita, amely a budai német dűlőnevek 19. századi névmagyarításával kapcsolatban alakult ki (PURUCZKI 1968 és 1972b, valamint POGÁNY 1969 és 1973), s amely nem csupán az egyes nevek interpretációja körül folyt, hanem névhasználati, város- és kultúrtörténeti kérdéseket is érintett.

A nyelvi érintkezések vizsgálatának ideális terepe a soknyelvű Baranya megye,¹⁰⁵ amelynek kiváló helynévtára gazdag történeti adatolásával az utóbbi évszázadok ilyen természetű jelenségeinek kutatására is lehetőséget teremt. A magyar nyelvterület településeinek helynévgyűjteményei közül alighanem Mohácsé tartalmaz a legtöbb nyelven helyneveket, innen HOFFMANN OTTÓ a magyar mellett német, jiddis, szerbhorvát, bunyevác, sokác, szlovák, magyar, román és beás cigány, valamint görög (cincár) névanyagot is közölt.¹⁰⁶ HOFFMANN a cigányok névalkotásának jellegzetességeit tanulmányban is összefoglalta (1989). Részletező tipológiai csoportokban mutatta be a belső keletkezésű és az átvett nevek különböző formáit, nagy hangsúlyt helyezve a kölcsönszavak gyakori használatára.

A baranyai kötet helynévanyagát jól hasznosíthatja a szláv dialektológia is, mivel az itteni délszláv nevek különféle nyelvjárási jegyeket mutatnak (BARICS 1989). A párhuzamos névadással létrejött helynevek mellett a névátvételeknek is sokféle adaptációs típusa jelenik meg: a hangtani mellett főleg alaktani jellegűek. Magyar és délszláv közszó együtt is alkothat összetett helynevet, sőt az egyik nyelvből való tőhöz a másik nyelv képzője is hozzákapcsolódhat (BARICS i. m. és PENAVIN 1989). A Vajdaságból PENAVIN OLGÁNAK hasonló megfigyelései említhetők meg a magyar-szerb együttélés névtani következményeiről, a névformák egymásra hatásáról és keveredéséről (1970). Ugyanonnan való példákon PAPP GYÖRGY a többnyelvűség sajátos helynévhasználati jelenségeit tárgyalta (1981). RÓNAI BÉLA a helynévgyűjtés kapcsán tett közzé adalékokat a vegyes nyelvű területek lakosságának helynévhasználatáról (1978). VÖRÖS OTTÓ a magyar-szlovén-német nyelvterület érintkezésének névtani következményeit mutatta be (1989a). TELEKINÉ NAGY ILONA Dél-Szlovákiában a településnevek és a mikrotoponimák használata terén megmutatkozó interferenciákat elemezte főleg újabb kori példákon (2000). KIRÁLY PÉTER a nyelvkeveredésről írott monográfiájában (2001)¹⁰⁷ önálló fejezetet szentelt az általa vizsgált települések dűlőneveinek. Kutatásait a nyelvterület északkeleti részének azokon a településein folytatta, ahol a magyarral évszázadokkal ezelőtt telepített szlovák és ruszin lakosság él együtt. A helynevek

¹⁰⁵ Ehhez lásd TIMÁR 1989.

¹⁰⁶ Ehhez lásd PESTI 1985.

¹⁰⁷ KIRÁLY PÉTER 1973-ban készült akadémiai doktori értekezése csaknem három évtizeddel később jelent meg könyv formában is.

segítségével e nyelvek nyomait igyekezett felderíteni, levonva a szlavisztika számára adódó dialektológiai tanulságokat is.

Az 1960-as-70-es években alig esett szó a magyar nyelv román eredetű helynévi elemeiről. A hazai kutatók közül csak POSGAY ILDIKÓ nevét említhetjük meg, aki magyar-román kétszeres névkölcsönzést mutatott be (*Mehádia*: 1972). Az 1980-as-90-es években valamelyest megélénkült a magyar-román helynévi kapcsolatok kutatása. Román eredetű településneveink későbbi és viszonylag csekély voltára KISS LAJOS mutatott rá (1992a: 93). Két újabb átvétel (*Bélbor* és *Brusztura*) eredetét külön is tárgyalta, végső soron román növénynevekre vezetve vissza őket (1999c). Ugyanílyen eredetűnek tartja REUTER CAMILLO a Krassó-Szörény megyei elpusztult *Leordis* falu nevét (1986a). SZABÓ T. ÁDÁM két erdélyi nagyváros, *Kolozsvár* (1984) és *Brassó* (1986a) magyar-román-német nevének eredetét és viszonyát vizsgálta. REUTER a Temesköz történeti helységnévanyagában mutatott be párhuzamos névadással keletkezett magyar-román névmegfeleléseket (1989), egyet közülük pedig külön is megvizsgált (1987a). Noha a nyelvi kölcsönhatások tanulmányozása a peremterületeken a helynevek körében különösen fontos kutatási terület, az erdélyi kutatók közül is csak kevesen érdeklődtek e kérdések iránt. JANITSEK JENŐ Tiszaveresmart névrendszerében mutatta be a párhuzamos névadás eseteit (1992), BINDER PÁL pedig középkori erdélyi helynevek száz megfelelőihez fűzött megjegyzéseket (1992).

Elsősorban a határnevek elemzése szempontjából fontos a magyarba átkerült román eredetű földrajzi köznevek áttekintése. BAKOS FERENC szókészletünk román elemeinek történetét tárgyaló monográfiájában 62 ilyen szót sorolt fel (1982: 448-9), igaz, ezek nagy része legfeljebb csak szűk területen volt használatban. JANITSEK JENŐ többféle jellegzetes helynévtípust is mutatott be (1999), hogy a románból magyarítható helynevek eredeztetésében igen nagy körültekintéssel kell eljárunk. Az erdélyi névadásban a szláv, román és magyar névadók elkülönítését rendkívüli módon megnehezíti, hogy e nyelvekben földrajzi köznevek is viszonylag nagy számban kerültek át egyikből a másikba, ahol aztán a névadók már saját névalkotási rendszerüknek megfelelően használták fel őket. Olyan szláv közszavak is vannak, amelyek mind a magyarba (*láz, parlag*), mind a románba bekerültek földrajzi köznévként. A magyar *irtás* viszont többféle alakban is átkerült a románba, ahol egy sor román helynév alakult ebből a - román szempontból - jövevényszóból (JANITSEK 1993).

A magyar-román helynévi átvételeket a román nyelv oldaláról mutatta be MIZSER LAJOS, kiemelve Pesty Frigyes szatmári gyűjtéséből azokat a román nyelvű adatokat, amelyek magyar szavakat tartalmaznak (1996b). BORBÉLY ANNA szociolingvisztikai interjúk alapján magyarországi románok nyelvében a helynevek nyelvjárási és köznyelvi alakjának használatát és az ezt befolyásoló tényezőket vizsgálta (1997). SZABÓ T. ÁDÁM a román helynévetimológiai szótár kapcsán a románban többfelé előforduló *Ungureni* helynevek tanulságairól szólt (1986b). A magyar-román nyelvi kapcsolatok több kérdését érintette MURÁDIN LÁSZLÓ *A hely, ahol élünk. Barangolások Erdély helynevei között* című tudománynépszerűsítő könyvében (1998a).

Olykor más újlatin nyelveknek a magyar helynévrendszerben feltűnő nyomairól is szó esett. GÁLDI LÁSZLÓ a *Tálya* név vallon összefüggéseire mutatott rá (1970: 283). A magyar helynévrendszer érdekes színfoltjaként olasz kapcsolatokra utaló helyneveinkkel is foglalkozott egy áttekintő tanulmányában BENKŐ LORÁND (1998v). *Olaszi* helyneveink mellett felhívja a figyelmet az olyan áttelepített nevekre, mint amilyen a *Velence, Bologna, Padova*, és megemlíti a *Tálya* olasz eredeztetésének lehetőségét is.

Törökségi eredetű neveinkkel is foglalkozott néhány írás. LIGETI LAJOS törzs- és méltóságneveket, valamint személyneveket vett turkológiai szempontból újabb vizsgálat alá (1979), ami a magyar helynévféjtést közvetve érinti ugyan csupán - de igen nagy az általános nyelv-

történeti és történettudományi jelentősége -, mivel e szótípusok magyar helynévi használatához a turkológia nyilvánvalóan kevésbé tud hozzájárulni. Etimológiai között egyetlen helynév, a *Küküllő* folyó neve található meg, amelyet csuvasos török eredetűnek tart, és egy 'kökényes' jelentésű névre vezet vissza. Régi törökségi eredetű vagy ilyen gyanúba hozható neveink közül többre kitért LIGETI a honfoglalás előtti és az Árpád-kori magyar-török kapcsolatokat tárgyaló monográfiájában (1986). E mű különösen hasznos a helynevekben gyakori török eredetű személynévek és más török eredetű szavak (földrajzi köznevek, törzs- és népnevek, növény- és állatnevek) értékelése szempontjából is, amelyek fellelését a terjedelmes munkában mutató segíti.

RÁSONYI LÁSZLÓ középkori kiskunsági török, pontosabban kun és kipcsak eredetű helyneveket fejtett meg (1966). Közülük a legismertebb az *Orgovány*, amelynek töve a más úton nyelvünkbe került *orgovány* 'orgonabokor' szavunkéval egyezik meg. E név és a RÁSONYI által megfejtett többi megnevezés (*Bezther*, *Kalas* stb.) is személynévi áttétellel válhatott helynévvé. Egy másik munkájában a *Kondoros* csuvas-török kapcsolatait mutatta be baskírföldi párhuzamokkal (1976). Annak azonban jóval kisebb a hitele, hogy ugyanebben az írásában az Urál környékén *Békás*, *Édes*, *Ökröstu* (?) vízneveket és *Magas* hegynévet vélt fölfedezni, ami véleménye szerint a magyarság névadói nyomát tükrözi.

RÁSONYI LÁSZLÓ számos délkelet-erdélyi víznevet is a törökségi nyelvekből eredeztetett (1981). A mások által is e körbe sorolt és régóta itt is említett *Küküllő*, *Karassó* nevek mellett a legtöbb névfejtése azonban további vizsgálatokat igényel, ahogyan erre KISS LAJOS is figyelmeztetett az Erdély vízneveit tárgyaló tanulmányában (1997c: 208-9). Török eredetű neveink származtatási nehézségeire más összefüggésben BENKŐ LORÁND is többször felhívta a figyelmet (a *Tokaj* kapcsán lásd például 1998q: 165).

FUTAKY ISTVÁN a Kárpát-medencében a honfoglalást megelőzően élt avarok nyelvi nyomait kutatva a magyar nyelvnek mintegy félszáz szavát eredezteti a mongol és a mandzsu-tunguz rokonságba vont avar nyelvből (2001). Két helynevet is e körben tárgyal: a sokak által törzsnévi jellegűnek tartott *Berény*-t (i. m. 83-6, korábban lásd 1999), valamint régi *Horó* településneveinket (i. m. 86-8, korábban lásd 1991).

A magyar nyelv törökségi kapcsolatai közül az oszmán-török kölcsönhatás korábban kevesebb figyelmet kapott. Különösen igaz ez a helynévi kölcsönzések vizsgálatára. E körből csak SZABÓ JÓZSEF néhány idevágó dolgozatáról van tudomásom. A *Tabán* név magyarázata mellett (1983) a közelmúltban két egybetartozó írásban mutatta be a török hódoltság nyomait helyneveinkben (1999 és 2000). Főleg az újabb névtárak alapján olyan összeállítást készített, amely jórészt a törökből átvett közszavak (például *basa*, *bég*, *duttyán*) felhasználásával alkotott neveket tartalmaz. Ezek oszmán-török eredetű névnek nemigen tarthatók, de korjelző értékük kétségtelenül van. KÁLMÁN BÉLA a hódoltság korában a törökbe került magyar helyneveket mutatott be (1986, később 1989b).

A nyelvi kapcsolatok a helynevekben nemcsak a névátvételekben, hanem a párhuzamos névadás és a névfordítás (tükör- vagy részfordítás) jelenségében is tetten érhetők. E jelenségek általában igen nehezen különíthetők el - elméleti törekvést ennek tisztázására a szakirodalomban nem is igen tapasztalhattunk az utóbbi időben -, csupán az állapítható meg, hogy a nyelvek közötti névmegfelelések magyarázatában egyre gyakrabban tűnik fel a fordítás lehetőségére való utalás. A *magyar nyelv történeti nyelvtana* bemutat néhány kétségtelenül ilyennek tartható példát: bibliai latin előképe van a *Holt-tenger* névnek, s a Bécs melletti *Kallenberg* magyar *Kopasz-hegy* neve is vitathatatlanul fordítás eredménye. Nehezebb megítélni azonban - mint azt a fentiekben más példákban is láttuk - a legtöbb szláv-magyar és román-magyar megfelelést (LÖRINCZI R. 1992: 901-2). KISS LAJOS hegynéveink között szintén említ tükör- és részfordításokat (1997d), de olyanokat is, amelyek téves, esetleg

szándékoltan téves fordítással keletkeztek (*Látó-hegy, Kies-völgy*: 1985a). Magyar, német, szlovák párhuzamos névadással keletkeztek viszont a Magas-Tátra csúcsainak megnevezései (1997d). A hivatalos helységnévadás több évszázados történetéből MEZŐ ANDRÁS könyvének különböző helyein egy sereg olyan példát és jelenséget idéz, amely az idegen és a magyar névalakok megfelelésével, átalakításával van kapcsolatban: a párhuzamos névadás eseteit, névfordításokat, a névmagyarosítás különféle megoldásait (1982a). A nyelvi érintkezésnek a helynévkölcsönzésben és -alkotásban megmutatkozó következményeit legutóbb PÓCZOS RITA tekintette át (2002), kiemelve a magyar kutatóknak az e kérdésben vallott elméleti nézeteit és egyúttal szembesítve ezeket a külföldi szakirodalomban található megközelítésekkel.

4. A régi magyar helynévadás vizsgálata

A mai magyar helynévrendszer alapjai a honfoglalást követő évszázadokban, jórészt az Árpád-korban teremtődtek meg. A Kárpát-medence jelentősebb vizeinek, hegyeinek, tájainak stb. nevét a magyarság részben az itt talált népektől vette át, részben pedig maga alkotta meg őket. A településrendszer kialakulásának és megszilárdulásának megfelelően a lakott helyek megnevezései is fokozatosan létrejöttek. A régebbi és a későbbi-mai helynévállomány összehasonlítása azt mutatja, hogy a magyar helynévrendszer sok tekintetben változott ugyan az évszázadok alatt, de a lényegi vonásai inkább állandónak mutatkoznak.

E helyzet miatt is érthető, hogy a magyar névkutatók mindig is kitüntetett figyelemben részesítették a régi magyar névadás tanulmányozását. Ezt az érdeklődést az is elmélyítette, hogy - a történettudomány viszonylag szűkös forrásanyaga miatt - az Árpád-kori történeti viszonyok sok részletének megvilágításában is fontos szerep jut a helynevek vallomásának. A 20. század első felében e kutatási területen elért eredményekről a bevezető fejezetben már vázlatosan szóltam. A kérdéskör itteni, külön fejezetben való tárgyalását az indokolja, hogy az e könyvben vizsgált időszakban a kutatók továbbra is élénk érdeklődéssel fordultak a névtörténeti problémák, különösképpen pedig az ómagyar kori s ezen belül is az Árpád-kori helynévadás kérdései felé. Főleg az 1990-es években pezsdült meg e téren a kutatómunka, amit kétségkívül befolyásoltak az erre az időszakra eső jeles évfordulók is: a honfoglalás 1100 és az államalapítás 1000 éves jubileuma s az ezekhez kapcsolódó tudományos, kulturális, társadalmi rendezvények. Mindemellett természetesen befolyást gyakorolt a kutatások menetére a névtannal foglalkozó szakemberek egyéni érdeklődésének alakulása is. Szemléletesen jelzik ezt a kettős indítást BENKŐ LORÁNDnak a *Név és történelem* című gyűjteményes kötetéhez írott bevezető sorai: „Az utóbbi években részben különféle felkérésekre, részben saját kedvtelésből eléggé sokat foglalkoztam a korai magyarság történetéhez kapcsolódó, általában az Árpád-korra vonatkozó névtani kérdésekkel.” (1998a: 7).

A régi magyar helynévadással kapcsolatos vizsgálatok néhány fontos probléma körül különösen élénkek voltak. A régi helynevek tipizálásának kérdései régóta a figyelem középpontjában állnak ugyanúgy, mint a nevek területi elhelyezkedésének az ügye. Inkább újabban került előtérbe a névkincs kronológiai rétegződésének az elemzése. Anonymus gesztája is szinte kiapadhatatlan forrása a névtani kutatásoknak. A továbbiakban e témakörök szerint tekintem át a régi magyar helynévadás kutatástörténetét.

4.1. Történeti helynév-tipológia

A 20. század első felének legjelentősebb helynévkutatói - mint azt a korábbiakban láthattuk - a névkutatás egyik fontos végső céljának tekintették, hogy megvilágítsák a Kárpát-medence etnikai összetételét a honfoglalás korában és az azt követő időkben. Ehhez elsősorban a

helynevek nyelvészeti elemzésének eredményeit használták fel bizonyítékként: az etimológiai származás mellett főleg a magyar eredetű nevek nyelvi jellegét tekintették bizonyító erejű tényezőnek. Mivel e rendszerezés a településnevek körében bizonyult a leginkább hasznosnak, főleg ezzel a névfajttával foglalkoztak a kutatók. E névrendszertani elemzési módszert összefoglalóan KNIEZSA ISTVÁN fejtette ki a *Keletmagyarország helynevei* című munkájában (1943-44). A legtöbb szakember a későbbiekben az általa képviselt szemlélethez kapcsolódott, és elsősorban a tőle származó fogalmakat alkalmazta a helynevek elemzése során.

BÁRCZI GÉZA is elsősorban KNIEZSA eredményeire alapozva tekintette át a régi magyar névadás kérdéseit az 1958-ban közzétett összefoglalásában, ám látta azt is, hogy egyfajta egyoldalúság is megmutatkozik az eredményekben. Az előző időszak helynévkutatására visszatekintve megállapította, hogy „a nyelvészek földrajzinév-kutatása is (az adatok általános magyar nyelvtörténeti fölhasználásán túl) meglehetősen történeti célúvá vált, s a kérdések tulajdonképpen nyelvi, névtudományi része erősen háttérbe szorult” (1958: 145). BÁRCZI azzal, hogy *A magyar szókincs eredete* második kiadásába beillesztette a tulajdonnevekkel foglalkozó fejezetet, nyilvánvalóan azt is hangsúlyozni kívánta, hogy „a tulajdonnevek a szókincs részei, mégpedig egyáltalán nem jelentéktelen részei” (i. m. 123). A helynevek nyelvi elemként való vizsgálatának igénye azt a törekvést fejezi ki, hogy a nyelvész-névkutató a nyelvi analízis eszközével járuljon hozzá a nevek vizsgálatában más tudományok által felmutatott eredményekhez.

A nyelvészeti vizsgálat számára is nagyon fontos kérdés az oklevelekben található helynévi szórványok nyelvi, névtani hitelességének az ügye. A történész és a nyelvész szakemberek szinte egybehangzóan erősítik meg azt a korábban is már határozottan megfogalmazott véleményt, mely szerint a latin szövegekben előforduló nevek a valós nyelvhasználatot tükrözik. GYÖRFFY egyenesen anakronisztikusnak nevezi azt a néha-néha felmerülő nézetet, hogy más, a Kárpát-medencében beszélt nyelvekről magyarra fordították volna az oklevelekben használt névformákat (1970: 200). KRISTÓ a tihanyi alapítólevélről például azt tartja, hogy „a szóbeliség és az írásbeliség határmezsgyéjén áll” (1970: 209), azaz az ott előforduló nevek a szóbeli nyelvhasználat elemei voltak. Arra azonban, hogy a neveket az oklevél írója a diploma nyelvére, azaz a latinra néha lefordíthatta, számos esetet ismerünk (ehhez lásd GYÖRFFY i. h., KRISTÓ 1976: 26, 92, BÁRCZI 1958: 157, 161), sőt ilyen jelenségekre nemcsak a településnevek, hanem a természeti nevek körében is van példa (KÁLMÁN 1967b: 345). Ebből két további probléma adódik: egyrészt a latinul (is) megjelenő név mögötti valós névhasználat gyanúja és lehetősége megnehezíti a magyar név kronológiai jellemzőinek a megállapítását, másrészt - mivel nemcsak a név egészének, hanem annak egyes részeinek a latinra fordítása is megtörténhetett - a név pontos szerkezetének megállapítása is gondot jelent. Ez különösen a személynevet tartalmazó helynevekben feltűnő, amelyekben az átmenetek egész sorát mutatta be a személynevek oldaláról FEHÉRTÓI KATALIN (1973-75).¹⁰⁸ A személy- és a helynevek ilyen értelmű elválasztásának nehézségeiről nyilatkozott korábban PAPP LÁSZLÓ is, egy meg nem valósult Árpád-kori személynévszótár tervét vázolva (1961). BALOGH LÁSZLÓnak a helynévi fordítások korlátlan kitágítására tett kísérletét (1970: 114-7) azonban KÁZMÉR MIKLÓS, majd később MEZŐ ANDRÁS is a leghatározottabban visszautasította (1975: 182-5 és 1981a: 96-7). A szórványok nyelvi hitelességének megállapításához tartozik a hamisított oklevelekben található helynevek ügye is, amelyeket SZABÓ T. ATTILA a hamisítás időpontjára vonatkoztathatónak tart (1966: 424). Az Árpád-kori gesztákban előforduló nevek hitelességének a kérdése az oklevelektől eltérő

¹⁰⁸ Ehhez lásd még KÁLMÁN 1975a.

problémákat vet fel. Anonymus névhasználata kapcsán BENKŐ LORÁND elemezte behatóan e kérdéseket.¹⁰⁹

A 20. század első felében a településnevek vizsgálatára kialakított módszer - amelyet KRISTÓ GYULA a későbbiekben történeti helynév-tipológiának nevezett (1976: 3) - azon alapul, hogy a magyar nevek bizonyos jelentéstani csoportokba és a felhasznált nyelvi eszközök szerint alaktani-szerkezeti kategóriákba sorolhatók. Az egyes névtípusok előfordulási gyakorisága időben más és más, ezek alapján a klasszikus történeti tipológia megkísérelte leírni a településnevek kronológiai jellemzőit. Főleg azokra a szemantikai csoportokra voltak tekintettel, amelyek a történettudomány számára is fontos fogódzókát adhatnak: így a törzs- és népnévi, a foglalkozásnévi, a patrocíniumi és a személynévi eredetű településnevek részesültek megkülönböztetett figyelemben. Az egyes névtípusok keletkezési koráról a történeti névtipológia már a 20. század első felében viszonylag határozott véleményt alakított ki. E névtipológiához az itt vizsgált időszakban is sokan kapcsolódtak.

A történeti helynév-tipológia legvitatottabb kérdésének az utóbbi évtizedekben a helynevek kronológiai értékének a problémája bizonyult. A tipológiának a század első felében kimunkált tételei ugyanis a helynevek bizonyos típusainak a keletkezési idejét időhatárokhöz kötik, s ebből az következik, hogy e felfogás szerint „egy-egy helynév keletkezésének korát gyakran akkor is meg tudjuk jelölni, ha régi adat nincs rá” (BÁRCZI 1958: 149). E tételt - többé-kevésbé hasonló megfogalmazásban - több kutató is elfogadta. A kérdésről hasonlóan nyilatkozott GYÖRFFY GYÖRGY is (1976a), míg BENKŐ LORÁND elsősorban a kronológiai és a területi tényezők összekapcsolásának a fontosságát hangsúlyozta (1960a).

A helynév-tipológia egészéhez az általam vizsgált időszakban lényegében csak KRISTÓ GYULA szólt hozzá *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához* című munkájában (1976). Célja az volt, hogy kísérletet tegyen „egy, a valóságot főleg az időhatárok vonatkozásában adekvátabb módon tükröztető névtipológiai rendszer körvonalainak megrajzolására” (i. m. 5). MAKKAI LÁSZLÓ igen alapos bírálatában azonban azt állapította meg, hogy „A tanulmány alapjaiban támadja meg a régi tipológiát, és újat kínál” (1979: 97).¹¹⁰ Megítélésem szerint azonban KRISTÓ még ennél is többet tett: a névtípusok kronológiai határainak kitágításával rámutatott az itt felhasználható - részben fent már említett - szempontok viszonylagosságára. Ezzel és annak hangsúlyozásával, hogy „a helynévadást más tényezők irányítják, mint a társadalom életét, ennél fogva sokkal kisebb a helynevek determináltsága” (KRISTÓ 1976: 14), végső soron arra mutat rá, hogy „a történésznek, ha a társadalom életére keres feleletet a helynevekben, sokkal kisebb elvárásai lehetnek a helynevekkel szemben, mintha e feleletet a társadalom más, társadalmi-történelmi törvényszerűségei által irányított faktoraiban keresné” (i. h.).¹¹¹

Itt jegyzem meg, hogy KRISTÓ GYULA egy a történészeknek szánt kézikönyv két különböző kiadásában a helynévtan és a történettudomány (1986b), illetőleg a nyelvtudomány és a történettudomány (1998a) kapcsolatáról kiváló összefoglalást írt, kiemelve a helynevek történeti forrásértékének és kronológiai hasznosíthatóságának a kérdését.

¹⁰⁹ Ezekről részletesebben az *Anonymus-tanulmányok* című fejezetben szólok.

¹¹⁰ Erre lásd még KRISTÓ válaszát (1980a).

¹¹¹ E megállapítások azonban már a történettudomány illetékességi körébe vágnak, ezért ebben az irányban be is rekesztem a gondolatmenetet, csupán azt említem még meg, hogy hasonlóan nyilatkozott nyelvészeti fórumon a történész SOLYMOSI LÁSZLÓ is (1972).

A helynevek kronológiai értékelhetőségét érinti az adatolás és a valós keletkezés összefüggésének a problémája is. Általánosnak tekinthető az a megközelítés, hogy „egy-egy helynév általában nem keletkezése pillanatában bukkan fel, hanem olykor csak hosszabb idő, évtizedek vagy évszázadok elteltével általában akkor, amikor a helynév földrajzi környezetében oklevélbe kívánczó jogi esemény vagy joghelyzetbeli változás történt” (KRISTÓ 1976: 5). Mivel azonban a 10. századból jószerével nem maradtak fenn helynévi szórványaink, érthetően fölmerül a Kárpát-medencei névtelenség kérdése is. Egyesek szerint az ún. primér névtelenség több évszázados jelenség volt (KRISTÓ 1976: 9), mások viszont egyáltalán nem hisznek egy ilyen állapot fennállásában (MAKKAI 1979: 98-9).¹¹²

A *Szempontok*-ban KRISTÓ kétfajta megközelítést alkalmazott az egyes névtípusok elkülönítésére: szemantikait és alaktanit. Szemantikailag a személy- és törzsnévből, a templomcíméből, valamint a nép- és foglalkozásnévből alakult neveket vizsgálta meg, alaktani tekintetben, a helynevek alkotásában felhasznált nyelvi elemek szerint pedig formáns nélküli, képzővel (-i és -d), valamint utótaggal (földrajzi köznévvvel) alakult neveket különített el. Bár e kategoriális elemzést nyelvészeti tekintetben nem vitte következetesen végig, rendszertani szempontból mégis messzebbre jutott, mint mások, és felvillantotta a nevek többszintű leírásának a lehetőségét is.

KRISTÓ legnagyobb terjedelemben a pusztá személynévből alakult helynevek csoportjával foglalkozott, annak megfelelően, hogy ennek kronológiai meghatározása a legvitatottabb a szakirodalomban. A hagyományos felfogás szerint „E névadási típus a XIII. században lassan háttérbe szorul.” (BÁRCZI 1958: 158). KRISTÓ ezzel szemben az *Adatok*-ban egybegyűjtött anyag tanúsága alapján azt tartja, hogy „legalábbis a XIII. század közepéig-végéig (de alkalmasint még azon túl is) eleven” (1976: 38). Legalább ilyen fontos az a megállapítása, amely a típus elhalásának okaként „szuverén nyelvfejlődési tendenciákat”-at, „a nyelvi divat körében bekövetkezett változások”-at említi meg (i. h.). Mindezt komoly biztatásként kell értelmezni a nyelvészeti vizsgálódások kiszélesítésére.

Elsősorban történettudományi kérdéseket vet fel a törzsnévi helynevek csoportja, ám ezek keletkezésének körülményei között KRISTÓ nyelvi tényeket (névköltöztetést, személynévi áttételt) is figyelembe veendőnek tart, így a törzsnevekkel alakilag egyező helynevek szerinte még a XI. század közepén túl is keletkezhetnek (i. m. 42). Egy későbbi dolgozatában KRISTÓ az e helynévtípussal kapcsolatos - KNEZSÁIG visszavezethető - további névtani megállapításokat vette kritikai vizsgálat alá (1977). A templom védőszentjének nevéből alakult településneveknek a keletkezési korát szintén jelentősen kitolja, egészen a XV. század elejéig (i. m. 49).¹¹³

KRISTÓ a *Szempontok*-ban a képzett nevek közül az -i és a -d képzős nevekkel foglalkozott. Az előbbinek a fejezetében helyezi el a népnévből és a foglalkozásnévből alakult nevek csoportját, itt tárgyalva ezek képzőtlen névalakulatait, sőt összetett névformáit is. A foglalkozásnévi helynevek kapcsán részletes bírálatát adta HECKENAST GUSZTÁV e névcsoportra fontos történettudományi következtetéseket építő monográfiájának (1970). Mivel azonban mind az ez ügyben folytatott polémia, mind HECKENAST műve csak érintőlegesen kapcsolódik nyelvi kérdésekhez, e helyütt nem térek ki rá részletesebben. KRISTÓ könyvének legnagyobbat és nyelvi anyagát tekintve legkevésbé egynemű fejezete a földrajzi köznévi utótaggal alakult településnevekkel foglalkozik. A vázlatosságot az is magyarázza, hogy a szerző itt támaszkodhatott - legalábbis a leggyakoribb altípust illetően - a

¹¹² A névtelenség kérdésének szakirodalmát a következő alfejezetben foglalom össze.

¹¹³ Az ún. vallási helynevekhez az előzmények közül lásd még MIKESY 1967b.

legkidolgozottabb, legteljesebb előzményekre: KÁZMÉR MIKLÓSNak a *falu* névrészt tartalmazó településneveket vizsgáló munkájára.

KÁZMÉR MIKLÓSNak *A »falu« a magyar helynevekben. XIII-XIX. század* (1970) című munkája egyike a magyar névtani kutatások módszertani tekintetben legjobban megalapozott alkotásainak, ezért következtetéseinek nagy részére biztonsággal lehet támaszkodni. KÁZMÉR a valódi településneveknek mondott, települési formára utaló földrajzi köznévi részt tartalmazó helyneveink közül azokat vizsgálta meg, amelyekben a *falu* szó előfordul. Ez a csoport a magyar településneveknek nem jelentéktelen hányadát adja, egyfajta számítás szerint mintegy 7,5%-át (i. m. 127). KÁZMÉR a vizsgálatban alkalmazott módszerekről is részletesen értekezik (i. m. 9-22), ami ritkaságszámba megy a magyar névtani irodalomban. Hangsúlyozza, hogy az egész feldolgozásban a névtani, névélettani szempontot kívánta következetesen érvényesíteni, szemlélete azonban meglehetősen távol áll a LÖRINCZE által meghirdetett kutatási iránytól. KÁZMÉR anyagválasztása több szempontból is szerencsés volt: a vizsgálatba vont névcsoport alaki tekintetben könnyen elhatárolható más névcsoportoktól, gazdagon adatolható, ám viszonylag később feltűnő névtípusként időben is jól kiegészíti a településneveknek a döntően az Árpád-korra vonatkozó vizsgálatát, emellett a formailag egységesnek tűnő névtípust belső összetettség jellemzi stb.

A tárgyalt neveket KÁZMÉR két fő csoportban mutatja be: a *-falu*, illetőleg a *-falva* utótagok szerint, amelyekhez a *-falud* és a *Falucska* képzős formák csatlakoznak még. A két alapvető típus azt szemlélteti, hogy a nyelvi szerkezet és a szemantikai struktúra szoros összefüggésben van egymással: az alapalakban álló, illetve a birtokos személyragos utótaghoz más-más típusú bővítményrészek kapcsolódhatnak. De eltérő a változások iránti érzékenységük is: a *-falu* alapvetően megőrzi eredeti alakját, a *-falva* azonban gyakran többféleképpen is módosul. E változásformák bemutatásának - amelyek egy részének megnevezésére ismertetésében MEZŐ ANDRÁS a típusváltás terminust ajánlotta (1970c: 497) - a monográfia jelentős teret szentel. A változások vizsgálatában szerepet kap a nyelvi háttér felderítése, az időbeli lefolyás és a területi elterjedés körülményeinek tisztázása, valamint a jelenség névrendszerbeli hatókörének, a megterhelés módosulásának a megállapítása. KÁZMÉR monográfiáját tárgyszerűsége és következetessége a magyar névkutatás legkiválóbb alkotásai közé emeli.

KRISTÓ fent említett dolgozatában (1976) képzős neveket is tárgyalt ugyan, ezek között azonban - noha a településnevek körében is előfordulnak ilyenek - nem volt tekintettel az *-s* képzősökre, mivel ezeknek nincs kormeghatározó értékük: a legrégebbi adatok korától napjainkig aktív névalkotó szerepűek. Éppen ez a tény, nevezetesen az, hogy „*-s ~ -cs*, de főként *-s* képzős személy- és helynevek olyan nagy tömegben fordulnak elő ómagyar kori okleveleinkben”, készítette B. LÖRINCZY ÉVÁt arra, hogy vizsgálatuknak önálló munkát szenteljen (1962: 5). A tanulmány amiatt a felismerés miatt kapott erős névtani színezetet, hogy az e képzővel alakult szavakat „csak mint egy nagy összefüggő *n é v r e n d s z e r* tagjait lehet kezelni” (i. h.). A vizsgálat során a szerző ennek megfelelően összefüggéseik érzékeltetésével külön tárgyalta a személy- és a helynévi előfordulásokat, de függelékként bekerültek a munkába a jóval kisebb számú ómagyar kori közszoói adatok is. Bár a helynevekben ritkábban szerepel e képző, mint a személynevekben, mégis elég gazdag adattár állt rendelkezésre ahhoz, hogy szemantikai típusokat különítsen el közöttük, és bemutassa a képzőnek már korán kialakult funkcionális sokszínűségét. A vizsgálat kiterjedt a rokon képzőkre (*-cs*), a képzőbokra (*-st ~ -sd*) és ez utóbbiak kapcsán a *-t ~ -d* önálló elemzésére is. A névföldrajzi szempont érvényesítésére is kísérletet tett a szerző, ez azonban az általa

felhasznált adatok alapján csak korlátozott eredményeket hozhatott.¹¹⁴ B. LŐRINCZY ÉVA dolgozatát mint a régi magyar névadás egyik fontos típusának monografikus feldolgozását joggal sorolhatjuk be a történeti helynév-tipológia eredményeit gazdagító munkák közé.

KÁLMÁN BÉLA *A nevek világa*-ban (1967a) a névfajták közül legrészletesebben a településneveket mutatta be. Az egyes helységnévtípusokkal kapcsolatban önálló kutatási eredményeket nemigen közölt ugyan - munkája nem is ilyen céllal íródott -, de tanulságos a rendszer egészének tárgyalásmódja, valamint a magyar nevek mellett felhozott számos külföldi párhuzam. Fő csoportként a köznévből és a tulajdonnévből alakult helységneveket, valamint a vallási neveket említi. A tulajdonnévből keletkezett településneveket a pusztaszemélynévi eredetű és a birtoklást kifejező kategóriákban mutatja be. Legtöbb altípust a köznévből alakult helységnevek között különít el, ahol a nép- és törzsnévből való, a vásárhelyre utaló és az *-i* képzős nevek mellett a tájrésszóból lett, valamint az eredetileg is települést jelölő szavakból alakult nevek tárgyalja. KÁLMÁN BÉLA rendszerezése lényegében a történeti helynév-tipológia évtizedekkel korábban kialakult fogalmaira támaszkodik, de néhány - másoknál kevésbé hangsúlyos - típusra fokozottan ráterelte a figyelmet.

Az 1980-as-90-es években a történeti helynév-tipológia eredményeivel kapcsolatos újabb összegzések csupán tanulmányok keretében születtek, egy-egy névtípus bemutatására azonban a rövidebb dolgozatok mellett monográfiákban is sor került.

KISS LAJOS a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* negyedik kiadásának előszavában vázlatos történeti településnév-tipológiát bocsátott közre (i. m. 6-7). Kategóriái jórészt azokat a - szemantikai és alaki jegyek alapján felállított - típusokat tükrözik, amelyek a hagyományos történeti tipológiában is a középpontban álltak: eszerint törzsnévből, pusztaszemélynévből, személynévből *-i* képzővel, népnévből képző nélkül vagy *-i* képzővel stb. alakult nevekről beszél. Fontos szerepük nála azok a településnevek is, amelyek a más helynévfajtákkal való szoros kapcsolatot mutatják: a víznévből, térszíni forma nevéből, a talaj fajtáját jelölő szóból, növénynévből, állatnévből, építményt jelölő szóból stb. alakult nevek gyakoriak mai helyneveink körében is. E névtípusokat természetesen mások is érintették, a rendszertani súlyuknak megfelelő helyüket azonban KISS LAJOSnak e rövid összefoglalásában nyerték el.

Az 1990-es évek közepén KISS LAJOS néhány dolgozatában (1996a és 1996b) a magyarban keletkezett régi helységnevek típusairól is szólt, sőt e kérdéskörnek önálló tanulmányt is szentelt (1997a). E munkáiban - nem mindenütt azonos arányban - a régi magyar helységnévadás alábbi jelentéstani típusait jellemezte: pusztaszemélynévből, társadalmi csoportnevekből (törzs-, nép- és foglalkozásnevekből), a templom címéből, határvédő örök megnevezéséből, víznévből, domborzati és egyéb természeti viszonyra, építményre utaló szóból, napok nevéből, várhelyek megnevezéséből alakult településnevek. Alaktani tekintetben a régi magyar helységnévtípusok között elkülönítette a képzővel (*-i*, *-d*, *-gy*, *-s*) és a települést jelentő utótaggal (*-falu*, *-háza* stb.) alkotott nevek csoportjait. A nyelvtörténeti és történettudományi szempontból legfontosabb helységnévtípusokról BENKŐ LORÁND számos, a további fejezetekben említendő dolgozatában szólt, a történeti helynév-tipológia kérdéseiről legösszefogottabban az 1998i alatt (117-20) fejtette ki a véleményét. Az ómagyar kori helységnevek legfontosabb szemantikai csoportjaihoz egy publikált konferencia-előadásában MEZŐ ANDRÁS fűzött megjegyzéseket (1999b). A régi magyar helynévtípusokat kézikönyvbe illő tömörséggel foglalta össze KRISTÓ GYULA a *Korai magyar történeti lexikon*-ban (1994). E

¹¹⁴ Győr megyéből például két helynévi adatot mutatott be, GYÖRFFY történeti földrajza alapján ugyaninnen további 27 hely ennél is jóval több adata említhető meg (vö. HA. 2: 75-82 és BÉNYEI-PETHŐ 1998: 19-55).

kérdéskört - a fontosabb tudománytörténeti vonatkozásaival együtt - legutóbb TÓTH VALÉRIA tekintette át igen lényeglátóan (2001b: 31-60).

KÁLNÁSI ÁRPÁD a szatmári helynévtípusok történeti rétegződését elemezve külön fejezetben tárgyalta a településnevek idevágó kérdéseit (1996: 10-39). A keletkezéstörténeti vizsgálathoz e névfajta körében jó alapokat biztosított számára a FNESz.⁴, valamint MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER történeti-etimológiai szótára (1972). A keletkezéstörténeti rétegeket azonban mégsem adatainak előfordulásai alapján próbálta megállapítani, hanem a történeti helynévtipológia - sokak által megkérdőjelezett - hagyományos megállapításaihoz igazodva. Ilyen alapon KÁLNÁSI 10-11. századnak mondja a törzsi, foglalkozásnévi stb. eredetű településneveket és magukat a településeket is, a török eredetű személynévből való helyneveket pedig régebbinek tartja, mint például a szlávból alakultakat. A településnevek tipológiáját szokatlan módon táblázatos formában közli, ennek használatát azonban megnehezíti, hogy a betűhív történeti adatok mellett sem az évszám, sem a forrás nem szerepel.

Sajátos, címükben is összetartozást mutató munkákban az 1980-as évek elején több kutató vállalkozott arra, hogy bemutassa egy-egy megyénk helységneveinek rendszerét. A sort ÖRDÖG FERENC nyitotta meg Zala megyével (1981a), s JUHÁSZ DEZSŐ folytatta Veszprém megye anyagával, amely a Veszprémben megrendezett harmadik névtani konferencia kötetének függelékeként jelent meg (1981a). BARABÁS IRÉN Fejér (1984), VÁRKONYI IMRE Somogy (1984a), KÖRMENDI GÉZA pedig Komárom megye (1986, összefoglalva: 1989) településneveinek rendszerét elemezte. Az azonos módszert követő szerzők a mai településneveket sorolták keletkezési típusuk alapján tipológiai csoportokba. Ezzel összefüggésben igazat kell adnunk a munkákról megjelent egyik értékelésnek, mely szerint „nem ésszerű a mai - igen eltérő keletkezési idejű - nevek mögött valamiféle rendszert keresni” (BÉNYEI-PETHŐ 1998: 71), bár figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezeknek az írásoknak a célja elsősorban a tudományos ismeretterjesztés volt (vö. JUHÁSZ 1981a: 253).

A régi magyar helységnevtípusok közül már az 1980-as években talán legnagyobb figyelemben az úgynevezett patrocíniumi nevek, azaz a templomcíméből alakult településnevek részesültek. Ez elsősorban MEZŐ ANDRÁS érdeme, aki tanulmányok sorát publikálta e témakörben, és később összegző monográfiát is szentelt a kérdésnek. *A templomcím a magyar helységnevekben* (1996a) a szakirodalmi értékelések szerint is a magyar helynévkutatás egyik legjobb részösszegzése. Sikerének egyik alapja a vizsgált anyag teljességre törekvő bemutatása és - ami ennek szinte feltétele - nagyon világos körülhatárolása. A kutatási terület a korabeli Magyarország egésze, az időhatárokat pedig a kereszténység fölvétele, azaz a 11. század és a névtípus élénkségének végét jelző 15. század jelentette. A válogatás nyelvi szempontból is nagyon határozott alapelveket követett: a kutatás csakis a templomcímeket tartalmazó településnevekre terjedt ki. Mindez hatalmas adatmennyiség feldolgozását követelte meg a szerzőtől, hiszen a mintegy húszezer ómagyar kori település közül minden 14-15. ilyen jellegű nevet viselt.

A névtípus kronológiai határainak megállapításában is mintaszerűen járt el (i. m. 231-6), így módszere és eredményei a vizsgált anyagon jóval túlmutatnak, általános tanulságokkal is bőven szolgálnak. Módszertani tekintetben különösen fontos kiemelni, hogy az időrend megállapításában MEZŐ elkülönítette a latin és a magyar formában megjelenő névadatokat, és tekintettel volt a források eredeti vagy átirat, illetőleg hamis voltára is. Megállapításai szerint az eredeti oklevélből való magyar nyelvű adatok a 12-13. század fordulójától tűnnek fel, és 1250-1350 között a leggyakoribbak. MEZŐ ANDRÁS a templomcíméből keletkezett településneveket a magyar helynévadás rendszerébe szervesen beleilleszkedő névtípusnak, a metonimikus

névadás jellegzetes változatának tartja, s ebből adódóan megállapítja, hogy „a templomnévnek helységnevvé való átvonódásában fölösleges idegen hatást keresni” (i. m. 44).¹¹⁵

MEZŐ munkája akadémiai doktori értekezésként készült, az eljárás során lefolytatott vita anyagát a Névtani Értesítő közölte (BENKŐ 1996d, KISS L. 1996g, KRISTÓ 1996, ÖRDÖG 1996 és MEZŐ 1996c). Ezekben a véleményekben további adalékokat, szempontokat találunk a témához. Az e kérdéskörbe vágó korábbi tanulmányainak az eredményeit MEZŐ ANDRÁS jórészt természetesen beépítette összegző művébe, ezért ezek közül itt csak azokat említem meg, amelyek a monográfiában leírtakhoz képest jelentős többletet, részletesebb tárgyalást adnak. Jóval bővebb adatolást találunk az egyszeri előfordulású nevekről (1993b), részletesebb okfejtést a *Szentistván* nevek névadójáról (1992a). A település névéhez jelzőként járuló templomtitulusokat külön tanulmányban tekintette át (1992b), egy másik írásban pedig az *asszony* elemet tartalmazó nevek belső viszonyait elemezte behatóan (1996d). MEZŐ a *Szent Sebestyén* név előfordulásait a megfelelő személynév helynévi alkalmazásának további példáival együtt a Sebestyén Árpádot köszöntő könyvben mutatta be (1999c). A patrocíniumi nevek témájának más irányú folytatását jelzi, hogy egyik dolgozatában MEZŐ a középkori templomnevek közül több mint 120 *Szent Péter* titulust tárt elénk (1998). A patrocíniumi helységneveket a MEZŐétől némileg eltérő közelítésmóddal tárgyalta BENKŐ LORÁND, aki kialakulásuk magyarázatában nagyobb hangsúlyt helyezett az európai hatásokra (1987 és 1993a). E véleményét opponensi értékelésében is fenntartotta (1996d).¹¹⁶ BAKRÓ-NAGY MARIANNE MEZŐ adatai alapján Szűz Mária különféle megnevezéseinek helynevekben való előfordulásait vizsgálta meg (1997). Az úgynevezett egyházi nevek egy-egy csoportjához szólt hozzá HAJDÚ MIHÁLY a *monostora* utótagú neveket tipizálva (1991b), MEZŐ ANDRÁS pedig a *Szegegyház* megnevezéséhez kínált újabb lehetőséget (1991a).

Ahogy MEZŐ ANDRÁS az egyházi nevek tágabb csoportjából a patrocíniumi neveket választotta ki, ugyanúgy emelte ki SZABÓ G. FERENC a kereskedelemre és a közlekedésre utaló helységnevek közül azokat, amelyek a vásártartás emlékeit őrzik (1998a). Kandidátusi értekezésként készült monográfiájából (*A vásározás emlékei középkori helységneveinkben*) MEZŐ munkájának ösztönző hatása több tekintetben is nyilvánvalóan kitűnik: nagyjából megegyezik a feldolgozás területi és kronológiai határa, hasonló módszerű az adatok feltárása és a vizsgálat szempontrendszere. SZABÓ azonban szinte előzetes részletkutatások nélkül látott hozzá az összetett kérdéskör áttekintéséhez (de mégis: 1994), s ez az összegzés részleteit és egészét egyenletlenné, a munka eredményeit pedig helyenként megbízhatatlanná teszi. A névcsoport nyelvi elhatárolása más névtípusoktól (például személynév és napnév összefüggése, a *-d* és *-i* képző különbsége stb. alapján) nem áll eléggé szilárd módszertani alapokon, és az egyes névmagyarázatokban is sok a bizonytalanság, a vitatható elemzés. Mindez következtetéseknek érvényességét is aláássa. A szerző külön vizsgálja a hét napjainak nevével és a *vásár* szóval alakult neveket, ezeket formális szerkezeti alapon (elő- vagy utótagként, képzett vagy képzetlen formában szerepel-e benne a kérdéses lexéma) osztja további alcsoportokba. A viszonylag kevés adat - SZABÓ 152 helységnevet sorol a típusba - a kronológiai és a szöföldrajzi vizsgálatok lehetőségeit is korlátozza, így a megoszlás inkább csak a helynevek általános adatolási lehetőségeit tükrözi.

A *vásáros* jelzővel bővült középkori településneveket önálló dolgozatban mutatta be SZABÓ G. FERENC (2000), különös figyelmet fordítva a névváltozást kiváltó okokra. Az e névtípushoz történeti szempontból közel álló, vámhelyre utaló neveket - szintén a teljesség

¹¹⁵ MEZŐnek a névszerkezeti változásokat érintő fejtegetéseit a helynevek változásáról szóló fejezetben tekintem át.

¹¹⁶ A kérdéshez lásd még HOFFMANN 1998.

igényével - tanulmányokban ugyancsak ő tekintette át. A *vámos* (1998b) és a *vám* (1999a) elemeket tartalmazó régi helységnevek vizsgálatát is sajnos, ugyanaz a szemléleti bizonytalanság jellemzi, mint amely a monográfiában is megmutatkozik.

SÁNDORFI GYÖRGY *Korai helyneveink vizsgálata* című könyvében azoknak a korai településneveknek az elemzésére vállalkozott, amelyek törzsnévből, a csatlakozott népek megnevezéséből vagy vezérek nevéből alakultak (1989). A feldolgozás azonban döntően történettudományi célú, s bár nyelvészeti következtetésekre is alapot adnának egyes megállapításai, ilyen kérdéseket alig érint. Ezért e munkában részletesebben nem foglalkozom vele.

A fentiek mellett további tanulmányok is tárgyalták a régi magyar településnevek egy-egy jellegzetes típusát. A népnevek helynévbeli szerepét vizsgálta meg K. FÁBIÁN ILONA a Várad Regestrum alapján összeállított helynévtár A-C közötti szakaszában, különösen részletezve a nevek helyesírás- és hangtörténeti, valamint etimológiai vonatkozásait (1997b). RÁCZ ANITA a középkori Bihar megye településnevei között több mint hatvan esetben talált a lakosság etnikumára utaló elemet (2001). A neveket tanulmányában alaki szerkezetük szerint tipizálva mutatta be. FEHÉRTÓI KATALIN a *Cigány* előfordulásait tekintette át középkori településneveinkben, és - több régóta öröklődő tévedést korrigálva - igazolta, hogy ezek nem lehetnek népnévi eredetűek, csakis személynévből valók, sőt: ilyen személyneveinknek is csak egy része származtatható a népnévből (1987). Érdekes adalékokat tett közzé a 16-18. századból való szótárak anyaga alapján MAY ISTVÁN, bemutatva, hogy a környező népek megnevezései és a hozzájuk tartozó országnevek milyen sokféle, egymással keveredő módon fordulnak elő e forrásokban (1988).

A pusztai személynévi eredetű helységnevek kapcsán KRISTÓ GYULA arról szólt, hogy ezek névadóinak kilétét csak nagyon ritkán tudjuk meghatározni. S még akkor is, ha vannak erre vonatkozó adatok, utalások, a névkutatóra „számos csapda leselkedik” (1981a: 103). KRISTÓ tanulmányában azokat a lehetőségeket és módszereket mutatta be, amelyek e kérdések eldöntésében több-kevesebb bizonyossággal szolgálhatnak. Az okleveles forrásoknál e tekintetben gyakran kevésbé megbízhatók az elbeszélő kútfők, amelyek szerzői közül „kétségtelenül az etimológizáló hajlamú Anonymus viszi el a pálmát” (i. m. 101).

KISS LAJOS kritika alá vette egyes szláv és román névkutatóknak azokat a tételeit, amelyek szerint más formánsok felhasználása nélkül, pusztai személynévből e nyelvekben is alkottak helységneveket. Igazolja, hogy a szláv nyelvekben az eredetileg képzett név másodlagos hangtani fejlődés révén egybeeshet az alapalakkal (1996b: 444-5, korábban 1987a). A románba az ilyenek - kivéve az újabb kori tiszteleti névadás példáit (*Ady Endre, Avram Iancu*) - a magyarból kerültek át (i. m. 445).

4.2. A helynévkincs kronológiai rétegződése

A magyar történeti helynév-tipológiának - mint az előző fejezetben láthattuk - központi kérdése az egyes helynévtípusok keletkezési idejének meghatározása. A helynévkincs egészének kronológiai szempontú értékelése mégis csak az 1990-es években került a kutatók figyelmének a középpontjába.

Írásainak tanúsága szerint KISS LAJOST foglalkoztatta leginkább a Kárpát-medence helyneveinek kronológiai rétegződése. A honfoglalást követő időszak névanyagát az adatolhatóság és az etimológiai eredet időrendi tanulságai alapján kísérelte meg jellemezni. Több összefoglaló tanulmányt szentelt e témakörnek - legátfogóbb megközelítést az 1996a és az 1996b ad -, amelyek főképpen nem a részletek kidolgozottságával, hanem a kérdéskör egészének megragadása révén közölnek új ismereteket. Dolgozataiban KISS LAJOS két fő

névcsoportot különít el: a magyarok által adott neveket és azokat, amelyeket a magyarság a megszállt területen talált népességtől vett át.

A két alapvető névréteg további differenciálását - főleg az átvett helynevek esetében - legeredményesebben a víznevek körében lehet elvégezni. Ennek az az oka, hogy „A földrajzi nevek legrégibb és leghosszabb életű csoportját a vízbőségüknél és hosszúságuknál fogva jelentős folyók nevei alkotják. Ezek valósággal nemzetközi tulajdonban vannak, és egykor kialakult nevüket ritkán cserélik fel mással.” (KISS L. 1996b: 440). A víznevek történeti rétegeit KISS LAJOS négy országrésznyi terület névanyagában vizsgálta meg: a Felvidékében (1994a), Erdélyében (1997c), a Dunántúléban (1997b, ehhez lásd még 1995b) és a Délvidékében (2000a: 11-9). E munkákban egyben a gazdag etimológiai irodalom összefoglalását is adja, és összesen csaknem másfélszáz név eredetét mutatja be. Eredményei az alábbiakban foglalhatók össze.

Mindegyik területen találhatók az ókorból adatolható, ősi indoeurópai (másutt óeurópainak is mondott) eredetű víznevek: *Garam, Morva, Tisza, Maros, Duna, Dráva* stb. Szintén indoeurópai (7. század előtti, preszláv) eredetűek, de csak a középkorból vagy későbből adatolhatók az *Árva, Hernád, Iza, Zsil, Lajta, Mura* stb. víznevek. Az ide tartozó nevek etimonjai többnyire nem azonosíthatók pontosan valamely ismert nyelvből, s a nevek közvetítésében a szláv nyelveknek fontos szerepük lehetett. Viszonylag gazdag a szláv eredetű nevek csoportja: *Beszterce, Zsitva, Kalota, Kovászna* stb., Erdélyben talán török eredetűek is előfordulnak: *Küküllő*, a *Karas* régi *Karassó* változata. Német eredetű vagy a magyarba német közvetítéssel került folyónév a *Gölnic, Selmec, Porumbák* stb. Vízneveink között szép számmal vannak ismeretlen eredetűek is. Erdélyben a román víznevek csak az újabb korból adatolhatók, és többnyire kis hegyi patakok nevei.

Az Árpád-korból nagyon gazdag magyar eredetű víznévállomány létezése is igazolható: *Balog, Bodrog, Almás, Fekete-ügy* stb., ilyenek Erdélyben a *jó* elemű nevek: *Disznajó, Hájó* stb. A belső keletkezésű vízneveknek a szerkezeti jellegzetességeit funkcionális-szemantikai szempontból elemezte GYÖRFFY ERZSÉBET mintegy 1100 név adatainak feldolgozása révén (2002). Meghatározó típusnak a többnyire képzett egyrészes és a jelzővel együtt álló, vízrajzi köznevet tartalmazó kétrészes névstruktúrát találta: ezek az összes név egy-egy harmadát adják.

A természeti nevek körében a víznevek mellett KISS LAJOS áttekintette a történelmi Magyarország hegyneveinek kronológiai, eredetbeli csoportjait is: e névfajtát főleg középkori nevek képviselik, ezek mellett azonban néhány ókori (*Kárpátok*) és Karoling-kori (*Amand, Vütöm*) hegynevünk is megemlíthető (1997d). Gömör megye Árpád-korból fennmaradt hegyneveit RESZEGI KATALIN mutatta be etimológiai rétegek és szemantikai típusok szerint feldolgozva (2002). A mennyiségi arányok két etnikum együttélését mutatják: a tucatnyi szláv eredetű név mellett ennek többszöröse magyar névadásból vezethető le, de találhatók az anyagban a magyarban továbbalakított szláv nevek is.

JUHÁSZ DEZSŐ a magyar tájnevek kronológiai rétegeit a hagyományos nyelvtörténeti korszakok keretében mutatta be (1988: 13-8). A tájnevek rendszere adatai szerint jórészt az ómagyar korban alakult ki, az ősmagyar korra pedig e későbbi névanyag alapján próbált visszakövetkeztetni a szerző. A középmagyar korban megerősödött a nagytájnevek használata, az újmagyar korban inkább csak mesterséges névadással keletkeztek újabb tájnevek.

A fentieknél jóval nehezebb megítélni a Kárpát-medence régebbi településneveinek a honfoglalást követő folytonosságát. KISS LAJOS nem osztja azt a többek között GYÖRFFYTŐL is képviselt nézetet, mely szerint a honfoglaló magyarság az itt talált népektől egyetlen településnevet sem vett át. A honfoglalásnál régebbi adat van *Nyitra* település nevére (KISS L. 1996b: 443), és a nagyszámú Árpád-korban előforduló szláv eredetű helységnév közül is

„némelyek már a magyar honfoglalás előtt is meglehettek” (KISS L. 1999a: 100). *Keszthely* neve a latinban keletkezett, és szláv közvetítéssel került a magyarba, *Pécs* esetében - bár a forrása bizonytalan, és a származtatás részletei homályosak - szintén kontinuitásról beszélhetünk.

KRISTÓ GYULA, aki korábban a Kárpát-medencei névtelenség mellett foglalt állást,¹¹⁷ szintén úgy látja, hogy „A Kárpát-medence nyugati felében, ahonnan - ha szórványosan is - vannak írott forrásadatok a magyar honfoglalást megelőző évtizedek településeire és helyneveire, bizonyos helynévanyag (településnév, folyónév, hegynév) kontinuitását, továbbélését a magyar honfoglalást követően valószínűsíteni lehet.” (1985: 19). A magyarban meglévő *-grad* ~ *-grád* végű helyneveknek a szláv nyelvekben való keletkezési korát - nem minden tekintetben és esetben elfogadható érveléssel - a honfoglalás előtti időszakra helyezi, kiterjesztve egyúttal az adatszegény középső és keleti nyelvterületre is a szláv településnevek kontinuitását (1986a). A magyar *Fehérvár* neveket is bevonja a vizsgálatba: ezek némelyikét egy szláv *Bel(e)grád* fordításának tartja inkább, megengedve - néhol azonban csakis ezt föltéve - a magyar névadás lehetőségét is.

BENKŐ LORÁND *Fehérvár* helyneveinknek önálló tanulmányt szentelt (1998j), és török, szláv nyelvi párhuzamokkal bizonyította: a magyarság már az ősmagyar korban ismerhette ezt a névformát, így a megszületésében nem kell feltétlenül tükörfordítást látnunk. A tanulmány alcíme (*Egy kis névromantika*) talán arra is utal, hogy a szerző olyan korba merészkedik a helynévkutatás terén, amelyből adataink nem maradtak fenn. HOFFMANN ISTVÁN általános névtani érvekre támaszkodva azt teszi fel az ősmagyar kor névrendszeréről, hogy lényegi jegyeit tekintve nem sokban különbözhetett az ómagyar kori névállománytól (1996b: 117-20).

Az adatok nélküli időszak megismerésének a kutatás-módszertani összefüggéseit is felvetette KRISTÓ GYULA a Kárpát-medence 10. századi helyneveiről szólva (1997a). Tanulmányában azt a véleményt fogalmazta meg, hogy a Kárpát-medence akkori helynevei nagyjából szláv, kisebb mértékben német helynevek voltak, és „csak a X. század végével vett nagyobb lendületet a magyar helységnévadás” (i. m. 135). Másutt konkrétabban, de egyben általánosabb érvennyel is fogalmaz: „az önálló magyar (finnugoros jellegű) helynévadás történetében a veszprémi völgyi és a tihanyi oklevél - azaz a 985-1055 - közötti mintegy két-három emberöltőnyi idő döntő fontosságú: a kialakulás és a megerősödés időszaka ez.” (i. m. 134). E véleményét KRISTÓ arra a - módszertanilag nem kifogástalan - elemzésre alapozta, amelynek során néhány korai oklevelünk nem nagy számú szórványának eredetbeli arányait tárta fel, s e vizsgálatban a magyarból magyarázható elemek előretörését látta igazolódni (1993). Ezt az elemzést KRISTÓ egy későbbi, Magyarország népeinek Szent István kori helyzetét felmérő dolgozatában (2000) már jóval differenciáltabban végezte el.¹¹⁸ Az általa számba vett helynevek egy részének bizonytalan, többféle származtatási lehetősége s e neveknek névadó etnikumhoz való kötése azonban számos, jórészt a szerző által is érzékelt és értékelt problémát vet föl, ami kétségtávol gyengítheti az eredmények megbízhatóságát. A fő gondot azonban vitathatatlanul a források szűkösége jelenti: a figyelembe vehető adatok kis száma értékeli fel elsősorban az egyes nevekre vonatkozó döntések súlyát is.

A magyarság legrégebbi helynévadásáról azok alapján a helynevek alapján alkothatunk leginkább képet, amelyek ugyan későbből adatolhatóak, de a magyar törzseknek a honfoglalás előtti, ősmagyar kori szállásterületeit jelölik meg. E két vándorlás kori helynévről, a *Levédiá*-ról - a legvalószínűbben rekonstruált korabeli forma szerint: *Lēvedi*-ről - és az *Etelköz*-ről egy őstörténeti vitaülés kapcsán az 1980-as évek közepén élénk eszmecsere

¹¹⁷ Erről lásd az előző fejezetben.

¹¹⁸ Erről részletesebben lásd a következő fejezetben.

bontakozott ki. A szakterületük legkiválóbbjai közül való szerzők vállalkoztak a páratlanul gazdag szakirodalmi előzmények összefoglalására és az igen sok problémát adó értelmezés előrelendítésére. A tanulmányok összessége - a bennük megmutatkozó véleménykülönbségek ellenére - e két helynév szinte monografikus feldolgozását adja. Az írások fő mondandója a nevek által jelölt terület azonosítására vonatkozik, itt azonban - munkám céljával összhangban - csak azokat a mozzanatokat emelem ki belőlük, amelyek a nyelvi interpretációval kapcsolatban merültek föl.

GYÖRFFY GYÖRGY vitaindítójához (1984) - főleg a *Levédia* kérdésében - leginkább BENKŐ LORÁND kapcsolódott (1984a), aki a nevek megfejtésében a magyarság későbbi helynévadásának vallomását döntő érvként használta fel. Eljárásának alapját olyan meggondolás adja, amely névelméleti szempontból is kétségtől alátámasztható: „Semmi okunk sincs ugyanis feltételezni, hogy a magyar tulajdonnév-adási rendszerben és szokásokban egy-két évszázad alatt számottevőbb változások vagy éppen gyökeresebb átalakulások következtek volna be.” (i. m. 392). Helynév-tipológiai érvek alapján BENKŐ a *Lēved*-et csupán Leved vezér s nem az egész magyarság szállásterületeként értelmezi, az *Etelköz*-ben pedig az előtagot - a későbből való hasonló tájnévi példák alapján - egy két víz által közrezárt területet határoló kisebb folyóval tartja azonosíthatónak.¹¹⁹

HARMATTA JÁNOS (1984) és LIGETI LAJOS (1985 és 1986: 478-80) főleg az indoeurópai és a törökségi nyelvek szemszögéből elemezte az adott terület helynévrajzát, az *Etelköz*-t azonban mindketten - más-más megokolással - inkább ‘vízköz’ típusú névnek értelmezték. A kérdéskörhöz KIRÁLY PÉTER a térség *Ugr*-, *Uhr*-, *Węgr*- kezdetű neveinek áttekintésével járult hozzá, amelyek a magyarság egykori jelenlétére is utalhatnak, megállapításai szerint azonban ezek a helynevek sok más szláv tövel is kapcsolatba hozhatók (1984). Ugyanezt a névcsoportot egy későbbi tanulmányban is tárgyalta, kiegészítve más népnevek - *avar*, *kabar*, *vend*, *tót*, *morva*, *német* - helynévbéli szerepével (1996). Ez idő tájt olyan pusztai feltételezésen alapuló megállapítások is napvilágot láttak, mint ROT SÁNDORÉ, aki a magyar törzsek helynévi nyomait vélte dél-országi helynevekben megjelenni (1989: 354-5).

A vita után egy bő évtized elteltével ismét előjött a fenti két név ügye. A KRISTÓ GYULA által kifejtett elképzelésben nyelvészeti szempontból újszerű az a mozzanat, hogy a forrás szövegéből kiindulva nem tartja feltétlenül bizonyíthatónak a magyar *Lēvedi* formájú helynév meglétét, mivel szerinte a *Levediá*-t Konstantin közvetlenül a személynévből is megalkothatta (1998b). Írásához mindkét ősmagyar kori nevünket érintően JUHÁSZ DEZSŐ fűzött szerkesztői megjegyzéseket (1998). A kérdésben olyan név- és nyelvtörténeti szempontból képtelen megoldások is felmerültek, mint korábban VÉKONY GÁBORÉ (1986) vagy BALOGH LÁSZLÓÉ (1995). Minthogy azonban ezeket JUHÁSZ DEZSŐ megfelelő kritikában részesítette (1996), itt nem szükséges kitérni rájuk. Az Anonymustól a vándorlások időszakával kapcsolatban említett *Dentumoger*-hez szintén JUHÁSZ ajánlott újabb megfejtési lehetőséget (1991b). A képtelen névfejtések számát ugyanakkor - a *Dentumoger*-ről és az *Etelköz*-ről - legutóbb CZEGLÉDI KATALIN is szaporította (2000).

4.3. A magyar nyelvterület jellemzése

A régi magyar helynévadás vizsgálata az amúgy is összetett névtani kutatásokon belül a legkomplexebb területek közé tartozik. Nemcsak a nyelvészek, hanem a történészek is kiveszik részüket a műveléséből. A nyelvészeti és a történettudományi célok és módszerek természetszerűen fonódnak össze az egyes szerzők munkáiban is, hiszen önmagában mindkét

¹¹⁹ A nevek tájnévi jellegéhez később a magyar tájnévadást összefoglaló munkájában JUHÁSZ DEZSŐ szólt hozzá (1988: 13-4).

szakma jóval szerényebb eredményeket érhetne el e téren. Különösen érvényes ez a Kárpát-medence Árpád-kori nyelvi, etnikai viszonyainak a megvilágítására. Mindennek ellenére - a munkámban a magam számára szabott korlátokat figyelembe véve - a továbbiakban igyekszem e területről a nyelvtörténeti szemléletű kutatási eredményeket és irányokat kiemelni, mivel ez önmagában is sok tanulsággal járhat.

Az áttekintést mégis egy olyan munkával kezdem, amelynek már a címe (*Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban*) sem nyelvészeti megközelítést ígér. A tanulmány szerzője, KISS LAJOS (1988) MELICH és KNIEZSA egykori célkitűzéseire tér vissza ebben az írásában: nyelvtörténeti eszközökkel kívánt hozzájárulni a honfoglalás utáni Kárpát-medence nyelvi és etnikai térképének a minél pontosabb megrajzolásához. Az ösztönzést KISS LAJOSnak ehhez a munkához GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajza adta, amely hihetetlen gazdagsággal ontja a történettudományi szempontból korszerűen feldolgozott anyagot a nyelvész-névkutató számára. A tanulmány szerkezete is a GYÖRFFY által kialakított rendhez, a vármegyék szerinti keretekhez igazodik. KISS LAJOS nemcsak egyszerűen kiemelte az általa igen nagyra becsült történész szerző munkájából a nyelvi jellegű megjegyzéseket, hanem tovább árnyalta, finomította is őket, többnyire GYÖRFFYvel egybehangzóan, de néhol módosítva, ki is egészítve eredményeit. A téma szempontjából különösen fontos névtípusok megkülönböztetett figyelemben részesülnek: magyarázza a megyék névadó településeinek neveit, kitér a népnévi eredetű és a szolgálonépekre utaló helységnevekre, tájneveket mutat be stb. Hasonló munkát szentelt a kérdés vizsgálatának KISS LAJOS a történeti földrajz negyedik kötetének megjelenését követően is (1999b). Ebben az előző dolgozat anyagához képest jóval több névfejtést, névelemzést találunk, és talán valamivel több az igazítás, a GYÖRFFYt kiegészítő, illetve az övétől eltérő javaslat is. Mindez azonban csak a tanulmány szerzőjének még nagyobb figyelmét és - talán mondhatjuk - tiszteletét tükrözi.

Egy másik tanulmányában KISS LAJOS a helységnevek segítségével a magyarság legkorábbi nyomait kereste a Délvidéken (1992c). A középkori Pozsega, Valkó, Szerém, Keve és Krassó vármegye területét vizsgálva azonban jóval nehezebb volt a dolga, mint a fenti tanulmányokban, mert itt csak részben támaszkodhatott GYÖRFFY összefoglalására. E dolgozatban is a korábbiakban említett névtípusok elemzésére összpontosította figyelmét, és gyakran kitért a téves interpretációk helyreigazítására is.¹²⁰ KISS LAJOS a vizsgált területen a 12-14. században viszonylag nagy mennyiségben felbukkanó és a magyarból magyarázható helységnév alapján nem jelentéktelen számú Árpád-kori magyar népesség meglétére következtetett. Megállapítja, hogy később azonban a török előretörésével együtt nőtt a beáramló délszláv népesség aránya, és a magyar helynevek jórészt elszlávosodtak (i. m. 68-9).

Az erdélyi névanyagot jellemezve KISS LAJOS főleg víz- és településnevek alapján mutatta be az eredetét tekintve soknyelvű helynévállományt: ebben a meghatározó számú magyar nevek mellett óeurópai, szláv, német és román névréteget különített el (1992a).

KISS LAJOS fenti dolgozatai azzal a tanulsággal járnak, hogy a régi magyar helynévanyag történeti földrajzi szempontú újrafeltárását és teljes feldolgozását követően a helynevek nyelvi vallomása alapján ismét fel kell majd vázolni az Árpád-kori Magyarország nyelvi térképét, egymáshoz igazítva a nyelvtörténeti, a történettudományi és a más tudományos megközelítésekkel való ismeretanyagot.

¹²⁰ DÉCSY képtelen névfejtéseinek egyikét, a *Pozsegá*-t (1984) azonban KISS LAJOS másutt cáfolta (1988c: 135).

KNIEZSA ISTVÁN „fundamentális” munkájához, a *Magyarország népei a XI-ik században* (1938) című nagyívű áttekintéshez kapcsolódik KRISTÓ GYULA jelentős tanulmánya (2000), amelyben a szerző kritika alá vette KNIEZSA nézeteit, megállapítva, hogy művének eddig „jobbára csak felhasználói akadtak, továbbfejlesztői, netán bírálói alig” (i. m. 3-4). KRISTÓ szűkebb időintervallumra (*Magyarország népei Szent István korában*) vonatkozóan végzett kutatómunkát, és KNIEZSÁTól eltérően szinte kizárólag írott kútfőkre támaszkodott. KNIEZSA felfogását az alapelvektől az apróbb részletekig tüzetes és méltányos bírálat alá vette, ugyanakkor az általa is alkalmazott módszer, a korból fennmaradt nyelvi elemek eredet-vizsgálata alapján kísérelte meg az eredmények pontosítását. KRISTÓ az e téren kétségkívül legjobban felhasználható helynevek mellett a vizsgálatokban a jóval problematikusabban értékelhető személynévek és személyt jelölő közszavak vallomását is figyelembe vette. Az etimológiai értékelésből lesűrhető eredmények megbízhatóságát a vizsgált mintegy négy évtized időszakából fennmaradt nyelvi elemek csekély száma kérdőjelezheti meg leginkább, ezért KRISTÓ kontrollanyagként jól megválasztott szempontok alapján későbbi forrásanyagot is bevont a kutatásba. Indokolt és kellő óvatossággal megfogalmazott eredményei azt mutatják, hogy a 11. század első felében a Kárpát-medencében szláv nyelvi túlsúlyról lehet beszélni, amelyet azonban egyre jobban ellensúlyozott a magyar nyelvet beszélők körének erőteljes növekedése. A korabeli Magyarország nyelvi képét a jóval kisebb számú török és a még kisebb német nyelvű népesség egészítette ki.

BENKŐ LORÁND is úgy látja, hogy az Árpád-kori magyarság nyelvföldrajzi helyzetének felmérésében „az óriási mennyiségű korai helynévanyagnak, közelebbről főként e helynévanyag közszói elemei [...] vallomásának van kiemelkedő jelentősége” (1996a: 400). Az ősmagyar kori nyelv egészét feltűnően egységesnek ítéli meg, mégis vázolhatónak látja „az Árpád-kor magyarsága néhány jellegzetes nyelvi-etnikai csoportjának nyelvjárástörténeti alapon valószínűsíthető területi helyzetét” (i. m. 401). BENKŐ ilyen módon kilenc nagyobb nyelvi-etnikai csoportot tart elkülöníthetőnek. Kiemeli azt is, hogy noha a magyarságot számtalan idegen nyelvi hatás érte, ezek alapjaiban nem érintették nyelvünk jellegét (1997a). Igaz ez az ősmagyar kori, valamint a honfoglalás utáni - helynevek alapján is megítélhető - török nyelvi hatásra, és érvényes a szláv kapcsolatokra is, bár a Kárpát-medencében talált és „a magyarságba olvadt szlávság a magyar nyelvterületté vált vidékek jó részén a helynévi szubsztrátum alapján nem lehetett kisszámú” (i. m. 170).

BENKŐ LORÁND a nyelvtudomány eszközeivel próbált meg hozzájárulni ahhoz a történet-tudományt régóta foglalkoztató kérdéshez, hogy honnan is eredeztethető a magyarság egyik legnagyobb népcsoportja, az erdélyi székelység.¹²¹ Ennek vizsgálatában a nyelvtörténet fontos tanulsággal szolgálhat: a nyelvjárások és a személynévek mellett a legfontosabb forráscsoport a helynevek. Az erdélyi székelység külső kapcsolatait helynévi egyezések mutatják, a Székelyföld névanyaga pedig a betelepülés 11-12. századi idejére utal. A székelyek településtörténetének feltárásában BENKŐ nagy jelentőséget tulajdonít a névköltöztetésnek. Az áttelepülés nyelvi bizonyítékai között kulcsszerepű vízneveket (*Kebele, Csík, Küsmőd, Gagy*) külön is tárgyalta (1998w). Ezek összetartozása - noha BENKŐ szerint eredetük ismeretlen - kétségtelen, s véleménye szerint ennek településtörténeti szempontból bizonyító ereje van. A székelység bihari nyomait a közismert helynév-előfordulások (*Székely-* előtagú nevek, *Telegd*) mellett további helynevekben is bemutatta, bizonyítva, hogy a *Kösmő* víznév és a *Lakság* tájnév a székelység korai névkincsébe tartozik (1998m). A *Kézdi szék* nevét BENKŐ külön tanulmányban elemezte (1998n). A Székelyföld nyugati részének településtörténetét taglalva a székelység megjelenése előtt a területen a helynévanyag alapján szláv és esetleg törökségi népességet rekonstruál (1991). A magyar lakosság eredetmeghatározásában fontos

¹²¹ A kérdéskör legjobb összefoglalása BENKŐTől egy interjúban található (1990).

szerepűnek tartja a helynevek földrajzikoznév-anyagát, a betelepülés korára pedig a magyar településnevek különböző típusai deríthetnek fényt.

BENKŐ LORÁND az ómagyar nyelv tanúságtételét kívánta felhasználni abban a munkájában, amelyben Dél-Erdély korai Árpád-kori történetét vette beható vizsgálat alá (2002a), azzal a szándékkal, hogy bizonyos megcsontosodott, elavult nézetekkel szemben perújítást kezdeményezzen. Dél-Erdély történeti szempontból az Árpád-korra vonatkozóan a Kárpát-medencének a leginkább forráshiányos területei közé tartozik, ezért esetében a történeti nyelvtudomány bizonyítékai különösen felértékelődnek, ám éppen emiatt a bizonyítás során szerfölött óvatosan kell eljárnia a kutatónak. A szóba jövő nyelvészeti ágak közül a szerző a névtudománynak, különösképpen pedig a helynevek vizsgálatának biztosít kitüntetett szerepet.

A könyv nagyobb részében BENKŐ mégis inkább a személyneveket vallatja, szem előtt tartva, hogy „A történeti névtannak egyébként talán a legkényesebb kérdései is a helynevek és a személynevek egymás közti fejlődési és kronológiai viszonyaiban rejlenek, különösen a hely- és személynévi képzők nélküli, pusztán lexémái alapalakjukban megjelenő nevek esetében.” (i. m. 13). Ilyen összefüggésben számos településnév adatait és etimológiáját érinti és értékeli.

Legtöbb helynévelemzést *A magyar népesség* című fejezetben találunk (i. m. 52-79), ahol az *Erdély* mellett elősorolja a korai magyar eredetű vízneveket, a településnevek közül pedig a „jó korhatározó” szerepűeket: a pusztá személynévi eredetűeket és többféle képzett nevet (-d, -gy, -aj/-ej, -n, -da/-de, -di képzőkkel), de kitér a törzsnévi helységnevek hiányának kérdésére is. A névtípusok bemutatását azért tartja fontosnak, mert „A helynévanyag vallomásának elsősorban nagyszámú adat és jól megragadható jellegzetességek együttes bemutatása esetén van történeti helyzetet és mozzanatokot megvilágító ereje.” (i. m. 67). A fentiekhez még hozzákapcsolja a Fehérvár védelmére utaló helynévi nyomokat és néhány további név tanúságát, s ezek alapján jól kirajzolódnak az Árpád-kori Dél-Erdély magyarok lakta vidékei.

Az Árpád-kori Magyarország egyes területeit a Debreceni Egyetem fiatal kutatói is kitüntetett figyelemben részesítették: olyan térségeket vizsgáltak meg, ahonnan GYÖRFFY történeti földrajza történettudományi szempontból feldolgozott anyagot biztosít forrásként a nyelvészeti-névtani kutatások számára. A kis területű Győr vármegyéről analitikus és szintetikus feldolgozásra egyaránt vállalkozó nyelvészeti elemzés jelent meg (BÉNYEI-PETHŐ 1998), hasonló munka tárgyalta - az összevetés szempontját is előtérbe állítva - Bodrog és Borsod vármegye Árpád-kori településnév-anyagát (PÓCZOS 2001). Bihar megye településneveinek egyes sajátosságait - egy nagyobb összefoglalás előtanulmányaiként - dolgozatok sorában mutatta be RÁCZ ANITA (1997b, 1999a, 1999b, 2000 és részben 1997a). Ugyanígy egy nagyobb munka állomásait jelezték TÓTH VALÉRIÁNAK Abaúj és Bars vármegye helyneveit elemző írásai (1998, 1999a és 1999b).¹²² Az ennek eredményeként elkészült történeti névmonográfia két külön kötetben jelent meg, az egyik a két vármegye történeti-etimológiai helynévtárát adta közre (2001a), a másik pedig a helynevek nyelvészeti-névtani feldolgozását (2001b). Ez utóbbi munkában a szerző a névrendszertani elemzés mellett nagy figyelmet fordított a hangtörténeti tanulságok megfogalmazására is.

NÉMETH PÉTER Szatmár megye középkori településnévrajzát jó néhány helységnév lokalizálásával gazdagította (NÉMETH P. 1999a), amelyek helyhez kötését a szatmári földrajzinév-tárak tették lehetővé.

JUHÁSZ DEZSŐ az egész magyar nyelvterület tájneveit gyűjtötte egybe és elemezte behatóan (1988, előzményeként lásd 1984). Munkájának időhatárai ugyan az ősmagyar kortól napjainkig terjednek, nagyon sok tájnevünk első adatát azonban éppen az ómagyar korban

¹²² Abaúj megye névföldrajzi jellemzéséhez lásd még HOFFMANN 1997a.

találjuk meg. Az ekkor született tájnevek száma persze még ennél is jóval nagyobb, ezért összességében elmondható, hogy tájneveink alaprétege is ebben az időszakban alakult ki (i. m. 13-8).

JUHÁSZ DEZSŐ monográfiájához újabb adatokat közölt KÓSA LÁSZLÓ, néhány szemléleti problémát is felvetve, elsősorban a tájnevek csoportjának körülhatárolásával kapcsolatban (1991).¹²³ JUHÁSZ adatsorát - bár a legfontosabb adalékokat bedolgozta monográfiájába - tovább bővíti ÁRON PÉTERnek az erdélyi történelmi tájnevekről közzétett gazdag anyaga, amely igen sok történelmi adatot közöl, és a magyar nevek mellett bemutatja a megfelelő német és román megnevezéseket is (1981).

4.4. Anonymus-tanulmányok

Az 1990-es években - döntően BENKŐ LORÁND munkásságában - a nyelvtörténeti vizsgáldások fókuszába került Anonymus *Gesta Hungarorum*-a. Az ezzel kapcsolatos kutatási eredmények felszaporodása indokoltá teszi az önálló alfejezetben történő áttekintésüket.

BENKŐ Anonymus gesztájának nyelvészeti revízióját régóta több okból is sürgető feladatnak tartja (vö. 1994). Egyrészt azért, mert korai nyelvemlékeink sorában „valóságos unikumnak” tekinti e forrást, amelynek kulcsfontossága van a magyar név- és nyelvtörténetben. Másrészt pedig feloldandónak tartja a nyelvtörténeti kutatások idejétmúlt jellege és a többi társadalomtudományi ágazat előrehaladottsága között húzódó feszültséget. A nyelvészeti felülvizsgálat BENKŐnél lényegében két síkon valósul meg: a forrás korszerű filológiai feldolgozásában és a nyelvemlékhez való közelítésmód szemléleti megújításában.

A geszta filológiai értékelése több részfeladat megoldását jelenti. A helyesírás-történeti elemzés során az egyes adatokat a forrás egészének analóg eseteihez és a helyesírás-történet általános tapasztalataihoz egyaránt mérni kell (BENKŐ 1995: 404). A szórványok íráshibái a másolás tényével hozhatók elsősorban összefüggésbe (BENKŐ 1999c), de a másolás ennél jóval általánosabb problémákat is fölvet (vö. például BENKŐ 1999c: 73-8 és 1996c: 224). A magyar névformák latinba illesztésének gondja sokféle megoldást eredményezett Anonymusnál, így a kevertnyelvűségből adódó szövevényes viszonyok - latinra fordított nevek,¹²⁴ névrészek, latinosított magyar névformák stb. - kibogozása nem kis feladatot jelent, de mégis elkerülhetetlen, mert a névtani hitelesség megállapításában perdöntő szerepe lehet (BENKŐ 1995a: 405-8 és 1998f: 85-9, továbbá 1998i: 114-5).

A forráshoz való közelítésmód szemléleti megújítása BENKŐnél leginkább azt jelenti, hogy a minél pontosabb nyelvi interpretáció végett aprólékosan megkísérli felderíteni a geszta szerzőjének, az ismeretlen Mesternek az alkotómódszerét. Ebben csupán azt a nehezítő körülményt kell figyelembe venni, hogy a szöveg szerzőjét nem ismerjük, egyedül vizsgált művéből kaphatunk róla képet. De BENKŐ LORÁND hihetetlenül módszeres és nem kevésbé szellemes nyomozással sok mindent kiderít a nagy tudós elődről. Következtet a Mester forrásaira (1996c), elemzi ismereteinek jellemzőit (i. m. 234). Bemutatja anyanyelvjárásának néhány jegyét, a tövégi magánhangzók szabályos használatában pedig nagyfokú nyelvi tudatosságát véli felfedezni (i. m. 229-33).

¹²³ Ehhez azonban lásd JUHÁSZ válaszát is (1991).

¹²⁴ Ilyen latinra fordított alak lehet BENKŐ szerint a Szabolcs megyei Polgár település *civiles*-ként való említése (1998b).

Anonymus munkamódszerének - az általa használt nevek tudományos értékelését is meghatározó - lényegét BENKŐ abban látja, hogy a helyek és a személyek, valamint cselekvéseik sajátos megfelelési viszonyba kerülnek a geszta szövegében (1998b). A Mester - BENKŐ okfejtése szerint - kiváló helyismerettel rendelkezett az ország jelentős területén, s az időben tőle távol levő honfoglalás kori személyeket és eseményeket az általa jól ismert helyekhez kötötte. Az a közel félszáz eset, amelyben a fenti korreláció jelentkezik a forrás szövegében, azt bizonyítja, hogy számtalan személy nevét a geszta szerzője egy-egy helynév alapján alkotta meg (i. m. 14-25).¹²⁵ BENKŐ egyik dolgozatában az egyedül Anonymusnál felbukkanó *Kölpény* vezér neve és a közel egykorú fehérvári keresztesek adománylevelében levő *Kölpény* erdő között keresett és talált összefüggést (1999a), s ennek kapcsán az oklevél tucatnyi más helynévének lokalizálását is elvégezte, javítva a korábbi elképzeléseket. Ezt a *Kölpény* helyet és az oklevél további helyneveit tárgyalta és lokalizálta KRISTÓ GYULA is (1997a: 239-44).

Mindezeket azért kell kiemelni BENKŐ LORÁND különböző dolgozataiból, mert megállapításai, vizsgálatai a névtörténeti kutatások olyan alapvető módszertani eljárásaira, fogásaira mutatnak rá, amelyek természetszerűen más források, névcsaládok vagy egyedi nevek magyarázatában is eredményesen alkalmazhatók, sőt felhasználásuk jószerével a sikeres elemzésnek az előfeltétele.¹²⁶

BENKŐ LORÁND Anonymus-tanulmányai között több olyan írás található, amelyben a Mester szövegének az ország egy-egy nagyobb egységére vonatkozó részletét veszi vizsgálat alá, elsősorban a helynév-előfordulások alapján. Tárgyalja az Anonymus által ragyogóan ismert Felső-Tisza-vidéket (BENKŐ 1998h),¹²⁷ ahol azonban esetleg véletlenül vagy inkább tudatosan a Mester összekeverte a *Lád* és a *Ladány* nevek töveit (BENKŐ 1999b), s ahonnan a gesztában említett *Himesudvar* nevének *Tokaj*-hoz és *Kőrév*-hez való viszonyát is tisztázta BENKŐ (1998q). Az Anonymusnál erről a környékről többször említett *Nyír* nevet KOROKNAY GYULA korábban elsődlegesen víznévvel azonosította (1981).¹²⁸ Az Anonymustól szintén jól ismert Maros és Temes folyók vidékét BENKŐ a *Begej* tájnevet elemezve írja le (1998s), és megismertet a szintén részletezően előtárt bihari részek névproblémáival is (1998m). Szatmárt elsősorban a Mestertől konstruált *Tasvára* (*castrum Thosu*) helynév kapcsán hozza elő (BENKŐ 1998f).

Anonymus két *Borona* nevéből kiindulva BENKŐ az ezekből levezethető mai *Baranya* neveinket szláv névadással létrejött magyar gyeptüvelmi megnevezésként interpretálta (BENKŐ 1998e). A *Földvár* nevekről a névtan eszközeivel ugyanazt állapította meg, mint amit a régészet, a történettudomány más oldalról korábban megfogalmazott: e nevek nem a magyar védelmi rendszer fontos helyeit jelölték, hanem 'lepusztult várhely, várom' lehetett az alapul szolgáló közszó eredeti jelentése (BENKŐ 1998o). BENKŐ terjedelmes cikkben tárgyalta a geszta szövegében latinul megnevezett szláv népek és nyelvek feltehető magyar nyelvi párhuzamait, illetőleg ezek ország- és területnévi párjait, bevonva az áttekintésbe nagyszámú településnévben való előfordulásukat is (1998d). E témakörhöz kapcsolódik, hogy VESZPRÉMY LÁSZLÓ Anonymus külföldi helynévismeretének néhány példáját elemezte (1998).

¹²⁵ E gondolatra BENKŐnek egy korábbi tanulmányát a *Csepel* név eredetéről a helynév-etimológiai fejezetben már idéztem. A „kun” személynevek közül jó néhány hasonló példára lásd BENKŐ 1998c.

¹²⁶ Metodikai szempontból különösen fontos még a BENKŐ 1998i is, ennek tanulságait azonban a forrásokkal és a helynév-etimológiákkal foglalkozó fejezetben vettem számba.

¹²⁷ Erről lásd még RIMÓCZI-RIMÓCZINÉ 1992.

¹²⁸ Máshogyan magyarázza a helynevet JUHÁSZ DEZSŐ (1988: 92-3) és a FNESz.⁴

Anonymus gesztája a régi magyar helynevek tanulmányozásának kulcsműve. E forrás kiemelkedően legjobb nyelvész ismerője - amint az a fentiekből is kitűnik - BENKŐ LORÁND, aki az 1990-es években több mint egy tucat tanulmányt szentelt kedves szerzőjének (közülük nyolc került be a *Név és történelem* című tanulmánykötetbe), de alig van olyan, a régi magyar névadással foglalkozó munkája, amelyben valamilyen formában ne esne szó a gesztáról, vagy ne használná fel annak adatait. Az Anonymus-tanulmányokat talán nem minden ok nélkül tarthatjuk a magyar névkutatás, de talán általánosabban is a magyar nyelvtörténetírás egyik újabb kiemelkedő teljesítményének. Bennük az egyes nyelvtörténeti adatok a maguk bonyolult összefüggésrendszerében tűnnek fel, s ennek megfelelően rendkívül sokoldalú megvilágítást kapnak, amely gyakran a többféle interpretáció többé-kevésbé lehetséges vagy valószínű változatait is megadja. A nyelvi tényeket BENKŐ LORÁND leginkább a magyarságtudomány különböző diszciplínáinak ismeretanyagával szembesíti úgy, hogy a nyelvészeti elemzés révén a múltból való tudásunk egésze is gazdagodjon.

5. Névélettani vizsgálatok

A 20. század második felének helynévkutatásában a korábban is behatóan elemzett településnevek mellett a mikrotoponimák, a határnevek kaptak különös figyelmet. A két névfajta természetes különbségei - eltérő nyelvi alkatuk, régebbi és újabb kori keletkezésük stb. - magyarázzák azt, hogy a két névcsoport vizsgálata szinte teljesen más szempontok szerint történt. A mikrotoponimák elemzésére jött létre az 1940-es évek végén az úgynevezett névélettani irányzat, amely a magyar névkutatásnak évtizedeken át meghatározó vonulata volt. A mikrotoponimák névélettani vizsgálata kezdetben elsősorban keletkezéstörténeti interpretációjukat jelentette, amely azonban egyre inkább kibővült a nevek változásának szempontjával is.

Az ebből a célból létrehozott leírási rendszert helynév-tipológiának nevezik. Ez kissé megtévesztő terminus, mivel a tipológia a nyelvészetben szinkrón vetületben használt fogalom, amely a nyelvi rendszer sajátos - összevető szándékú - vizsgálati módszerét jelöli. A névtanban viszont inkább történeti megközelítést takar, noha a szinkrón és a diakrón közelítésmód - módszertani szempontból nem kevés zavart okozva - igen gyakran egymásba olvad, keveredik egymással. Ezt jól szemlélteti INCZEFI GÉZA értelmezése: „A földrajzinév-kutatásban a tipológia valamely területi egység névadásának jellemzésére és más vidék neveivel való összehasonlításra alkalmas. Valamely terület névadásának jellemzését minden kutató a névtípusok bemutatásával végzi. [...] Az élő és történeti neveket együtt tárgyalhatjuk, ha a vidék névadásának általános jellemzését kívánjuk nyújtani.” (1970a: 71).

A névtipológiai vizsgálatokat a kutatók jó ideig a helynévkincs újabb rétegébe tartozó, jórészt ma is használatban lévő mikrotoponimákon végezték. A tárgyalásmód idővel azonban kiterjedt a régi magyar névrendszer hasonló névfajtáira is, sőt az elmúlt évtizedekben egyre közelebb került egymáshoz a különböző névfajták (a helységnevek, a víznevek, a hegynevek, a határnevek stb.) nyelvi jellegének, keletkezési módjainak a leírása is. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a kutatók egyre inkább közös, egységes fogalmi keretben látták bemutathatónak a településnevek és a mikrotoponimák keletkezés- és változástörténeti folyamatait. A történeti helynév-tipológiának és a névélettani vizsgálatoknak a módszertani különbségei napjainkra eltűnőben vannak.

5.1. A helynevek keletkezésének vizsgálata

A mikrotoponimák névélettani vizsgálata terén az 1960-as-70-es években INCZEFI GÉZA érte el a legtöbb eredményt. INCZEFI Szeged környékének földrajzi neveit rendszerezve alapvetően még BENKŐ LORÁND (1947), a személynevet tartalmazó helynevek csoportjában pedig SZABÓ T. ATTILA (1940) munkáit vette alapul (INCZEFI 1960a: 100-6), Makó környékének névanyagát viszont már egy részlettanulmányokban előkészített, új tipológiai keretben mutatta be *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata* című munkájában (INCZEFI 1970a). A leírási rendszer kialakításában fontos szempontja volt, hogy „A tipológiának részletezőnek kell lennie, hogy más vidék névanyagával való egybevetésre minél alkalmasabb legyen.” (i. m. 71). A 66 különböző fő- és alcsoport viszonyrendszere azonban alig követhető, sok kapcsolattípus csak a két oldalas áttekintő táblázatból (i. m. 104-5) válik világossá.

E leírás több tekintetben sem felel meg annak a bármiféle rendszerezéstől elvárható követelménynek, hogy az osztályozni kívánt elemek - a kategóriák között természetszerűen jelentkező átmenetek problémáját figyelmen kívül hagyva - egy és csak egy kategóriába legyenek besorolhatók. Ennek két fő oka van: egyrészt a rendszer egésze nincs tekintettel a helynevek szerkezeti összetettségére, másrészt pedig a tipológia osztályai szemléleti kevertséget mutatnak, mivel többféle lehetséges leírási szempont azonos szinten jelenik meg a kategorizálásban. A két fő osztályt INCZEFINél a személynévi elem megléte vagy hiánya adja. A személynevet tartalmazók e név jellege alapján bomlanak további típusokra, majd egy bizonyos szint után a közszókból alakult nevek kategóriáit látjuk viszont a csoportosításnak ebben a részében is. A közszókból alakult nevek fő csoportjai (természeti, műveltségi és részben eseménynevek) LÖRINCZE (1947) terminológiáját és szemléletét idézik, a további alkategóriákban viszont egymás mellé kerülnek a különféle helyfajták (állóvizek, talajnevek), a nevekben szereplő lexémák jelentéstípusai (testrésznevek [!], állatok nevei), a névadás motívumai (a föld csekély értéke) és névstilisztikai kategóriák (tréfás hangulatú nevek). INCZEFI leírási módszerének a korábbi tipológiákhoz képest előremutató vonása ugyanakkor az, hogy - noha a rendszer egésze erre nem igazán alkalmas - a szerző igyekezett tekintettel lenni a nevek két szerkezeti egységének, az alapelemnek és a meghatározó elemnek a kapcsolattípusaira. Újszerű a direkt és az indirekt nevek elkülönítése is (i. m. 73), ez a szempont azonban a rendszer kialakításában végül nem játszott fontos szerepet.

A névélettani módszert - elsősorban INCZEFI munkájának mintájára - főleg egy-egy település névrendszerének a bemutatására alkalmazták eredményesen. A leírásban az INCZEFIÉ mellett BENKŐ, KÁZMÉR és LÖRINCZE rendszerezését is szívesen felhasználták, sőt ezek egymással való kiegészítésére is találunk példákat, lényeges rendszertani újítások azonban ezekben nemigen fordulnak elő. E vizsgálati forma az 1980-as-90-es években nagyon sok egyetemi és főiskolai szakdolgozatban, doktori értekezésben valósult meg. Ezek közül azonban - részben terjedelmi okok miatt - csak néhány kapott nyilvánosságot. A publikált feldolgozások közül kettőt érdemes kiemelni. JUHÁSZ DEZSŐ Nagykőrű helynévanyagát elemezve (1976) KÁZMÉR módszerét követte, VARGA MÁRIA Bazsi helyneveit tárgyaló munkájában (1978) pedig inkább BENKŐ modelljéhez kapcsolódott.

KÁLNÁSI ÁRPÁD a szatmári helynévtípusok történeti rétegződésének bemutatására olyan „komplex módszert” használt, amelyet a tipológiai vizsgálatok két fő irányzatából, a névélettani és a történeti szempontú helynév-tipológiából alakított ki (1996: 8), főleg LÖRINCZE és INCZEFI rendszerezésére támaszkodva. Ennek alapján célját úgy fogalmazta meg, hogy e sokszempontú vizsgálódással „a helynevek keletkezésének viszonylagos vagy konkrét idejét igyekszem megállapítani” (uo.). Mivel azonban a vizsgálat alapjául szolgáló névanyag döntően élőnyelvi gyűjtésből való, és a történeti források kiaknázására a szerzőnek csak korlátozottan volt módja, a „dinamikus szinkronia” kipróbálására tett kísérletet.

A legrészletezőbb leírást KÁLNÁSI munkájában a határnevekről kapjuk, amelyek keletkezési korát a szerző hangtani és morfológiai jegyek, lexikális elemek, etimológiai ismérvek alapján próbálta közelítőleg megállapítani. A neveket e szempontok szerint sorolta be egy-egy kronológiai rétegbe. A kronológiai rétegek száma és időhatárai az egyes névfajtáknál azonban különbözőek: a településneveknél a 15. század és a 19. század vége, a tanyaneveknél a 19. század közepe és vége, valamint 1950, a vízneveknél a 19. század közepe, a létesítmény- és határneveknél pedig a 19. század vége és 1945 szerepel az egyes névrétegeket egymástól elválasztó időpontként.

HOFFMANN ISTVÁN a helynevek nyelvi leírásának problémájával önálló könyvben foglalkozott. Ebben határozottan elkülönítette a leíró és a történeti elemzést, és külön fejezetet szentelt a nevek keletkezéstörténeti vizsgálatának, amely egyben a munka központi része is (1993a: 67-143). A tárgyalásban a külső forrás, a névátvitel éppen csak megjelenik, mivel a szerző elsősorban a belső névalkotási módokra fordította a figyelmét. Együtt tárgyalja a változás és a szűkebb értelemben vett névkeletkezés jelenségeit, ez utóbbit három fő csoportba osztva: a szintagmatikus és a morfematikai szerkesztéssel, valamint a jelentésbeli névalkotással létrehozott nevek csoportjára. Legfőbb újítása a jelentésbeli névalkotás korábban sokféle helyen tárgyalt eseteinek egybevonása. E névkeletkezési típusban az alábbi névalkotási módokat írja le: jelentéshasadás, jelentésbővülés és -szűkülés, névátvitel (metonimikus és metaforikus), névköltöztetés, továbbá a korábban sehol nem említett indukciós névadás. A morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek között a legnagyobb csoport a képzeteké, e mellett a névszójelekkel, határozóraggal és névutóval történő névalkotást említi. A szintagmatikus szerkesztéssel alakult nevek a rendszerezés szerint két névrésznek a jelzői, határozói vagy mellérendelő viszonyából jöhetnek létre (i. m. 59-66).

A fenti keletkezéstörténeti kategóriákat áttekintve feltűnik, hogy hiányoznak közülük azok a szemantikai fogalmak, amelyek más tipológiákban kivétel nélkül előkerülnek. Ezt az magyarázza, hogy HOFFMANN a névkeletkezési folyamatot összekapcsolja a névszerkezeti elemzéssel, így a keletkezéstörténeti leírás nála pusztán nyelvi szabályok bemutatását jelenti. E modellben a névalkotásban résztvevő nyelvi elemek természetét a szerkezeti elemzésben lehet tüzetesebben ábrázolni, mind az elemek funkcionális-szemantikai, mind pedig lexikális-morfológiai természetét illetően.¹²⁹

A felsorolt névalkotási szabályok jellege is mutatja, hogy HOFFMANN a leírási modellt elsősorban a mikrotoponimák sokszínű, összetett rendszerének elemzéséhez alkotta meg, feltételezve azonban, hogy „az e körben felmutatható vizsgálati eredmények összeegyeztethetők lesznek azokkal, amelyek a makrotoponimák (főleg a településnevek) körében értékállónak mutatkoztak” (i. m. 4). Ez a feltevés valójában azon a gondolaton alapul, hogy a településnevek, a víznevek, a tájnevek és más makronevek névadási normája nyelvi értelemben jóval szűkebb sávban realizálódik, mint a mikroneveké.

A *Helynevek nyelvi elemzése*-ben bemutatott leírási keretet településnevek interpretálására elsőként BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY az Árpád-kori Győr vármegye névrendszerének nyelvészeti feldolgozása során használta fel, és azt tapasztalta, hogy a modell „kis változtatással alkalmasnak bizonyult a korai ómagyar kori településnevek osztályozására is” (1998: 108). A felmerült problémák - például a jelentéshasadás értelmezése, a szerkezeti változás kategóriáinak viszonyrendszere - a tipológia egyes részeinek kifejtetlenségéből adódtak, így az itt végzett konkrét elemzés során tovább finomodtak. Hasonló munkát tett közzé Borsod és Bodrog vármegyéről PÓCZOS RITA (2001), TÓTH VALÉRIA pedig Abaúj és Bars vármegyéből nemcsak a településneveket, hanem a többi névfajtát is egyetlen rendszerként elemezte

¹²⁹ Ezek kategóriáiról az alaki elemzés fejezetében szoltam részletesebben.

(2001b). BÍRÓ FERENC élőnyelvi és történeti anyagon egyszerre alkalmazta HOFFMANN keletkeztörténeti tipológiáját a Körösladány helyneveiről írott monográfiájában (2002a).

A régi vármegyéink helyneveit tárgyaló fent említett munkák szerzői GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának névanyaga alapján végezték el az elemzést úgy, hogy a névállomány egészét szinkrón rendszernek tekintették, de a történeti változásokat is figyelembe vették. A neveket nyelvi objektumként vizsgálták, történettudományi és más szempontokra a nyelvészeti feldolgozásban nem voltak tekintettel. Bemutatták a nevek funkcionális-szemantikai típusait, valamint a keletkeztörténeti csoportokat, érzékeltetve belső összefüggéseiket is. A felhasznált modellhez való alkalmazkodással az összevetés lehetőségét is meg kívánták teremteni.

A továbbiakban olyan munkákat ismertetek, amelyek a névkeletkezés egy-egy szűkebb kérdéséről tárgyalják. Az e körben említhető dolgozatokat a keletkeztörténeti tipológia egyes kategóriái szerint haladva mutatom be. A szintagmatikus névalkotás többrészes neveket hoz létre, így a jelenség feltárása valójában a többrészes nevek névrészeinek helyzetét, előfordulási variációit érinti.¹³⁰

Maguknak a helyneveknek a névadásban betöltött szerepét vizsgálta TÓTH VALÉRIA Abaúj és Bars vármegye ómagyar kori neveiben (1999b). A helynevek mint más helynevek részei többféle szerkezeti elemként különféle funkciókban - megnevező szerepben és sajátosságjegyeket kifejezve - fordulhatnak elő. A névadási és névváltozási folyamatokban a mindenkori helynévállomány sokrétűen vesz részt: a nevek jelentése átalakulhat metonímiával, kiegészülhetnek földrajzi köznevekkel, jelzőként kerülhetnek más névrészek mellé, és maguk is kaphatnak jelzői bővítményeket. A szerző azt tapasztalta, hogy a vizsgált korpusz minden ötödik neve tartalmaz egy másik helynevet is, ami arra utal, hogy a névrendszernek e közvetlen névalakító szerepe már a legrégibb időkben is jelentős volt.

BÍRÓ FERENC Körösladány mai és régebbi neveiben mutatta be a vízneveknek a névrendszer egészében betöltött szerepét, különösképpen pedig a más helyfajták elnevezésében való előfordulásukat (1999c). A megvizsgált területen az egész névállomány körülbelül egytizede víznév, és ezek a nevek további egynegyedében névalkotó elemként fordulnak elő, tehát az adott névrendszer több mint 35%-ában van a vízneveknek valamilyen szerepük. Hasonló szemléletű dolgozatban FEKETE PÉTER a hegyneveket mint névadókat mutatta be Eger és Felnémet földrajzi neveiben (1999).

TÓTH VALÉRIA a jelölt birtokos jelzős szerkezetű neveket vizsgálta meg GYÖRFFY történeti földrajza első három kötetének mikronevei alapján, amihez kontrollanyagként bihari településneveket használt fel (1996a). Az ilyen helységnevek a régiségben nagyon gyakoriak voltak, a mikronevek között pedig még a településneveknél is magasabb arányban fordultak elő. Valódi birtoklás azonban az ide sorolható nevek kisebb hányadában fejeződik csak ki, a sokféle egyéb funkció közül a lokális viszony gyakorisága tűnik ki. A típusba tartozó nevek többféle történeti alakulásmód révén jöttek létre. A birtokos szerkezet jelöltsége vagy jelöletlensége különböző mértékben jellemzi azokat a települést jelölő alaprészeket, amelyeket RÁCZ ANITA Bihar megye teljes helynévanyagából emelt ki (1999b). A névrendszer egészében található másfélezer névalak egyharmada kétrészes név, és ezeknek a fele tartalmazza a kérdéses földrajzi köznevek valamelyikét. A *falu* és a *falva* több mint száz előfordulásából 92-ben található meg a birtokos személyragos forma, a *telek* (41) és a *telke* (14) megoszlása ennek éppen a fordítottja, a 40 *háza* mellett pedig csupán egy *ház* fordul elő, csaknem azonos ugyanakkor a *lak* (10) és a *laka* (13) száma.

¹³⁰ E névalkotási mód bemutatása szükségképpen érintkezik a névszerkezet leírásának és a nevek változásának kérdéseivel is: tárgyalása ezért a megfelelő fejezetekben is elképzelhető lenne.

Több munka tárgyalja a régi magyar névadásban gyakori helynévképzést is. Erről összefoglaló áttekintést *A magyar nyelv történeti nyelvtana* adott, amely a nevek képzését a szóképzés specifikus válfajaként mutatja be, alapvetően - a mű egészének céljával összhangban - leíró szemlélettel. A nevek képzésében szerepet játszó produktív helynévképzők bemutatása azonban a névalkotási szabályokhoz is jól kapcsolható, ezért a kérdést e helyen, a nevek keletkezéséről szóló fejezetben is áttekinthetjük. A TNyt. e témát taglaló fejezeteinek szerzője, SZEGFÜ MÁRIA a tulajdonnevek és a közszavak képzését funkcionálisan eltérőnek látja: a képző a közszavakban a jelentésmódosítás eszköze, a tulajdonnevekben viszont az azonosítás (1991: 249). Felfogása szerint a helynévképzők e funkciója másodlagosan jött létre, és eredeti szerepükben az ómagyar korban gyakran már nem is produktívak. A korai ómagyar korban a *-d* (~ *-gy*), *-i*, *-s* képzők hoztak létre helyneveket, a kései ómagyar korban azonban „mind a személynevek, mind a helynevek grammatikai megformálásában háttérbe szorult a szóképzés” (SZEGFÜ 1992: 314). A TNyt. szerint ekkor már csak az *-s* és nagyon szűk körben a *-ka/-ke* volt produktív.

BENKŐ LORÁND e sort kibővítette az *-aj/-ej* ~ *-j* képzővel, amely „nomen possessi funkcióját birtokjel (mai m. *-é*) előzményétől kapta, s nemcsak maga alkot mind személy-, mind helyneveket, hanem alapszavai is mindkét kategóriából kikerülhetnek” (1998s: 184). A képző további hangváltozások révén *-a/-e* és veláris tövek utáni *-é* formában is megjelenik mai helyneveinkben (BENKŐ 1998q: 166). Ugyancsak BENKŐ LORÁND a Vas megyei *Tacsikánd* helynév és társai kapcsán egy „*-nd* helységnévképző-bokorra adaptálódott” névvégződésről is szól (2000: 93). Az ómagyar kori névképzésben fontos szerepű *-i* kutatásának történetét legutóbb BÉNYEI ÁGNES tekintette át (2002), ráirányítva a figyelmet a képző alaki elkülönítésének és funkcionális megítélésének homályos és nyitott kérdéseire.

A helynévalkotásban szerepet játszó képzők közül a kutatókat leginkább a *-d* képző története foglalkoztatta. HAJDÚ MIHÁLY - e képző kutatástörténetét is bemutatva - különböző funkcióinak kialakulását próbálta meghatározni, elsősorban a FNESz.¹ anyagának vizsgálata alapján, figyelmét különösen a képzős-képzőtlen névpárokra irányítva (1981). Véleményét azonban nem annyira az adatok tanulságai alapján alakította ki, hanem inkább ahhoz a vitatható előfeltevéshez igazította, amely szerint „Névelméletileg elképzelhetetlen, hogy egy közszó természetes úton, tehát a népi nyelvhasználatban csak azért változnék alakilag [...], hogy tulajdonnévként (személy- vagy helynévként) lehessen használatos.” (i. m. 162). HAJDÚ írásához kapcsolódva DÉNES GYÖRGY a *Nádasd* ~ *Nádaska* történeti névpárokból a képzők funkcionális azonosságán alapuló képzőcserét lát (1993a). MAKKAY JÁNOS önálló tanulmányban vizsgálta meg a *Borsod* várnév *-d* képzőjének eredetét (1993). A *-d* régi helynévi előfordulásait, névképző szerepét más témájú munkákban többen is érintették (BENKŐ 1998i: 119 és 1998n: 150, KISS L. 1995a: 21-2), sőt KISS LAJOS egy múlt századi alkalmazásáról is tudósított (1985a: 37).

TÓTH VALÉRIA terjedelmes tanulmányban dolgozta fel képzett neveink közül azokat, amelyek más névvariánsokkal együtt fordulnak elő (1997b). Dolgozatához GYÖRFFY történeti földrajza első két kötetének teljes névanyaga, mintegy 6200 név adta a vizsgálati alapot. Azt tapasztalta, hogy e nevek közül - az *-s* képzősöket nem számítva - körülbelül 800 alakult helynévképzővel, és közülük minden negyedik névnek van más módon alakult névváltozata is. A képzett formák mellett - főleg a *-d*, *-i* képzősök esetében - leggyakrabban a képzőtlen alakok fordulnak elő. A helynévképzők egymással is váltakozhatnak, de vannak példák arra is, hogy a névképző helyén földrajzi köznév áll. Feltűnő, hogy a képzők alternációja a településnevek körében jóval gyakoribb, mint az egyéb nevek között: e nevek adják az egész áttekintett névállomány kétharmadát, a váltakozást mutatók között azonban 95% körüli az arányuk (vö. i. m. 148, 151). Mindez a régi magyar névrendszer egészének története, a képzett

és az összetett nevek arányának alakulása szempontjából is igen érdekes következtetésekre adhat alapot.

A modern helynévanyagban előforduló képzett nevekkal INCZEFI GÉZA foglalkozott legalaposabban: felfogása szerint helynévképzőnek azokat a képzőket tekinthetjük, amelyekkel köznevekből földrajzi nevet alkotunk (1970c: 313, 1970a: 35, kicsit másképpen: 1966a: 77). Különböző névgyűjtemények több tízezer névadatát átvizsgálva úgy találta, hogy a három leggyakoribb képző - az -s, az -ás/-és, valamint az -ó/-ő - alkotja a képzett nevek túlnyomó többségét. A névképzés az egész névanyaghoz viszonyítva területenként erősen eltérő képet mutathat: 2,5-11,5% között mozog (INCZEFI 1970c: 314), ám ez összességében ma is aktív névalkotó formánsszerepet jelez.

Egyes, a helynevek körében viszonylag ritkább, különleges helynévalakulási módokról is születtek önálló tanulmányok, tovább árnyalva, finomítva a keletkezéstörténeti tipológia kategóriáit, tételeit. JUHÁSZ DEZSŐ rövidebb dolgozatban tárgyalta onomatopoetikus eredetű helyneveinket (1989). A meglepően gazdag szakirodalmi előzményeket is bemutatva régebbi és újabb nevek egész sorával igazolta a hangutánzó, hangfestő szavaknak a helynévadásban betöltött folyamatos szerepét. Megállapította, hogy e tövekből leggyakrabban igenévi formában jönnek létre nevek.

INCZEFI GÉZA külön figyelemben részesítette a metaforikus alakmeghatározást kifejező neveket (1971b), amelyek nem közvetlen tájszemléleten, hanem valamilyen szabad asszociáción alapulnak. Egy másik dolgozatában az asszociációs nevek közé sorolta az eseményneveket is (1973a). PESTI JÁNOS a képzettársítással alkotott nevek komplementer kategóriájának megnevezéseként a közvetlenül érzékelhető tájjelekre utaló észleleti-szemléleti névadás terminust javasolta (1970a). Sajátos asszociációs viszonyokat tükröztet az a különleges névadási forma, amely a klasszikus nevek újrafelhasználásában nyilvánul meg (MIKESY 1964: *Tuskolány*). A bibliai nevekkal egyező alakú helynevekről (*Betlehem, Jerikó* stb.) BALASSA IVÁN írt tanulmányt (1991). Az effélékre és a *Bosznia, Galícia* típusú határnevekre KÁZMÉR korábban a másodlagos helynévadás terminust ajánlotta (1960: 89).

A névköltöztetés szemléleti háttérében is a metaforikus névadáshoz hasonló jegyek húzódnak meg, de ez a névalkotási forma eltér minden más típustól abban, hogy közvetlenül a népesség migrációjával áll kapcsolatban. Ennek során az átköltöző lakosság magával viszi a régi helyneveinek egy részét, és változatlan formában felhasználja őket az új lakóhelyén is. Ilyen névtelepítésre már a középkori nyugat-magyarországi helynévanyag német eredetű elemeinek vizsgálata kapcsán fölfigyelt MOLLAY KÁROLY (1960), KRISTÓ GYULA pedig mint a történeti helynév-tipológia hagyományos kronológiáját erősen befolyásoló tényezőt említette meg e jelenséget (1976: 12-3). A 15. században a török elől menekülő szerb telepések által a Csepel-szigetre költöztetett helyneveket mutatott be HAJDÚ MIHÁLY (1978a), ugyanezt a jelenséget Szeged környéki magyar névanyagon igazolta korábban INCZEFI GÉZA (1964). Érthető, hogy ez az elnevezési mód az amerikai magyarok helynévadási szokásaiban is jelen volt (KÁLMÁN 1970a: 42-3). MEZŐ ANDRÁS a középkori helynevek vándorlását a nyelvterület különböző részeiről vett példákon mutatta be, s tanulmányában összefoglalta a kérdéskör előzményirodalmát is (1985). Megállapította, hogy e névadási formát önálló hely illeti meg a tipológiában, s véleménye szerint az ilyen nevek léte óvatosságra kell, hogy intse a kutatókat, mind a konkrét néveredeztetésben, mind pedig az általános érvényű névtani tételek megfogalmazásában. MOLLAY KÁROLY importált földrajzi neveknek tekintette az így létrejött megnevezéseket, és a nyelvterület nyugati részéről való német példákkal szaporította a számukat (1991).

5.2. A helynevek változásának vizsgálata

A nevek módosulása történetük szempontjából nyilvánvalóan fontos tényező. A magyar helynévkutatásban ennek vizsgálata azonban messze elmarad a keletkezéstörténeti elemzés mögött. A változásvizsgálatok kezdetben nem is képezték a helynév-tipológia részét, pedig a névkeletkezés és -változás kétségtelen összefüggéséből is következik, hogy e jelenségek tudományos vizsgálatának is össze kell tartoznia. MEZŐ ANDRÁS a harmadik névtudományi konferencián tartott előadásában ezt az igényt úgy fogalmazta meg, hogy „a történeti tipológia csak akkor képes megfelelni az önelvű névtan követelményeinek, ha kiegészítjük azt a helynevek változástípusainak rendszerével” (1989: 144). A helynevek más kronológiai, alaktani vagy jelentéstani típusba kerülését típusváltásnak nevezi.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a nevek változásán a továbbiakban az egyes nevek többnyire rendszerszerű módosulásait értem. E helyen nem tárgyalom a névkincs egészének új nevekkel való gyarapodását és a nevek kiesését, amelyet gyakran szintén a helynevek változásaként említ a szakirodalom. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a névkincs egészének és egyedeinek módosulása sokrétű kapcsolatot mutat (erre lásd PENAVIN 1970: 98-9).

Az 1960-as-70-es években a helynevek történeti változási folyamatainak leírása leginkább arra az elképzelésre támaszkodott, amelyet általában névkövéletté válásnak nevez a szakirodalom. Ez nem más, mint a tulajdonnevek közszavakból való lassú kialakulásának tétele, amelyet már a névelméleti fejezetben is érintettem. A névkövélet terminust megalkotó INCZEFI GÉZA szerint „A köztudatban általános az a felfogás, hogy a földrajzi nevek [...] alakja zárt, úgynevezett névkövéletek, amelyek mindig állandók.” (1970d: 56). A főleg határnevekre vonatkozó élőnyelvi és történeti kutatások azonban nemcsak ilyen zárt alakú neveket hoznak elő, ami szerinte annak a bizonyítéka, hogy „A névkövéletté válás hosszú folyamat, a hozzá vezető úton három fontos lépcsőfoknak tartom a névpárokat, a laza szerkezetű neveket és a névváltozatokat” (1970b: 108).

INCZEFI azt a szinkrón helynévrendszerekben gyakran megmutatkozó jelenséget, mely szerint egy-egy adott hely azonosítására többféle alakú név is szolgálhat, a nyelvi rendszer általános jegyének névtani megnyilvánulásaként fogja fel: a változás egy adott időpontban változatokban érhető tetten. A szerkezeti leírást érintve már szóltam arról, hogy INCZEFI a névpárokat a lexikális elemek formális viszonyai alapján rendszerezte. A névváltozatok között hosszú-rövid formákat és ingadozó alakú neveket különített el (1970d: 58-9 és 1970b: 110-1). Gondosan felmérte azokat a körülményeket, amelyek a nevek változását kiválthatják - ezek között szerinte a táj és a nyelvi környezet módosulásai játszanak fő szerepet -, és bemutatta azokat a névhasználati feltételeket, amelyek e változások menetét jellemzik (1970a: 55-65). Törekedett arra is, hogy a nevek átalakulásában szabályszerűségeket állapítson meg, gazdag névismerete azonban többnyire megóvta a kizárólagos érvényű következtetésektől. Ennek ellenére néha mégis túl mereven nyilatkozott, például a nevek elemei között fennálló viszonyok jelöltségének és jelöletlenségének történeti kapcsolatáról (i. m. 57).

A nevek szerkezeti változásai a névtest gyarapodását és csökkenését egyaránt érinthetik. E jelenségeket INCZEFI több tanulmányban is vizsgálta. A névterjedelem növekedését különösen részletesen mutatta be a névdifferenciáció fogalmához kapcsolva. Felfogása szerint „Differenciálódásnak nevezzük a földrajzi neveknek újabb elemmel való bővülését abból a célból, hogy azonos nevű helyet (települést) egymástól megkülönböztessünk, és így a nevek egyértelmű identifikációját távolabbi lakosság számára is biztosítsuk, továbbá egy nagyobb tájegység eddig külön megnevezetlen részterületét az egészhez való tartozás igényével megjelöljük.” (1965: 75). A fentiek szerint a differenciálódásnak két típusát különíti el: a külső differenciáció főleg a településnevek jelzői elemmel való bővülését jelenti, a belső pedig a határnevek körében egy nagyobb terület részeinek a régi név felhasználásával való megjelölését (1970a:

65-6). Meg kell azonban jegyezni, hogy e két jelenség közös fogalom alá rendelésével lényeges különbségüket fedi el: a településnevek ilyen jellegű alakváltozása nem érinti denotációjukat, a határneveké viszont igen. A belső differenciáció tehát nem más, mint a meglévő helynévanyag felhasználása az új nevek alkotásában. E névalkotási módnak gazdag belső tipológiáját alakította ki önálló fogalomkészlettel - elsődleges és másodlagos, hiányos, elő-, utó-, közbülső taggal történő differenciálódás -, s bemutatta az ilyen úton keletkezett, néha nagyon gazdag névcsaládok kialakulását és eltűnését is (INCZEFI 1965, 1970a: 66-71).

A névrövidülést eredményező elíziót INCZEFI értelmezése alapján inkább a külső differenciáció jelenségpárjaként foghatjuk fel. Ennek során „a név hangtestéből valamely szó értékű elem kiesik fejlődése folyamán” (1972b: 77). Példáit főleg a településnevek köréből hozza, bemutatva a *-falva* (*-falva*), *-egyház(a)*, *-ház(a)*, *-lak(a)* stb. földrajzi köznevi alapelemek elmaradását (i. m. 80-6). A leggyakrabban előforduló alapelem-elízió mellett egy másik tanulmányában szól a meghatározó elemek és a közbülső névtagok kieséséről is (1972a: 313-5).

Az INCZEFI által főleg a mikrotoponimák körében tárgyalt névváltozási jelenségeket KÁZMÉR MIKLÓS a *falva* elemet tartalmazó településnevekről írott monográfiájában az ómagyar korra vonatkozóan mutatta be. A jelöltség megszűnése figyelhető meg a *-falva* utótagú településnevek *-falva* utótagúvá módosulásában, amelynek okai között KÁZMÉR érdekes nyelvszociológiai megfigyeléseket is említ (1970: 89-95). Mintegy 70 példa támasztja alá a meglévő névnek a *-falva* utótaggal való kiegészülését (i. m. 100-4), amely mögött többféle nyelvi ok is meghúzódhat. KRISTÓ e példákat további települést jelentő földrajzi köznevek sorával egészítette ki (1976: 95-6), és szólt olyan esetekről is, amelyekben a név *-i* vagy *-d* képzővel bővült (i. m. 55-7 és 87-8).

KÁZMÉR külön fejezetben tárgyalta a *-falva* utótag eltűnését (1970: 97-100). A jelenség magyarázatát nagyban megnehezíti, hogy az ezzel az elemmel rövidült, illetőleg bővült nevek egyaránt népes csoportot alkotnak, s a változási irány pontos meghatározását az adatok nem mindig teszik lehetővé, a rövidülés azonban csaknem kétszer olyan gyakori, mint a bővülés (i. m. 100, 103). KRISTÓ ezeket is megtoldotta a *-földre*, *-háza* stb. utótagok eltűnésének az eseteivel (1976: 96-7), de bemutatta a *-d* képző hasonló viselkedését is (i. m. 88).

Önálló tanulmány ugyan nem született azokról a változásokról, amelyekben névformáns cseréje történt meg, de különböző munkák bőven említenek ilyen eseteket is. KÁZMÉR beszél a *-falva* utótagnak más, szintén települést jelentő földrajzi köznévvel való felváltásáról, sőt olyan módosulásokról is, amelyek során a *-falva* valamilyen helynévképző helyére lépett (1970: 119-21). Valójában ezekhez hasonló a gyakori *-falva* > *-fa* változás is, amelynek a nyelvi hátterét azonban igen nehéz földeríteni (i. m. 64-80). Névformánsok cseréjére találunk példákat még INCZEFINél (1972b: 85), PESTINél (1970b: 224) és másoknál is.

Az a téves alapállás és logikai merevség, amely BALOGH LÁSZLÓnak a helynevek strukturáltságáról kifejtett nézeteit jellemzi,¹³¹ még markánsabban megjelenik abban, amit a nevek szerkezeti változásáról mondott. Valójában egyetlen lehetséges változási folyamatot ismer csak el, amelyet a bázisnév > lokalizátor + bázisnév > lokalizátor fejlődési sorral jellemez (1970: 108). Ez azt jelenti, hogy szerinte eredetileg is egyrészesek csak az ősi típust képviselő *Rét*-féle nevek lehetnek, a többi egyrészes név mind kétrészesből alakult ki, a fenti szerkezeti változás révén. E tételét történeti példákkal kísérli meg igazolni, amelyek azonban egyáltalán nem bizonyítják e változási irány kizárólagosságát, mert más típusú adatok tömegét lehetne velük szembeállítani. BALOGH külön fejezetben szólt a pusztai személynévi eredetű

¹³¹ Ezt részletesebben lásd a szerkezeti elemzést tárgyaló fejezetben.

helynevekről (i. m. 114-7), s megkísérelte ezeket is kéttagú nevekre visszavezetni, latin részfordításokban látva az előzményüket.¹³²

A népetimológia színes jelensége több kutató figyelmét is felkeltette. A fogalmat az egyes szerzők többnyire a helynevekhez fűzött naiv (eredet)magyarázatként értelmezik ugyan, felfogható azonban egyfajta változásnak is, amely a nevek funkcionális, lexikális szerkezetének átértékelődésével jár együtt, és ezt gyakran a hangalak szabálytalan módosulása is kíséri (ehhez lásd HOFFMANN 1993a: 140-2). A népetimológiás neveket és az elhomályosult összetett neveket szerkezeti változásként tárgyalja a TNYt. kései ómagyar korra vonatkozó része is (LÖRINCZI R. 1992: 902-3). Önálló tanulmányban igen alaposan elemzett példák felsorakoztatásával jellemezte a folyamatot KÁLMÁN BÉLA (1967c), elkülönítve egy sajátos változatát, az írónoki etimológiát. HADROVICS LÁSZLÓ a népetimológiát a hangváltozások és a hivatalos névváltoztatás mellett a földrajzi nevek életét befolyásoló fontos tényezők egyikeként mutatta be (1971).

RÓNAI BÉLA Tolna megye élőnyelvi anyagában 4-5%-os gyakorisággal előforduló jelenségnek mondja a népetimológiás névmagyarázatokat (1982), de sok ilyen példát találunk Veszprém megye településnevei között (VARGA M. 1999) vagy akár egyetlen településen, Nagykőrösön is (ERDÉLYI E. 1999). BALOGH LÁSZLÓ Szamosszegről idézett a népetimológia által „eltorzított” helyneveket (1985), amelyeket azonban maga a szerző sem tudott minden esetben hitelt érdemlően megmagyarázni, így mintegy „tudós népetimológiákat” alkotott dolgozatában. DÖMÖTÖR ADRIENNE mondáink népetimológiás helynévmagyarázatait tipizálta (1991). SZEGFÜ LÁSZLÓ félreértésből keletkezett névként elemezte a bajai *Sugovicá*-t, ám a vele kapcsolatban kifejtett névetimológiái is a valóságos népetimológiák vadregényes világába tartoznak (1983a).

A ragos alakban rögzült nevek kérdését önálló dolgozatban tekintette át SZABÓ T. ATTILA (1961), KÁLMÁN BÉLA pedig olyan eseteket említett, amelyekben a név végét mint helyragnak felfogott végződést vont el a nyelvtudat (1967c: 3). Hasonló szóhatár-tévesztési jelenségnek tartható a névelőnek értelmezett néveleji *a* elhagyása is (BEKE 1961, SZABÓ T. A. 1962b). A nevek változásának a fentiekén kívül még számtalan ritkább fajtáját, gyakran csak egyedi nevekben előforduló esetét említette meg a szakirodalom, ezekre azonban itt nincs mód kitérni.

A nevek változásának rendszerbe foglalására tett kísérletet HOFFMANN ISTVÁN a *Helynevek nyelvi elemzésé*-ben, ahol a helynevek változását önálló fejezetben tárgyalta (1993a: 121-42). Mivel munkájának lényegét a strukturális elemzés adja, rendszerében a változásvizsgálatok is szerkezeti alapon állnak. A névtest mutathat növekedést vagy csökkenést, s ez érintheti a név lexikális és szemantikai szerkezetét egyaránt. A névelemnyi módosulást bővülésnek és redukciónak, a névrésznyi változást kiegészülésnek és ellipszisnek nevezi. A szerkezeti változások között tárgyalja a népetimológiát és a deetimologizációt is. A helynevek szerkezeti szintjeinek a változásban megnyilvánuló kapcsolatát HOFFMANN egy későbbi dolgozatában mutatta be, kiemelve, hogy a nevekben a funkcionális-szemantikai tartalom elhomályosulása gyakrabban megtörténik, mint a lexikális struktúráé (1996b: 121-3). HOFFMANN e munkáiban a névszerkezeti változásokat a helynevek keletkezési folyamatának részeként tárgyalta, később azonban megkísérelte a névalkotási és -változási szabályok különválasztását (1999a: 211-7). A változások osztályain kisebb módosításokat hajtott végre: beiktatta a névrész- és névelemcsere fogalmát, a szemantikai változásokat pedig - nem túl szerencsés terminusokkal jelölve a folyamatokat - a re-, transz- és deszemantizáció keretében látja leírhatónak.

¹³² Felfogásának részletesebb bírálatát lásd MEZŐ 1981a: 96-7.

Az Árpád-kori Bihar vármegye településneveinek szerkezeti változásait RÁCZ ANITA két tanulmányban is elemezte. Áttekintette a típusváltásnak azokat az eseteit, amelyek a nevek települést jelentő földrajzi köznévi alaprészeit érintik (1999b), és azt tapasztalta, hogy a *falu ~ falva, telek ~ telke, ház(a), lak(a)* gyakran másodlagosan került bele a névbe, de az ellentétes irányú folyamat, e névrészek elmaradása sem ritka jelenség. Egy másik dolgozata szerint ugyanebben a névanyagban kimutatható, hogy a redukció és a bővülés egyaránt a képzőket és a birtokos személyragot érinti legerősebben, de belső arányaik különbsége fontos történeti folyamatokra is rámutat, másrészt azt tapasztalta, hogy az ellipszis jóval ritkább változásforma, mint a kiegészülés (2000).

A meglévő helynevek jelzővel való bővülése, az úgynevezett névdifferenciálódás a településnevek körében gyakori volt már az ómagyar korban is. E jelenség kialakulásának történeti és nyelvi feltételeit RÁCZ ANITA kilenc Árpád-kori vármegye településneveiben vizsgálta meg (1997a). A két és fél száz ide sorolható névforma egynegyedében - nem mindig egymással megfelelésben - az *alsó* és a *felső*,¹³³ együtödében a *kis* és a *nagy* jelző áll. A bővítmények szemantikailag nagyon sokfélék lehetnek, csak e típusra jellemző azonban az összefoglaló nevek alkotása (*két* és *három* jelzővel). Az előfordulás területi jellemzői alapján meghatározhatónak tűnik egy olyan minimális érték, azaz legkisebb térbeli távolság, amely az azonos nevek elkülönítésének szükségességét mutatja meg.

A névdifferenciálódást 15 Árpád-kori vármegye településnevei és mikrotoponimái alapján mutatta be BÖLCSKEI ANDREA (1999). A településnevek körében ez jóval gyakoribb jelenségnek bizonyult, a jelzők szemantikai típusai azonban hasonlóak a két névfajtában. A jelzővel bővített településnevek egyharmadának nincs korrelációs párja, harmada csonka korrelációban szerepel - azaz jelzős alak áll szemben jelzőtlen formával -, a kéttagú korrelációk pedig az esetek egyötödét adják. A mikroneveket viszont a csonka korreláció jellemzi leginkább, s körükben alig fordul elő kéttagú szembenállás. BÖLCSKEI egy másik tanulmányában a településnevek spontán névkorrelációs rendszerét a leginkább kiépült állapotában, a 18-19. század fordulóján vizsgálta meg (1997). Különösen érdekes megállapításokat tett a korrelációs párok térbeli távolságáról a megnevezők látókörének változásával összefüggésben.

A mai helynévanyagból SZATHMÁRI ISTVÁN érdekes megfigyeléseket közölt a településnevek élőnyelvbéli megrövidítéseiről (1989b), HAJDÚ MIHÁLY pedig a névelemhiányt mutatta be történeti háttéren (1982b). A helynévrövidítések különféle formáinak antropológiai alapjait kísérte meg feltárni BALÁZS GÉZA (1997b).

A földrajzi nevek nyelvi fejlődéséről - elsősorban a FNESz. névfejtéseinek készítése során - összegyűjtött tapasztalatait KISS LAJOS önálló munkában foglalta egybe (1995a). A változások bemutatásában a szerző nincs tekintettel a lefolyásuk korára, így a régebbi és a legújabb időkben történt módosulások egymás mellett szerepelnek. A változásokat - amelyeket betűrendben, kézikönyvszerűen mutat be - formai jegyeik alapján írja le, de gyakran vázolja mozgatórugóikat is.

A könyvben tárgyalt 43 változástípus nagyobbik fele hangtani természetű, ezen belül a mássalhangzókat érintő folyamatok vannak többségben (affrikáció, depalatalizáció stb.). A magánhangzó-változások között főleg a távolabbi hangkörnyezet hatására végbement módosulásokat tárgyalja (hangrendi kiegyenlítődés, átcsapás stb.). A névhasadást, amelynek során etimológiailag összetartozó nevek alaki és jelentésbeli elkülönülésen mennek át, KISS LAJOS külön tanulmányban is feldolgozta (1994e). Hangtani és alaktani jegyek mosódnak össze az olyan változásokban, mint a szóhatártévesztés vagy a tapadás szóhatáron. Tisztán alaktani

¹³³ Ezek újabb kori történetéhez lásd még PELLÉNÉ 1989.

természetű módosulások a rag- és többesjel-szilárdulás vagy a képzővel való utólagos kiegészülés. Egyes változásformák (például az összetételi tag elmaradása) a helynevek lexikális szerkezetét vagy az etimológiai jelentését is érinthetik, és az idegen nyelvekkel történő érintkezés is módosíthatja a neveket. KISS LAJOS az egyes nevekben megmutatkozó módosulásokat nemcsak mint a helynévrendszer belső változásformáit láttatja, hanem érzékelteti azt is, hogy ezek a helyneveket mint a nyelvi rendszer egészének az elemeit is jellemzik.

MEZŐ ANDRÁS a templomcíméből alakult helységnevek szerkezeti elemzésének önálló fejezetet szentelt monográfiájában (1996a: 238-49). A nevek strukturális tipizálását nyelvtörténeti aspektussal kapcsolja össze, s így be tudja mutatni azt, hogy a nyelvi elemtípusaiban egyezést mutató nevek nagyon sokféle változás következtében válhattak egyneműekké. Az általa vizsgált összes névnek meglepően nagy hányada, csaknem a fele gyaníthatóan átment valamiféle szerkezeti változáson. Csatlakozhatott hozzájuk helynévi vagy közszoói jelző, de ugyanezek el is maradhattak mellőlük. Előfordul, hogy a változás patrocíniumi név és másfajta névadás alapján keletkezett megnevezés között zajlott le úgy, hogy az egyik névforma a másik helyére lépett. A változások irányát az adatok gyér száma miatt gyakran nagyon nehéz vagy egyáltalán nem is lehet meghatározni. MEZŐ ANDRÁS elemzési módszerét felhasználva RÁCZ ANITA Bihar megye patrocíniumi településneveinek változásait tárgyalta gazdag történeti adatolással (1999a). MEZŐ változási kategóriáinak összefüggéseire HOFFMANN ISTVÁN fűzött megjegyzéseket (1998a: 114-5), egy másik dolgozatában pedig azt mutatta be, hogy az általa kidolgozott elemzési modellben hogyan értelmezhető a patrocíniumi nevek szerkezete és változása (1999b).

A változásvizsgálatok nemcsak az egyes nevek, névtípusok alakí, szerkezeti módosulásait követhetik nyomon, hanem egy-egy terület névanyagának egészére is vonatkozhatnak. Ausztriai magyar helynevek változásáról két írás is tudósít: az egyik inkább a régebbi, középkori (BECKL 1997), a másik az újabb kori névanyag átalakulását mutatja be (CZAPÁRI-VÁRNAI ZS. 1997). Nyitra környékének helyneveiről is született az utóbbi évszázad változásaiból szemezgető dolgozat (N. CSÁSZI 1997). KOVÁTS DÁNIEL Sárospatak igen gazdag történeti névtárából mutatott be elsősorban hangtani és alaktani típusú változási jelenségeket (1997), SOLYMÁR IMRE pedig a völgyesgi folyóvíznevek történeti módosulásait tárgyalta (1984). HOFFMANN ISTVÁN egy elpusztult középkori település nevének névrendszertani helyzetét elemezte történeti szempontból (1984-85). Vizsgálatai szerint a településtörténeti változásnak jelentős hatása lehet a helynévi hierarchia módosulására is: az eredeti névkincs csaknem teljes elpusztulása mellett az önállóságát veszített falu neve ugyanis gyakran egész névcsalád alapjává válik.

VII. Helynévföldrajz

A névföldrajzi kutatásoknak nincs nagy hagyománya a magyar helynevek vizsgálatában. Pedig a helynevek mint lokális nyelvi elemek a nyelvhasználat területi jellemzéséhez jó lehetőséget kínálnak. A névföldrajz különösképpen a helynevekben igen gyakran előforduló azonos típusú szavak, például a földrajzi köznevek elterjedésbeli sajátosságainak vizsgálatában bizonyulhat eredményes kutatási módszernek. Ezt az eljárást mutatta be KÁLMÁN BÉLA *Helynévkutatás és szóföldrajz* című tanulmánya (1967b), amely középkori forráskiadványok alapján tekinti át régi vízrajzi közneveink (*ág, ásvány, aszó, ér, fok, jó* stb.) szóföldrajzi megoszlását. Az elterjedést szemléletes térképek is ábrázolják. A víznevekben gazdag zalai helynévgyűjtemény arra készítette a szerzőt, hogy e vizsgálatot Zala megye mai helynévanyagán is elvégezze, s ezek alapján megállapítsa, hogy „a mai víznevek második tagjaként előforduló szavak korántsem szeszélyes összeviasszaságban, hanem bizonyos rendszer szerint helyezkednek el” (i. m. 349).

KÁLMÁN BÉLA tanulmánya azt is nyilvánvalóvá tette, hogy az egybefüggő területek élőnyelvi helynévállománya szinte kínálja magát a névföldrajzi vizsgálódások számára. Az ezekből levonható nyelvészeti következtetésekkel azonban nagyon óvatosnak kell lenni, hiszen a helynevekben előforduló szókincs használatát a nyelvi tényezők mellett más, például természeti okok is befolyásolják. A szaporodó megyei és járási helynévtárak ösztönző hatása e kutatási területen nyilvánvalóan megmutatkozott, és az 1980-as-90-es években a névkincs egyre gyakrabban vált névföldrajzi tárgyú írások témájává.

A névtan és a nyelvföldrajz kapcsolatát, a hely- és személynevek révén elért nyelvföldrajzi eredményeket szép ívű és egyben szinte bibliográfiai részletezettségű tanulmányban tekintette át JUHÁSZ DEZSŐ (1993). A régebbi tudománytörténeti előzmények aprólékos elősorolását ugyanakkor e dolgozatban szükségtelenné tette, hogy KÁZMÉR MIKLÓS *A »falu« a magyar helynevekben* című monográfiájában igen jól összefoglalta az idevágó kutatásokat (1970: 12-5). KÁZMÉR a névföldrajznak három fontos irányáról szólt: a nyelvtörténeti és a településtörténeti érdekű névföldrajz mellett elkülönítette az önelvű névkutatás névföldrajzát, amelynek céljait saját munkájában is maga elé tűzte. E kutatási szempont - amely az egyes nevek, névtípusok földrajzi elterjedésére, megoszlására és ezek történeti változásaira van tekintettel - következetes megvalósítása révén KÁZMÉR műve a magyar névföldrajzi kutatások klasszikus munkájává vált. E vizsgálati szempontot a szerző hiánytalanul végigvitte minden névtípus interpretációjában, és a rövid szöveges értelmezés mellett adatait nagyméretű térképlapokon is szemléltette. Jó alapot teremtett ezzel az ilyen irányú további részletező kutatások számára. Eredményeit HAJDÚ MIHÁLY a mai magyar nyelv dialektológiai tagoltságával vetette össze, kiemelve a mai nyelvjárási és a régi névföldrajzi helyzet között érthetően megmutatkozó meg nem feleléseket (2002b). Az alábbi áttekintésben a névföldrajz belső szerkezetét illetően KÁZMÉR felosztásából indultam ki, kategóriáit azonban részben másként értelmezem.

A legszélesebb értelemben a névföldrajzi vizsgálatokhoz szokás sorolni azokat a munkákat is, amelyek a neveknek mint általában vett nyelvi tényeknek bármilyen jellemzőjét területi vonatkozásban vizsgálják. E kutatások többnyire a nevek hangtani és szókincsbeli jellegzetességeit választják tárgyal, de a nyelvi jelek névségével, tulajdonnévi státusával és ennek jegyeivel nincsenek közvetlenül kapcsolatban. Természetesen jogos az ilyen megközelítés, hiszen a helynév mint bizonyos értelemben dialektális jelenség kínálja a lokális jellemzőkre irányuló vizsgálatokat mind az élőnyelvi, mind a történeti anyag terén. A helynevek általános

nyelvjárás-történeti hasznosításának fontosságáról, módszereiről és eredményeiről HAJDÚ MIHÁLY írt összefoglaló tanulmányt (1991a).

Feltűnően sok ilyen módszert alkalmazó dolgozat támaszkodik kiadott vagy akár kiadatlan, mai vagy közelmúltbeli gyűjtésen alapuló helynévtárakra. Egy-egy nagyobb terület esetében e forrásoknak kétségtelen előnyük, hogy minden egyes településről biztosítanak vizsgálati anyagot. Valójában a helynévi adattárak olyan sűrű hálózatu nyelvatlaszként használhatók fel, amelyben minden település kutatópontnak tekinthető. Az egyes (hangtani, alaktani természetű) nyelvjárási jegyek a nevek által bemutatathatók ugyan, de a helynevekben megjelenő szókincsnek és a morfológiai eszközöknek a szükössége kijelöli e vizsgálatok korlátait is.

Helynévi anyagot nyelvjárási elemzésre főleg olyan területeken indokolt felhasználni, ahonnan más források, nyelvi gyűjtések csak kisebb mennyiségben vagy egyáltalán nem állnak rendelkezésre, s így az adott vidékről dialektológiai leírások sem születtek. Több tanulmány készült a magyar nyelvterület határon túli régióiról. SZATHMÁRY JÓZSEF a szlovákiai Felső-Bodroghöz nyelvjárásának néhány hangtani, alaktani és szókincsbeli jellegzetességét mutatta be helynevek alapján (1985). CS. NAGY LAJOS Királyhelmecek környékének magánhangzó-realizációit vizsgálta (1997). A szlovéniai Lendva környékének helynevei alapján GUTTMANN MIKLÓS az *ö*-zés jelenségét értékelte (1999) KASZÁS JÓZSEF kutatásait folytatva, aki a nevekre támaszkodva átfogó hangtani és viszonylag részletező alaktani leírást adott e területről (1981). Az itt említetteknel jóval gazdagabban dokumentált nyelvjáróterületekről a helynevek alapján több kutatónk adott dialektológiai illusztrációt főleg a hangtan köréből: SZABÓ JÓZSEF Csongrádból (1981a), KIRÁLY LAJOS Somogyból (1981), MOLNÁR ZOLTÁN Szombathely környékéről (1989), BÍRÓ FERENC pedig Körösladányból (2000a). Inkább ismeretterjesztő munkának tekinthetjük H. TÓTH TIBORNak a Kiskunfélegyháza és környéke helynévtárához kapcsolódó dolgozatát (1997). JUHÁSZ DEZSŐ egyik tanulmányában arra mutatott példát, hogy a romániai nyelvjárások atlasza hogyan használható fel a névföldrajzi kutatásokban (1999).

SZABÓ GÉZA a földrajzinév-gyűjtést az élőnyelvi kutatások egy sajátos ágaként értelmezte (1985). Ebből adódóan az adatok értékelésében nemcsak a területiség szempontját tartja fontosnak, hanem megítélése szerint tekintettel kell lenni a nevekben megtestesülő nyelvjárási jellegzetességek mellett a köznyelvi jegyekre is. Összességében ezen túl az is megállapítható, hogy a helynevek fent bemutatott vizsgálati módszere a dialektológia számára adhat ugyan hasznos eredményeket a hangtan és a morfológia bizonyos területein, de a nevekről való ismereteinket mindez kevésbé gyarapíthatja. Ebből adódóan a hasonló szempontú elemzéseket inkább a nyelvföldrajz körében értelmezhetjük, de a névföldrajz fogalma alá csak erős megszorítással sorolhatjuk be.

A kutatók által kedvelt terület a neveket alkotó szókincs, különösen a földrajzi köznevek szóföldrajzi vizsgálata, amely megalapozottabban tekinthető a névföldrajzi kutatások részének, hiszen a lexikális összetevők elemzése a helynevek tulajdonnévi jellegének fontos, meghatározó szintje.¹³⁴ A helynevekben előforduló lexémákat is sokféleképpen elemzik azonban az egyes munkák szerzői. KÁLNÁSI ÁRPÁD a szóföldrajzi vizsgálat célját így határozta meg: „A fogalmi csoportokat és a hozzájuk tartozó névelemeket igyekeztem úgy kiválasztani, hogy minél többet mutassanak meg vidékünk sajátos arculatából, a szatmári síkság és a Nyírség természeti viszonyaiból.” (1996: 197). Figyelmét tehát nem a nyelvre összpontosította, hanem magukra a nyelv által jelölt helyekre, amelyek az őket jelölő szavak tanúsága szerint is területi különbségeket mutatnak: a *hegy*, a *hát* és a *gorond* különböző

¹³⁴ Ez a hangtani sajátosságokra legfeljebb olyan formában lehetne érvényes, ahogyan azt az *Alaki elemzés* megfelelő fejezetében értelmeztem.

helyeken másfajta kiemelkedéseket jelöl, és megoszlik az *éger*, a *rekettye* és a *nyíres* előfordulása is (i. m. 196-215, előzményeként lásd még 1991). Egy későbbi dolgozatban ehhez bemélyedést jelölő térszínnevek (*alj*, *lapos*, *völgy*) és víznevek (*patak*, *fok*, *halvány*) vizsgálatát is hozzákapcsolta (KÁLNÁSI 1998). N. CSÁSZI ILDIKÓ a Zoboralja helyneveiben előforduló nyelvjárási szavakat tárgyalta szemantikai csoportosításban (2002). A *lármafá*-t mint kultúrtörténeti emléket mutatta be hasonló módszerrel GUTTMANN MIKLÓS, bevonva - nem mindig indokoltan - a *látó* elemet tartalmazó neveket is a vizsgálatba (1997). JUHÁSZ DEZSŐ a tájnevek névföldrajzi elterjedtségét vizsgálva megállapította, hogy az leginkább a természeti tényezőket tükrözi, s a nyelvi jegyek - talán a vizsgálatba vonható nevek csekélyebb száma miatt is - rejtve maradnak (1988: 40-1). A nevek közszoói elemeinek kutatásában világos célokat jelölt meg PESTI JÁNOS, azt remélve, hogy e vizsgálatok révén „kifejezetten új, névtani törvényszerűségeket is megfogalmazhatnánk” (1989b: 159).

A helynevek területi elterjedtségével kapcsolatos kutatások megélénkülését jelezte az is, hogy e témakörben könyvnyi méretű munka is napvilágot látott. VÖRÖS OTTÓ munkájához (1999) - amelyben vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálatára vállalkozott - mintegy 55.000 Vas megyéből és a közvetlen környékéről való helynév szolgált alapul. A szóföldrajzi elemzést a dolgozat egy rövidebb fejezete tartalmazza (i. m. 48-54). A könyvhöz tizenkét szép kivitelezésű térképlap is kapcsolódik, amelyből tíz egy-egy vízrajzi fogalomkör lexémáinak megoszlását, kettő pedig egy-egy szó különböző jelentésekben való előfordulását ábrázolja. A leginkább élőnyelvi, de mindenképpen újabb kori vizsgálati anyaghoz a szerző általában meggyőző - igaz, többnyire nem túl mélyre hatoló - kommentárokat fűzött, ám történeti következtetései túlzottan merésznnek tűnnek.

Olyan dolgozatok is születtek e témakörben, amelyek a nyelvföldrajz történeti felhasználására tesznek kísérletet helynévi anyag alapján. HORVÁTH ANDREA a *ravasz* és a *róka* előfordulásait vizsgálta, bemutatva, hogyan szorult vissza a *ravasz* a nyelvterület nyugati részéről kelet felé haladva (1987). Növénynévi alapú régi településneveinket gyűjtötte össze és ábrázolta térképen is I. GALLASY MAGDOLNA (1989), a tényleges névföldrajzi tanulságokkal járó elemzési lehetőségeket - ilyen lehet például a különféle képzős és összetett alakok területi viszonyának vizsgálata - azonban sajnos, nem használta ki. Hasonló dolgozatokat tett közzé J. PAPP ZSUZSANNA a középkori helynevekben előforduló madárnevekről (1981)¹³⁵ és víziállatok neveiről (1982b).¹³⁶ SOLYMOSI LÁSZLÓ középkori *Dusnok* hely- és személyneveinknek, valamint a szó közszoói előfordulásainak a területi megoszlását mutatta be (1997). Szóföldrajzi szempontokra is épít HAJDÚ MIHÁLYNAK a *szer* történetét tárgyaló, adatokban igen gazdag tanulmánya (1986-87), amelyhez további névföldrajzi adalékokat kapcsolt VARGA MÁRIA *szer*, *szeg* és más lexémákat tartalmazó falurésznevekről írott dolgozata (1989). A HAJDÚÉHOZ hasonló célokat követett - tőle függetlenül - PESTI JÁNOS a *ság*, *ség* és a *séd* helynévi előfordulásait vizsgálva, s e vizsgálatokban a területi elterjedésnek is jelentős szerepet juttatva (1987).

TÓTH VALÉRIA az utóbbi években egész sor tanulmányban mutatta be az ómagyar kori helynevek névföldrajzi vizsgálatának a lehetőségeit. A névföldrajz elmélete szempontjából is igen tanulságos dolgozatban tekintette át a történeti szemléletű kutatások e téren elért eredményeit és problémáit (1998). A területi jellegzetességek megragadásában kiemelkedő szerepet tulajdonít a mikrotoponimáknak, amelyek alapján összehasonlító elemzéseket végzett Abaúj és Bars vármegye helynévrendszerei között. A vizsgálatot nem korlátozta a hang-, alak- és szótörténet területére, hanem kiterjesztette a névalkotási módok és a névváltozási

¹³⁵ Ehhez lásd még KÁLMÁN 1981b.

¹³⁶ Mindkét publikáció előzményeként lásd PAPP ZS. 1969.

folyamatok bemutatására is. TÓTH VALÉRIA különösen ígéretesnek tartja az egy jelentésmezőbe tartozó földrajzi köznevek vizsgálatát; e témakörben egy másik dolgozatában vízrajzi és domborzati közneveket tárgyalt szóföldrajzi szempontból (1997a). A vizsgálat alapjául GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának nem települést jelölő helynevei szolgáltak, amelyeknek a háromnegyede tartalmaz földrajzi köznevet. Ugyancsak ő ómagyar kori hangtörténeti változások lefolyásának területi vonatkozásaira kívánt rámutatni a régi helynévi szórványok leggyakoribb szavának, a *patak*-nak és a nevekben is sűrűn előforduló harmadik személyű birtokos személyrag *ē ~ i* változatának az elemzésével (TÓTH V. 2002b).

Egy másik tanulmányban TÓTH VALÉRIA névmodellek névföldrajzi vizsgálatára vállalkozott (2002a). A Kárpát-medence három nagyobb összefüggő területének Árpád-kori helynévanyagából a növényzetre és az állatvilágra utaló szemantikai típusokat emelte ki. Figyelmét - mint tisztán nyelvi tényezőre - e modellek lexikális-morfológiai realizációira összpontosítva mutatta be a névtípusok elterjedtségében megmutatkozó különbségeket. A szerzőnek Abaúj és Bars vármegye régi helynévrendszerét tárgyaló monográfiájában szintén találunk névföldrajzi fejezetet (2001b: 221-30). HOFFMANN ISTVÁN ugyancsak Abaúj megye korai ómagyar kori helynevei alapján közölt nyelv- és névföldrajzi térképlapokat a 13. és 14. században előforduló földrajzi köznevekről, növénynevekről és más közszói elemekről, egy-egy térképlapon pedig a folyóvíznevek, illetve a mikrotoponimák eredetbeli rétegeit, valamint funkcionális szerkezeti típusait is szemléltette (1997a).

Ez utóbbi vizsgálatok a névföldrajz¹³⁷ legszűkebb értelmezésébe tartoznak. A helynév keletkezési típusa, belső szerkezete ugyanis a név legbelső ügye, amely kétségtávol kevesebb kapcsolatot tart fenn a nyelv más részrendszereivel, mint például a név hangtani jellege vagy névalkotó lexémái. A névföldrajz tehát azoknak a jegyeknek a területi vizsgálatát jelenti, amelyek mint helynevet - s nem csupán mint a nyelv elemét általában - jellemzik a tulajdonneveket. Így az e körben születő eredmények sem általában a dialektológiát, hanem kifejezetten a névkutatást gyarapítják: a névföldrajz tehát közvetlenül a nevek, a névadás jellemzését szolgálja. A névföldrajzi kutatások eredményeképpen írhatók le a magyar helynévföldrajzi területek, vagy ahogyan HOFFMANN nevezi: a névjárások (1993a: 29). A nevekben jelentkező táji különbségeket ugyan nem vitatja, de a névjárásokat mégsem igen tartja megragadhatónak JUHÁSZ DEZSŐ, aki legfeljebb jelenséghatárok megrajzolását tudja elképzelni (1994: 112).

A kutatások azonban jelenleg még ettől a céltól is meglehetősen távol állnak. Akár csak egy-egy névjelenséggel kapcsolatban tett helynévföldrajzi megállapítás is többnyire csupán érintőlegesen merült fel egy-egy tanulmányban. HAJDÚ MIHÁLY a névutós helynevek területi különbségeire figyelt fel, mivel ezek a nyelvterület keleti részén jóval gyakoribbnak mutatkoznak, mint másutt (1999b: 188-9). J. SOLTÉSZ KATALIN a ritkább alakszerkezeti típusba tartozó nevek körében talált jellemző területi eltéréseket (1989b). HOFFMANN ISTVÁN a nevek szerkezeti változását érintő folyamat, a képzéses kiegészülés terén mutatott be névföldrajzi különbségeket (1993a: 133). RÁCZ ANITA kilenc Árpád-kori vármegye differenciációval alakult - tulajdonképpen jelzővel bővült - településneveinek területenkénti eltérő gyakoriságát a településhálózat sűrűségével hozta összefüggésbe (1997a: 144-6). Tisztán névföldrajzi érveket használt fel SZABÓ JÓZSEF a *Tabán* helynév oszmán-török eredetének alátámasztására (1983).

¹³⁷ ÖRDÖG FERENC terminusával: onomatodialektológia (1989a). Újabban viszont HAJDÚ MIHÁLY a két terminus eltérő fogalmi értékben történő használatára tett javaslatot (2002b).

A névföldrajzi elemzés klasszikusan szép - KÁZMÉR *falu*-jához hasonlítható - példáját találjuk MEZŐ ANDRÁSnál, aki a templomcíméből alakult településnevek területi megoszlását vizsgálta (1996a: 228-31). A többféle statisztikai mutató alapján kialakított képből kirajzolódik, hogy e névtípus a nyelvterület délnyugati részén a leggyakoribb, és észak, illetve kelet felé haladva egyre ritkább. Ez egyben a névadási norma kiindulásának góciát és terjedési irányát is jelzi. A két itt említett monográfia egyben azt is mutatja, hogy az egész nyelvterületre érvényes megállapításokat csak akkor tehetünk, ha az adott jelenségre vonatkozóan megfelelő mennyiségű helynévadat áll a rendelkezésünkre.

VIII. Helynév-szociológia

Helynév-szociológiáról mint határozott kutatási irányról a magyar helynévtanban nemigen beszélhetünk. A helynevek használatának kérdései - főleg eleinte - inkább csak szórványosan jelentek meg egy-egy publikációban. A főképpen e területtel foglalkozó tanulmányok száma sem túl nagy, így összességében megállapítható, hogy a helynév-szociológia még jelenleg is csak az alapok lerakásánál tart. Mégis érdemes e kérdéskör eredményeit is áttekinteni, mivel - elsősorban az élőnyelvi névkutatás fellendüléséhez kapcsolódóan - egyre határozottabban kirajzolódtak a kutatási terület legfontosabb problémái.

Az e témakörben megszületett gondolatokat kezdetben az összefogottság hiánya, a töredezettség, a terminológiai sokféleség jellemezte, így érthető, hogy MEZŐ ANDRÁS a második névtani konferencián azzal a céllal tartott ilyen témájú előadást, hogy helyükre vezesse „az elszabadult terminus technikusokat” (1970a: 315). A fő bajt abban látta, hogy az elemzésekben a névkeletkezés és a névhasználat síkja többnyire egybecsúszik. Ezeket szétválasztva a természetes és a mesterséges név sokak által használt kategóriáit a keletkezéshez kapcsolódó fogalomként értelmezi, a közösségi (vagy népi) és a hivatalos név terminusokat pedig a névhasználati síkhoz tartozó fogalmaknak tekinti. A két fogalompár között bonyolult viszonyrendszer van, tagjaikat pedig nehéz kizárólagos jegyekkel jellemezni. MEZŐ egy másik tanulmányában (1970b) azt mutatta be, hogy a természetes nevekkel szemben általában motiválatlannak tartott mesterséges nevek nem kis hányada szintén motivált. E motivációnak többféle típusát (külső-belső, elsődleges-másodlagos-távoli) különíti el.

MEZŐ ANDRÁS a névkutatásban háttérbe szorított mesterséges nevek vizsgálatát kívánta elősegíteni azzal, hogy bemutatta e kategóriának az alcsoportjait (1970a: 316-9). Jó részük a hatósági nevek közé tartozik, de vannak olyan, ismert személyek által alkotott nevek is, mint a Kazinczytól származó *Széphalom*. A valós nevek mellett találkozni lehet alkalmilag létrehozott formákkal is, amelyeket MEZŐ fiktív neveknek mond. A névgyűjtés helyzetében született alkalmi, ad hoc nevekről mások is szóltak már (H. FEKETE 1959: 4, VÉGH J. 1970: 375). A térképeken előforduló nevek egy része - szerkezetükből is kitetszően - mérnöki alkotás, e kérdés főleg a laza szerkezetű nevekről folytatott vita során került elő (MEZŐ 1968). A kéziratos térképek neveinek fontosságát¹³⁸ az is aláhúzza, hogy a névgyűjtők tapasztalatai szerint ezek gyakran beszivárognak a népi nyelvhasználatba is (REUTER 1962: 237, VÉGH J. i. h.). ÖRDÖG FERENC a helynévgyűjtés gyakorlatához kapcsolódóan használta az írásbeli és szóbeli (népi) név terminuspárt (1978), amely ugyan csupán a helynévkutatás kétféle forrásának egyszerű fizikai megjelenését tükrözi, mégis sokrétű kapcsolatrendszert láthatunk közöttük.

MEZŐ ANDRÁS a névkeletkezés és a névhasználat szociolingvisztikai szempontú jellemzése terén kifejtett gondolatait bizonyos szempontokból tovább részletezte a hivatalos helység-névadási tárgyaló monográfiájában (1982a: 26-42). MEZŐ a név keletkezése és használata által együttesen meghatározott viszonyt e munkájában a földrajzi név névélettani helyzetének nevezi (i. m. 40). Felfogása szerint a keletkezés természetes és mesterséges formája, valamint a használat közösségi és hivatalos változata között a helynevek sokféle viszonyrendszerben léteznek, amely alapján nyolc névcsoportot különít el. Ilyen névszociológiai típus például a természetes névadásban újraalkotott mesterséges keletkezésű név (*Újváros* 'Dunaújváros'), valamint a mesterséges névalkotásban újraalkotott természetes keletkezésű név (*Budapest*). E sorban említi a fiktív és a kihalt neveket is. MEZŐ névszociológiai tipológiája kiterjeszthető a

¹³⁸ Ehhez lásd NYÍRKOS 1970.

helységneveken kívül más helynévfajtákra is, erre azonban sajnos, a későbbiekben sem történt kísérlet a szakirodalomban.

A névhasználat kérdései között természetszerűen került előtérbe az egyén helynévismeretének problémája is. Erre vonatkozó megjegyzéseket SEBESTYÉN ÁRPÁD már az első névtani konferencián tett (1960a): személyes tapasztalatai alapján elemezte azokat a tényezőket, amelyek a nevek ismeretében szerepet játszhatnak. Az 1960-as években meginduló élőnyelvi helynévgyűjtések is számos tapasztalattal jártak a beszélők névismeretéről.

A rendszeres névszociológiai vizsgálódás megalapozására ZSOLNAI JÓZSEF tett elsőként kísérletet, megállapítva, hogy „Ilyenféle vizsgálatot nálunk - úgy tudom - eddig nem végeztek. [...] A névismeret kutatása sokkal időigényesebb vállalkozás a gyűjtésnél. Metodikája kialakulatlan, ezért a vizsgálat sok buktatóval jár.” (1967: 191). A kutatómunka során egyetlen település, Ásotthalom névismeretét kísérelte meg felmérni 81 adatközlő megkérdezésével. Az újfajta kutatási területhez új terminusok bevezetésére is szükség volt (aktív és passzív névismeret, alap- és periférikus névkincs stb.). ZSOLNAI sokféle szempontot felvetett dolgozatában: vizsgálta a különböző korosztályok, a férfiak és nők névismeretét, bemutatta a névgyakoriság és az objektumfajták, a területi elhelyezkedés és a névváltozatok összefüggését. Kiemelte, hogy a névszociológiai felmérések lehetőséget adnak a helynevek jelenkori változásformáinak tanulmányozására, s ezek alapján a névrendszerek változásainak prognosztizálására, amely megalapozhatja a rendszer tudatos befolyásolását, a névtervezést is. Kár, hogy az ötletgazdag írás és az ígéretes kutatási irány nemigen talált követőkre a magyar névkutatásban.

Ezt talán az is befolyásolta, hogy munkáját érezhető ellenérzéssel fogadta MARKÓ IMRE LEHEL (1967), aki a névismereti vizsgálatoktól a megyékben nagy erővel folyó földrajzinévgyűjtést látta veszélyeztetve. Gondolatai mögött az a félelem bujkálhatott, hogy az igen időigényes névhasználati kutatások elterelhetik az önkéntes gyűjtők figyelmét a névanyag összegyűjtésének és kiadásának szerinte mindenek előtt való feladatáról.

A névhasználati kérdésekkel foglalkozó néhány munka között említhetők meg TÓTH LÁSZLÓnak a nyírségi Székely község földrajzinév-ismeretéről írott tanulmányai (1974a, 1974b, 1976), amelyekben a szerző ZSOLNAI módszerét egy más jellegű település névanyagára alkalmazta. Elemzésük azonos és eltérő tanulságai - amelyekhez hozzáteendő HAJDÚnak egy megjegyzése arról, hogy a névismeret nagyfokú táji különbségeket mutathat (1973: 35) - e kutatási irány életképességét jelezték. Finom megfigyeléseket tett a lakosság névismeretéről INCZEFI GÉZA is, aki az újabb idők nagyobb fokú mobilitásából adódó változásokra is felfigyelt (1970a: 52-5). Arra is felhívta a figyelmet, hogy a helynevek a szókincs sajátos csoportját adják abban a tekintetben is, hogy ezeknél a „szociális érvény”, azaz a névhasználói kör minimuma akár néhány fő is lehet (vö. INCZEFI 1967a: 65).

KOVÁTS DÁNIEL szerint újabban a névismeret és a névalkotás csökkenő tendenciája figyelhető meg nálunk, ami leginkább azzal magyarázható, hogy a társadalom egyes csoportjaiban bizonyos értelemben beszűkül az emberek élettere (1981). SZATHMÁRY JÓZSEF viszont éppen azt emelte ki a szlovákiai Felső-Bodrogházban szerzett tapasztalataiból, hogy míg az idősebbek inkább csak saját településük határneveit ismerik, addig a középkorúak - munkájuk révén - a szomszéd falvakét is (1985).

Az országban sokfelé folyó helynévgyűjtés is ösztönzőleg hatott a névszociológiai kutatásokra. Az élőnyelvi anyaggal való foglalkozás már a helynévgyűjtés során felvetett egy sor olyan nyelvészeti problémát, amelyet a munka sikere érdekében a gyűjtőknek menet közben meg kellett oldaniuk. Ilyen kérdés volt a szociolingvisztikai szempontok fokozott érvényesítése az adatközlők megválasztásában. A gyűjtők figyelme kezdetben inkább az archaizmusok felfedezésére irányult. Ez az érdeklődés azonban idővel

lassan módosult, hiszen például a nagyvárosok névanyagának teljességre törő feltárása másfajta gyűjtői magatartást követelt meg, mint a kisebb falvaké, és ebből adódóan az adatközlőket is másfajta szempontok alapján kellett megválasztani.

SEBESTYÉN ÁRPÁD önkéntes gyűjtőknek tartott előadásában - szakítva a korábban általános szemlélettel - sürgette a helynév-szociológiai célú gyűjtést, amely egyrészt a különféle névhasználói csoportok jellemzését segíthetné elő, másrészt pedig a már meglévő gyűjtemények kiegészítő gyűjtése révén megrajzolhatóvá válna „a nevek demográfiájának” alakulása is (1986: 46-7). ÖRDÖG FERENC az általa gyűjtött és szerkesztett névtárak hatalmas anyagára támaszkodva azt állapította meg, hogy „a nyelvi rendszerben nincs még egy olyan nyelvi jel, amely alaki, szerkezeti stb. szempontból annyi és akkora különbséget mutatna a két névhasználati terület, a hivatalos és a szóbeli között, mint a tulajdonnév, legfőképpen pedig a személy- és a helynév” (1989a: 28). Ugyanezt a gondolatot takarja KÁLMÁN BÉLA felvetése is, amely szerint a hivatalos név, az említőnév és részben a szólítónév személynevek körében használatos kategóriáit a helynevekre is célszerű lenne kiterjeszteni (1981a).

SZABÓ GÉZA több dolgozatában arra hívta fel a figyelmet, hogy a szóbeli névhasználat önmagában is többféle nyelvhasználati rétegbe tartozik, még egy-egy olyan kisebb településen belül is, mint amilyenek a vasi Kemenesalja falvai. A helynévhasználatban - ezeken a nyelvileg archaikusabbnak számító területeken is - egyszerre van jelen egy régi eredetű „nyelvjárási alap” és az újabb keletű köznyelvi formák állománya (1989). SZABÓ GÉZA megállapításait KOLLÁTH ANNA Rum község helyneveinek vizsgálatával is alátámasztotta azt tapasztalva, hogy a neveket a nyelvjárásiasság erősebben jellemzi, mint a közszavakat, noha a köznyelviség ezek körében is erősen terjed, főleg az újabb keletkezésű nevekben (1989). A névkincs e fiatalabb rétegeiben SZABÓ GÉZA megfigyelései szerint több az erősebb emocionális töltet hordozó helynév, amelyeknek szerinte már a keletkezését is elsősorban érzelmi, hangulati tényezőkkel lehet magyarázni (1993). Bemutatja, hogy a kommunikatív funkció, a szociális érvény és az emocionális érték között megfelelések találhatók: az átlagosnál nagyobb érzelmi töltettel bíró helynevek többnyire pejoratív értelműek, és legtöbbször szinonimapár vagy -sor egyik tagjaként szerepelnek csupán.

SZABÓ GÉZA megállapításait több oldalról is alátámasztják azok a tanulmányok, amelyek a nevek különleges stílushatásának és a használati gyakoriságának az összefüggését tárgyalják. E tényezők kapcsolatát INCZEFI GÉZA az asszociációval keletkezett nevek csoportjáról állapította meg (1973a: 223). NAGY FERENC kérdőíves felméréssel próbálta felderíteni a helynevekben olykor megnyilvánuló humor forrását, és úgy találta, hogy ezt leginkább a helynevekben szokatlan közszavakkal való alaki egybeesés (*Bugyi*) és a névhosszúság (*Alsókalkuturális*) váltja ki (1971). FARKAS FERENC a névváltozatok stílusértékéről és a nevek egyes elemeinek stilisztikai funkciójáról szólt (1980). BACHÁT LÁSZLÓ olyan névváltozatokat mutatott be, amelyek más nevek helyett, gyakran ezekből alakítva az ifjúság nyelvében szerepelnek (1981b). A KAKUK MÁTYÁS által a Tiszazugból idézett „beszélő helynevek” szintén többnyire a helynévkincs újabb rétegébe tartoznak, és gazdag asszociativitásuk révén erős érzelmi töltettel, expresszív stílushatással rendelkeznek, ami viszont korlátozza használati körüket (1984). A szinte köznévként használt *Piripócs*, *Mucsa* típusú helyneveket SOLYMÁR IMRE elemezte külföldi társaikkal együtt (1987), kiderítve róluk, hogy szimbolikus jelentésük nem túl távoli időre, legfeljebb egy-másfél évszázadra vezethető vissza.

INCZEFI GÉZA megfigyelése szerint a nevek használati gyakorisága hatással lehet alaki változásukra is, mivel a sokak által, gyakran használt nevek nyelvileg zártabbak, állandóbbak, mint a ritkábban előfordulók (1970b: 107-8). DEME LÁSZLÓ már jóval korábban is úgy látta, hogy a legutóbbi időkben, amikor a helységnevek a regionális használatból a „nemzeti nyilvánosság” elé kerültek, felerősödött a nevek normatív használata, ami egyfajta kiegyenlítő

hatással jár (1958: 134). Ezt bizonyos típusú településnevek *-i* képzős formáit vizsgálva alapította meg, s azt tanácsolta a nyelvművelésnek, hogy „szüntessen tüzet” a *nyíregyházai, almásdi* alakok használata ellen.

BÁRTH JÁNOS 18. századi példákon mutatta be, hogy a régi faluközösségekben mi biztosította a helynevek továbbélését (1997). A faluközösség vigyázott földjeinek határaitra, és megbecsülték azokat, akik jó határismerettel rendelkeztek. Jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy a fiatalokat céltudatosan tanították a nevek ismeretére, ennek egyik módszere a határjelnél való megcsapatás volt. Források tanúskodnak arról is, hogy az új telepítésű falvak lakói hogyan ismerkedtek meg választott lakóhelyük földjeivel és azok megnevezéseivel.

Az 1990-es években a névszociológiai kutatások a névelmélet oldaláról is ösztönzést kaptak. Egyes kutatók felfogása szerint - mint azt a névelméleti fejezetben láthattuk - a nyelv- szociológiai szempontoknak meghatározó szerepük van a tulajdonnévi kategória meg- ragadásában. TOLCSVAI NAGY GÁBOR megfogalmazásában „a név nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények révén lesz név” (1996: 322). HAJDÚ MIHÁLY véleménye szerint pedig a tulajdonnévi kategória leginkább a nyelvhasználók szemlélete alapján ragadható meg. HAJDÚ a tulajdonnévnek a már más összefüggésben idézett „meghatározását” is ilyen alapállásból adja meg, szerinte ugyanis „Minden nyelvi jel tulajdonnév, amit alkotója vagy használója annak tekint” (1998b: 12). E definíció azonban egyrészt alig segíti a tudományos megközelítéseket, másrészt maga HAJDÚ is rámutatott arra, hogy a tulajdon- neveket használó névközösségek nagysága igen eltérő lehet. Vannak például olyan helynevek, amelyeket szinte az egész emberiség ismer és használ, és vannak olyanok is, amelyek legfeljebb csak egy-egy családon belül funkcionálnak. Mindehhez még figyelembe kell venni azt is, hogy HAJDÚ egyik korábbi írásában (1985a) - INCZEFI véleményéhez kapcsolódva - elkülönítendőnek mondja a szociális érvényű névhasználatot és a névismeretet: ez utóbbit ugyanis tágabb kategóriának tartja, amely tartalmazza az alkalmi, körülírásszerű formákat is.

A fentiek alapján különösen érthető, miért tartja HAJDÚ sajnálatosnak, hogy „az újabbkori szociolingvisztikai kutatások nem terjednek ki a tulajdonnevekre, azok szociális értékére” (1998b: 10). Emiatt azonban elsősorban a névkutatók, nem pedig a szociolingvisztika művelői marasztalhatók el. Abban, hogy az elmúlt évtizedekben a helynév-szociológia kutatási területe valamelyest megélénkült, s mára megfogalmazódtak a legfontosabb problémái, körvonalá- zódni látszanak a fő vizsgálati feladatai, a szociolingvisztika nemzetközi és hazai meg- erősödésének, önálló diszciplínává szerveződésének a hatása is kétségkívül megmutatkozik. A nemzetközileg egyre számottevőbb szociolingvisztikai kutatások ösztönzése azonban egyelőre kevésbé látható a hazai névtudományban.

IX. Alkalmazott helynévkutatás

DEME LÁSZLÓ az első névtani konferencián joggal hiányolta a hazai névtani kutatásokból az alkalmazott névtudományt s ezen belül főképpen a normatív toponimikát (1960: 74), noha az ülészekon két előadó, ORLICSEK JÓZSEF és ILA BÁLINT is foglalkozott a hivatalos szervek névadói tevékenységével. A következő tanácskozáson már önálló szekciót alakítottak az alkalmazott névtudomány ügyeinek áttekintésére. Itt olyan előadások hangzottak el, amelyek „nemcsak szűkebb szakmai körökre tartoznak, hanem igen sok esetben országos érdeklődésre tarthatnak számot, azaz tudományunknak a gyakorlatban közvetlenül is hasznosítható eredményeit veszik számba” (LÖRINCZE 1970: 325). DEME korábbi megállapításait azonban még ekkor is találónak érezhetjük, hiszen a bevezető előadást tartó LÖRINCZE LAJOSon kívül - aki jórészt a személynevekről beszélt - nyelvész-névkutató szakember nem hallatta hangját a hivatalos helynevek dolgában. A későbbiekben azonban lassan-lassan valamelyest változott a helyzet, és egyre több olyan téma került napirendre, amelyet az alkalmazott helynévkutatás körébe sorolhatunk.

Az alábbiakban ezeket a munkákat nagyobb témakörökbe sorolva mutatom be. A fejezet felosztását nem egy elméletileg lehetséges rendszerhez igazítottam, hanem csupán azokat a területeket jelöltem meg, amelyeken a magyar névkutatásban számottevő eredmények mutathatók fel. Nyelvészeti-névtani szempontokat legrégebb óta a hivatalos helynévadói tevékenységben használnak fel: ez a munka több mint száz évre nyúlik vissza. Sajnálatos ugyanakkor, hogy e téren éppen újabban van kevesebb szerepe a szakmai fórumoknak.

A térképészetnek a nevekkal ugyan szinte a kezdetektől fogva van kapcsolata, a nyelvi, nyelvészeti megközelítések ezen a téren mégis csak mintegy fél évszázaddal ezelőtt merültek föl először Magyarországon. Ezek a kérdések az utóbbi időben egyre fontosabbá válnak, mivel a térképkiadásban az elmúlt évtizedekben valóságos robbanás történt. Az emberek mozgásteret megnőtt, s ennek következtében a korábnál jóval fontosabb szerepük lett a térképeknek, amelyeken a térábrázolás mellett a helynévanyag feltüntetése is nélkülözhetetlen, de ez csak abban az esetben segíti az emberek tájékozódását, ha megbízhatóan, pontosan tükrözi a valós nyelvhasználatot. A térképkészítés fölött a helynévkutatók ma szinte alig gyakorolnak szakmai kontrollt. Igaz, ez talán leginkább a jogalkotók befolyásolásával, meggyőzésével valósítható meg, de más országok példája azt mutatja, hogy e tevékenységnek megteremthetők, megteremtendők a társadalmi, szakmai és jogi fórumai. Finnországban például a névtani képzettségű szakembereknek e területeken jóval nagyobb a törvény adta joga, mint nálunk.

A hivatalok a fentiekén kívül még egy fontos területen fejtenek ki helynévadói, illetőleg hatósági tevékenységet: a hivatalos használatú belterületi nevek, egyszerűbben - de nem elég pontosan - az utcanevek meghatározásában. Az utcanevek névtani elemzése mindössze néhány évtizede indult meg, ám azóta egyre több figyelem jutott e kérdéskörnek. E nevek vizsgálata legtöbb szállal az alkalmazott névtani kutatásokhoz kapcsolódik, mivel eredményei leginkább gyakorlati célokat szolgálnak: a mindenkori hivatalos névadás befolyásolását. Bő évtizeddel ezelőtt, a rendszerváltozás körüli években nagyon sok utca kapott új nevet. A publikációk azt mutatják, hogy ezekben a kérdésekben a névkutatók akkor alig hallatták a szavukat, pedig általános és konkrét tanácsaik - bár nem kívánom a feltehető hatást eltúlozni - sokat segíthettek volna.

Névtani ismereteket a mindennapi élet is megkövetel: e felismerés nyomán néhány éve az iskolai oktatásban is megjelent a névtani tematika. Általában is elmondható, hogy a modern társadalmakban a helynevek szerepe sok területen felértékelődött. A közigazgatás, a posta, a

közlekedés, a város- és környezettervezés, a környezetvédelem, a turizmus igényli a neveket: a magas szinten szervezett társadalom pedig leginkább normatív, rendezett helynévrendszereket kíván használni. Ennek elősegítésére a magyar helynévkutatás sajnos, alig tett lépéseket, pedig publikációikban a kutatók elméleti szinten számos konkrét feladat megoldásához teremtették meg a tudományos hátteret.

Az alkalmazott helynévkutatás körében egy további témakör is megemlíthető lenne: a helynevek helyesírásáé. Ez a kérdés rendszerezetten *A magyar helyesírás szabályai*-nak 10. kiadásában (1954) jelent meg először, majd 1965-ben kiadták a *Földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai*-t (FÖNMÍSz.), amely a ritkább helynévfajták helyesírási kérdéseit is próbálta megoldani. Ezt legutóbb *A földrajzi nevek helyesírása* követte (FÁBIÁN-FÖLDI-HÖNYI 1998), amely jelenleg érvényben lévő szabályként határozza meg a helynevek írásmódját. A helynevek helyesírásával kapcsolatos problémákra - mivel ezek megítélésében a névkutatás eredményeire a szakemberek alig támaszkodnak - azonban e dolgozatban részletesebben nem térek ki.

1. A hivatalos helységnévadás

A hivatalos névadói tevékenység legrégebben a helységnevekre vonatkozóan mutatható ki, és működése a későbbiekben is e helynévfajta szabályozásában nyilvánult meg a legerőteljesebben. Nem véletlen tehát, hogy MEZŐ ANDRÁS terjedelmes monográfiát szentelt *A magyar hivatalos helységnévadás* történetének (1982a). E munkának itt csupán azokat a vonatkozásait említem meg, amelyek az ebben a fejezetben tárgyalt témához kapcsolódnak. A monográfia eredményeinek a bemutatását nemcsak az e témában való fontossága indokolja, hanem az is, hogy MEZŐ nyomán egyúttal vázlatosan át is tekinthetjük a Magyarországon folytatott hivatalos helynévadói tevékenység történetét.

MEZŐ már a középkorból számos olyan helységnevet idéz, amelynek létrejöttében a nyelvi tudatosság, az egyéni kezdeményezés kétségkívül meghatározó szerepet játszott, a hivatalos névadást mégis csak a török kiűzését követő időktől vizsgálja, amikor a korábban elnéptelenedett területeken rohamosan gyarapodott az újonnan létesített települések száma. A névadásban ekkor az önkényesség uralkodott, s ez a helynevek burjánzását eredményezte, ami egyre fokozta a tájékozódás zűrzavarát is. Joggal nevezi tehát MEZŐ ezt az időszakot a rendszertelen névadás korának, amelynek nagyobbik részében az új nevek születése volt a meghatározó folyamat, míg az utolsó évtizedeiben a névváltoztatások szerepe nőtt meg.

A rendszeres helységnévadás idejét a 19. század végétől, 1898-tól számíthatjuk, amikor a települések törzskönyvezéséről szóló törvényt elfogadták, és az Országos Községi Törzskönyvbizottságot létrehozták. Csaknem másfél évtized alatt kialakult az egységes magyar hivatalos helységnévrendszer, amely az egy helység - egy név elvét valósította meg az ország egész területén (i. m. 47). Az ezt követő időszakban már kevésbé folyt intenzív munka, bár az ország területi változásaiból adódóan, de gyakran ideológiai, politikai okok következtében is történtek jelentősebb változtatások.

ORLICSEK JÓZSEF már az első névtani konferencián felhívta a névkutatók figyelmét arra, hogy a hivatalos helységnevek megállapításában bő fél évszázadon át meghatározó szerepet betöltő törzskönyvbizottság iratainak nyelvészeti hasznosítása még várat magára (1960). A későbbiekben MEZŐ tanulmányban mutatta be a bizottság megalakulásának körülményeit¹³⁹ és működését a századfordulón, valamint az általa tett javaslatok főbb alapelveit (1972). A törzs-

¹³⁹ Ehhez legutóbb SZULOVSKY JÁNOS fűzött újabb adalékokat (2002: 112-9).

könyvbizottság munkáját közelebbről és részleteiben is megismerhetjük MEZŐnek az *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz* című munkájából (1999a), amelynek a szócikkeiből tájékoztatást kaphatunk a bizottság egyes tagjainak véleményéről, hozzászólásairól is. Ezek közül a nyelvész olvasók bizonyára a munkában meghatározó szerepet játszó MELICH JÁNOS megnyilatkozásait követik megkülönböztetett figyelemmel. Az *Adatok* - amely 1970-ig dokumentálja a helységnév-változtatásokat - eredetileg MEZŐ fent említett monográfiájának adattáraként készült, sajnálatos módon azonban a kézirat több mint negyedszázadot pihent a szerző asztalfiókjában. Tanulságos dokumentumként korábban MEZŐ a bizottság egy 1950-ben megtartott ülésének jegyzőkönyvét is közreadta (1981f).

A magyar hivatalos helységnévadásra vonatkozóan MEZŐ ANDRÁS kutatásai olyannyira meghatározónak bizonyultak, hogy e területen mások legfeljebb egy-egy adalékkal gazdagították a tőle megrajzolt képet - mint például *Vácegres* névváltoztatásáról HORVÁTH LAJOS (1989), *Pannonhalmá-ér*ről ÁBRAHÁM IMRE (1984), *Murga* kérelméről SOLYMÁR IMRE (1994) -, vagy pedig MEZŐ anyagát vetítették ki egy-egy területre, mint ahogyan azt KÁLNÁSI ÁRPÁD tette az általa vizsgált szatmári térségekre vonatkozóan (1996: 24-6 és 1999).

A hivatalos helységnevek ügyével foglalkozó Országos Községi Törzskönyvbizottságot 1954-ben feloszlatták. Ezt követően a településnév-változtatásokkal a Minisztertanács egyik osztálya foglalkozott (LŐRINCZE 1970: 336), a hivatalos helyneveknek és a velük kapcsolatos változásoknak a nyilvántartása pedig a Központi Statisztikai Hivatalhoz tartozott. A KSH adta ki *Magyarország helységnévtára*-it, amelyek rögzítik a hivatalos névformákat (ORLICSEK 1960). Az itt vizsgált korszakban 1962-ben, 1967-ben, 1973-ban, 1985-ben és 1995-ben jelent meg helységnévtár, 1996-tól pedig *Magyarország helységnévkönyve*-it adják ki. ORLICSEK JÓZSEF és ILA BÁLINT (1960) az első névtani konferencián arról is tájékoztatta a névkutatókat, hogy az illetékes állami szervek a hivatalos helynevek gondozására Országos Helynévbizottság néven új szakmai testületet kívánnak felállítani. Erre azonban nem került sor, és ILA a következő névtanos seregszemlén némi keserőséggel állapíthatta meg, hogy „mindmáig nincs olyan szerv, amely mint szakbizottság foglalkoznék a helynevekkel, a névváltoztatásokkal és a keletkezett új helynevekkel” (1970: 342). Az országos törzskönyvbizottság utódaként a későbbiekben sem alakult olyan szakmai testület, amely a településnevek gondozásának feladatát elvégezte volna.

A hivatalos névadói tevékenység szakmai megalapozását bizonyára elősegíthetné, ha szakértői testület működhetne közre a névadási, névváltoztatási folyamatban. 1993-ban törvénymódosító javaslat került a parlament elé „a Központi Statisztikai Hivatal elnökének irányítása alatt a helynevek védelmére, közhitelű nyilvántartására, továbbá tudományos és gyakorlati felhasználására Országos Helynévbizottság” felállítására (vö. KÁVÁSSY 1993). Erre azonban nem került sor, így a helységnevek ügye hivatalosan ma sincs szakmai-tudományos ellenőrzés alatt.

A jelenkori településnév-állomány gondja is foglalkoztatta a kutatókat, e kérdésben is MEZŐ ANDRÁS publikálta a legátfogóbb tanulmányt (1984), amelyben az államigazgatási helynévadás ellentmondásaira mutatott rá elsősorban. Figyelmeztetett, hogy a közigazgatási átszervezések, településegysítések és -beolvasztások nyomán régi, gyakran Árpád-kori helységnevek tűnnek el,¹⁴⁰ s megfigyelhető a névtípusok lassú átrendeződési folyamata is. KIRÁLY LAJOS is arra vonatkozó javaslatokat terjesztett elő, hogy milyen eszközökkel lehet megtartani régi helységneveinket a modernizáció körülményei között (1989). A községegysítési és az ezzel járó névfogyási tendencia azonban az 1990-es években megállt,

¹⁴⁰ Ehhez lásd még J. SOLTÉSZ 1989a: 15.

sőt megfordult, a települések és ezzel együtt nevük száma ezt követően gyarapodott, s nemegyszer régi megnevezések kerültek vissza helységnévrendszerünkbe (MIKESY G. 1996).

Társadalmi változások idején mindig élesebben vetődik fel a helységnevek módosításának, használatának a kérdése is. Így volt ez az 1980-as-90-es évek fordulóján a szomszédos államok egy részében is. Mivel ezeknek a kérdéseknek nyelvi vetülete is van, itt kell szólni az ottani magyar helynévhasználat problémáiról is.

A névhasználat nyelvi oldalát és az államnak mint intézménynek az ehhez való viszonyát történelmi távlatokba állítva higgadt tudományossággal vizsgálta meg KISS LAJOS (1992b), aki a közép-kelet-európai országok mai gyakorlatában a középkorban meghirdetett *cuius regio, eius religio* türelmetlenségről áruklódó elvének maradványait látja megjelenni. A névhasználat kérdése elsősorban politikai síkon vetődött fel, és főleg publicisztikai írásokban csapódott le. Ezek áttekintését e munkában - noha fontos ügyről van szó - nem tartom feladatommak. Az alábbiakban csak azokról az írásokról szólok, amelyek tudományos fórumokon jelentek meg. Ezekről is meg kell azonban jegyezni, hogy hangvételiükre, érvelésükre többnyire nem a tudományos higgadság, hanem inkább a publicisztikai hevület jellemző.

A történész SPIRA GYÖRGY a Magyar Nyelvőr hasábjain a hazai névhasználat „szemérmességéről” szólva valójában névszociológiai szempontból hibáztatta azt a gyakorlatot, amely kerüli a határainkon túli helységek magyar nevének használatát (1989). BALÁZS GÉZA a szomszédos országok névpolitikai küzdőterének mozgatórugóit igyekezett föltárni a névadás antropológiai, univerzális jellegzetességeinek hátterén (1997a). Írásában a 90-es években a névhasználattal kapcsolatban felerősödött diszkriminációnak a nyelvi vonatkozásait, a név- és táblaháború történeteit is bemutatta.¹⁴¹

A romániai magyar névhasználat és hivatalos névadás helyzetét ZSIGMOND GYÖZÖ taglalta az „elidegenedett” helynév fogalmával összefüggésben, amelyet a hivatalos, mesterséges névadás selejtjének tart (1991). A Szlovákiában zajló helységnév-változtatások utóbbi fél évszázados történetéről JANKUS GYULA számolt be a magyar névkutatóknak (1997). A legrészletesebb képet Kárpátalja helységneveinek újabb kori sorsáról kaphattuk. FÖLDI ERVIN az 1939. évi helységnévrendezést vette vizsgálat alá (1993), a rendszerváltás időszakának állapotát és előzményeit LIZANEC PÉTER mutatta be (1991), az elmúlt évtized helyzetét pedig BERECSÁSZI ANIKÓ (1997) és ugyancsak LIZANEC PÉTER (1999) tekintette át. ZAICZ GÁBOR jóval ritkábban érintett problémát vetett föl: az egykor Magyarországhoz tartozott ausztriai települések magyar névhasználatának kérdését (2002).

Az utóbbi években egy sor olyan helységnév-azonosító szótár jelent meg, amely több tudományág - közte a helynévkutatás - művelőinek is hasznos segítségül szolgál. A településnevek spontán névváltozási folyamatait a hivatalos névadás az utóbbi időben többszörösen is befolyásolta, tetézte ezt a különböző nyelvű megnevezések változtatásával és módosításával. Ennek következtében a Kárpát-medence településnevei között nehéz eligazodni. A különböző névformák helyhez kötésében a helységnév-azonosító szótárak nyújtanak segítséget. Ezek közül a feldolgozott anyag mennyisége és a munkák megbízhatósága alapján csak néhányat emelek ki. WILDNER DÉNES munkája magyar és német nyelven jelent meg. A határon túli nevekre összpontosít LELKES GYÖRGY és SEBŐK LÁSZLÓ könyve. Erdély történeti-statisztikai névtárát ERNST WAGNER állította össze. Köztes-Európa helységnévváltozásait mutatja be BENCSIK PÉTER adattára. Igazgatástörténeti szempontokra épül a GYULAY MIHÁLY által összeállított helységnévlexikon és a JENEY ANDRÁSNE által szerkesztett *Történeti összehasonlító helységnévtár* sorozat.¹⁴² A legújabb helységnév-azonosító szótárak közül

¹⁴¹ Ehhez lásd még BALÁZS G. 1995.

¹⁴² Ezek bibliográfiai adataira lásd KOSÁRY 2000: 297-8.

említésre méltó HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF *Magyar településtár*-a (Bp., 2000). Az itt felsorolt munkák a gyakorlatban hasznosnak bizonyultak ugyan, de nem oldották meg a külső régiók magyar helységneveinek kodifikációját, amely nagy adóssága a magyar névtudománynak (vö. PÉNTEK 2002: 23).

2. Térkép és név

A települések nevének hivatalos dokumentumokban és a térképeken való használatát a fentiekben ismertetett szabályozás határozza meg. A hegyek, folyók, tájak, határrészek megnevezései természetesen nem tartoznak az államigazgatási nevek közé, egységes használatukhoz azonban fontos érdekek fűződnek. A térképek helynévanyagának gondozására 1963-ban megalakították az Országos Földrajzinév-bizottságot, amely átszervezések után a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Földügyi és Térképészeti Hivatalának keretében működött. A bizottság - amelyben a nyelvtudomány is képviseltetést kapott - tevékenységéről a második névtani konferencián RADÓ SÁNDOR elnök számolt be (1970).

A térképekre kerülő névanyag gondozása nagyon sokrétű feladatot jelent, mivel a különféle térképeken más és más helynévfajtákat kell megjelölni. A külföldi helynevek névformáinak megállapításával a más írásrendszereket használó nyelvek esetében együtt jár az átírás gondja is. A hazai térképeken nemcsak a települések, tájak, nagyobb vizek neveit kell feltüntetni, hanem a részletesebb térképeken, például az 1:10.000 méretarányú államigazgatási térképeken sok határnév is szerepel. Ezek esetében általában nem kevés gondot okoz a népi nevek hivatalos formájának megállapítása (vö. HÖNYI 1970) és a helyesírásuk szabályozása. HÖNYI szerint az ideális eljárás az lenne, ha a bizottság által előzetesen megállapított nevek kerülnének rá az államigazgatási térképekre. Azt, hogy a gyakorlat ettől az 1960-as években még nagyon távol állt, s az ez idő tájt készített hivatalos térképek a névanyag tekintetében nem igazán voltak megbízhatóak, több tanulmány is kiemelte (HÖNYI i. m., MÉLYKÚTI 1970, KIRÁLY L. 1970).

A Földrajzinév-bizottság a helyzet javítására *Magyarország földrajzinév-tára* címen helynévjegyzéket állított össze (MoFnT.), amely a helységnevtárban nem szereplő helynevek hivatalos használatát szabályozza. Ennek első kötete 1971-ben jelent meg, és 715 országos jelentőségű domborzati, táj- és víznevet tartalmaz. A második kötet 19 megyei füzet 1978 és 1981 között látott napvilágot. A névlisták összesen mintegy 62.000 kisebb folyóvíz, határrész stb. nevét tüntetik föl. Mellékletként 1:25.000 méretarányú névtérképek is készültek hozzá. A normatív jegyzékbe olykor a népi névhasználattól eltérő megnevezések kerültek be, ami részben a kiadvány céljából következik, részben a valós helynévhasználat helyzetének és történetének egyenetlen és olykor hiányos ismeretéből. E térképeknek - sok más térképfajtával együtt - okmányszerű tulajdonságuk is van, ezért a térképi névhasználat meg kell, hogy feleljen bizonyos jogszabályoknak. Jogszabályi tekintetben a névlisták gazdái általában a helyi tanácsok voltak.

A hivatalos térképek készítésének problémáiról, valamint a Földrajzinév-bizottság ilyen irányú további terveiről a bizottság titkára, FÖLDI ERVIN előadásban tájékoztatta a harmadik névtani konferencia résztvevőit (1981). Az 1980-as évek elején FÖLDI a jegyzék folyamatos bővítéséről olyan tervezetet terjesztett elő, amely e munkába a lakosságot a Hazafias Népfront szervezetein keresztül vonta volna be (1983).

A térképi névanyag felülvizsgálatának munkáját jelenleg a Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI) végzi élőnyelvi gyűjtésekre és történeti forrásokra támaszkodva. Az intézet munkatársa MIKESY GÁBOR 1996-ban arról számolt be, hogy a munkát az ország területének

több mint egyötödén elvégezték (1996: 37-9). Az adatokat sokféle információt tartalmazó számítógépes adatbázisban tárolják, amely gazdag keresési lehetőségeket kínál a felhasználóknak. A nagy méretarányú térképekre kerülő nevek megállapítása korábban a térképészet és a névtan elhanyagolt területe volt. Ennek fő okát az ilyen térképek 1990 előtti titkosításában kell keresni (i. m. 37). Az új felmérések elvégzésekor a korábban elkövetett hibákat el kell kerülni, s a tévedéseket javítani kell. E tekintetben tanulságosak azok a tanulmányok, amelyek a korábbi évtizedek térképi névhasználatának gyakorlatáról tudósítanak.

VIRÁGH FERENC a mezőgazdasági termelészövetkezeteknek az 1970-es-80-as években a nevekkal kapcsolatos adminisztratív kötelezettségeit ismertetve arról szólt, hogy a hagyományos megnevezések helyett alkalmazott betűkkel és számokkal való táblamegjelölésre egyfajta kényelmességen kívül semmi nem szorította rá az így eljáró „névadókat” (1985). MARKÓ IMRE LEHEL azt mutatta be, hogy a községhatárokat ábrázoló régebbi térképek „hivatalos” neveinek milyen szerepe volt a megyei helynévgyűjtések során (1989). KÁLNÁSI ÁRPÁD a közösségi és a hivatalos névadás nyelvi és névhasználati különbségeit elemezte szatmári víznevek példáin (1984-85). Eszerint a hivatalos víznevek nagyban különböznek a népi használatúaktól, de lényegesen eltérnek a hivatalos névadásnak az utcák elnevezésében alkalmazott formáitól is, mivel itt szinte egyáltalán nem találni motiválatlan neveket.

A térképkészítés nemzetközi gyakorlata is újfajta problémákat vetett föl, hiszen e téren különösen nagy szükség van az egységes névhasználatra. A térképek helyneveinek nemzetközi egységesítése azonban csak a nemzeti keretekben végzett standardizálásra támaszkodva végezhető el. Ennek összehangolását az ENSZ keretében működő nemzetközi szervezetek végzik, amelyek munkájáról és benne Magyarország részvételéről FÖLDI ERVIN számolt be a hazai névkutatóknak (1992a és hozzá 1992b). Az egységesítés igyekszik visszaszorítani vagy legalább korlátozni az exonimák használatát, amelyek a magyar nyelvben történelmi okok miatt különösen gyakoriak a Kárpát-medence határunkon kívüli helyeinek megnevezéseiben (vö. FÖLDI 1992a: 30-1).¹⁴³ Érdekes országnévi példákat sorolt fel e körből MIKESY GÁBOR (1996: 33-5). A földrajzinév-egyesítési tevékenység különleges területét jelenti a nemzetközi tulajdonban lévő tengerfenék-képződmények neveinek standardizálása. E munkáról MÁRTON MÁTYÁS számolt be (1989 és 1992).

Sajátos problémákat vet fel a szomszédos államok magyarlakta területein a részletesebb államigazgatási térképek névhasználatára. A Zoboralja magyar falvainak újabb térképeit TÖRÖK TAMÁS vizsgálta meg a nevek nyelvi megfelelései alapján (2002). A többnyelvű területek térképezésének és általában hivatalos névadási gyakorlatának követendő példájaként mutatta be HOFFMANN ISTVÁN a finnországi törvényi szabályozást és ennek a mindennapi életben való megvalósulását (2001c).

3. Az utcanévadás¹⁴⁴

Az utcanevek névtani vizsgálatának kérdései - ugyanúgy, mint a többi névfajtáé - a megelőző nagyobb fejezetekben is bemutatathatók lettek volna. Az ilyen tárgyú munkák áttekintése azonban azt bizonyítja, hogy az utcanevek jóval egyszerűbb, egysíkúbb elemzést igényelnek, mint bármely más helynévfajta. A rendszertani elemzés többnyire az előtagok szemantikai

¹⁴³ Az exonimák nyelvészeti kérdéseit érintő munkákat a *Nyelvi kapcsolatok és helynévkutatás* fejezetében mutattam be.

¹⁴⁴ A belterületi nevek kutatásának történetét LAKATOS ERIKA önálló tanulmányban tekintette át (1991).

tipizálását jelenti, valamint a jelentéstani típusok statisztikai összevetését. Azok a munkák, amelyek a mai utcanévek történeti háttérét, a régi neveket is bemutatják, többnyire azt szemléltetik, hogy az elmúlt bő évszázadban a hatalom és a vele kapcsolatos ideológiák változása hogyan tükröződik élesebben vagy visszafogottabb formában az utcanévek változásában.

Megállapítható tehát, hogy az újabb kori utcanév-történelem nem annyira természetes nyelvi folyamatok, hanem sokkal inkább ettől független döntések hatása alatt alakult. Ez magyarázza, hogy az utcanévek névtani vizsgálata többnyire együtt jár a hivatalos névalkotók befolyásolásának szándékával is. A mai névrendszert alakító szándék nemcsak a történeti-rendszertani megközelítésekben tűnik ki, hanem többnyire ez határozza meg a jelenségtérző munkák célját is.

Az általam vizsgált időszakban számos település utcanéveinek gyűjteménye jelent meg. Ezek közül a legtekintélyesebb anyagot a szegedi kötet tartalmazza (PÉTER L. 1974), amelyet történeti utcanévtárnak is tekinthetünk (vö. KISS L. 1975). Gazdag történeti anyag található MADAS JÓZSEF Pécs belvárosának utcanéveiről írott munkájában is (1979). HAJDÚ MIHÁLYnak az előző fejezetekben más vonatkozásban már említett budapesti tárgyú munkája (1975a) a rendszertani vizsgálatokhoz sok más feldolgozás számára teremtett mintát. Az 1980-as években önállóan megjelent munkák között a debreceni kötet volt a legterjedelmesebb (NÁBRÁDI 1984), de a bírálatok szerint egyben a legegyszerűsebb színvonalú munka is (vö. PÉTER L. 1985). Helyi kiadásban az alábbi nagyobb települések tették közzé utcanévtárukat: Kiskunfélegyháza (FEKETE J. 1974), Zalaegerszeg (BENCZÉNÉ-FÜLÖP-MARKÓ 1975), Balassagyarmat (KMETTY 1980), Szentes (BARTA-PÁHI 1980), Békéscsaba (CZEGLÉDI I. 1981), Szentendre (PETHÖNÉ 1983), Esztergom (PIFKÓ 1984), Szolnok (CSEH 1993). A salgótarjáni kötet népi neveket is közöl (HLAVACSKA 1989). A határon túlról Marosvásárhely anyaga jelent meg (PÁL-ANTAL 1997). A közelmúltban látott napvilágot *Budapest teljes utcanévlexikona* (BUZA-MÉSZÁROS-RÁDAY 1998).

A Magyar Névtani Dolgozatok füzetek között is jó néhány foglalkozik egy-egy település utcanéveinek a bemutatásával. Az alábbiakban megjelenésük sorszáma szerint sorolom fel ezeket: 4. Székesfehérvár, 8. Nyíregyháza, 17. Kaposvár, 42. Balatonföldvár, 56. Nagykőrös, 77. Szatmárnémeti, 83. Tata, 87. Szerencs, 89. Dorog, 91. Kecskemét, 95. Gödöllő és a járása, 123. Hatvan, 138. Gyula. A fentiekben felsorolt munkák többsége a mai és a történeti névanyag, valamint a névadás motívumainak megvilágítása mellett többnyire névrendszertani feldolgozást is tartalmaz.

Részletes fejezetet szentelt a belterületi neveknek INCZEFI GÉZA névtani monográfiája (1970a: 130-45), önálló tanulmányt MÁTÉ JÓZSEF (1971). Érdekes írást tett közzé a régi debreceni utcanévekről É. KISS SÁNDOR (1970a). Orosházáról HAJDÚ MIHÁLY készített rendszerezést (1980b). Egy évszázadnyi időre visszatekintve vizsgálta Révkomárom utcanéveit HÉDER ÁGNES (1999). Rövidebb dolgozatban foglalkozott Pécs utcanéveivel PESTI JÁNOS (1989a), Ungváréval pedig ZÉKÁNY KRISZTINA (1997).

Az utcanévekkel kapcsolatos munkákban felvetett kérdések közül itt csupán arra térek ki, hogy milyen tanácsok fogalmazódtak meg nyelvész, névtanos szakemberek részéről a hivatalos névadói tevékenységet illetően. Önálló tanulmányt írt e kérdésről MEZŐ ANDRÁS (1969), aki főleg a motivált és történeti utcanévanyagot védi, s mint hasznos névadási formáról szól a homogén és a heterogén névbokrosításról. A nagyvárosokhoz történő településcsatolások többnyire az utcanévrendszer újragondolását is megkövetelték. Szegeden például 1974-ben emiatt az utcanévek egyharmadát érintette a névredezés (PÉTER L. 1977: 165), a körütekintő lebonyolítás következtében azonban a szakemberek szerint ez megnyugtató eredményt hozott (vö. KÁLMÁN 1975b és HAJDÚ 1980c). Budapest utcanévrendszere nagyobb aránytalanságokat mutat: a 70-es években túlzottan sok volt például a

személyről elnevezett utca (HAJDÚ 1975a: 17). Ez az egészen kicsi településeket is jellemzi. KÁLMÁN BÉLA a megyei, járási névtárakat ismertetve gyakran utal efféle bosszantó, átgondolatlan változtatásokra. A dátumokból alakított utcaneveket nehézkességük és félreérthetőségük miatt nem ajánlják a szakemberek (vö. KÁLMÁN 1989a: 164).

Az e körben eddig említett munkák nagy többsége egy-egy település utcaneveivel foglalkozik. A tanulságok kiterjesztésének, az általánosításnak nagyobb a lehetősége, ha a kutató nagyobb terület több kisebb rendszerének tapasztalatait kívánja összegezni. HAJDÚ MIHÁLY az ország hat különböző részéből való - összesen 84 - kis határú, kevés lakosú falu mai hivatalos utcaneveit vizsgálta meg (1983). Azt tapasztalta, hogy a névanyag egyhangú és szegényes: az összes utca kétharmada személyről van elnevezve, az utcák fele mindössze tíz személy nevét viseli, egyötöde pedig Kossuth és Petőfi nevét, azaz a hivatalos utcaneveknek nincs helyi, táji jellegük. SZULOVSKY JÁNOS az 1892-ben és 1931-ben kiadott iparoscímtárban található utcanevek alapján hasonlította össze néhány nagyobb városunk névállományát (2002: 107-12), megállapítva, hogy „az irányított kultuszhoz sorolható” névtípusok szerepe megnőtt.

A legutóbbi évek utcanévadási jelenségeivel kapcsolatban is születtek elemző dolgozatok. BÍRÓ ÁGNES a rendszerváltás előtti évtized budapesti névadói gyakorlatát vizsgálta meg (1989), KÁLNÁSI ÁRPÁD pedig éppen a rendszerváltás szemszögéből tekintette át a szatmári településeken megvalósult utcanév-változtatásokat, s összességében azt állapította meg, hogy az „eddig végrehajtott utcanévrendezés nyilvánvaló pozitívumai ellenére is inkább az elmulasztott lehetőségek időszakaként értékelhető” (1995: 61). VADAS FERENC arról számolt be, hogy 1988 és 1993 között Tolna megye 34 településén összesen 115 utcanévcseré történt (1993: 308). Egy másik dolgozatában - a megye településeinek egyharmadát figyelembe véve - a nevek 4,5%-ának átkereszteléséről szólt (1997: 271). BÍRÓ FERENC és KALCSÓ GYULA húsz magyar város - tizenegy megyeszékhely és kilenc kisebb település - utcanévrendszerének változásait elemezte a rendszerváltás időszakában (2002). Megállapították, hogy a névanyag többnyire előnyére módosult: a hivatalos utcanevek közelebb kerültek a természetes névadással keletkezett népi nevekhez, és csökkent a személynevek korábbi túlsúlya.

KÁLNÁSI ÁRPÁD a szatmári belterületi neveket vizsgálva (1996: 40-74) az utcanévadás korszakhatárait az első és a második világháború végéhez és a rendszerváltás évéhez kötötte. BALASSA IVÁN az utcák elnevezésében a fordulópontot korábbra teszi, mivel „a múlt század második felétől, de különösen a milleneum éveitől kezdve egy azóta sem csillapuló olyan utcaelnevezési láz tört ki nálunk, melynek Európa más országaiban is alig találjuk párját” (1997: 403). Az ezt megelőző időszakban a hatóságok jóval kisebb mértékben avatkoztak bele a névhasználatba, ezért a természetes körülmények között zajló névadás tanulmányozása jóval több nyelvtörténeti tanulsággal jár.

ERDÉLYI ERZSÉBET három alföldi városunk, Nagykőrös, Cegléd és Szentes 19. századi utcanévadási szokásait hasonlította össze, bemutatva, hogy a spontán névadás jórészt azonos névrendszert hozott létre mindhárom helyen (1997). A középkortól napjainkig ismertette Győr utcaneveit G. PAPP KATALIN (1997), hasonló időszakból Pozsony mintegy félezer magyar utcanévét elemezte VINCZE LÁSZLÓ (1997). Ugyanő Bonyhádön a német, Békéscsabán a szlovák betelepülőknek az utcanévrendszerre gyakorolt hatását mutatta be (1984b). Az utcanevek legkorábbi feltűnésétől, a 14. századtól követte végig - főleg Szatmárból való példákön - MEZŐ ANDRÁS e névfajta történetét (1997b). A középkorból fennmaradt utcanevek nyelvi alakjának rekonstruálását megnehezíti az a körülmény, hogy gyakran teljesen vagy részben latinra fordítva szerepelnek a forrásokban. Ekkor még kizárólag olyan nevek fordultak elő, amelyek szoros kapcsolatban álltak a jelöltjükkel - az utca irányára, lakóira, jellegzetes épületére vagy egyéb sajátosságára utalva -, tehát éppen azok a névtípusok voltak általánosak, amelyek a későbbiek során teljesen visszaszorultak.

4. Név és iskola

Az alkalmazott névkutatás fontos területe a névtani ismereteknek az iskolai oktatásban való felhasználása. E témakörből 1981-ben *A tulajdonnév az oktatásban* címmel a nyíregyházi főiskolán tanácskozást rendeztek.¹⁴⁵ A mintegy félszáz résztvevő és a 26 elhangzott előadás jelentős szakmai érdeklődésre utalt. Az előadások közül nyomtatásban is megjelent OROSZ BÉLÁnak az általános iskolai (1983), MÁTÉ JÓZSEFnek a középiskolai (1983) oktatás és a névtan kapcsolatát bemutató dolgozata, továbbá RÁCZ ENDRÉnek a nevek grammatikájával (1981b), BACHÁT LÁSZLÓnak pedig a nevek mondatrészszerépével (1981a) foglalkozó írása.

TÓTH LÁSZLÓ a leendő névhasználók, az általános iskolai tanulók névismeretének felmérésével azt kívánta hangsúlyozni, hogy a névkultúra megismertetésére már az oktatásban, elsősorban az anyanyelvi nevelés keretében sort kell keríteni (1974b). Mindezek ellenére a névtan oktatása a tankönyvekbe és a tantervekbe sokáig nem került be, és legfeljebb a tanári érdeklődés és lelemény iktathatta be a nevek megismertetését a nyelvtanórák tematikájába. Az egyetlen kivételt e témakörben talán csak a tulajdonnevek, főképpen a helynevek helyesírási kérdéseinek tanítása jelentette és többnyire jelenti ma is. Ennek bonyolultsága, áttekinthetetlensége és e témán belül is a többnyire perifériális kérdések előtérbe állításának gyakorlata azonban aligha szolgálja a névkultúra fejlesztésének ügyét.

Követendő példaként említhető viszont, hogy újabban tankönyvekben is megjelent a névtani tematika. Az ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA és FERCSIK ERZSÉBET által készített általános iskolai tankönyvcsaládon mint a nyelvi ismereteket kísérő tudásanyag húzódik végig a tulajdonnevek többféle kérdése (vö. FERCSIK 1999). HAJDÚ MIHÁLY rövid, tömör összefoglalást írt a középiskolások számára *Magyar tulajdonnevek* címmel (1994), amely a SZENDE ALADÁR által készített tankönyvsorozathoz tematikus füzetként kapcsolódik, és minden névfajtát - közte a helyneveket is - színes példákkal és közérthető formában, ugyanakkor szakmai hitelességgel tár olvasói elé. Továbbra is hiányoznak azonban az egyetemi oktatás névtani tankönyvei.

¹⁴⁵ Erről lásd MIZSER 1981 és J. PAPP 1982a.

Irodalom

- ÁBRAHÁM IMRE (1984), A *Győrszentmárton > Pannonhalma* helynévváltoztatás valódi indítékairól: Nyr. 108: 493-4.
- ÁBRAHÁM IMRE (1989), Problémák *Nyúl* község nevének adatolása és eredeztetése körül: MNy. 85: 92-3.
- ÁBRAHÁM IMRE (1993), Miért *Nyul* a *Nyúl*?: MNy. 89: 483-4.
- ADAMIK MIHÁLYNÉ-MOLNÁR AMBRUS (1973), Mezőberény határának története és helynevei: Mezőberény története. I-II. Szerk. SZABÓ FERENC. Mezőberény. II, 119-53.
- Adatok 1., 2. = KRISTÓ GYULA-MAKK FERENC-SZEGFÜ LÁSZLÓ: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. 1-2. Szeged, 1973, 1974.
- ANDRÁSFALVI BERTALAN (1970), A *fok* és jelentősége régi vízgazdálkodásunkban: NytudÉrt. 70: 224-8.
- AnGest. = Anonymus: Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította és jegyzetekkel ellátta PAIS DEZSŐ. A bevezetőt írta, a jegyzeteket kiegészítette és a térképet tervezte GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1975.
- Anjou-Okl. = Anjou-kori Oklevéltár I-. Szerk. KRISTÓ GYULA. Budapest-Szeged, 1990-.
- ÁRON PÉTER (1981), Erdély történelmi tájneveinek adattára és népeinek tájszemlélete: MNyj. 24: 101-32.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1978), Namenkundliche Informationen Nr. 29.: NÉ. 1: 57-60.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1979a), Namenkundliche Informationen Nr. 30-35.: NÉ. 2: 64-6.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1979b), Hozzászólás *A névtudomány műszavai* című cikkhez: NÉ. 2: 31-3.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1981a), A tulajdonnév mint mondatrész: NÉ. 6: 50-5.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1981b), Földrajzi nevek és intézménynevek az ifjúsági nyelvben: NÉ. 5: 31-4.
- BACHÁT LÁSZLÓ (1981c), A Namenkundliche Informationen újabb számai: NÉ. 6: 73-5.
- BAKOS FERENC (1982) A magyar szókészlet román elemeinek története. Bp.
- BAKOS FERENC (1989), A magyar szókészlet román elemei: Nyelvünk a Duna-tájon. Szerk. BALÁZS JÁNOS. Bp. 47-94.
- BAKOS JÓZSEF (1970), A *szög* köznév alak- és jelentésváltozatai hely- és személyneveinkben: NytudÉrt. 70: 50-5.
- BAKRÓ-NAGY MARIANNE (1997), *Boldogasszony*: Kiss L.-Eml. 13-23.
- BALASSA IVÁN (1970), Földrajzi neveink és a földhasználati módok: NytudÉrt. 70: 209-13.
- BALASSA IVÁN (1973), A legeltetés három műszava: *avas, avar, havas*: MNy. 69: 296-305.
- BALASSA IVÁN (1980), Alsónémedi földrajzi nevei: Alsónémedi története és néprajza. Szerk. BALASSA IVÁN. 213-34.
- BALASSA IVÁN (1985), Báránd földrajzi nevei: Báránd története és néprajza. Szerk. BALASSA IVÁN. Báránd. 147-65.
- BALASSA IVÁN (1991), *Betlehem*. A magyar bibliai eredetű földrajzi nevek kérdéséhez: Benkő-Eml. 46-50.
- BALASSA IVÁN (1994), Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században. Miskolc-Sárospatak.
- BALASSA IVÁN (1996), Szabó T. Attila (1906-1987). Erdély nagy nyelvtudósa. Bp.

- BALASSA IVÁN (1997), Az utcanevek változásai Sárospatak példája alapján: MNyTK. 209: 402-6.
- BALASSA IVÁN-KOVÁTS DÁNIEL (1997), Sárospatak határának helynevei. Sárospatak.
- BALÁZS GÉZA (1995), Név- és táblaháború. Két szociolingvisztikai-névtani könyv Szlovákiából: NÉ. 17: 133-5.
- BALÁZS GÉZA (1997a), Névpolitikai küzdőtér: MNyTK. 209: 484-91.
- BALÁZS GÉZA (1997b), Helynévrövidülések - antropológiai nézőpontból: Kiss L.-Eml. 29-35.
- BALÁZS ILDIKÓ (1995), Értarcsa helynevei: MNyj. 32: 171-83.
- BALÁZS JÁNOS (1963), A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében: ÁNyT. 1: 41-52.
- BALÁZS JÁNOS (1969), A Nyelvtudományi Intézet húsz éve: MNy. 65: 385-91.
- BALÁZS JÁNOS (1970), A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai: NytudÉrt. 70: 295-301.
- BALÁZS JÁNOS (1980), Levédia, Nyék... és a székelyek eredete: BALÁZS JÁNOS, Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai modell. Bp. 245-74.
- BALÁZS JÁNOS (1981), A *Séd* folyónév és ami körülötte lehetett: MNyTK. 160: 107-9.
- BALÁZS JÁNOS (1989), Régi magyar földrajzinévtípusok (*Levédia - Lőd, Küküllő - Somló*): MNyTK. 183: 65-8.
- BALOGH LAJOS (1989), Zárt *ë*-zés a földrajzi nevekben: MNyTK. 183: 68-73.
- BALOGH LAJOS (1997), A földrajzi köznevekről: Kiss L.-Eml. 36-9.
- BALOGH LÁSZLÓ (1970), A földrajzi nevek struktúrája: NyK. 72: 95-124.
- BALOGH LÁSZLÓ (1972a), A földrajzi nevek szerkezeti rendszere: NyK. 74: 200-8.
- BALOGH LÁSZLÓ (1972b), *Kraszna = Ejeg*: MNy. 68: 78-81.
- BALOGH LÁSZLÓ (1972c), *Dűlő*: MNy. 68: 455-6.
- BALOGH LÁSZLÓ (1972d), A *hát* bázisnév jelentése Szamosszeg földrajzinév-anyagában: Nyr. 96: 469-70.
- BALOGH LÁSZLÓ (1973), Földrajzi neveink komplex vizsgálatáról: NyK. 75: 407-18.
- BALOGH LÁSZLÓ (1984-85), Az *elő* szó jelentése földrajzi neveinkben: MNyj. 26-27: 121-4.
- BALOGH LÁSZLÓ (1985), Szamosszeg földrajzi nevei és a népetimológia: Nyr. 109: 491-4.
- BALOGH LÁSZLÓ (1986), *Kerél* volt-e a *Kereel*?: Nyr. 110: 355-6.
- BALOGH LÁSZLÓ (1987), *Ószuska*: NÉ. 12: 85-8.
- BALOGH LÁSZLÓ (1990a), A szamosszegi földrajzi nevek szláv eredetű rétegéről: MNyj. 28-29: 105-12.
- BALOGH LÁSZLÓ (1990b), *Glyzka ~ Gilicka ~ Gelice ~ Gilisztás*: MNyj. 28-29: 113-9.
- BALOGH LÁSZLÓ (1995), *Etelküzü*, őseink hetedhétországa: NÉ. 17: 78-80.
- BARABÁS ANDRÁS-KÁLMÁN C. GYÖRGY-NÁDASDY ÁDÁM (1977), Van-e a magyarban tulajdonnév?: NyK. 79: 135-55.
- BARABÁS IRÉN (1984), Fejér megye helységneveinek rendszere: NÉ. 9: 11-9.
- BÁRCZI GÉZA (1951), A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. Nyelvészeti tanulmányok 1. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1958), A tulajdonnevek: BÁRCZI GÉZA, A magyar szókincs eredete. 2., bővített kiadás. Bp. 122-62.

- BÁRCZI GÉZA (1960), Megnyitó [a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciáján]: NévtVizsg. 5-16.
- BÁRCZI GÉZA (1961), Hozzászólás a történeti forráskiadások kérdéséhez: MNy. 57: 413-8.
- BÁRCZI GÉZA (1970), Elnöki zárászó [a II. névtani konferencián]: NytudÉrt. 70: 393-6.
- BARICS ERNŐ (1989), A BMFN. [Baranya megye földrajzi nevei] mint a szláv névtan és dialektológia fontos forrása: BarMűv. 1989: 20-6.
- BarMűv. = Baranyai Művelődés 1989/3. Helynévi adattáraink a tudományos kutatás szolgálatában.
- BARTHA CSILLA (1997), Helységneveink ragozása határainkon innen és túl: Kiss L.-Eml. 49-61.
- BARTHA LÁSZLÓ-PÁHI FERENC (1980), Szentes utcanevei. Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 12. Szeged.
- BÁRTH JÁNOS (1997), A helynevek továbbélésének titkai: MNyTK. 209: 306-13.
- BASKI IMRE (1997), A számítógépes tulajdonnévi adatbázisok tervezéséhez: MNyTK. 209: 500-11.
- BECKL JÁNOS MIKLÓS (1997), Ausztriai magyar helynevek a Várvidék („Burgenland”) nélkül: MNyTK. 209: 323-30.
- BEKE ÖDÖN (1961), A *Madéfalva*-féle helynevekhez: Nyr. 85: 96-7.
- BENCZÉDY JÓZSEF (1968), A tulajdonnév: MMNy. 552-5.
- BENCZÉNÉ NAGY ESZTER-FÜLÖP ISTVÁN-MARKÓ IMRE LEHEL (1977), Zalaegerszeg utcanevei. Zalaegerszeg.
- Benkő-Eml. (A forrás évszáma a megfelelő kötetre utal.)
- = Tanulmányok a magyar nyelv múltjáról és jelenéről. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. Bp., 1981.
- = Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY és KISS JENŐ. Bp., 1991.
- BENKŐ LORÁND (1947), A Nyárádmente földrajzinevei. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1960a), Nyelvjárástörténet a névtudományban: NévtVizsg. 132-5.
- BENKŐ LORÁND (1960b), Megjegyzések terminus technikusokról: MNy. 56: 238-40.
- BENKŐ LORÁND (1966), Az anonymusi hagyomány - és a *Csepel* név eredete: MNy. 62: 134-46, 292-305.
- BENKŐ LORÁND (1967), A magyar tulajdonnevek története: MNyT. 374-88.
- BENKŐ LORÁND (1970), Névtudományunk helyzete és feladatai: NytudÉrt. 70: 7-16.
- BENKŐ LORÁND (1975), Az etimológiai kutatások újabb fejlődése Magyarországon: NytudÉrt. 89: 12-26.
- BENKŐ LORÁND (1977), Magyar nyelvtörténet - magyar őstörténet: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA ANTAL-CZEGLÉDI KÁROLY-RÓNA-TAS ANDRÁS. Bp. 45-57.
- BENKŐ LORÁND (1978), Das neue ungarische etymologische Wörterbuch und die Namenforschung: Onoma 22: 682-4.
- BENKŐ LORÁND (1980), Über die sammlung des gesamten Ortsnamenmaterials in Ungarn: Onoma 24: 219-26.
- BENKŐ LORÁND (1982), Hozzászólás [a II. dialektológiai szimpozionon]: VEAB Értesítő 1982. II, 179-82.
- BENKŐ LORÁND (1984a), A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Lëved* és *Etëlköz* kapcsán: MNy. 80: 389-419.

- BENKŐ LORÁND (1984b), Tájékoztató „A magyar nyelv történeti nyelvtana” munkálatairól: MNy. 80: 129-40.
- BENKŐ LORÁND (1987), Roll der Schutzheiligen in der mittelalterlichen ungarischen Namengebung: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. München, 1987. 303-15.
- BENKŐ LORÁND (1990), Adalékok a székelyek korai történetéhez: Új Erdélyi Múzeum I, 109-22.
- BENKŐ LORÁND (1991), Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez: Századok 123: 343-58.
- BENKŐ LORÁND (1993a), Az Árpád-ház szentjeinek szerepe a középkori magyar helynévadásban: MNy. 89: 10-9.
- BENKŐ LORÁND (1993b), Pais Dezső. A múlt magyar tudósai. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1994), Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről: MNy. 90: 131-7.
- BENKŐ LORÁND (1995), Mi a helyzet Zalán vezér neve és személye körül?: MNy. 91: 402-11.
- BENKŐ LORÁND (1996a) Az Árpád-kori magyarság nyelvföldrajzi helyzete: MNy. 92: 399-403.
- BENKŐ LORÁND (1996b), Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népiségtörténeti kutatásokra: NÉ. 18: 5-14.
- BENKŐ LORÁND (1996c), Anonymus élő nyelvi forrásai: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ-VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Bp. 221-47.
- BENKŐ LORÁND (1996d), Opponensi vélemény Mező Andrásnak „Magyarország patrocíniumi helynevei” című akadémiai doktori értekezéséről: NÉ. 18: 93-8.
- BENKŐ LORÁND (1997a), A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik: HonfNyelv. 163-76.
- BENKŐ LORÁND (1997b), Névtudományunk. [Megnyitó az V. Magyar Névtudományi Konferencián]: MNyTK. 209: 5-9.
- BENKŐ LORÁND (1997c), Emlékezés Pesty Frigyesre: MNy. 93: 488-90.
- BENKŐ LORÁND (1998a), Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1998b), Helynév - személynév - történés korrelációjának szerepe P. magiszter munkamódszerében: BENKŐ 1998a: 11-27.
- BENKŐ LORÁND (1998c), Anonymus „kunjainak” személynevei: BENKŐ 1998a: 40-57.
- BENKŐ LORÁND (1998d), A szlávok népnevei Anonymusnál és ómagyar nyelvi hátterük: BENKŐ 1998a: 58-75.
- BENKŐ LORÁND (1998e), A korai magyar gyepűvédelem terminológiájához (Anonymus *Boroná-i*): BENKŐ 1998a: 76-83.
- BENKŐ LORÁND (1998f), Adalékok várneveink történetéhez (P. mester két szatmári helynevéről): BENKŐ 1998a: 84-93.
- BENKŐ LORÁND (1998g), Erdély P. mester gesztájában: BENKŐ 1998a: 94-101.
- BENKŐ LORÁND (1998h), Anonymus képe a Felső-Tisza vidékéről: BENKŐ 1998a: 102-8.
- BENKŐ LORÁND (1998i), Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontja (Különös tekintettel a település- és népiségtörténeti kutatásokra): BENKŐ 1998a: 111-20.
- BENKŐ LORÁND (1998j), Mióta lehetnek *Fehérvár* helyneveink? (Egy kis névromantika): BENKŐ 1998a: 121-6.
- BENKŐ LORÁND (1998k), *Földvár* helyneveink tanúságtételéről: BENKŐ 1998a: 127-32.

- BENKŐ LORÁND (1998m), Adalékok a bihari székelység történetéhez: BENKŐ 1998a: 139-48.
- BENKŐ LORÁND (1998n), *Kézd*: BENKŐ 1998a: 148-50.
- BENKŐ LORÁND (1998o), A Kisszamos völgyének név- és településtörténetéhez (*Vízsamos és Szamosfalva*): BENKŐ 1998a: 151-6.
- BENKŐ LORÁND (1998p), Egy hibás névfejtés módszertani tanulságai (Megjegyzések a *Dés* helységnév eredetéhez): BENKŐ 1998a: 157-61.
- BENKŐ LORÁND (1998q), *Himesudvar - Kőrév - Tokaj*: BENKŐ 1998a: 162-8.
- BENKŐ LORÁND (1998r), Helynévi adalékok a sószállítás régi magyar terminológiájához: BENKŐ 1998a: 169-77.
- BENKŐ LORÁND (1998s), Megjegyzések a *Begej* névhez (Adalék táj- és vízneveink viszonyához): BENKŐ 1998a: 178-85.
- BENKŐ LORÁND (1998t), Anonymus gesztájának egy különös helyéről: MNy. 94: 466-9.
- BENKŐ LORÁND (1998u), Bors vezértől Borzsováig: Nyelv. Stílus. Irodalom. Szerk. ZOLTÁN ANDRÁS. 62-7.
- BENKŐ LORÁND (1998v), Az itáliai kultúra nyelvi emlékei az Árpád-kori Magyarországon: A magyar művelődés és a kereszténység. Szerk. JANKOVICS JÓZSEF-MONOK ISTVÁN-NYERGES JUDIT. Bp. 1037-42.
- BENKŐ LORÁND (1998w), Néhány víznevünk - és az Árpád-kori székelyek: BENKŐ 1998a: 133-8.
- BENKŐ LORÁND (1998z), Benkő Loránd írja [a *helynév* és a *földrajzi köznév* műszavakról]: MNy. 94: 254.
- BENKŐ LORÁND (1999a), Barangolások egy ómagyar tulajdonnév körül: MNy. 95: 25-40.
- BENKŐ LORÁND (1999b), Adalékok Anonymus Bodrog-torkolat vidéki neveihez: NÉ. 21: 19-24.
- BENKŐ LORÁND (1999c), Adalékok az anonymusi filológiához: MNyj. 37: 73-8.
- BENKŐ LORÁND (2000), Néhány gércei helynévről: Vox Humana. Bolla Kálmán hetvenedik születésnapjára. Szerk. FÖLDI ÉVA-GADÁNYI KÁROLY. Bp. 91-9.
- BENKŐ LORÁND (2002a), Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről. Bp.
- BENKŐ LORÁND (2002b), A *székely* néprész név ómagyar történetéhez: MNy. 98: 257-65.
- BÉNYEI ÁGNES (2000), A tulajdonnevek jelentéséről: MNyj. 38: 35-40.
- BÉNYEI ÁGNES (2002), Az *-i* helynévképző az ómagyar kori helyneveinkben: HungDim. 23-9.
- BÉNYEI ÁGNES-PETHŐ GERGELY (1998), Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debrecen.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ (1997), Magyar helységnevek Kárpátalján a nyelvi tervezés tükrében: MNyTK. 209: 356-61.
- BINDER PÁL (1992), Megjegyzések a középkori erdélyi helynevek szász megfelelőiről: Erdélyi Múzeum 54: 102-10.
- BÍRÓ ÁGNES (1989), Az utcanévadás problémái az utóbbi tíz év budapesti gyakorlatában: MNyTK. 183: 80-3.
- BÍRÓ FERENC (1997a), Helynévalkotó vízrajzi köznevek a Körösök vidékén: MNyj. 34: 93-114.
- BÍRÓ FERENC (1997b), Dülők és dülőnevek a Körösök vidékén: MNyTK. 209: 448-55.
- BÍRÓ FERENC (1999a), Körösladány helynevei. Eger.
- BÍRÓ FERENC (1999b), Helyneveink tőváltozatai a régi magyar családnevekben: MNyj. 36: 47-58.

- BÍRÓ FERENC (1999c), Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére: NÉ. 21: 36-42.
- BÍRÓ FERENC (2000a), Nyelvjárási sajátosságok Körösladány helyneveiben: MNy. 38: 51-60.
- BÍRÓ FERENC (2002a), Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében. Eger.
- BÍRÓ FERENC (2002b), Körösladányi területnevek helyhatározói alakjai: IV. dialektológiai szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA-MOLNÁR ZOLTÁN-GUTTMANN MIKLÓS. Szombathely. 60-7.
- BÍRÓ FERENC (2002c), Többnevűség, szinonímia Körösladány helynévrendszerében: B. Gergely-Eml. 15-20.
- BÍRÓ FERENC-KALCSÓ GYULA (2002), Városaink főbb utcanév-változtatási tendenciái a XX. század végén: HungDim. 31-42.
- BMFN. = Baranya megye földrajzi nevei. I-II. Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs, 1982.
- BODNÁR BÉLA (1983), Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. Sajtó alá rendezte SZABÓ JÓZSEF. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged.
- BOGNÁR ANDRÁS (1978), A helynévgyűjtés problémái és tapasztalatai Bács-Kiskun megyében: Kézikönyv 1-17.
- BOGNÁR ANDRÁS (1982), A jászkunsági helynevek rendszere: MND. 25: 65-83.
- BOGNÁR ANDRÁS (1983), A tanyanevekről: NÉ. 8: 29-32.
- BORBÉLY ANNA (1997), A szociolingvisztikai interjúkban előforduló földrajzi nevek variabilitása: Kiss L.-Eml. 71-80.
- SZ. BOZÓKI MARGIT (1998), Szegvár bel- és külterületének földrajzi nevei: MNy. 35: 227-46.
- BÖLCSKEI ANDREA (1997), A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII-XIX. századi helységneveink körében: NÉ. 19: 16-26.
- BÖLCSKEI ANDREA (1999), Névkorrelációk az ómagyar kori nevek körében: NÉ. 21: 75-81.
- BURA LÁSZLÓ (1991), Szatmárnémeti történeti földrajzi nevei: Benkő-Eml. 119-32.
- BURA LÁSZLÓ (1997), Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Kolozsvár.
- BUZA PÉTER-MÉSZÁROS GYÖRGY-RÁDAY MIHÁLY (1998), Budapest teljes utcanévlexikona. Bp.
- BUZÁS, JOSEF (1966-69), Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I-IV. Eisenstadt.
- BUZÁS, JOSEF (1981), Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Eisenstadt.
- BÜKY BÉLA (1985), A XV. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról: MNy. 81: 369-71.
- CZAPÁRI BEÁTA-VÁRNAI ZSUZSA (1997), Burgenland magyar helyneveinek történeti változásai: MNyTK. 209: 335-8.
- CZEGLÉDI IMRE (1981), Békéscsaba utcanévei. Békéscsaba.
- CZEGLÉDI KATALIN (1998), Szinonimák a földrajzi nevekben: SNyT. 1: 55-65.
- CZEGLÉDI KATALIN (1999), Poliszémia és homonímia a földrajzi nevekben: SNyT. 2: 43-53.
- CZEGLÉDI KATALIN (2000), A földrajzi nevek jelentésköre: SNyT. 4: 56-83.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY-FOGARASI JÁNOS, A magyar nyelv teljes szótára. I-VI. Pest-Budapest, 1862-1874.
- CSÁNKI DEZSŐ (1890-1913), Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-III., V. Bp.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ (1997), Nyitra környéke helynévanyagának változásai: MNyTK. 209: 338-41.

- N. CSÁSZI ILDIKÓ (2002), Nyelvjárási és államnyelvi hatások Zoboralja helyneveiben: IV. dialektológiai szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA-MOLNÁR ZOLTÁN-GUTTMANN MIKLÓS. Szombathely. 201-6.
- CSEH GÉZA (1993), Szolnok város utcanevei: helytörténeti adattár. Szolnok.
- CSIGE KATALIN (1987), V. D. Bondaletov: Russzkaja onomasztika, Moszkva 1983: NÉ. 12: 223-6.
- CSIGE KATALIN (1990), A. V. Szuperanszkaja: Mi a toponimika? (Sto takoje toponymika? Moszkva, Nauka, 1985.): MNyj. 28-29: 173-6.
- CSILLÉRY KLÁRA-KIRÁLY PÉTER (1998), Adalék Révkomárom nevének történetéhez: MNy. 94: 479-81.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1992), Erdélyi magyar helynévkutatásunk jelene: NyIrK. 26/1: 115-7.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA (1993-94), Csíkszentlélek helyneveinek jelentésszerkezeti típusai: NÉ. 15: 85-7, 16: 99-102.
- CSÖRE PÁL (1968), *Harasztfa, haraszt erdő*: MNy. 64: 334-7.
- DANKÓ IMRE (1995), *Lakság*: MNyj. 32: 63-7.
- DANKÓ IMRE (1999), Egy keletkezőben lévő tájnevünkről, Ligetaljáról: NÉ. 21: 117-23.
- DÉCSY GYULA (1984), *Pozsega és Pozsgai ~ Posgai*: NÉ. 9: 5-7.
- DÉCSY GYULA (1988), A XVI. nemzetközi névtudományi kongresszus Quebecben: MNy. 84: 370-3.
- DEME LÁSZLÓ (1958), Egyes helységnév-típusaink -i képzős melléknévi származékairól: MNy. 54: 125-36.
- DEME LÁSZLÓ (1960), Gondolatok a helynévkutatásról: NévtVizsg. 72-4.
- DEME LÁSZLÓ (1989), Névterjedelem és névtartozékok: MNyTK. 183: 282-6.
- DEMNYIK. = A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. (Egy ideig Tisza István, majd Kossuth Lajos Tudományegyetem.)
- DÉNES GYÖRGY (1980), *Zsenge, Zsengő*: MNy. 76: 462-5.
- DÉNES GYÖRGY (1993), *Nádasd - Nádaska*: NÉ. 15: 89-93.
- DÉNES GYÖRGY (1997), A *Munuhpest* sziklája és a *pest* köznév jelentése hegyek, sziklák nevében: MNyTK. 209: 284-8.
- DÉNES GYÖRGY (1999), *Kőpes(t)* helynév Borsodnádásd határában: NÉ. 21: 107-12.
- DHA. = Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I. Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992.
- DOMOKOS ZSUZSANNA (1973), Vésztő határának és belterületének földrajzi nevei: Vésztő története. Szerk. SZABÓ FERENC. Vésztő. 385-435.
- DÖMÖTÖR ADRIENN (1991), Népi helynév-etimológiák: Nyr. 115: 125-7.
- DÖMÖTÖR SÁNDOR (1960), *Girgácia*: MNy. 56: 364-6.
- DRASKÓCZY ISTVÁN-SOÓS ISTVÁN (1991), Középkori oklevélpublikációk Magyarországon 1945-1990 között. Bibliográfia: Levéltári Közlemények 9-55.
- ÉDER ZOLTÁN (1972), *Buda Pestre - Nagy Váradra - Sáros Patakra*: Nyr. 96: 249-50.
- EMBER GYÖZÖ (1977), Az újratelepülő Békés megye első összeírásai (1715-1730). Békéscsaba.
- ERDÉLYI ERZSÉBET (1997), Utcanevadási szokások az Alföldön a XIX. sz. közepén: MNyTK. 209: 415-21.
- ERDÉLYI ERZSÉBET (1999), Népetimológias magyarázatok a nagykörösi földrajzi nevekben: NÉ. 21: 155-9.

- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára. I-VII. Bp., 1959-62.
- ETFTK. = Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN-MELICH JÁNOS, Magyar etymologiai szótár. I-II. Bp., 1914-1944.
- EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. I-II. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1993-95.
- K. FÁBIÁN ILONA (1989), Megjegyzések a Váradi Regestrum neveinek ortográfiájához: MNyTK. 183: 349-51.
- K. FÁBIÁN ILONA (1995), A Váradi Regestrum néhány helynevéről: NÉ. 17: 94-8.
- K. FÁBIÁN ILONA (1996), Mutatvány a Váradi Regestrum helyneveinek elemzéséből: MNy. 92: 501-4.
- K. FÁBIÁN ILONA (1997a), A Váradi Regestrum helynevei. Adattár. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13. Szeged.
- K. FÁBIÁN ILONA (1997b), Néhány népnévi eredetű helynév a Váradi Regestrumban: MNyTK. 209: 253-8.
- K. FÁBIÁN ILONA (1997c), A Váradi Regestrum z kezdőbetűs helynevei: Hipotézisek és realitások a lingvisztikában. Szerk. B. FEJES KATALIN-R. MOLNÁR EMMA. Szeged. 75-82.
- FÁBIÁN PÁL-FÖLDI ERVIN-HÖNYI EDE (1998), A földrajzi nevek helyesírása. Bp.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA (1998), Az olasz névtani kutatások új fórumai: a Rivista Italiana di Onomastica (RIO) és az Associazione di Onomastica e Letteratura (O & L): NÉ. 20: 122-4.
- FABÓ KINGA (1979), A névtan helye a társadalomtudományok között: NÉ. 2: 3-6.
- FABÓ KINGA (1980), A tulajdonnév ↔ köznév „szófajváltásokról”: NÉ. 4: 49-55.
- FARKAS FERENC (1980), Öt járszági település külterületi földrajzinév-anyagának néhány stilisztikai sajátossága: NÉ. 4: 20-30.
- FARKAS FERENC (1993), Főiskolai hallgatók névtani kutatásai: NÉ. 15: 97-100.
- FARKAS FERENC (1997), Járszági és tiszazugi földrajzi nevek néhány antropomorf és teriomorf vonása: MNyTK. 209: 438-42.
- FARKAS FERENC (1999), Névtani témájú erdélyi szakdolgozatok a jászberényi főiskolán: MNyj. 37: 173-8.
- FARKAS MÁRIA (1989), Földrajzi nevekkal alkotott helyhatározóragos szintagmák összevetése a magyar és az olasz nyelvben: Nyr. 113: 93-109.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1966), A német névtudomány két újdonsága: MNy. 62: 245-7.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1973), A mai névkutatás. Namenforschung heute: Nyr. 97: 244-7.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1973-75), Helynevek mint családnevek *de* prepositio vagy *-i* képző nélkül: MNy. 69: 197-203, 71: 113-7.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1983), *Surján*: Nyr. 107: 352-3.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1987), A középkori *Cigány* helynevek és személynevek: NÉ. 12: 5-17.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1992a), A „névtani romantika” névfejtései: *Dob, Dobos*: MNy. 88: 42-56.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1992b), A *Lánc* helynevekről: MNy. 88: 212-4.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1992c), Fehértói Katalin írja [a *Hétúr* és a *Sarold* névről]: MNy. 88: 384.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2001a), Csanád apja Doboka. A Gesta Hungarorum egy vitatott kérdése: MNy. 97: 15-28.

- FEHÉRTÓI KATALIN (2001b), Árpád-kori személynevek olvasatainak megbízhatóságáról: MNy. 97: 460-7.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2002), Gondolatok az Árpád-kori *Egrih* és *Ruhtuk* személynevekről: MNy. 98: 465-70.
- FEKETE JÁNOS (1974), Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története. Kiskunfélegyháza.
- FEKETE LAJOS-KÁLDY-NAGY GYULA (1962), Budai török számadáskönyvek (1550-1580). Bp.
- FEKETE NAGY ANTAL (1941), Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV. Trencsén vármegye. Bp.
- FEKETE PÉTER (1980), A vízrajzi nevek változása Tiszaszőlősen a XVIII-XIX. századi adatok tanúsága alapján: MNyj. 23: 35-57.
- FEKETE PÉTER (1991), Földrajzi köznevek és földrajzi jellegű jelzők Tiszaszőlősen: Benkő-Eml. 167-75.
- FEKETE PÉTER (1996), A *kő* köznév Felsőtárkány földrajzi neveiben: Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Szerk. BEREZKI ANDRÁS-KLIMA LÁSZLÓ. Bp. 89-95.
- FEKETE PÉTER (1997), A *fok* vízrajzi köznév jellemzője és gazdasági szerepe a régi Heves megyében: MNyTK. 209: 442-8.
- FEKETE PÉTER (1999), A hegynevek mint névadók Eger és Felnémet földrajzi neveiben: MNyj. 37: 179-86.
- H. FEKETE PÉTER (1959), Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. MNyTK. 102. sz. Bp.
- FERCSIK ERZSÉBET (1999), Nem lehet elég korán kezdeni: NÉ. 21: 310-3.
- FERENCZI GÉZA (1992), A *Kerlés* és *Kerelő* helységnévről: MNyj. 30: 37-44.
- FNESz. lásd KISS LAJOS (1978).
- FNESz.⁴ lásd KISS LAJOS (1988a).
- FÖLDES LÁSZLÓ (1971), A *telek* 'földterület' jelentéstörténete: MNy. 67: 418-31.
- FÖLDI ERVIN (1981), A földrajzinév-gyűjtés és a Földrajzinév-tár: MNyTK. 160: 195-6.
- FÖLDI ERVIN (1983), A Hazafias Népfőnt helyi szervezeteinek bekapcsolása a földrajzi nevek hivatalos megállapításába: NÉ. 8: 87-90.
- FÖLDI ERVIN (1992a), Az ENSZ földrajzinév-egységesítési tevékenysége: NÉ. 14: 21-35.
- FÖLDI ERVIN (1992b), ENSZ földrajzinév-egységesítési szakkifejezések szótára: NÉ. 14: 127-38.
- FÖLDI ERVIN (1993), Kárpátalja 1939. évi hivatalos helységnevei: NÉ. 15: 106-8.
- FÖNMÍSz. = FÁBIÁN PÁL-FÖLDI ERVIN-HÖNYI EDE, A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai. Bp., 1965.
- FUTAKY ISTVÁN (1991), Kérdések egy Árpád-kori helynév körül: Benkő-Eml. 192-6.
- FUTAKY ISTVÁN (1999), *Berény*: MNy. 95: 203-6.
- FUTAKY ISTVÁN (2001), Nyelvtörténeti vizsgálatok a Kárpát-medencei avar-magyar kapcsolatok kérdéséhez. Bp. 20-1, 83-9.
- GÁLDI LÁSZLÓ (1960), *Paele*: Pest XV. századi francia neve: NévtVizsg. 69-71.
- GÁLDI LÁSZLÓ (1970), Névtudományunk és a romanisztika: NytudÉrt. 70: 281-5.
- I. GALLASY MAGDOLNA (1989), Növénynévi alapú régi településneveink: MNyTK. 183: 83-93.
- B. Gergely-Eml. = Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére. Szerk. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ-KOVÁCS MÁRIA. Miskolc, 2002.

- GERSTNER KÁROLY (1981), Magyar-német kettős földrajzi nevek Komárom megyében: MNyTK. 160: 181-3.
- GERSTNER KÁROLY (1985), Nemzetközi névtani konferencia Giessenben: MNy. 81: 371-3.
- GERSTNER KÁROLY (1991), Néhány magyarországi német helynév magyarázata: Benkő-Eml. 214-7.
- GERSTNER KÁROLY (1992), Négy helynévmagyarázat: NÉ. 14: 51-3.
- GERSTNER KÁROLY (1993), Folyóvíznevek kétnyelvű környezetben: NÉ. 15: 125-7.
- GERSTNER KÁROLY (1995), Vizes nevekre utaló földrajzi nevek a Dunántúlon: NÉ. 17: 58-62.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1926), Jelentéstan. Pécs.
- GRÉTSY LÁSZLÓ (1966), *Sestakert*: MNy. 62: 216-20.
- GUTTMANN MIKLÓS (1997), A *Lármafa* név szóföldrajzához: MNyTK. 209: 434-8.
- GUTTMANN MIKLÓS (1999), Az ő-zés jelensége Lendva környékének helyneveiben: NÉ. 21: 407-10.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2002), Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről: MNyj. 40: 35-46.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1957), Beszámoló „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkáról: MNy. 53: 42-51.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1963-98), Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV. Bp.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1970), A helynevek és a történettudomány: NytudÉrt. 70: 196-200.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1972), Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez: TörtSzle. 15: 261-320.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1976), Etimológia és településtörténet: NytudÉrt. 89: 106-10.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1984), *Levedia* és *Etelköz* kérdéséhez: MNy. 80: 385-9.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1998), Györffy György írja [a *helynév* és a *földrajzi köznév* műszavakról]: MNy. 94: 127-8.
- GYÖRFFY GYÖRGY főszerk. (1994), *Chartae Antiquissimae Hungariae ab anno 1001 usque ad annum 1196*. Bp.
- GYÖRFFY GYÖRGY főszerk. (1997), *Árpád-kori oklevelek. 1001-1196*. Bp.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN-RÁCZ ANITA-TÓTH VALÉRIA, Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj-Csongrád vármegye. A Magyar Névachívum Kiadványai 1. Debrecen, 1997. 2. Doboka-Győr vármegye. A Magyar Névachívum Kiadványai 3. Debrecen, 1999.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1964), Történelem és művelődés a földrajzi nevekben: Nyr. 88: 315-9.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1970), A magyar-délszláv együttélés onomasztikai kérdéseiből: NytudÉrt. 70: 235-9.
- HADROVICS LÁSZLÓ (1971), A földrajzi nevek tudományos feldolgozása: Nyr. 95: 457-63.
- HAJDÚ MIHÁLY (1973), A Vásárhelyi-pusztta földrajzi nevei: MNyTK. 133: 27-36.
- HAJDÚ MIHÁLY (1974), A magyar becézőnevek. 1770-1970. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (1975a), Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata. NytudÉrt. 87. sz. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (1975b), A Vásárhelyi-pusztta helynevei: Parasztélet a vásárhelyi pusztán. Szerk. NAGY GYULA. Békéscsaba. 71-118.
- HAJDÚ MIHÁLY (1978a), Helynevek vándorlása a XV. században: NÉ. 1: 21-6.
- HAJDÚ MIHÁLY (1978b), A tanyarendszerű települések helynévgyűjtésének problémái: Kézikönyv 57-60.
- HAJDÚ MIHÁLY (1978c), A XXV. néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat népnyelvi témájú dolgozatairól: MNy. 74: 355-8.

- HAJDÚ MIHÁLY (1979a), A magyar névtudomány műszavai: NÉ. 2: 18-28.
- HAJDÚ MIHÁLY (1979b), A XXVI. néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázat népnyelvi témájú dolgozatairól: MNy. 75: 486-8.
- HAJDÚ MIHÁLY (1979c), Karl Nehring: Comitatus Abaujvariensis et Tornensis: NÉ. 2: 49.
- HAJDÚ MIHÁLY (1980a), Közbevető megjegyzések a névtani terminológiáról: NÉ. 3: 59-60.
- HAJDÚ MIHÁLY (1980b), Orosháza utcanévei: NÉ. 3: 22-34.
- HAJDÚ MIHÁLY (1980c), Szeged megyei város közterületi névjegyzéke: NÉ. 4: 60-3.
- HAJDÚ MIHÁLY (1980d), Paul J. Marriott: Oxford Street Names Explained: NÉ. 3: 63-4.
- HAJDÚ MIHÁLY (1980e), A. W. Reed: A Dictionary of Maori Place Names: NÉ. 4: 57-60.
- HAJDÚ MIHÁLY (1981), Helyneveink *-d* féle képzőinek funkciójáról: Benkő-Eml. 161-72.
- HAJDÚ MIHÁLY (1982a), A Csepel-sziget helynevei. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (1982b), A névelemhiányról: NÉ. 7: 124-6.
- HAJDÚ MIHÁLY (1983), Kisebbségi települések utcanéveiről: NÉ. 8: 32-49.
- HAJDÚ MIHÁLY (1984), John Field: English Field-names: NÉ. 9: 98-9.
- HAJDÚ MIHÁLY (1985a), A névvé válás folyamatáról: MNyTK. 170: 29-34.
- HAJDÚ MIHÁLY (1985b), Joyce Miles: The House Names Book: NÉ. 10: 165.
- HAJDÚ MIHÁLY (1986-87), A *szek* helyneveinkben: NÉ. 11: 41-8, 12: 55-65.
- HAJDÚ MIHÁLY (1987a), Komárom megye földrajzi nevei: MNy. 83: 375-9.
- HAJDÚ MIHÁLY (1987b), Epilógus: NÉ. 12: 270.
- HAJDÚ MIHÁLY (1991a), A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában: TMNyTT. 250-4.
- HAJDÚ MIHÁLY (1991b), Középkori *-monostora* utótagú helyneveink tipológiájához: Benkő-Eml. 250-4.
- HAJDÚ MIHÁLY (1991-92), Adatok XVII. századi helységneveink határozórag-használatához: NéprNytud. 34: 49-76.
- HAJDÚ MIHÁLY (1994), Magyar tulajdonnevek. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (1996), Szabolcs-Szatmár megye helynévgyűjteményei: NÉ. 18: 128-34.
- HAJDÚ MIHÁLY (1997a), A romániai magyar helynévgyűjtés: Néprajzi Látóhatár 6: 322-7.
- HAJDÚ MIHÁLY (1997b), A tulajdonnév mint szófaji kategória: MNyTK. 209: 471-7.
- HAJDÚ MIHÁLY (1997c), A magyar helységnevek jelentésszerkezete: Kiss L.-Eml. 125-32.
- HAJDÚ MIHÁLY (1998a), Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben: ETFTK. 24: 52-6.
- HAJDÚ MIHÁLY (1998b), A tulajdonnév „meghatározása”: NÉ. 20: 5-12.
- HAJDÚ MIHÁLY (1999a), Nyelvtudomány-történeti vizsgálódás a tulajdonnevek szófaji besorolásáról a XIX. század közepéig: Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére. Szerk. KUGLER NÓRA-LENGYEL KLÁRA. Bp. 141-8.
- HAJDÚ MIHÁLY (1999b), Névutók a helynevekben: MNy. 37: 187-92.
- HAJDÚ MIHÁLY (1999c), A tulajdonnevek egyalakúsága: SNyT. 2: 85-90.
- HAJDÚ MIHÁLY (2000), Janitsek Jenő névkutatói munkássága: Janitsek-Eml. 7-11.
- HAJDÚ MIHÁLY (2002a), The History of Onomastics: OU. 2: 7-45.

- HAJDÚ MIHÁLY (2002b), Tulajdonnév és dialektológia: IV. dialektológiai szimpozion. Szerk. SZABÓ GÉZA-MOLNÁR ZOLTÁN-GUTTMANN MIKLÓS. Szombathely. 104-19.
- HAJDÚ MIHÁLY-JANITSEK JENŐ (2001), Alsófehér megye. Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY-MOLNÁR JÓZSEF (1978), Az első magyar térkép helynevei. MND. 7. sz. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY-SEBESTYÉN ZSOLT (2002), Szilágy megye. Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY-SLÍZ MARIANN (2001), Háromszék. Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése. Bp.
- S. HÁMORI ANTÓNIA (1994), Diplomata Hungariae Antiquissima: MNy. 90: 95-9.
- HARMATTA JÁNOS (1978), A földrajzi nevek gyűjtésének helyzete és feladatai: I. OK. 30: 165-9.
- HARMATTA JÁNOS (1982), [Köszöntő Bács-Kiskun megye földrajzi névanyagának összegyűjtése alkalmából]: MND. 25: 19-23.
- HARMATTA JÁNOS (1983), Megnyitó beszéd a Tolna megyei ünnepségen [a „Tolna megye földrajzi nevei” c. könyv megjelenése alkalmából]: MNy. 79: 104-7.
- HARMATTA JÁNOS (1984), *Lebedia* és *Atelkuzu*: MNy. 80: 419-30.
- HECKENAST GUSZTÁV (1970), Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 53. sz. Bp.
- HÉDER ÁGNES (1999), Révkomárom utcanévadásának jellemzői száz év távlatában: NÉ. 21: 135-40.
- HEGEDŰS ATTILA (1980), Tanyanévvizsgálat Bács-Kiskun megyében: NÉ. 3: 14-22.
- HEGEDŰS ATTILA (1982), A tanyanevekről: MNy. 78: 457-9.
- HEGEDŰS ATTILA (1983), *Selypestó*: MNy. 79: 462-3.
- HEGEDŰS ATTILA (1985a), *Némedi*: NÉ. 10: 3-7.
- HEGEDŰS ATTILA (1985b), Beiträge zur Bibliografie der Namenforschung in der DDR: NÉ. 10: 149-50.
- HEGEDŰS ATTILA (1992), *Mulató-hegy*: NÉ. 14: 54-6.
- HEGEDŰS ATTILA (1993), *Kézd* ürügyén: NÉ. 15: 141-4.
- HEGEDŰS ATTILA (1995), *Halesz*: NÉ. 17: 81-4.
- HEGEDŰS ATTILA (1997), Mi a tulajdonnév?: NÉ. 19: 5-8.
- HEGEDŰS ATTILA (1998), Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei 1. A Kapuvári-járás. Győr.
- HEGEDŰS ATTILA (1999), Mi a tulajdonnév? (II.): NÉ. 21: 314-7.
- HÉVVÍZI SÁNDOR (1977), Gyoma földrajzi nevei: Gyomai tanulmányok. Szerk. SZABÓ FERENC. Gyoma. 421-83.
- HÉVVÍZI SÁNDOR (1985), Orosháza külterületének földrajzi nevei: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza. 497-573.
- HÍDVÉGI LAJOS (1984), Pusztabokrok. Adatok Cegléd és környéke településtörténetéhez a régészet, történeti források és a földrajzi nevek alapján. Cegléd.
- HINTS MIKLÓS (1997), A romániai magyar helynévkutatás: MNyTK. 209: 388-92.
- HLAVACSKA EDIT (1989), Salgótarján utcanévei. Salgótarján.
- HLAVACSKA EDIT (1990), Névtani tárgyú kéziratok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének könyvtárában. Debrecen, 1990.

- HLAVACSKA EDIT-TÓTH VALÉRIA (2001), Hungarian: Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages. OU. 1b: 295-427.
- HOFFMANN ISTVÁN (1980), A helynevek jelentéstani vizsgálatához: MNyj. 23: 11-22.
- HOFFMANN ISTVÁN (1983), Helynévkutatás Finnországban: MNyj. 25: 79-90.
- HOFFMANN ISTVÁN (1984-85), A helynévrendszer változásai egy határreSSHé vált településen: MNyj. 26-7: 103-14.
- HOFFMANN ISTVÁN (1985), *Kalapács*: MNy. 81: 216-8.
- HOFFMANN ISTVÁN (1988), A helynévhasználat és a nyelvi norma: MNyRét. 435-43.
- HOFFMANN ISTVÁN (1989), Számítógépes helynévvizsgálatok a KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén: MNyTK. 183: 103-7.
- HOFFMANN ISTVÁN (1990), Könyv a finn helynevekről. Eero Kiviniemi, Perustietoa paikannimistä: MNyj. 28-29: 157-65.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993a), Helynevek nyelvi elemzése. DEMNyIK. 61. sz. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993b), A helynevek szerkezeti elemzése: MNyj. 31: 11-44.
- HOFFMANN ISTVÁN (1994), Válasz Mező András és Juhász Dezső opponensi véleményére: NÉ. 16: 115-9.
- HOFFMANN ISTVÁN (1996a), Ómagyar kori helynévfeldolgozások. MNyj. 33: 43-52.
- HOFFMANN ISTVÁN (1996b), Névtörténet - nyelvtörténet - társadalomtörténet: MNyTK. 207: 113-23.
- HOFFMANN ISTVÁN (1997a), Név- és nyelvföldrajzi térképlapok az Árpád-korból: Kiss L.-Eml. 141-54.
- HOFFMANN ISTVÁN (1997b), Utak, lehetőségek történeti helyneveink kutatásában: MNyTK. 209: 227-36.
- HOFFMANN ISTVÁN (1998), Gondolatok a történeti helynévkutatásról: MNyj. 35: 109-17.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999a), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához: MNyj. 37: 207-16.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999b), Névrendszertani megjegyzések a patrocíniumi helységnevek történetéhez: NÉ. 21: 66-70.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999c), Nyelvtörténet és számítógép: MNyTK. 212: 358-70.
- HOFFMANN ISTVÁN (2000a), Megjegyzések a helynevek szemantikai szerkezetéhez: SNyT. 4: 110-19.
- HOFFMANN ISTVÁN (2000b), Földrajzi közneveink szótáráról: Nép - nyelv - társadalom. Végh József emlékezetére. Szerk. SZABÓ GÉZA-MOLNÁR ZOLTÁN. Szombathely. 63-73.
- HOFFMANN ISTVÁN (2000c), Egy történeti helynévszótár tervéről: Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára. Barátok, pályatársak, tanítványok tanulmányai, visszaemlékezései. Szerk. T. MOLNÁR ISTVÁN-KLAUDY KINGA. Debrecen, 2000. 251-7.
- HOFFMANN ISTVÁN (2001a), Újabb eredmények a helynévtörténeti kutatásokban: MNyj. 39: 135-46.
- HOFFMANN ISTVÁN (2001b), Uralilaisten nimistöntutkimuksen mahdollisuuksista: Virittäjä 105: 113-8.
- HOFFMANN ISTVÁN (2001c), Mire jó a névtudomány? A finnországi névkultúráról. FUD. 8: 225-35.
- HOFFMANN ISTVÁN (2002a), A magyar névkutatás az ezredfordulón: HungDim. 9-22.
- HOFFMANN ISTVÁN (2002b), The Last Thirty Years of Hungarian Toponomastics: OU. 2: 199-244, valamint <http://onomaural.klte.hu>. Ugyanítt magyarul is.
- HOFFMANN ISTVÁN (2002c), Egy újabb nyelvtörténeti adatbázisról: B. Gergely-Eml. 65-8.

- HOFFMANN ISTVÁN-NEMES MAGDOLNA (2000), Mutatvány földrajzi közneveink szótárából: MNyj. 38: 179-86.
- HOFFMANN ISTVÁN-RÁCZ ANITA-TÓTH VALÉRIA (1996), Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból: MNyj. 33: 187-206.
- HOFFMANN OTTÓ (1989), A cigányok földrajzinévadásának néhány jellegzetessége: MNyTK. 183: 323-8.
- HonfNyelv. = Honfoglalás és nyelvészet. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ-VESZPRÉMI LÁSZLÓ. Bp., 1997.
- HORGOSI ÖDÖN (1989), A szláv *porond* előfordulása földrajzi neveinkben: MNyTK. 183: 108-11.
- HORGOSI ÖDÖN (1994), Újabb adatok és vélemény az *Örs* utótagú helynevek eredeztetéséhez, értelmezésének kérdéséhez: NÉ. 16: 81-5.
- HORPÁCSI ILLÉS (1991), Ugod község nevéhez: MNy. 87: 69.
- HORVÁTH ANDREA (1987), A *ravasz* és a *róka* szavak szóföldrajzi, szófajttörténeti tanulságai a helynevek alapján: NÉ. 12: 65-85.
- HORVÁTH ILDIKÓ-TELEKINÉ NAGY ILONA (2000), Csilizköz földrajzi nevei. Pozsony.
- HORVÁTH KATALIN (1997), *Kereki, Csipkerek, Méhkerék* és társai: MNyTK. 209: 292-6.
- HORVÁTH KATALIN (1999), Kisdobrony helynevei: NÉ. 21: 128-34.
- HORVÁTH LAJOS (1989), A zsidó nemzetségnév nyomában (Egy településnév-változtatás története): MNyTK. 183: 111-4.
- HORVÁTH LÁSZLÓ (1997), Földrajzi nevek és szláv jövevényszavak: Kiss L.-Eml. 163-75.
- HORVÁTH MÁRIA (1997), Az alsó-ausztriai helységnevek etimológiai kutatásának tanulságai: MNyTK. 209: 330-4.
- HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA (1997), Földrajzi nevek Jászapáti szántóföldneveiben: MNyTK. 209: 467-72.
- HÖNYI EDE (1970), Hogyan kerülnek a népi helymegjelölések és földrajzi nevek az államigazgatási térképekre?: NytudÉrt. 70: 349-52.
- HungDim. = Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN-JUHÁSZ DEZSŐ-PÉNTEK JÁNOS. Debrecen-Jyväskylä, 2002.
- HUTTERER MIKLÓS (1970), A magyarországi németiség 1686 utáni névanyagának vizsgálata: NytudÉrt. 70: 289-93.
- ILA BÁLINT (1960), Helységneveink ügye és teendőink: NévtVizsg. 63-6.
- ILA BÁLINT (1970), A településnevek változtatásának kérdései: NytudÉrt. 70: 337-43.
- IMRE SAMU (1973), A Nyelvtudományi Intézet középtávú (1972-1975.) tudományos kutatási terve: MNy. 69: 15-20.
- INCZEFI GÉZA (1958a), Sövényháza és vidékének földrajzi nevei: SzTFTK. 1958: 83-153.
- INCZEFI GÉZA (1958b), A *Győ* : gyevi alakok viszonyának újabbkori történetéhez: MNy. 54: 527-8.
- INCZEFI GÉZA (1958c), Adatok a párhuzamos helynévadáshoz: Nyr. 82: 107-10.
- INCZEFI GÉZA (1960a), Szeged környékének földrajzi nevei. NytudÉrt. 22. sz. Bp.
- INCZEFI GÉZA (1960b), Csongrád megye nyugati részének régi földrajzi nevei: SzTFTK. 1960: 39-75.
- INCZEFI GÉZA (1963), A Szeged környéki paprikakultúra legrégebbi nyelvi emléke: MNy. 59: 68-71.
- INCZEFI GÉZA (1964), A földrajzi nevek átvitelének néhány kérdése: MNy. 60: 80-6.
- INCZEFI GÉZA (1965), A földrajzi nevek differenciálódásáról: MNy. 61: 75-80.

- INCZEFI GÉZA (1966a), A névadás ökonómiája a föld megnevezésében: MNy. 62: 72-9.
- INCZEFI GÉZA (1966b), *Csipkés. Gyűrűs*: MNy. 62: 222-4.
- INCZEFI GÉZA (1966c), Zala megye földrajzi nevei: NyK. 68: 205-7.
- INCZEFI GÉZA (1967a), Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései: MNy. 63: 64-71.
- INCZEFI GÉZA (1967b), A földrajzi nevek történeti rétegződéséről: SzTFTK. 1967: 79-91.
- INCZEFI GÉZA (1968), Néhány megjegyzés és adalék a laza szerkezetű földrajzi nevekhez: MNy. 64: 207-8.
- INCZEFI GÉZA (1969a), Elemisméltó névpárok a föld megnevezésében: SzTFTK. 1969: 65-74.
- INCZEFI GÉZA (1969b), Újabb adalékok a *Biberés* földrajzi név eredetéhez: MNy. 65: 58-62.
- INCZEFI GÉZA (1970a), Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján. Bp.
- INCZEFI GÉZA (1970b), A határnevek és köznevek viszonyának néhány kérdése: SzTFTK. 1970: 101-13.
- INCZEFI GÉZA (1970c), A leggyakrabban használt képzők szerepe a földrajzi nevekben: MNy. 66: 312-23.
- INCZEFI GÉZA (1970d), A névkövéletté válás folyamata határneveinkben: NytudÉrt. 70: 56-60.
- INCZEFI GÉZA (1970e), Tápé külterületének és határának földrajzi nevei: Tápé története és néprajza. Szerk. JUHÁSZ ANTAL. Szeged. 847-82.
- INCZEFI GÉZA (1971a), Mikrotoponimiai vizsgálatok: SzTFTK. 1971: 157-68.
- INCZEFI GÉZA (1971b), A metaforikus alakmeghatározás módjai határnevekben: Nyr. 95: 189-93.
- INCZEFI GÉZA (1972a), Az elliptikus földrajzi nevekről: MNy. 68: 310-15.
- INCZEFI GÉZA (1972b), A földrajzi nevek elíziójáról: SzTFTK. 1972: 77-91.
- INCZEFI GÉZA (1973a), Határneveink jelentésének szerepe a lokalizálásban: NytudÉrt. 83: 219-23.
- INCZEFI GÉZA (1973b), A határneveket alkotó lexémák sajátosságai: MNy. 69: 465-9.
- JAKAB LÁSZLÓ (1960), H. Fekete Péter, Hajdúböszörmény helyneveinek adattára: MNyj. 6: 120-1.
- JAKAB LÁSZLÓ (1965), Ömböly földrajzi nevei: MNyj. 11: 79-81.
- JAKAB LÁSZLÓ (1966), Máriapócs földrajzi nevei: MNyj. 12: 167-73.
- JAKAB LÁSZLÓ (1968), Penészlek földrajzi nevei: MNyj. 14: 79-85.
- JAKAB LÁSZLÓ-KÁLNÁSI ÁRPÁD (1987), A nyírbátori járás földrajzi nevei. Nyírbátor.
- JAKÓ ZSIGMOND (1990), A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei. I-II. Bp.
- JAKÓ ZSIGMOND (1997), Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. 1023-1300. Bp.
- Janitsek-Eml. = Köszöntő Janitsek Jenő 80. születésnapjára. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY. Bp., 2000.
- JANITSEK JENŐ (1992), A párhuzamos helynévadás Tiszaveresmart névrendszerében: NyIrK. 36: 81-5.
- JANITSEK JENŐ (1993), Két magyar eredetű román 'irtás'-t jelölő helynév: *Țertaș*, *Țertoai* és származékai: NÉ. 15: 153-6.
- JANITSEK JENŐ (1999), Egyes román eredetű földrajzi nevek osztályozásának problémái: NÉ. 21: 159-63.
- JANITSEK JENŐ (2000), Életpályám: Janitsek-Eml. 12-37.
- JANKÓ JÁNOS (1892), Kalotaszeg magyar népe.

- JANKÓ JÁNOS (1902), A Balaton-melléki lakosság néprajza.
- JANKUS GYULA (1997), A településnevek történelmi változásai Szlovákia mai területén: MNyTK. 209: 341-4.
- Jelentés (1998), A magyar nyelvtudomány helyzete. Az MTA Nyelvtudományi Bizottságának jelentése. Kézirat. Bp.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1976), Nagykörű helynevei. MND. 1. sz. Bp.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1978), Penavin Olga-Matijevis Lajos-Mirnic Júlia: Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára: NÉ. 1: 51-4.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1979a), A *Körű*-féle helynevek kérdése: MNy. 75: 445-55.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1979b), Szövegközlések Pesty Frigyes helynévtárából: NÉ. 2: 45-8.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1979c), Isztoricseszkaja onomasztika. Red. A. V. Szuperanszkaja: NÉ. 2: 35-8.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1980a), A *harang* helyneveinkben: NÉ. 3: 3-11.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1980b), Utólagos megjegyzések a *Körű*-féle helynevekhez: MNy. 76: 469-71.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1981a), Veszprém megye helységneveinek rendszere: MNyTK. 160: 253-63.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1981b), XI. századi-e *rév* szavunk? (Gondolatok egy oklevélvizsgálat kapcsán.): Benkő-Eml. 129-35.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1984), A magyar tájnevekről: Nyr. 108: 232-6.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1985), A tájnevek alaktanából: MNyTK. 170: 35-46.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1986a), Még egyszer a *bőrhíd*-ről: NÉ. 11: 63-73.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1986b), Kálnási Árpád, A fehérgyarmati járás földrajzi nevei: MNy. 82: 373-8.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1988), A magyar tájnévadás. NytudÉrt. 126. sz. Bp.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1989), Toponímia és onomatopoézis: MNyTK. 183: 116-9.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1991a), A tájnevek vitás kérdéseihez: MNy. 87: 336-42.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1991b), *Dentümgöy*: Benkő-Eml. 300-3.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1992), *eri iturea* (Ómagyar helynévi nyomokon): Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára. Szerk. KOZOCSA SÁNDOR GÉZA-LACZKÓ KRISZTINA. Bp. 124-30.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1993), Névtan és nyelvföldrajz: MNy. 89: 72-7.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1994), Opponensi vélemény Hoffmann István: A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről: NÉ. 16: 108-14.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1996), 'Kutya-víz'-től 'Hetecske közé'-ig. Avagy: Mire (nem) jó a névtudomány?: NÉ. 18: 21-8.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1997), Névtudomány - magyarságtudomány. Néhány gondolatvázlat: MNyTK. 209: 477-83.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1998), Juhász Dezső írja [az *Etelköz* és a *Levedia* névről]: MNy. 94: 255-6.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1999), A romániai magyar nyelvjárások atlasza névtudományi jelentőségéről: NÉ. 21: 395-400.
- JUHÁSZ DEZSŐ (2002), Névtörténet, normatörténet, nyelvföldrajz. Esettanulmány: Éltető anyanyelvünk. Írások Grétsy László 70. születésnapjára. Szerk. BALÁZS GÉZA-A. JÁSZÓ ANNA-KOLTÓI ÁDÁM. Bp.
- KAKUK MÁTYÁS (1984), „Beszélő helynevek” a Tiszazugban: Nyr. 108: 269-72.

- KÁLDY-NAGY GYULA (1977), A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp.
- KÁLDY-NAGY GYULA (1982), A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. Békéscsaba.
- KÁLMÁN BÉLA (1962), Viljo Nissilä: Suomalaista nimistötutkimusta. Helsinki, 1962: MNyj. 11: 69-72.
- KÁLMÁN BÉLA (1965), *Egyek. Furta. Váncsod*: MNy. 61: 343-5.
- KÁLMÁN BÉLA (1967a), A nevek világa. Bp.
- KÁLMÁN BÉLA (1967b), Helynévkutatás és szóföldrajz: NytudÉrt. 58: 344-50.
- KÁLMÁN BÉLA (1967c), A népetimológia helységneveinkben: Nyr. 91: 1-11.
- KÁLMÁN BÉLA (1970a), Amerikai magyar helynevek: NytudÉrt. 70: 42-5.
- KÁLMÁN BÉLA (1970b), George R. Stewart, Names of the Land. Boston, 1958: MNyj. 16: 117-23.
- KÁLMÁN BÉLA (1973a), A nevek világa. III. kiadás. Bp.
- KÁLMÁN BÉLA (1973b), *Bicske. Előszállás*: MNy. 69: 478-9.
- KÁLMÁN BÉLA (1974a), XVI-XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár „Urbaria et Conscriptiones” gyűjteményében: MNyj. 20: 144-5.
- KÁLMÁN BÉLA (1974b), *Kabosd. Lomb. Sismánd*: MNy. 70: 205-6.
- KÁLMÁN BÉLA (1975a), Puszta helynevek családnévként: MNy. 71: 453-6.
- KÁLMÁN BÉLA (1975b), Péter László: Szeged utcanévei: MNyj. 21: 156-60.
- KÁLMÁN BÉLA (1976), *Aliga. Somosma*: MNy. 72: 215-6.
- KÁLMÁN BÉLA (1977), Parallele Ortsnamen in mehrsprachigen Gebieten: Onoma 21: 502-6.
- KÁLMÁN BÉLA (1978), The World of Names. A Study in Hungarian Onomatology. Bp.
- KÁLMÁN BÉLA (1979a), A „Földrajzi nevek etimológiai szótárá”-ról: MNy. 75: 297-305.
- KÁLMÁN BÉLA (1979b), Buda vidéki helynevek a 18-19. századból: MNyj. 22: 51-70.
- KÁLMÁN BÉLA (1980), Fejér megyei helynevek a 18-19. századból: MNyj. 23: 58-95.
- KÁLMÁN BÉLA (1981a), Hivatalos név, szólítónév, említőnév: MNyTK. 160: 119-20.
- KÁLMÁN BÉLA (1981b), Madárnévi eredetű helységnév-e a *Lúdvég*?: NÉ. 6: 47-8.
- KÁLMÁN BÉLA (1982a), Névtani Értesítő: MNy. 78: 502-5.
- KÁLMÁN BÉLA (1982b), A XIV. nemzetközi névtani kongresszus: MNy. 78: 243-5.
- KÁLMÁN BÉLA (1982c), А. К. Матвеев: Географические названия Урала (Краткий топонимический словарь). Свердловск, 1980.: NyK. 84: 281-2.
- KÁLMÁN BÉLA (1983a), Tolna megye földrajzi nevei: MNy. 79: 91-7.
- KÁLMÁN BÉLA (1983b), Sumer-magyarológia a névtanban: NÉ. 8: 167-70.
- KÁLMÁN BÉLA (1986), Átvétel, fordítás, új név: NÉ. 11: 48-53.
- KÁLMÁN BÉLA (1989a), A nevek világa. IV., átdolgozott kiadás. Debrecen.
- KÁLMÁN BÉLA (1989b), Párhuzamos helységnevek: MNyTK. 183: 120-3.
- KÁLMÁN BÉLA (1992), Pertti Virtaranta: Tverin karjalaisista nimistä: Nyr. 116: 338-9.
- KÁLMÁN BÉLA (1993), „Canonica Visitatio”-k mint névtani források: NÉ. 15: 166-7.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1980), A földrajzi nevek rendszerezésének kérdéséhez: MNyj. 23: 23-34.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1984), A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei. Debrecen.

- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1984-85), A közösségi és hivatalos névadás néhány jellemző vonásának összevetése a víznevekben: MNyj. 26-7: 97-102.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1989), A Mátészalkai járás földrajzi nevei. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1991), Név földrajzi térképlapok Szatmárból: Benkő-Eml. 321-6.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1994-95), Vámspércs helynevei: Vámspércs története és néprajza. Szerk. GAZDAG ISTVÁN. Vámspércs. 261-91.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1995), Rendszerváltás - utcanév-változtatás: MNyj. 32: 55-61.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996), Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük. DEMNyIK. 67. sz. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1998), Néhány névföldrajzi térképlap Szatmárból: A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Tudományos Közleményei 2: 194-206.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1999), Mező András, Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz című kötetének szatmári vonatkozásai: NÉ. 21: 95-9.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD-SEBESTYÉN ÁRPÁD (1993), A Csengeri járás földrajzi nevei. Debrecen.
- KÁROLY SÁNDOR (1970), Általános és magyar jelentéstan. Bp., 1970.
- KASZÁS JÓZSEF (1981), Nyelvjárási sajátosságok tükröződése Lendva ~ Lendava és környéke földrajzi neveiben: MNyj. 24: 69-78.
- KÁVÁSSY SÁNDOR (1993), Törvénymódosító indítvány az Országos Helynévbizottság tárgyában: MNy. 89: 368-70.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1949), A birtoklás szerepe a földrajzi nevek kialakulásában: MNy. 45: 75-6.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1956), Földrajzinév-kutatásunk 1945 és 1955 között: MNy. 52: 238-55.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1957), Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. MNyTK. 95. sz. Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1960), A földrajzi nevek egyik elméleti kérdéséhez: NévtVizsg. 86-9.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1964), Zala megye földrajzi neveinek összegyűjtése: Nyr. 88: 313-4.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1968), Helynévkutatásunk 1956-tól 1966-ig: MNy. 64: 108-22, 245-55.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1970), A »falu« a magyar helynevekben. XIII-XIX. század. Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1975), A magyar szórványok névtani hitelességéhez: MNyTK. 140: 179-85.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1977), Georg Heller-Karl Nehring: Die historischen Ortsnamen von Ungarn [1-5.]: MNy. 73: 109-11.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1978a), Egy új típusú névtani szótárról: MNy. 74: 116-7.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1978b), A magyar és a szlovák történeti kartográfia forráskiadványairól: MNy. 74: 498-501.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1979), Georg Heller-Karl Nehring: Die historischen Ortsnamen von Ungarn VI-X.: MNy. 75: 499-500.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1993), Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII. század. Bp.
- KECSKÉS GYULA (1974), Püspökladány újkori története helyneveiben. Püspökladány.
- KERESZTES LÁSZLÓ (1972), Kiviniemi, Eero: Suomen partisiippinimistöä: MNyj. 18: 159-63.
- Kézikönyv = A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve. Szerk. VÉGH JÓZSEF et al. Kézirat. 1978.
- KIEFER FERENC (1989), Mit jelent a tulajdonnév?: MNyTK. 183: 286-90.
- KIEFER FERENC (2000), Jelentélmélet. Bp.

- KIEFER FERENC (2001), Nyelvtudomány. Tudománypolitika Magyarországon 2. A diszciplínák művelése. Bp.
- KIRÁLY LAJOS (1970), A történeti és hivatalos nevek kérdéséhez: NytudÉrt. 70: 383-4.
- KIRÁLY LAJOS (1981), A földrajzinév-gyűjtemények nyelvjárási tanulságairól és nyelvföldrajzi felhasználásukról: MNyTK. 160: 199-206.
- KIRÁLY LAJOS (1984), Névtani jellegű írások a Somogy megyei időszakos kiadványokban: NÉ. 9: 122-6.
- KIRÁLY LAJOS (1989), A névpusztulás okai és a megőrzés lehetőségei a hivatalos helységnév-használatban: MNyTK. 183: 126-9.
- KIRÁLY PÉTER (1970), A szláv névtani kutatások és a hazai szlavisztika feladatai: NytudÉrt. 70: 270-3.
- KIRÁLY PÉTER (1984), *Levedia - Etelköz* a szlavisztikai irodalom tükrében. MNy. 80: 431-9.
- KIRÁLY PÉTER (1996), A népnevekből keletkezett földrajzi nevek: MNy. 92: 302-9.
- KIRÁLY PÉTER (2001), A nyelvkeveredés. Nyíregyháza.
- N. KISS ISTVÁN (1960), 16. századi dézsmajegyzékek (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék). Bp.
- KISS JENŐ (1985), Helynevek határozói ragozása a rábaközi Mihályiban: Nyr. 109: 88-91.
- KISS JENŐ (2001), Magyarországi nyelvészek és a nyelvtudományi orgánusok: MNy. 97: 140-51.
- KISS LAJOS (1961), Régi Rétköz. Bp.
- KISS LAJOS (1964), Vladimir Šmilauer, Úvod do toponomastiky: Nyr. 88: 486-90.
- KISS LAJOS (1966), Névtudományi folyóiratok: MNy. 62: 361-73.
- KISS LAJOS (1969), Az újabb szláv víznév kutatás: NyK. 71: 165-76.
- KISS LAJOS (1970a), Az európai névtudomány fontosabb eredményei: NytudÉrt. 70: 16-26.
- KISS LAJOS (1970b), A Földrajzi Nevek Etimológiai Szótárának tervezete: Nyr. 94: 334-44.
- KISS LAJOS (1972), A földrajzi köznevek és a földrajzi nevek: Nyr. 96: 250-1.
- KISS LAJOS (1973), Mutatvány a Földrajzi Nevek Etimológiai Szótárából: Nyr. 97: 81-90.
- KISS LAJOS (1974a), Hol tart a *Hortobágy* név etimológiájának vizsgálata?: Műveltség és hagyomány 15-16: 21-30. Újra: KISS LAJOS 1999a: 160-7.
- KISS LAJOS (1974b), Georg Heller-Karl Nehring: Comitatus Sirmiensis: NyK. 76: 467-9.
- KISS LAJOS (1975), Péter László, Szeged utcanevei: Nyr. 99: 87-9.
- KISS LAJOS (1977), *Naszály és Nagy-szál*: Nyr. 101: 102-4.
- KISS LAJOS (1978), Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. Rövidítése: FNESz.
- KISS LAJOS (1979a), Tautologische slawisch-ungarische Mischnamen in der ungarländischen Toponymie: Studia Slavica 25: 231-9.
- KISS LAJOS (1979b), Egy állítólagos tájnév: *Apoka. Lok*: Nyr. 103: 364-8.
- KISS LAJOS (1979c), Székelyföldi víz- és helységnevek: Nyr. 103: 468-72.
- KISS LAJOS (1980), Szavak és nevek: Nyr. 104: 362-8.
- KISS LAJOS (1981a), Szilágysági hegynevek: Nyr. 105: 97-101.
- KISS LAJOS (1981b), Szilágysági helységnevek: Nyr. 105: 354-61.
- KISS LAJOS (1982a), Különös földrajzi nevek: Nyr. 106: 219-33.

- KISS LAJOS (1982b), Régi földrajzi nevek, régi térképek: Nyr. 106: 477-83.
- KISS LAJOS (1983a), Georg Heller, Comitatus Zempliniensis: Nyr. 107: 499-500.
- KISS LAJOS (1983b), Tolna megye földrajzi nevei: Nyr. 107: 246-8.
- KISS LAJOS (1984a), Fenőkövel kapcsolatos földrajzi nevek: Nyr. 108: 236-40.
- KISS LAJOS (1984b), *Máttra*: Nyr. 108: 98-100.
- KISS LAJOS (1984c), *Hernád*: Nyr. 108: 100-1.
- KISS LAJOS (1984d), Deutung ungarisch-slowakischer Ortsnamen: Studia Slavica 30: 95-112.
- KISS LAJOS (1985a), Barangolás földrajzi neveink világában: Nyr. 109: 359-66.
- KISS LAJOS (1985b), Újonnan községgé alakított településeink: Sátorhely és Szárliget: Nyr. 109: 243-5.
- KISS LAJOS (1985c), *Zsámbék*, *Zsámbok* és ami körülöttük van: MNy. 81: 354-6.
- KISS LAJOS (1986a), Hogyan keletkezett az Osztrovszki-hegység neve?: MNy. 82: 334-6.
- KISS LAJOS (1986b), *Torbágy*: MNy. 82: 450-3.
- KISS LAJOS (1986c), Ómagyar tulajdonnév-vizsgálatok: MNy. 82: 162-9.
- KISS LAJOS (1986d), Magyar-szlovák helységnév-magyarázatok: Nyr. 110: 489-99.
- KISS LAJOS (1986e), Komárom megye földrajzi nevei: Nyr. 110: 121-3.
- KISS LAJOS (1987a), *Málca és Malčice*: Szlavisztikai tanulmányok 1987: 259-65.
- KISS LAJOS (1987b), Földrajzinév- és szófejtő vizsgálatok: MNy. 83: 331-45.
- KISS LAJOS (1987c), Magyar helységnevek a Keleti-Kárpátokon túl: Nyr. 111: 215-33.
- KISS LAJOS (1987d), Aszalay József, XIX. századi magyar térképszerkesztő: Geodézia és Kartográfia 1987: 114-7.
- KISS LAJOS (1988a), Földrajzi nevek etimológiai szótára 1-2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp. Rövidítése: FNESz.⁴
- KISS LAJOS (1988b), Földrajzinév-magyarázatok: MNy. 84: 453-60.
- KISS LAJOS (1988c), Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban: MNy. 84: 129-55.
- KISS LAJOS (1989a), Az európai névtudomány utóbbi másfél évtizede: MNyTK. 183: 18-31.
- KISS LAJOS (1989b), A göcseji *Csömödér* helységtől a Gyimesi-szoros fölött emelkedő *Csülemér* hegycsúcsig: Nyr. 113: 348-9.
- KISS LAJOS (1989c), Oroszlánnal kapcsolatos földrajzi neveink: Nyr. 113: 110-5.
- KISS LAJOS (1990a), *Röcsöge és Csajág-Röcsöge*: Nyr. 114: 116-7.
- KISS LAJOS (1990b), Középkori földrajzi nevek magyarázata: MNy. 86: 161-72.
- KISS LAJOS (1990c), *Makszond. Zsarnószeg*: MNy. 86: 121-3.
- KISS LAJOS (1991a), *Csezmice*-ről és Janus Pannonius családnevééről: MNy. 87: 211-7.
- KISS LAJOS (1991b), A középkori *Promontorium Varadiense* magyarul: MNy. 87: 327-30.
- KISS LAJOS (1991c), Víz-, hegy- és völgynevek a középkori Heves megyéből: MNy. 87: 73-7.
- KISS LAJOS (1991d), *Mart*: MNy. 87: 462-3.
- KISS LAJOS (1991e), Négy helységnév-magyarázat: Nyr. 115: 123-5.
- KISS LAJOS (1991f), *Szalóka*: Nyr. 115: 133-4.

- KISS LAJOS (1991g), Földrajzi nevek a magyar középkorból: Nyr. 115: 254-61.
- KISS LAJOS (1991h), Huszt környéki helységnevek: Benkő-Eml. 352-61.
- KISS LAJOS (1991i), A helynevek eredetét magyarázó szótárok típusairól: Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyíregyháza. 292-8.
- KISS LAJOS (1992a), Erdély a helynevek tükrében: Nyr. 116: 90-4.
- KISS LAJOS (1992b), Cuius regio, eius nomen?: Magyar Tudomány 1992: 129-35.
- KISS LAJOS (1992c), A magyarság legkorábbi nyomai a Délvidék helységneveiben: MNy. 88: 410-21.
- KISS LAJOS (1992d), Kárpátaljai helységnevek Ungvár környékéről: MNy. 88: 35-40.
- KISS LAJOS (1992e), *Szentpétersvár*: Nyr. 116: 455-6.
- KISS LAJOS (1992f), A telepítő kenézükről nevet kapott falvak a beregi Hát vidékén: Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. Szerk. PÁL DERÉKY-SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE-TIMOTHY RIESE-HAJDÚ PÉTER. Wien-Budapest. 269-89.
- KISS LAJOS (1993), Az erdélyi gyógyi *feredő* és a *gyógyfürdő*: Nyr. 117: 86-9.
- KISS LAJOS (1994a), A Felvidék víznevei: MNy. 90: 1-19.
- KISS LAJOS (1994b), *Sárfenek* vagy *Scharfeneck*?: Nyr. 118: 82-4.
- KISS LAJOS (1994c), Nyelvtörténeti szótáraink típusai: MNy. 90: 392-412.
- KISS LAJOS (1994d), Kniezsa István. A múlt magyar tudósai. Bp.
- KISS LAJOS (1994e), Etimológiailag azonos földrajzi nevek alaki elkülönülése. („Névhasadás”): MNyTK. 200: 103-7.
- KISS LAJOS (1995a), Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. NytudÉrt. 139. sz. Bp.
- KISS LAJOS (1995b), Földrajzi nevek kontinuitása a Dunántúlon: MNy. 91: 192-4.
- KISS LAJOS (1995c), *Bátorteleké*-től és *Szentmihály*-tól *Bárszentmihályfá*-ig (Helységnevek életútja): MNy. 91: 453-5.
- KISS LAJOS (1995d), Kiss Lajos írja [a *Handal*-ról]: MNy. 91: 510.
- KISS LAJOS (1995e), Melich János. A múlt magyar tudósai. Bp.
- KISS LAJOS (1996a), A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében: Magyar Tudomány 1996: 964-71.
- KISS LAJOS (1996b), A Kárpát-medence régi helynevei: Nyr. 120: 440-50.
- KISS LAJOS (1996c), Kiegészítés a Földrajzi nevek etimológiai szótárához: MNy. 92: 228-36, 367-76, 489-501.
- KISS LAJOS (1996d), Vas megyei földrajzi nevek történeti-etimológiai vizsgálata: Nyr. 120: 71-6.
- KISS LAJOS (1996e), Fejér megyei földrajzi nevek történeti-etimológiai vizsgálata: Nyr. 120: 325-30.
- KISS LAJOS (1996f), *Okučani* és ami körülötte van: Nyr. 120: 183-7.
- KISS LAJOS (1996g), Opponensi vélemény Mező András: Magyarország patrocíniumi helységnevei (11-15. század) című doktori értekezéséről: NÉ. 18: 98-111.
- KISS LAJOS (1997a), Korai magyar helységnévtípusok: HonfNyelv. 177-85.
- KISS LAJOS (1997b), Pannónia helységeinek kontinuitása. HonfNyelv. 187-97.
- KISS LAJOS (1997c), Erdély vízneveinek rétegződése: HonfNyelv. 199-210.
- KISS LAJOS (1997d), Hegynevek a történelmi Magyarországon: MNy. 93: 154-68.

- KISS LAJOS (1997e), A stájerországi Fürstenfeld magyar nevééről (Egy kellően számba nem vett exonima életútja): Nyr. 121: 74-6.
- KISS LAJOS (1998), Eberhard Kranzmayer: Kleine namenkundliche Schriften (1929-1972): MNy. 94: 93-6.
- KISS LAJOS (1999a), Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében. Piliscsaba.
- KISS LAJOS (1999b), Az Árpád-kori Magyarország Liptó megyétől Pilis megyéig: MNy. 95: 9-25.
- KISS LAJOS (1999c), Vizsgálatok a növénynevekből alakult helynevek körében: NÉ. 21: 49-54.
- KISS LAJOS (2000a), Az új európai víznév kutatás. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Bp.
- KISS LAJOS (2000b), Kniezsa István, a helynévkutató és településtörténész: Kniezsa István, Magyarország népei a XI. században. Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Bp. I-VIII.
- KISS LAJOS (2001a), Kniezsa István tanulmánya Erdély helyneveinek nyelvi eredetéről: Kniezsa István, Keletmagyarország helynevei. Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Bp. VII-XVII.
- KISS LAJOS (2001b), Helynévfejtések és etimológiai felülvizsgálatok: MNy. 97: 294-303.
- KISS LAJOS (2001c), Györffy György halálára: MNy. 97: 251-2.
- KISS LAJOS (2002), Előszó: ÖRDÖG FERENC, Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Bp. 7-8.
- KISS L.-Eml. = Szavak - nevek - szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. KISS GÁBOR-ZAICZ GÁBOR. Bp., 1997.
- É. KISS SÁNDOR (1968a), *Villongó*: MNyj. 14: 57-8.
- É. KISS SÁNDOR (1968b), Hajdúhadház nevei 1. Belsőégi elnevezések. A Debreceni Déry Múzeum évkönyve 1966-1967. Debrecen. 495-544.
- É. KISS SÁNDOR (1969), *Sesta-kert*: MNy. 65: 456-8.
- É. KISS SÁNDOR (1970a), Debreceni „derék” utcák: NytudÉrt. 70: 74-8.
- É. KISS SÁNDOR (1970b), Hajdúhadház nevei 2. Külsőégi elnevezések. A Debreceni Déry Múzeum évkönyve 1968. Debrecen. 429-511.
- KIS TAMÁS (1991), *Morgó*: Nyr. 115: 263-7.
- KIS TAMÁS (1993-94), *Gugyori és Kutyakaparó* (Egy alföldi csárdanév típusról): NÉ. 15: 180-5, 16: 19-26.
- KIS TAMÁS (1999), A kocsmá- és csárdanevek keletkezésének típusai: NÉ. 21: 323-9.
- KLIMA LÁSZLÓ (1993), *Fehérvár, Fehéregyház, Fehértemplom*: NÉ. 15: 185-91.
- KMETTY KÁLMÁN (1980), Balassagyarmati utcanevek. Balassagyarmat.
- KMFN. = Komárom megye földrajzi nevei. Szerk. BALOGH LAJOS-ÖRDÖG FERENC. MNyTK 169. sz. Bp., 1985.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI.-ik században: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. 1-3. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. 2: 365-472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943-44), Keletmagyarország helynevei: Magyarok és románok. I-II. Szerk. DEÉR JÓZSEF-GÁLDI LÁSZLÓ. Bp. 111-313.
- KNIEZSA ISTVÁN (1944), A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából. Településtörténeti Tanulmányok 2. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1947-49), A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei, mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek: MNy. 6: 3-50. Később: DEMNyIK. 28. (1949)

- KNIEZSA ISTVÁN (1960), A szlovák helynévtípusok kronológiája: NévtVizsg. 19-26.
- KNIEZSA ISTVÁN (1962), Pécs város neve: Nyr. 86: 326-9.
- KOLLÁTH ANNA (1989), Rum község földrajzi neveinek változása az elmúlt 15 évben: MNyTK. 183: 130-2.
- KÓNYI SÁNDOR (1979), *Félegyháza - Derekegyház*: Nyr. 103: 473-7.
- KOROKNAY GYULA (1981), A *Nyír* Anonymusnál: NÉ. 6: 39-42.
- KOROMPAY KLÁRA (1971), *Olivant*: MNy. 67: 187-94.
- KOROMPAY KLÁRA (1972), *Elefánt*: MNy. 68: 174-9.
- KOROMPAY KLÁRA (1978), Középkori neveink és a Roland-ének. NytudÉrt. 96. sz. Bp.
- KOROMPAY KLÁRA (1991), A névszóragozás: TNyt. 1: 284-318.
- KOROMPAY KLÁRA (1992), A névszóragozás: TNyt. II/1: 355-410.
- KÓSA LÁSZLÓ (1991), Észrevételek és kiegészítések Juhász Dezső „A magyar tájnévadás” című munkájához: MNy. 87: 330-6.
- KOSÁRY DOMOKOS (2000), Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész. 1. Könyvtárak és bibliográfiák. Bp.
- KOVÁCS BÉLA (1973), Megjegyzések Bakos József-Fekete Péter „Eger és Felnémet földrajzi nevei” című munkájához: MNy. 69: 246-52.
- KOVÁCS ISTVÁN (1963), *Dűlő*: MNy. 59: 469-71.
- KOVÁTS DÁNIEL (1981), A belterületi nevek kérdéséhez: MNyTK. 160: 169-71.
- KOVÁTS DÁNIEL (1997), Változatok és változások Sárospatak helynévkincsében: MNyTK. 209: 301-5.
- KOVÁTS DÁNIEL (1998), Sárospatak és Sátoraljaújhely környéke Pesty Frigyes helynévtárában. A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum füzetek 3. sz. Sátoraljaújhely.
- KOVÁTS DÁNIEL (2000), Az abaúji Hegyköz helynevei. Sátoraljaújhely.
- KÖPECZI BÉLA (1974), Az 1974-ben megjelent új névgyűjtemények bemutatója: Nyr. 98: 342-5.
- KÖRMENDI GÉZA (1986), Komárom megye helységneveinek rendszere: MNyTK. 173. sz. Bp.
- KÖRMENDI GÉZA (1989), Komárom megye helységneveinek rendszere. MNyTK. 183: 132-5.
- A. KÖVESI MAGDA (1970), A névtudomány és a finnugrisztika: NytudÉrt. 70: 244-9.
- A. KÖVESI MAGDA (1975), Miben segítheti a névtudomány a finnugrisztikát?: MNyj. 21: 101-10.
- KRISTÓ GYULA (1970), A tihanyi alapítólevél és XI. századi szóbeliségünk: MNy. 66: 208-10.
- KRISTÓ GYULA (1975), *Üzbég és tolvaj*: MNy. 71: 62-6.
- KRISTÓ GYULA (1976), Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Szeged. Acta Historica. Tomus LV.
- KRISTÓ GYULA (1977), Törzsek és törzsnévi helynevek: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA ANTAL-CZEGLÉDI KÁROLY-RÓNA-TAS ANDRÁS. Bp. 211-23. Utóbb: KRISTÓ GYULA, Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 422-42.
- KRISTÓ GYULA (1978), *Szentkirály*: MNy. 74: 475-80.
- KRISTÓ GYULA (1980a), A magyar névtudomány és az objektív kritika: Nyr. 104: 250-6.
- KRISTÓ GYULA (1980b), *Hanenburch = Kakasd?*: NÉ. 4: 3-7.
- KRISTÓ GYULA (1981a), Puszta személyneves helynevek névadóinak kérdéséhez: MNyTK. 160: 101-4.

- KRISTÓ GYULA (1981b), Nyíregyháza kialakulástörténetének problémái. NÉ. 6: 27-39.
- KRISTÓ GYULA (1985), A Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez: MNyTK. 170: 15-22.
- KRISTÓ GYULA (1986a), A Kárpát-medence *-grad ~ -grád* utótagú helyneveiről: NÉ. 11: 31-41.
- KRISTÓ GYULA (1986b), Helynévtan: A történelem segédtudományai. Szerk. KÁLLAY ISTVÁN. Bp. 319-25.
- KRISTÓ GYULA (1991), Néhány erdélyi helynévről: Benkő-Eml. 386-93.
- KRISTÓ GYULA (1993), Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X-XI. század fordulója táján: NÉ. 15: 200-5.
- KRISTÓ GYULA (1994), Földrajzi nevek: Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Főszerk. KRISTÓ GYULA. Bp. 223-4.
- KRISTÓ GYULA (1995), *Falicsi és Fajsz*: MNy. 91: 36-44.
- KRISTÓ GYULA (1996), Opponensi vélemény Mező András „Magyarország patrociniumi helységnevei (11-15. század)” című doktori értekezéséről: NÉ. 18: 112-7.
- KRISTÓ GYULA (1997a), A Kárpát-medence X. századi helyneveiről: MNy. 93: 129-35.
- KRISTÓ GYULA (1997b), A névtan és az évfordulók: MNyTK. 209: 236-44.
- KRISTÓ GYULA (1998a), Nyelvtudomány: A történelem segédtudományai. Szerk. BERTÉNYI IVÁN. Bp. 319-30.
- KRISTÓ GYULA (1998b), *Levedia és Etelköz*: MNy. 94: 151-7.
- KRISTÓ GYULA (1999), *Előd és Ölyved*: NÉ. 21: 61-2.
- KRISTÓ GYULA (2000), Magyarország népei Szent István korában: Századok 134: 3-44.
- KUNSZERY GYULA (1966), *Bergengócia*: MNy. 62: 225-6.
- KUNSZERY GYULA (1971), *Budapest*: Nyr. 95: 493.
- LAKATOS ERIKA (1991), A városi névadás kutatásának története: TMNyTT. 430-4.
- LENGYEL KLÁRA (2000), Nyelv, nyelvtan, grammatika: MG. 23.
- LÉVAI BÉLA (1981), Józsa története a földrajzi nevek tükrében. Múzeumi Kurír 37. sz. Debrecen.
- LÉVAI BÉLA (1994), *Szóládmonostora*: Nyr. 118: 445-8.
- LÉVAI BÉLA (1999), A dettosföldi Debrecen: NÉ. 21: 103-7.
- LÉVAI BÉLA (2000), Hajdúsámson helynevei: Hajdúsámson története és néprajza. Szerk. GAZDAG ISTVÁN. Hajdúsámson. 291-313.
- LÉVAI BÉLA (2002), *Bigecs, Bigécs, Begecs*: Nyr. 126: 238-40.
- LIGETI LAJOS (1979), Régi török eredetű neveink: MNy. 75: 129-41, 259-73.
- LIGETI LAJOS (1985), *Levédia és Etelköz*: MNy. 81: 1-19.
- LIGETI LAJOS (1986), A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Bp.
- LIPSZKY: Erdély = Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szerk. HERNER JÁNOS. Szeged, 1987.
- LIZANEC PÉTER (1991), Kárpátalja helységnevei: Benkő-Eml. 409-14.
- LIZANEC PÉTER (1997), A Tisza víz- és helyneveinek kutatása a Kárpátalján: MNyTK. 209: 392-6.
- LIZANEC PÉTER (1999), Még egyszer a kárpátaljai magyarlakta települések történelmi nevének visszaállításáról: NÉ. 21: 163-8.

- LIZANEC PÉTER-HORVÁTH KATALIN (1993), A Tisza kárpátaljai szakaszának vízneveiről: NÉ. 15: 221-4.
- LIZANEC PETRO (1970), A magyar névtani kutatások Ukrajnában: NytudÉrt. 70: 273-7.
- LŐRINCZE LAJOS (1947), Földrajzineveink élete. Bp.
- LŐRINCZE LAJOS (1968), Névfejtés és művelődéstörténet: MNy. 64: 47-51.
- LŐRINCZE LAJOS (1970), Névtudomány és államigazgatás: NytudÉrt. 70: 325-37.
- LŐRINCZI RÉKA (1992), Összetett szavak és szoros szókapcsolatok: TNyt. II/1: 853-910.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962), Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban. NytudÉrt. 33. sz. Bp.
- LUKÁCS LÁSZLÓ (1997), A *Mezőföld* tájnév és tájfogalom alakulása, kiterjedése a 18-20. században: Néprajzi Látóhatár 6: 314-21.
- MADAS JÓZSEF (1979), Pécs belvárosának utcanévei. Pécs.
- MAKKAI LÁSZLÓ (1979), Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához: Nyr. 103: 97-106.
- MAKKAY JÁNOS (1993), A -d képző Borsod vára nevében és Anonymus: cap. 18.: MNy. 89: 475-8.
- MAKSAY FERENC (1959), Urbáriumok. XVI-XVII. század. Bp.
- MARGÓCSY JÓZSEF (1987), *Morgó*: Nyr. 111: 116-7.
- MARKÓ IMRE LEHEL (1967), A lakosság földrajzinév-ismeretének kérdése és a névgyűjtés: Nyr. 91: 417-9.
- MARKÓ IMRE LEHEL (1970), Földrajzi köznevek és földrajzi tulajdonnevek: NytudÉrt. 70: 85-9.
- MARKÓ IMRE LEHEL (1989), Az úgynevezett „hivatalos” dűlőnevek (Zala megye földrajzi neveinek írásos anyaga): MNyTK. 183: 137-9.
- MARTINKÓ ANDRÁS (1956), A tulajdonnév jelentéséhez: Pais-Eml. 189-95.
- MÁRTON MÁTYÁS (1989), Tengerfenék-képződmények földrajzinév-tára: MNyTK. 183: 139-43.
- MÁRTON MÁTYÁS (1992), A magyar tengerfenék-domborzati nevek megalkotásáról: NÉ. 14: 84-116.
- MÁTÉ JAKAB (1993), A névtudomány helye a nyelvészeti diszciplínák rendszerében: NÉ. 15: 228-32.
- MÁTÉ JÓZSEF (1971), Heves község földrajzi neveiről: MNyj. 17: 119-25.
- MÁTÉ JÓZSEF (1983), Névtan a gimnáziumban: NÉ. 8: 101-4.
- MATICSÁK SÁNDOR (1995), A Mordvin Köztársaság településneveinek rendszere. Debrecen.
- MATJEVICS LAJOS (1977), Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 3. Újvidék.
- MATJEVICS LAJOS (1982), Vizeknek szarváról (Földrajzi neveink). Újvidék.
- MAY ISTVÁN (1988), Egy népetimológia nyomon követése a XVI-XVIII. században: MNy. 84: 327-33.
- MELICH JÁNOS (1925-29), A honfoglaláskori Magyarország. Bp.
- MELICH JÁNOS (1963), Dolgozatok II. NytudÉrt. 41. sz. Bp.
- MÉLYKÚTI MIHÁLY (1970), A topográfiai térképek és a névtan: NytudÉrt. 70: 387-9.
- MEZŐ ANDRÁS (1966), *Nyíregyháza*: MNyj. 12: 137-42.
- MEZŐ ANDRÁS (1967), A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza.
- MEZŐ ANDRÁS (1968), Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez: MNy. 64: 51-6.

- MEZŐ ANDRÁS (1969), A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága: MNy. 65: 198-204.
- MEZŐ ANDRÁS (1970a), Községi név - mesterséges név: NytudÉrt. 70: 315-20.
- MEZŐ ANDRÁS (1970b), A mesterséges földrajzi nevek motivációja: MNyj. 16: 55-69.
- MEZŐ ANDRÁS (1970c), Kázmér Miklós: A »falu« a magyar helynevekben. (XIII-XIX. század): Nyr. 94: 494-8.
- MEZŐ ANDRÁS (1971a), *Szocsogó ~ Újszomotor*: MNy. 67: 466-8.
- MEZŐ ANDRÁS (1971b), *Máriapócs*: Nyr. 95: 360-1.
- MEZŐ ANDRÁS (1972), Községneveink rendezése a századfordulón: MNy. 68: 54-66.
- MEZŐ ANDRÁS (1978), *Félegyháza*: NÉ. 1: 14-20.
- MEZŐ ANDRÁS (1980a), *Ágasegyháza*: NÉ. 4: 10-4.
- MEZŐ ANDRÁS (1980b), Ю. М. Кругляк: Ім'я вашого міста. Київ, 1978.: NÉ. 4: 84-7.
- MEZŐ ANDRÁS (1980c), Словник гідронімі в Україні. Ред. А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цєлуйко. Київ, 1979.: NÉ. 3: 61-3.
- MEZŐ ANDRÁS (1981a), Földrajzinév-kutatásunk helyzete és feladatai: MNyTK. 160: 85-99.
- MEZŐ ANDRÁS (1981b), *Fele*: Nyr. 105: 88-92.
- MEZŐ ANDRÁS (1981c), *Móregyháza = Nyíregyháza?*: NÉ. 5: 3-6.
- MEZŐ ANDRÁS (1981d), Helyesbítés [Kristó Gyula cikkéhez]: NÉ. 6: 60-1.
- MEZŐ ANDRÁS (1981e), A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek névtani vonatkozású cikkei. 1 (1969)-25 (1975). sz.: NÉ. 6: 85-90.
- MEZŐ ANDRÁS (1981f), Egy nap a felszabadulás utáni helynévadás történetéből: NÉ. 6: 91-100.
- MEZŐ ANDRÁS (1982a), A magyar hivatalos helységnevadás. Bp.
- MEZŐ ANDRÁS (1982b), *Török Bálint és Törökbálint*: MNy. 78: 175-80.
- MEZŐ ANDRÁS (1984), Hivatalos helységneveink gondjai: Nyr. 108: 257-69.
- MEZŐ ANDRÁS (1985), A helynevek vándorlása a középkorban: MNyTK. 170: 23-8.
- MEZŐ ANDRÁS (1989), A típusváltás. Egy fejezet helységneveink élettanából: MNyTK. 183: 143-6.
- MEZŐ ANDRÁS (1990), Gazdálkodástörténetünk egy helynévi emléke: MNy. 86: 223-8.
- MEZŐ ANDRÁS (1991a), *Szegegyház*: Benkő-Eml. 432-4.
- MEZŐ ANDRÁS (1991b), Mező András írja [a *Töttös*-ről]: MNy. 87: 256.
- MEZŐ ANDRÁS (1992a), Melyik Szent István?: Nyr. 116: 324-9.
- MEZŐ ANDRÁS (1992b), *Szentkirályszabadja* és társai: MNyj. 30: 25-35.
- MEZŐ ANDRÁS (1993a), A helynevek új kézikönyve: MNy. 89: 1-10.
- MEZŐ ANDRÁS (1993b), Egyszeri helységnevek a középkorban: NÉ. 15: 232-5.
- MEZŐ ANDRÁS (1996a), A templomcím a magyar helységnevekben (11-15. század). Bp.
- MEZŐ ANDRÁS (1996b), Megjegyzések történeti nyelvtanunk néhány példájához: MNy. 92: 11-21.
- MEZŐ ANDRÁS (1996c), Válasz Benkő Loránd, Kiss Lajos és Kristó Gyula opponensi véleményére: NÉ. 18: 118-26.
- MEZŐ ANDRÁS (1996d), *Boldogasszony* és más asszonyok: MNyj. 33: 25-41.
- MEZŐ ANDRÁS (1997a), Az „egyházi” helységnevek típusai: MNyTK. 209: 244-9.
- MEZŐ ANDRÁS (1997b), Régi utcanevek Szatmárban és másutt: NÉ. 19: 99-104.

- MEZŐ ANDRÁS (1998), Templomneveink a középkorban: ETFTK. 24: 113-35.
- MEZŐ ANDRÁS (1999a), Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz. Nyíregyháza.
- MEZŐ ANDRÁS (1999b), Ómagyar kori helységneveink: MNyTK. 212: 370-6.
- MEZŐ ANDRÁS (1999c), *Sebestyén* a helységnevekben: MNyj. 37: 311-4.
- MEZŐ ANDRÁS-NÉMETH PÉTER (1972), Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnév-tára. Nyíregyháza.
- MG. = Magyar grammatika. Szerk. KESZLER BORBÁLA. Bp., 2000.
- MIKESY GÁBOR (1996), A térképi névírás napjainkban és a FÖMI földrajzinév-tár adatbázisa: NÉ. 18: 33-9.
- MIKESY GÁBOR (1997), Településtörténeti adatok topográfiai térképeken: Kiss L.-Eml. 253-5.
- MIKESY SÁNDOR (1960a), *Tirimpó*: Nyr. 84: 481-2.
- MIKESY SÁNDOR (1960b), Mi legyen az onomasztika magyar neve?: MNy. 56: 236-8.
- MIKESY SÁNDOR (1964), *Tuskolány* (Frascatitól Ibrányig): MNy. 60: 351-2.
- MIKESY SÁNDOR (1967a), Egy nyíradonyi erdőnév: *Láró*: MNy. 63: 356.
- MIKESY SÁNDOR (1967b), A „vallási” helynevekről: MNy. 63: 474-6.
- MIKESY SÁNDOR (1970), *Súr és Dáka*: Nyr. 94: 242-4.
- MIZSER LAJOS (1979), Három finn névtudományi munka: MNy. 75: 246-50.
- MIZSER LAJOS (1981), A tulajdonnév az oktatásban: NÉ. 6: 114-5.
- MIZSER LAJOS (1983), Névtani témájú szakdolgozatok a Bessenyei György tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének könyvtárában: NÉ. 8: 113-8.
- MIZSER LAJOS (1985), A VI. nemzetközi finnugor kongresszus névtudományi előadásai: NÉ. 10: 181-2.
- MIZSER LAJOS (1988), *Bükkábrány*: MNy. 84: 482-3.
- MIZSER LAJOS (1994a), A Nagykállói járás Pesty Frigyes kéziratos helynévtárában. 1864. Helytörténeti Füzetek 7. Nagykálló.
- MIZSER LAJOS (1994b), Néveredet-vizsgálatok Bereg megyében: NÉ. 16: 85-8.
- MIZSER LAJOS (1995a), Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864-1865: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv 11: 395-489.
- MIZSER LAJOS (1995b), A VIII. finnugor kongresszus névtudományi előadásai: NÉ. 17: 135-6.
- MIZSER LAJOS (1996a), *Nyírábrány*: MNy. 92: 339-40.
- MIZSER LAJOS (1996b), Magyar elemek a szatmári (és az ugocsai) román helynevekben: MNyj. 33: 53-8.
- MIZSER LAJOS (1997a), Szatmári helységnév-magyarázatok: MNyj. 34: 115-23.
- MIZSER LAJOS (1997b), Zemplén megyei tájnevek Pesty Frigyes helynévtárából: MNy. 93: 490-2.
- MIZSER LAJOS (1998), Szatmári helységnév-magyarázatok. Krasznaközi járás: MNyj. 35: 145-54.
- MIZSER LAJOS (1999a), Ugocsa és Ung megye Pesty Frigyes 1864-66. évi Helynévtárában. Nyíregyháza.
- MIZSER LAJOS (1999b), Máramaros megyei tájnevek Pesty Frigyes Helynévtárából: MNy. 95: 252-4.
- MIZSER LAJOS (1999c), Szatmári és ugocsai helységnév-magyarázatok: MNyj. 36: 67-75.

- MIZSER LAJOS (2000a), Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helységnévtárában: Józsa András Múzeum Évkönyve 42: 227-372.
- MIZSER LAJOS (2000b), Zemplén megyei helységnév-vizsgálatok: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 39: 503-16.
- MIZSER LAJOS (2001a), Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864-1866. évi helynévtárában. Nyíregyháza.
- MIZSER LAJOS (2001b), *Újszász*: MNy. 97: 330-1.
- MIZSER LAJOS (2002), Közép-Szolnok megyei tájnevek Pesty Frigyes helynévtárából: MNy. 98: 124-5.
- MMNy. = BENCZÉDY JÓZSEF-FÁBIÁN PÁL-RÁCZ ENDRE-VELCSOV MÁRTONNÉ, A mai magyar nyelv. 8. kiadás. Bp., 1991.
- MMNyR. = A mai magyar nyelv rendszere. I-II. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Bp., 1961.
- MNyRét. = A magyar nyelv rétegződése. 1-2. Szerk. KISS JENŐ-SZÜTS LÁSZLÓ. Bp., 1988.
- MNyT. = BÁRCZI GÉZA-BENKŐ LORÁND-BERRÁR JOLÁN, A magyar nyelv története. Bp., 1967.
- MoFnT. = Magyarország földrajzinév-tára. I-II. Szerk. FÖLDI ERVIN. Bp., 1971-1982.
- MOHR MIKLÓS (1984), Névtani adatok az Aluta számaiban (1969-1981): NÉ. 9: 119-22.
- MOLLAY KÁROLY (1960), A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugat-Magyarországon: NévtVizsg. 35-56.
- MOLLAY KÁROLY (1970), A magyarországi németiség 1686 előtti névanyagának vizsgálata: NytudÉrt. 70: 285-9.
- MOLLAY KÁROLY (1982), Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Bp.
- MOLLAY KÁROLY (1989), A német-magyar nyelvi érintkezések: Nyelvünk a Duna-tájon. Szerk. BALÁZS JÁNOS. Bp. 231-90.
- MOLLAY KÁROLY (1991), Importált földrajzi nevek: Benkő-Eml. 453-6.
- MOLNÁR AMBRUS (1973), A belterület története és helynevei: Mezőberény története. I-II. Szerk. SZABÓ FERENC. Mezőberény. II, 155-78.
- A. MOLNÁR FERENC (1982), (*Surjánfalva*) ~ *Sürgyefalu* ~ *Şurdeşti*: Nyr. 106: 358-60.
- A. MOLNÁR FERENC (1989), Még egyszer a *Surjánfalva* ~ *Sürgyefalu* ~ *Şurdeşti* névről: Nyr. 113: 494-7.
- MOLNÁR JÓZSEF (1978), A régi magyarországi térképek nyelvtörténeti jelentősége: MNy. 74: 175-80.
- MOLNÁR ZOLTÁN (1989), Szombathely környéki földrajzi nevek vallomásai egy élőnyelvi anyag tükrében: MNyTK. 183: 146-50.
- MOÓR ELEMÉR (1936), Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged.
- MOÓR ELEMÉR (1963), A nyelvtudomány mint az ős- és néptörténet forrástudománya. Bp.
- MOÓR ELEMÉR (1964), Két erdőféleség régi neve: *haraszt* és *cserét*: MNy. 60: 97-9.
- MOÓR ELEMÉR (1973), A rábaközi *Csorna* helynév eredetének kérdéséhez: MNy. 69: 351-2.
- MoTörtHnt. Csongrád = Magyarország történeti helységnévtára. Csongrád megye (1773-1808). Szerk. LELKES GYÖRGY. Bp., 2002.
- MURÁDIN LÁSZLÓ (1998), A hely, ahol élünk. Barangolások Erdély helynevei között. Székelyudvarhely.
- NÁBRÁDI MIHÁLY (1984), Debrecen utcanevei. Debrecen.
- NAGY FERENC (1971), A helységnevek humora: MNy. 67: 195-203.

- NAGY GÉZA (1994), A magyarországi Bodrogek földrajzi nevei. Bodrogek Füzetek 6-8. Pácin.
- NY. NAGY ISTVÁN (2000), Pesty Frigyes kéziratos helynévtára. Történelmi Veszprém megye. Pápa.
- NAGY JÁNOS (1988), *Zselic*: Nyr. 112: 476-81.
- CS. NAGY LAJOS (1997), A Királyhalmec és helynevei mint nyelvjárási forrás: MNyTK. 209: 397-401.
- CS. NAGY LAJOS (1999), A Felső-Berettyó mente vizeket és mocsaras helyeket jelölő földrajzi közneveinek rendszere: NÉ. 21: 31-5.
- NEMES MAGDOLNA (1999), A földrajzi köznevekről: MNyj. 37: 331-40.
- NEMES MAGDOLNA (2002a), Összetétellel alakult földrajzi köznevek: HungDim. 91-7.
- NEMES MAGDOLNA (2002b), Képzéssel alakult földrajzi köznevek: B. Gergely-Eml. 139-42.
- K. NÉMETH ANDRÁS (2002), *Bántava*. Egy Tolna megyei dűlőnév középkori eredetéről: Nyr. 126: 500-2.
- NÉMETH PÉTER (1980), A *Körű*-féle helynevekhez: MNy. 76: 469.
- NévtVizsg. = Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája 1958. PAIS DEZSŐ közreműködésével szerk. MIKESY SÁNDOR. Bp., 1960.
- NISSILÄ, VILJO (1967), A Finn Névtani Archívum: Nyr. 91: 465-9.
- NISSILÄ, VILJO (1970), Das finnische Namenarchiv als Sammel-, Sprachpflege- und Forschungszentrum: NyttudÉrt. 70: 32-5.
- NYÍRI ANTAL (1974), Inczei Géza (1906-1974): MNy. 70: 503-4.
- NYÍRI ANTAL (1978), Az *aszó*-ról szóló szófejtési kísérletek és azok módszertani tanulságai: MNy. 74: 163-75.
- NYÍRI ANTAL (1979), Az *aszó*, *asszu* eredete, hang- és alaktörténete: MNy. 75: 147-62.
- NYÍRKOS ISTVÁN (1970), Térképeink névtani tanulságairól: NyttudÉrt. 70: 89-93.
- NYÍRKOS ISTVÁN (1989), A tulajdonnevek hírtékéről: MNyTK 183: 290-4.
- NYÍRKOS ISTVÁN (1993), A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez: NÉ 15: 244-6.
- NYÍRKOS ISTVÁN (1997), A finn névkutatásról: MNyTK. 209: 491-8.
- NYÍRKOS ISTVÁN (1998), A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez: ETFTK. 24: 57-65.
- NyKk. = Nyelvművelő kézikönyv. Főszerk. GRÉTSY LÁSZLÓ-KOVALOVSKY MIKLÓS. Bp., 1983-85.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR-SIMONYI ZSIGMOND, Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig. I-III. Bp., 1890-1893.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN-ZOLNAI GYULA, Magyar oklevélszótár. Bp., 1902-1906.
- ORLICSEK JÓZSEF (1960), Hivatalos helyneveink problémái: NévtVizsg. 57-62.
- OROSZ BÉLA (1983), A névtan az általános iskolai anyanyelvi nevelés szolgálatában és az új tanterv: NÉ. 8: 104-9.
- ORSZÁGH LÁSZLÓ (1974), Egy országnév geneziséről. Amerikai Egyesült Államok: MNy. 70: 285-97.
- ORTVAY TIVADAR (1882), Magyarország régi vízrajza a XIII. század végeig. I-II. Bp.
- ÖRDÖG FERENC (1978), Az ellenőrzés alapelvei és menetrendje: Kézikönyv 18-29.
- ÖRDÖG FERENC (1980), Néhány megjegyzés a névtudomány műszavaihoz: NÉ. 3: 56-8.
- ÖRDÖG FERENC (1981a), Zala megye helységneveinek rendszere. MND. 12. sz. Bp.

- ÖRDÖG FERENC (1981b), A megyékben folyó földrajzinév-gyűjtés helyzete és időszerű kérdései: MNyTK. 160: 147-57.
- ÖRDÖG FERENC (1982), Der Eigenname im Unterricht: Onoma 26: 215-6.
- ÖRDÖG FERENC (1989a), Helynévgyűjteményeink mint az onomatodialektológia forrásai: BarMűv. 1989: 27-33.
- ÖRDÖG FERENC (1989b), A földrajzi nevek gyűjtése, kutatása (1980-1986): MNyTK. 183: 31-47.
- ÖRDÖG FERENC (1996), Vélemény Mező András Magyarország patrocíniumi helységnevei (XI-XV. század) című doktori értekezéséről: NÉ. 18: 127.
- ÖRDÖG FERENC (1997), Beszámoló a hazai helynévgyűjtésről: MNyTK. 209: 383-8.
- ÖRDÖG FERENC (2002), Helynévmutató Csánki Dezső történelmi földrajzához. Bp.
- ÖRDÖG FERENC-VINCZE LÁSZLÓ (1994-95), Neue namenkundlichen Arbeiten vom ungarischen Sprachgebiet zwischen 1992-1993: Onoma 32: 44-51.
- PAIS DEZSŐ (1939), A veszprémvölgyi apácák görög levele mint nyelvi emlék. MNyTK. 50. sz. Bp.
- PAIS DEZSŐ (1963a), *Dívék* és társai: MNy. 59: 171-5.
- PAIS DEZSŐ (1963b), *Ginisdorf*, ami nem *Kenéz* ~ *Kiniz* volt: MNy. 59: 175-8.
- PAIS DEZSŐ (1964a), *Ola*: MNy. 60: 282-90.
- PAIS DEZSŐ (1964b), A régi úton a veszélyben forgó *Tátika* név védelmére: MNy. 60: 404-14.
- PAIS DEZSŐ (1966), Névvizsgálatok a „Zala megye földrajzi nevei” című kiadvány segítségével: MNy. 62: 69-72.
- PAIS DEZSŐ (1968a), *Ozolser* és *Funoldi*: MNy. 64: 220.
- PAIS DEZSŐ (1968b), Újra az 1302: *Zuchogo* a. m. *szocsogó*: MNy. 64: 479.
- PAIS DEZSŐ (1970), Köznévi etimológia és tulajdonnév-magyarázat együttese. *halad: hull - huluoodi*: NytudÉrt. 70: 36-41.
- PAIS DEZSŐ (1972a), Árpád-kori *Vízköz* helynév Szlavóniában: MNy. 68: 255-6.
- PAIS DEZSŐ (1972b), A *Vízköz* mint tájnév: MNy. 68: 450-2.
- PÁL-ANTAL SÁNDOR (1997), A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára. Marosvásárhely.
- PÁLFFY GÉZA (1996), Egy Zala megyei település nevének keletkezéstörténete és eddig ismeretlen XVI. századi névadója: MNy. 92: 163-74.
- PAPP GYÖRGY (1981), A többnyelvűség néhány kérdése a névkutatásban: MNyTK. 160: 129-31.
- PAPP GYÖRGY (1982), Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára I. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 8. Újvidék.
- PAPP JÓZSEF (1967), Tiszacsege földrajzi nevei: MNyj. 12: 135-44.
- G. PAPP KATALIN (1997), Győr utcaneveinek változásai: MNyTK. 209: 421-6.
- PAPP LÁSZLÓ (1961), Személynevek és helynevek. Az Árpád-kori Személynévszótár kérdéseiből: MNy. 57: 183-94, 325-31.
- PAPP LÁSZLÓ (1966), Szinkrón anyagú névtárak készítése: Szótártani tanulmányok. Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ. Bp. 55-76.
- PAPP LÁSZLÓ (1969), Földrajzi neveink továbbélése: Nyr. 93: 116-9.
- PAPP LÁSZLÓ (1970), Névtudomány és nyelvtudomány: NytudÉrt. 70: 26-32.
- PAPP ZSUZSANNA (1969), Állatnevek középkori földrajzi neveinkben: MNy. 65: 307-11.

- J. PAPP ZSUZSANNA (1981), Madárnevek középkori helyneveinkben: NÉ. 5: 55-69.
- J. PAPP ZSUZSANNA (1982a), A tulajdonnév az oktatásban: MNy. 78: 509-12.
- J. PAPP ZSUZSANNA (1982b), Víziállatok nevei a középkori helynevekben: NÉ. 7: 116-23.
- PELLE BÉLÁNÉ (1980), Tanyanevek a hevesi járás földrajzi neveiben: MNy. 23: 97-118.
- PELLE BÉLÁNÉ (1981), A hevesi járás *tanya* köznévvel alakult tanyaneveinek vizsgálatához: MNyTK. 160: 141-3.
- PELLE BÉLÁNÉ (1989), A helységnevek differenciálódásáról (*al* - *fel*, *alsó* - *felső* előtagokkal): MNyTK. 183: 153-6.
- PENAVIN OLGA (1970), Észak-Bácska földrajzi neveiről: NytudÉrt. 70: 93-9.
- PENAVIN OLGA (1979), A Jugoszláviában folyó magyar névgyűjtés: NÉ. 2: 67-71.
- PENAVIN OLGA (1981), A Jugoszláviában folyó földrajzinév-kutatás. MNyTK. 160: 125-8.
- PENAVIN OLGA (1985), Kúla és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 11. Újvidék.
- PENAVIN OLGA (1988), Bezdán földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 12. Újvidék.
- PENAVIN OLGA (1989), A BMFN. [Baranya megye földrajzi nevei] szlavisztikai értékeiről: BarMűv. 1989: 54-5.
- PENAVIN OLGA-KOVÁCS ENDRE (1988), Doroszló földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 13. Újvidék.
- PENAVIN OLGA-MATIJEVICS LAJOS (1976), Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 2. Újvidék.
- PENAVIN OLGA-MATIJEVICS LAJOS (1979), Ada és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 4. Újvidék.
- PENAVIN OLGA-MATIJEVICS LAJOS (1980), Zenta és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 5.
- PENAVIN OLGA-MATIJEVICS LAJOS (1981), Szenttamás földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 6. Újvidék.
- PENAVIN OLGA-MATIJEVICS LAJOS (1982), Temerin és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 7. Újvidék.
- PENAVIN OLGA-MATIJEVICS LAJOS (1983), Becse és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 9. Újvidék.
- PENAVIN OLGA-MATIJEVICS LAJOS (1984), Gombos (Bogojevo) földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 10. Újvidék.
- PENAVIN OLGA-MATIJEVICS LAJOS-MIRNICS JÚLIA (1975), Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 1. Újvidék.
- PÉNTÉK JÁNOS (1997a), A növénynevek és a földrajzi nevek viszonyáról: MNyTK. 209: 427-30.
- PÉNTÉK JÁNOS (1997b), *Kert, gyepű, határ*: Ethnographia 108: 219-33.
- PÉNTÉK JÁNOS (2002), Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón: Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001. közötti eredményeiről. Szerk. TÁNCZOS VILMOS-TÖKÉS GYÖNGYVÉR. Kolozsvár. 15-49.
- PESTI JÁNOS (1970a), A földrajzi nevek alkotásának és használatának lélektani tényezői a Bikalárok völgyében: NytudÉrt. 70: 99-104.
- PESTI JÁNOS (1970b), Adalékok a *Mocsolád* földrajzi név eredetéhez: Nyr. 94: 219-25.

- PESTI JÁNOS (1985), A közzététel és szerkesztés tapasztalatai a BMFN. [Baranya megye földrajzi nevei] I. és II. kötete alapján: MNyTK. 170: 83-91.
- PESTI JÁNOS (1987), A *ság, ség, seg (~ segg)* és a *séd* a Dél-Dunántúl földrajzi neveiben: NÉ. 12: 32-53.
- PESTI JÁNOS (1989a), A pécsi utcanévadás kérdéseiről: BarMűv. 1989: 67-9.
- PESTI JÁNOS (1989b), Szóföldrajzi szempontok a történeti és a mai magyar földrajzi nevek vizsgálatában: MNyTK. 183: 156-9.
- PESTI JÁNOS (1989c), Reuter Camillo névtudományi munkásságáról: BarMűv. 1989: 61-6.
- PESTY FRIGYES (1888), Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. Bp.
- PÉTER LÁSZLÓ (1972), *Biberés, biberás*: Nyr. 96: 230-1.
- PÉTER LÁSZLÓ (1974), Szeged utcanévei. Szeged.
- PÉTER LÁSZLÓ (1977), Az 1974. évi szegedi utcanévrendezés: Nyr. 101: 164-71.
- PÉTER LÁSZLÓ (1985), Debrecen utcanévei: Nyr. 109: 376-82.
- PETHŐ GERGELY (1998), You name it. Perspectives on onomastic research. Szerk. R. L. PITKÄNEN-K. MALLAT. Helsinki, 1997.: MNyj. 35: 215-20.
- PETHŐ ZSOLTNÉ NÉMETH ERIKA (1983), Szentendre utcanévei. Szentendre.
- PIFKÓ PÉTER (1984), Esztergom utcanévei (1700-1982). Esztergom.
- PÓCZOS RITA (2001), Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debrecen.
- PÓCZOS RITA (2002), Nyelvi kölcsönhatások a helynévrendszerekben: HungDim. 99-106.
- POGÁNY IRÉN (1969), Hozzászólás Buda magyar dűlőneveinek kérdéséhez: MNy. 65: 204-7.
- POGÁNY IRÉN (1970), *Csillebérc*: MNy. 66: 93-7.
- POGÁNY IRÉN (1973), Epilógus a budai dűlőnevekhez: MNy. 69: 192-7.
- POGÁNY IRÉN-ZELLIGER ERZSÉBET (1972), Többnyelvű településeink földrajzinév-anyagának gyűjtése és lejegyzése: MNy. 68: 400-12.
- POLGÁR KÁLMÁN (1988), *Morgó*: Nyr. 112: 482-3.
- POSGAY ILDIKÓ (1972), *Herkulesfürdő - Mehádia*: MNy. 68: 459-60.
- POSGAY ILDIKÓ (1973), *Írott-kő*: MNy. 69: 217-9.
- POSGAY ILDIKÓ (1974), *Dobogó-kő*: MNy. 70: 463-4.
- POSGAY ILDIKÓ (1999), Merre tart a névtudomány?: NÉ. 21: 322-3.
- PURUCZKI BÉLA (1967), A *Budapest* helynév története: Nyr. 91: 60-5.
- PURUCZKI BÉLA (1968), Buda magyar dűlőneveiről: Nyr. 92: 398-416.
- PURUCZKI BÉLA (1969), A Csepel-sziget nevei: MNy. 65: 72-5.
- PURUCZKI BÉLA (1972a), *Budapest*: Nyr. 96: 250.
- PURUCZKI BÉLA (1972b), A budai dűlőnevek: MNy. 68: 315-22.
- PÜSPÖKI-NAGY PÉTER (1989), A Csallóköz neveiről. Győr.
- RÁCZ ANITA (1997a), Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról: MNyj. 34: 125-46.
- RÁCZ ANITA (1997b), Névtani vizsgálódások az Árpád-kori Bihar megye területéről: MNyTK. 209: 259-62.
- RÁCZ ANITA (1999a), Az ómagyar kori Bihar megye patrocíniumi nevei: NÉ. 21: 71-4.

- RÁCZ ANITA (1999b), Földrajzi köznévi alapelemek az ómagyar kori Bihar vármegye településneveiben: MNyj. 37: 383-92.
- RÁCZ ANITA (1999c), K. Fábián Ilona: A Váradi Regestrum helynevei: MNyj. 36: 159-65.
- RÁCZ ANITA (2000), A szerkezeti változás szerepe Bihar megye ómagyar kori településneveinek kialakulásában: MNyj. 38: 337-45.
- RÁCZ ANITA (2001), Népnévi eredetű településnevek a középkori Bihar vármegyében: FUD. 8: 491-9.
- RÁCZ ANITA (2002), Mássalhangzó-torlódások ómagyar kori helyneveinkben: B. Gergely-Eml. 155-8.
- RÁCZ ENDRE (1981a), A tulajdonnevek és az egyeztetés: MNyTK. 160: 231-4.
- RÁCZ ENDRE (1981b), A tulajdonnevek grammatikája: NÉ. 6: 55-60.
- RADÓ SÁNDOR (1970), Névtudomány és kartográfia: NytudÉrt. 70: 344-9.
- RAINIO, MARKKU (1978-79), Eero Kiviniemi: Väärät vedet. Szokatlan formájú tavak. Tanulmány a minták szerepéről a névkeletkezésben. SKS. Helsinki, 1977: NéprNytud. 22-23: 259-60.
- RAINIO, MARKKU (1979), Viljo Nissilä: Suomen Karjalan nimistö: NÉ. 2: 50-1.
- RÁSONYI LÁSZLÓ (1966), A Kiskunság középkori helyneveihez: MNy. 62: 164-70.
- RÁSONYI LÁSZLÓ (1976), Azonos földrajzi nevek a baskír és a magyar földön: MNy. 72: 48-53.
- RÁSONYI LÁSZLÓ (1981), Hidak a Dunán. A régi török népek a Dunánál. Bp.
- REGÉNYI IZABELLA-SCHERER ANTAL (1980), Donauschwäbisches Ortsnamenbuch. Darmstadt.
- RESZEGI KATALIN (2002), Hegynevek az Árpád-kori Gömör vármegyéből: MNyj. 40: 47-60.
- REUTER CAMILLO (1960), Baranya megyei helynévgyűjtésem: NévtVizsg. 75-81.
- REUTER CAMILLO (1961a), Kárász helynevei: MNyj. 101-22.
- REUTER CAMILLO (1961b), Magyaregregy helynevei. Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 32. Bp.
- REUTER CAMILLO (1962), Feladatok és megoldások a helynévgyűjtés köréből: MNy. 58: 236-42.
- REUTER CAMILLO (1963), *Gyümölcsény*: Nyr. 87: 368-70.
- REUTER CAMILLO (1965a), *Dombócser*: Nyr. 89: 479-83.
- REUTER CAMILLO (1965b), *Ájba, Baraba*: MNy. 61: 348-9.
- REUTER CAMILLO (1965c), *Tölgy és haraszt*: MNy. 61: 80-9.
- REUTER CAMILLO (1966), *Véménd*: Nyr. 90: 411-3.
- REUTER CAMILLO (1967), *Hendek*: MNy. 63: 482.
- REUTER CAMILLO (1968a), Hosszúhetény község földrajzi nevei. Az MTA Dunántúli Tudományos Intézet. Közlemények 5. Pécs.
- REUTER CAMILLO (1968b), *Ozolser*: MNy. 64: 217-20.
- REUTER CAMILLO (1970a), A *fok* vízrajzi köznévi és a *Fokorú* földrajzi név: NytudÉrt. 70: 104-11.
- REUTER CAMILLO (1970b), *Ányás*. Egy földrajzi névadás tanulmányozása: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9: 35-40.
- REUTER CAMILLO (1971a), *Nyakvágó*: Nyr. 95: 361-2.
- REUTER CAMILLO (1971b), Két földrajzi köznévi: *kégy* és *kengyel*: MNy. 67: 343-7.
- REUTER CAMILLO (1971c), *Írófalu ~ Schreibersdorf ~ Buglóc*: MNy. 67: 471-2.
- REUTER CAMILLO (1973a), *Biberés*: Nyr. 97: 354-5.
- REUTER CAMILLO (1973b), *Cserke*: MNy. 69: 222-4.

- REUTER CAMILLO (1974), Az *Írott-kő* nevéhez: MNy. 70: 464-5.
- REUTER CAMILLO (1975a), Észrevételek Schram Ferencnek „XVI-XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár »Urbaria et Conscriptiones« gyűjteményében” című adatközléséhez: MNy. 71: 496-501.
- REUTER CAMILLO (1975b), Ismét a *Biberés*-ről: Nyr. 99: 480-2.
- REUTER CAMILLO (1975c), *Magyal* és *muzsdaly*: MNy. 71: 167-77.
- REUTER CAMILLO (1976), *Cserfa*: MNy. 72: 340-3.
- REUTER CAMILLO (1978), A *Tarlós* és *Szölös* helynevekről: MNy. 74: 56-66.
- REUTER CAMILLO (1980a), *Somodi*: MNy. 76: 79-81.
- REUTER CAMILLO (1980b), *Surjánfalva* ~ *Sürgyefalu* ~ *Şurdeşti*: Nyr. 104: 110-1.
- REUTER CAMILLO (1981), *Sikota*: Nyr. 105: 478-82.
- REUTER CAMILLO (1982a), *Hahnenburg* = ? *Kakasvár*: NÉ. 7: 3-6.
- REUTER CAMILLO (1982b), *Ug*, *Kékug* és *Kékesd*: MNy. 78: 460-5.
- REUTER CAMILLO (1983a), *Monymalató* ~ *Malató*: Nyr. 107: 236-40.
- REUTER CAMILLO (1983b), Kézírtos térképeink helynévanyagának felhasználása: NÉ. 8: 7-18.
- REUTER CAMILLO (1985a), Lasslov Izidor: Deutsche Ortsnamen in der Slovakei mit den Wichtigstein Gebirgs- und Flussnamen: NÉ. 10: 166-8.
- REUTER CAMILLO (1985b), *Kegyeri* és *Kudzsir*: MNy. 81: 469-75.
- REUTER CAMILLO (1985c), Magyar helynévadás-e *Surjánfalva*?: Nyr. 109: 235-41.
- REUTER CAMILLO (1985d), A Gönczy-féle atlaszokról: NÉ. 10: 18-20.
- REUTER CAMILLO (1986a), *Jurda* és *Leordis*: Nyr. 110: 499-501.
- REUTER CAMILLO (1986b), Adatok a Temesköz helységneveihez: *Agyagos* és *Menyes*: NÉ. 11: 57-63.
- REUTER CAMILLO (1986c), Élt-e a *Zselicség* tájnév?: Nyr. 110: 223-5.
- REUTER CAMILLO (1987a), *Zgribeşti*: Nyr. 111: 115-6.
- REUTER CAMILLO (1987b), Temesközi helységnévadások: NÉ. 12: 18-32.
- REUTER CAMILLO (1988), *Gyalomtól - Gyalmárig*: MNy. 84: 70-3.
- REUTER CAMILLO (1989), A párhuzamos helynévadás és a Temesköz történeti hely(ség)névanyaga: MNyTK. 183: 159-62.
- REUTER CAMILLO-ZSOLT ZSIGMOND (1970), Nagyváty és környékének helynevei: Baranyai Helytörténetírás 1970: 127-62.
- RIMÓCZI GÁBOR-RIMÓCZINÉ HAMAR MÁRTA (1992), A Bodrogek és Taktaköz elfoglalásának leírása Anonymusnál: MNy. 88: 474-8.
- RÓNAI BÉLA (1978), A nemzetiségi nyelvek földrajzi neveinek gyűjtése és lejegyzése: MNy. 74: 86-93.
- RÓNAI BÉLA (1982), A népetimológia földrajzi neveinkben: NÉ. 7: 9-18.
- ROT SÁNDOR (1989), A magyar-ukrán nyelvi kölcsönhatás: Nyelvünk a Duna-tájon. Szerk. BALÁZS JÁNOS. Bp. 351-401.
- SÁMSON EDGÁR (1963), Helyneveink ragozásához: MNy. 59: 336-7.
- SÁNDORFI GYÖRGY (1989), Korai helyneveink vizsgálata. Miskolc.

- SCHRAM FERENC (1973), XVI-XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár „Urbaria et Conscriptioes” gyűjteményében. MNyTK. 132. sz. Bp.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1960), Egy s más az élő dűlőnévanyagról: NévtVizsg. 82-5.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1967), Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban: MNyj. 13: 29-55.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1970), A tulajdonnevek jelentésánához: NytudÉrt. 70: 302-7.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1984-85), A kéziratok térképek névtudományi hasznosítása: MNyj. 26-7: 83-95.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1986), Új utak a földrajzinév-gyűjtésben: Pest megyei Honismereti Közlemények 4: 40-55.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1997), Bevezető Kálnási Árpád Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük című könyvének bemutatásakor: NÉ. 19: 111-4.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1998), A névutós helynevek kérdéséhez: ETFTK. 24: 66-88.
- SHERWOOD, PETER (1980), Hozzászólás Fabó Kinga, „A névtan helye a társadalomtudományok között” című cikkéhez: NÉ. 3: 56.
- SIPOS ISTVÁN (1970), Analógiás hatások a településnevek kialakulásában: NytudÉrt. 70: 277-81.
- SMFN. = Somogy megye földrajzi nevei. Szerk. PAPP LÁSZLÓ-VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974.
- SNyT. = Segédkönyvek a nyelvtudomány tanulmányozásához.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1967), A tulajdonnevek lefordíthatósága: Nyr. 91: 280-92.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1968a), A tulajdonnév és a határozott névelő: Nyr. 92: 390-8.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1968b), Kálmán Béla: A nevek világa: Nyr. 92: 120-3.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1978), Die stilistische Funktion der Eigennamen: Onoma 22: 382-7.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1986), Szokatlan alaki szerkezetű helynevek: NÉ. 11: 73-82.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1989a), Név kutatás és névkultúra: MNyTK. 183: 13-8.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1989b), Szokatlan alaki szerkezetű helyneveinkről: BarMűv. 1989: 46-53.
- SOLYMÁR IMRE (1984), Változó vizek - változó víznevek. Adalékok a *Völgységi patak (Határárok, Hutékróve)* névélettanához: NÉ. 9: 19-23.
- SOLYMÁR IMRE (1987), *Abdera, Rátót, Piripócs, Hinterwaldler, Krahwinkel, Hillbilly* a magyar „Mucsá, mucsaiság” előzményei, párhuzamai: NÉ. 12: 93-9.
- SOLYMÁR IMRE (1994), Névtan és politika. Murga község névváltoztatási kísérlete 1940/42: NÉ. 16: 27-30.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ (1972), Árpád-kori helyneveink felhasználásáról: MNy. 68: 179-90.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ (1997), *Dusnok* neveink előfordulásai a középkori Magyarországon: Kiss L.-Eml. 372-86.
- SPIRA GYÖRGY (1989), Magyartalanság és magyarkodás helynévhasználatunkban: Nyr. 113: 27-30.
- SUGÁR ISTVÁN (1966), Gyöngyöspata földrajzi nevei. Mátra Múzeum 9. sz. füzet. Eger.
- SZABÓ DÉNES (1970), A régi birtokjog egy emléke helyneveinkben: NytudÉrt. 70: 111-6.
- SZABÓ FERENCNÉ-SZABÓ ISTVÁN (1983), Békés földrajzi nevei: Békés város néprajza. Szerk. DANKÓ IMRE. Békés. 93-177.
- SZABÓ GÉZA (1970), Helységnévi alapszavú helyhatározóink alaktani, jelentéstani és szintaktikai vizsgálatához: NytudÉrt. 70: 116-21.

- SZABÓ GÉZA (1981), A helységnevek ragozásának nyelvföldrajzi és nyelvészociológiai kérdéséhez: MNyTK. 160: 137-9.
- SZABÓ GÉZA (1985), Földrajzi nevek és nyelvjáráskutatás: MNyTK. 170: 75-82.
- SZABÓ GÉZA (1989), A földrajzi nevek és az élőnyelvi kutatások: MNyTK. 183: 166-70.
- SZABÓ GÉZA (1993), Érzelmi elemeket hordozó földrajzi nevek: NÉ. 15: 281-4.
- SZABÓ G. FERENC (1994), A hét napjai a helységnevekben: NÉ. 16: 51-5.
- SZABÓ G. FERENC (1998a), A vásározás emlékei középkori helységneveinkben. Nyíregyháza.
- SZABÓ G. FERENC (1998b), A *Vámos*- jelző középkori helységneveinkben: MNyj. 35: 133-44.
- SZABÓ G. FERENC (1999a), A *vám* a középkori magyar helységnevekben: MNyj. 36: 59-65.
- SZABÓ G. FERENC (1999b), Idegen nyelvi hatások a vízi átkelőhelyek motiválta helységnevekben: NÉ. 21: 42-9.
- SZABÓ G. FERENC (2000), A *Vásáros* jelző középkori helységneveinkben: MNy. 96: 345-51.
- SZABÓ JÓZSEF (1981a), Csongrád megye nyelvjárási sajátosságainak áttekintése a földrajzi nevek alapján: MNyTK. 160: 173-6.
- SZABÓ JÓZSEF (1981b), Nagykónyi község nevének eredetéről: NÉ. 5: 6-9.
- SZABÓ JÓZSEF (1983), Újabb adatok a *Tabán* földrajzi név elterjedéséhez: Nyr. 107: 347-51.
- SZABÓ JÓZSEF (1993-94), Tiszasziget földrajzi nevei: NéprNytud. 35: 103-15.
- SZABÓ JÓZSEF (1999), A török hódoltság nyomai helyneveinkben: NÉ. 21: 81-6.
- SZABÓ JÓZSEF (2000), Néhány oszmán-török eredetű földrajzi nevünkről: MNyj. 38: 375-8.
- SZABÓ T. ÁDÁM (1981a), Kolozsvár és környéke helyneveinek történeti-etimológiai vizsgálata. I. A-E. Bp.
- SZABÓ T. ÁDÁM (1981b), *Hatolyka*: MNy. 77: 473-4.
- SZABÓ T. ÁDÁM (1983), Alpo Räisänen: Kainuun murteiden ja nimistön opas: NyK. 85: 468-9.
- SZABÓ T. ÁDÁM (1984), Magyar-román-német párhuzamos helynévadás: *Kolozsvár ~ Cluj ~ Napoca ~ Klausenburg*: NÉ. 9: 7-11.
- SZABÓ T. ÁDÁM (1986a), Magyar-román-német párhuzamos helynévadás: *Brassó ~ Brasov ~ Kronstadt*: NÉ. 11: 54-7.
- SZABÓ T. ÁDÁM (1986b), Román nevek magyar vonatkozásairól: MNy. 82: 83-4.
- SZABÓ T. ÁDÁM (1993-94), Kolozsvár és környéke néhány helynévének történeti-etimológiai vizsgálata a Hunyadiak korától Bethlen Gábor haláláig: NÉ. 15: 288-92, 16: 65-70.
- SZABÓ T. ATTILA (1940), A személynevek helyneveinkben: MNy. 2: 81-123.
- SZABÓ T. ATTILA (1942), Kalotaszeg helynevei. I. Adatok. Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA (1944), A magyar helynévkutatás a XIX. században. Erdélyi Tudományos Füzetek. Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA (1958a), Az „Erdélyi helynévtörténeti adattár” és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése: MNy. 54: 503-9.
- SZABÓ T. ATTILA (1958b), *Pindus*: MNy. 54: 124-5.
- SZABÓ T. ATTILA (1961), Az *Isztambul*-, illetőleg a *Malomba*-típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez: MNyj. 7: 3-21.
- SZABÓ T. ATTILA (1962a), *Ökörítő*: Nyr. 86: 212-5.
- SZABÓ T. ATTILA (1962b), Az *Amadéfalva* > *Madéfalva*-féle névalakulás kora: MNy. 58: 206-8.

- SZABÓ T. ATTILA (1963), *Acintus ~ Acintos; Cintus ~ Cintos*: MNy. 59: 213-6.
- SZABÓ T. ATTILA (1966), Egy hamis ómagyar kori dési kiváltságlevél helynév-szórványainak hiteléhez: MNy. 62: 420-4.
- SZABÓ T. ATTILA (1973), *Cinegető, Cinigető*: MNy. 69: 483-4.
- SZABÓ T. ATTILA (1979), Levélrészlet a névtudomány műszavairól: NÉ. 2: 33-4.
- SZÁSZ LŐRINC (1971), A *Somlyó* név eredetének megfejtéséhez: MNy. 67: 472-4.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (1989a), Földrajzi nevek mint szimbólumok: MNyTK. 183: 174-7.
- SZATHMÁRI ISTVÁN (1989b), A helynevek megrövidítéséről: MNy. 85: 225-6.
- SZATHMÁRY JÓZSEF (1985), Felső-Bodroghöz földrajzi neveinek nyelvjárási tanulságai: Nyr. 109: 75-82.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ (1983), Adalék félreértésből keletkezett helyneveink históriájához: NÉ. 8: 3-7.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ (1985), Gondolatok Baja nevének eredete kapcsán (avagy „interpretatio latina”): MNyTK. 170: 111-7.
- SZEGFÜ MÁRIA (1991), A névszóképzés: TNyt. I, 188-255.
- SZEGFÜ MÁRIA (1992), A névszóképzés: TNyt. II/1: 268-320.
- SzékOkl. ÚS. = Székely oklevéltár. Új sorozat. I-. Közzéteszi DEMÉNY LAJOS-PATAKI JÓZSEF. Bukarest, 1983-.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA (1995), Regensburg régi magyar neve: *Rezen*: NÉ. 17: 128-9.
- SZÉPE GYÖRGY (1970), Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről: NytudÉrt. 70: 307-11.
- SZITA LÁSZLÓ (1981), A XVII-XIX. századi levéltári források jelentősége a helynévgyűjtésben: MNyTK. 160: 105-6.
- K. SZOBOSZLAY ÁGNES (1964), Felsőnyárád földrajzi nevei: MNyj. 10: 105-13.
- K. SZOBOSZLAY ÁGNES (2000), Földrajzi neveink: A mi falunk Felsőnyárád. Szerk. KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES. Felsőnyárád. 523-37.
- SzT. = Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette SZABÓ T. ATTILA. Utóbb: Főszerk. VÁMSZER MÁRTA. I-. Bukarest (majd Bp. és Kolozsvár), 1975-.
- SzTFTK. = A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei.
- SZULOVSKY JÁNOS (2002), A helynevek politikumához: HungDim. 107-19.
- TAKÁCS LAJOS (1969), A régi gazdálkodás emlékei földrajzi neveinkben. (Az *Aszó*, *Aszaló* értelmezéséhez): Nyr. 93: 120-3.
- TAKÁCS LAJOS (1970), Az irtásgazdálkodás régi módjainak emlékei a földrajzi nevekben: NytudÉrt. 70: 219-24.
- TAKÁCS LAJOS (1974), *Irtásföld - járt föld*: MNy. 70: 465-8.
- TAKÁCS LAJOS (1981), Helyneveink és a régi életforma kutatása (*Förtés* szavunk tanulsága): MNyTK. 160: 111-3.
- TAKÁTS KÁROLYNÉ (1979), Névtani témájú kéziratok a JATE Magyar Nyelvészeti Tanszékének könyvtárában: NÉ. 2: 76-8.
- TÁLOS GÉZA (1981), *Fadd* esetleg inkább *Fokod* lenne?: NÉ. 6: 42-7.
- TAMÁS LAJOS (1964), Földrajzi nevek gyűjteménye Zala megyéből: MNy. 60: 274-7.
- TAMÁSNÉ SZABÓ CSILLA (1997), Térszínformanevek Székelyhodos helynévanyagában: MNyTK. 209: 463-7.

- TELEKINÉ NAGY ILONA (2000), Nyelvi és nyelven kívüli változások hatásai a földrajzinév-állományban: Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Szerk. BORBÉLY ANNA. Bp. 213-20.
- TEMESI MIHÁLY (1961), A tulajdonnév és a köznév jelentéstani különbségei: MMNyR. I, 173-5. A főnév: MMNyR. I, 214-9.
- TEMESI MIHÁLY (1980), Névtani kutatásaink: A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta. Bp. 230-41.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1-3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1967-76. 4. Mutató. 1984.
- TIMÁR GYÖRGY (1981), Az uradalmi kéziratos térképek névtudományi forrásértéke: MNyTK. 160: 165-8.
- TIMÁR GYÖRGY (1989), A „Baranya megye földrajzi nevei” című kötet népességtörténeti adattárának helytörténeti és névtani szempontjairól: MNyTK. 183: 184-7.
- TMFN. = Tolna megye földrajzi nevei. Szerk. VÉGH JÓZSEF-ÖRDÖG FERENC-PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1981.
- TMNyTT. = Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. KISS JENŐ-SZÜTS LÁSZLÓ. Bp., 1991.
- TNyt. = A magyar nyelv történeti nyelvtana. I-II/1., 2. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1991-1995.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1996), A tulajdonnév jelentésánál egy névcsoporthoz: Nyr. 120: 319-25. Ugyanez: Posztmodern névadás (A névjellegről változása): MNyTK. 209: 600-6.
- TOMPA JÓZSEF (1960), Névcsoporthoz ragozásrendszerünk most alakuló finomságaiból: MNy. 56: 344-56.
- TOMPA JÓZSEF (1980), Tulajdonneveink alaki elkülönítése: MNy. 76: 394-412.
- TORMA ISTVÁN (1980), További szövegek Pesty Frigyes helynévtárából: NÉ. 4: 72-6.
- TORMA ISTVÁN (1993), *Guruntyi, Házigrány, Istenlejt, Nacsagrom, Nacsapéreg*: NÉ. 15: 300-2.
- TORMA ISTVÁN (1997), *Harangoskút* (A kútba rejtett harangok mondája helyneveinkben): MNyTK. 209: 274-84.
- TORMA ISTVÁN (1999), *Leányvár*: NÉ. 21: 168-75.
- TÓTH ENDRE (1974), *Kőszeg - Güns*: MNy. 70: 469-73.
- TÓTH ENDRE (1977), *Eötteven seu via antiqua Romanorum*: MNy. 73: 194-201.
- TÓTH KATALIN (1970), A polgári járás földrajzi nevei. Bp.
- TÓTH LÁSZLÓ (1974a), A nyírségi Székely község földrajzinév-ismerete: Nyr. 98: 13-25.
- TÓTH LÁSZLÓ (1974b), Az általános iskolai tanulók földrajzinév-kultúrájáról: Nyr. 98: 473-5.
- TÓTH LÁSZLÓ (1976), Földrajzi neveink 1945 után: MNy. 72: 348-51.
- TÓTH LÁSZLÓ (1999), A földrajzi köznevek tipológiái: NÉ. 21: 176-82.
- TÓTH PÉTER (1997), Nevek, szóeredeztetések, népetimológiák Kresznerics Ferenc kézírataiban és szótárában: MNyTK. 209: 282-90.
- H. TÓTH TIBOR (1997), A tájnyelv és a földrajzi nevek összefüggése a kiskunfélegyházi névanyag alapján: MNyTK. 210: 15-8.
- TÓTH VALÉRIA (1996), Birtokos jelzős szerkezetű mikrotoponimák a korai ómagyar korban: MNy. 33: 59-70.
- TÓTH VALÉRIA (1997a), Földrajzi köznevek szóföldrajzi szempontú vizsgálata a korai ómagyar korban: MNyTK. 209: 262-5.

- TÓTH VALÉRIA (1997b), Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében: MNyj. 34: 147-70.
- TÓTH VALÉRIA (1998), Ómagyar helyneveink és a névföldrajz: MNyj. 35: 119-32.
- TÓTH VALÉRIA (1999a), A helynevek jelentéstani vizsgálatához: NÉ. 21: 55-61.
- TÓTH VALÉRIA (1999b), Helynevek a helynevekben: MNyj. 37: 435-42.
- TÓTH VALÉRIA (2001a), Abaúj és Bars vármegye korai ómagyar kori helyneveinek történeti-etimológiai szótára. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2001b), Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abaúj és Bars vármegye). A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2001c), A helynevek lexikális szerkezetéről: FUD. 8: 643-55.
- TÓTH VALÉRIA (2002a), A helynévmodellek nyelvföldrajzi vizsgálata a korai ómagyar korban: HungDim. 127-38.
- TÓTH VALÉRIA (2002b), A dialektológiai-névföldrajzi vizsgálatok lehetőségei ómagyar helyneveink körében: HungDim. 295-302.
- TÓTH VALÉRIA (2002c), Hangszerkezeti vizsgálódások a korai ómagyar korban: B. Gergely-Eml. 186-9.
- TÖRÖK GÁBOR (1967), Régi térképek nyelvjárás-történeti tanulságaiból: MNy. 63: 14-21.
- TÖRÖK TAMÁS (2002), Zoboralja magyar helynevei szlovák térképeken: B. Gergely-Eml. 190-4.
- UDVARI ISTVÁN (1981), H. B. Подольская: Словарь русской ономастической терминологии. Москва, 1978: NÉ. 6: 71-3.
- UNTI MÁRIA (1997), Alsó-Szigetköz vízneveinek változása 1947-1995: MNyTK. 209: 465-9.
- VADAS FERENC (1993), A tolnai utcanévek (rendszer)változása: NÉ. 15: 305-8.
- VADAS FERENC (1997), Neves emberek - földrajzi nevek: MNyTK. 209: 268-71.
- VALACZKA ANDRÁS (1985), *Apostag*: NÉ. 10: 7-14.
- VARGA ENDRE (1958), *Úriszék*. XVI-XVII. századi perszövegek. Bp.
- VARGA MÁRIA (1978), *Bazsi helynevei*. MND. 6. sz. Bp.
- VARGA MÁRIA (1980), Hozzászólás „A magyar névtudomány műszavai” című cikkhez: NÉ. 3: 58-9.
- VARGA MÁRIA (1981), A Veszprém megyei tapolcai járás földrajzinév-gyűjtésének és közzétételének tapasztalatai: MNyTK. 160: 159-62.
- VARGA MÁRIA (1989), Falurésznevek a történelmi Zala megyében: MNyTK. 183: 192-4.
- VARGA MÁRIA (1993), A *zsidó* névelem Veszprém megye földrajzi neveiben: NÉ. 15: 308-9.
- VARGA MÁRIA (1997), A *zsidó* névelem Veszprém megye földrajzi neveiben: MNyTK. 209: 459-63.
- VARGA MÁRIA (1999), Népetimológia Veszprém megye helységneveiben: NÉ. 21: 150-5.
- S. VARJÚ ANNA (1962), Szatmárcseke földrajzi nevei: MNyj. 8: 180-2.
- S. VARJÚ ANNA (1967), Szovjet helynévtudományi művekről: MNyj. 13: 113-22.
- S. VARJÚ ANNA (1968), Kömörő község földrajzi nevei: MNyj. 14: 65-77.
- VÁRKONYI IMRE (1984), Somogy megye helységneveinek rendszere. Somogyi Almanach 41. sz. Kaposvár.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2000), Ómagyar kori helynevek Diósgyőr határában: MNyj. 38: 451-6.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2001), Diósgyőr középmagyar kori helyneveinek nyelvi elemzése: MNyj. 39: 147-58.

- VAS JÓZSEF (1966), *Kőszeg* magyar neve: MNy. 62: 477-80.
- VAS JÓZSEF (1970), *Szentendre* neve: MNy. 66: 65-72.
- VAS JÓZSEF (1971), *Csorna* nevének eredete: MNy. 67: 347-53.
- VAS JÓZSEF (1974), Még egyszer a *Csorna* név eredetéről: MNy. 70: 211-2.
- VÉGH JÓZSEF (1970), A földrajzi nevek gyűjtésének időszerű kérdései: NyttudÉrt. 70: 373-80.
- VÉGH JÓZSEF (1972), Földrajzinév-gyűjtésünk állása és tudományos problémái: MNy. 18: 95-103.
- VÉGH JÓZSEF (1975), Megjegyzések a somogyi földrajzinév-gyűjteménynek és a göcseji, hetési személynévtárnak szakmai bemutatójáról írt beszámolóhoz: Nyr. 99: 254-5.
- VeHtLex.1-2 = ILA BÁLINT-KOVACSICS JÓZSEF: Veszprém megye helytörténeti lexikona. I-II. Bp., 1964, 1988.
- VÉKONY GÁBOR (1986), *Levedia* meg *Atel* és *Kuzu*: MNy. 82: 41-53.
- VELCSOV MÁRTONNÉ (1968), Szófajtan. Alaktan: MMNy. 9-204.
- VÉRTES EDIT (1964), *Aszó*: MNy. 60: 480-3.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ (1998), Megjegyzések az Anonymus-Gestában előforduló néhány nem magyarországi helynévről: MNy. 94: 165-9.
- VÍG ISTVÁN (1994), A *Moson* helynév eredete: MNy. 90: 57-65.
- VINCZE LÁSZLÓ (1984a), A XV. nemzetközi névtudományi kongresszusról: NÉ. 9: 115-9.
- VINCZE LÁSZLÓ (1984b), Új módszer az utcanévek vizsgálatára: NÉ. 9: 23-30.
- VINCZE LÁSZLÓ (1994), A 18. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról: NÉ. 16: 132-5.
- VINCZE LÁSZLÓ (1995), Namenforschung in Ungarn: Namenforschung. Name Studies. Less noms propres. Szerk. EICHLER, ERNST-HILTY, GEROLD-LÖFFLER, HEINRICH-STEGER, HUGO-ZGUSTA, LADISLAV. Berlin-New York. 243-50.
- VINCZE LÁSZLÓ (1996), Namenforschung. Name Studies. Less noms propres: NÉ. 18: 137-9.
- VINCZE LÁSZLÓ (1997), Tulajdonnév és köznév, előtag és utótag kölcsönös viszonya Pozsony utcanéveiben: MNyTK. 209: 406-14.
- VINCZE LÁSZLÓ (1998a), Namenkundliche Informationen. 70. szám: NÉ. 20: 124-5.
- VINCZE LÁSZLÓ (1998b), Új kiadványok: NÉ. 20: 143.
- VINCZE LÁSZLÓ (1999), Mesterségnevek a történeti Magyarország néhány településének mikrotoponimájában [!] (XIV-XVI. század): NÉ. 21: 86-9.
- VINCZE LÁSZLÓ (2000a), Richtungen, Strömungen und Schulen der ungarischen Namenkunde: Namenkundliche Informationen 77/78: 125-44.
- VINCZE LÁSZLÓ (2001b), Namenkundliche Informationen 74., 75-76.: NÉ. 23: 146-7.
- VIRÁG GÁBOR (1987), A jugoszláviai magyar folyóiratokban és lapokban megjelent névtudományi cikkek, könyvek bibliográfiája: NÉ. 12: 241-50.
- VIRÁG GÁBOR (1991), A jugoszláviai magyar lapokban és folyóiratokban megjelent névtudományi cikkek: NÉ. 13: 139-40.
- VIRÁGH FERENC (1985), Névahagyomány, táblanév a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben: Nyr. 109: 257-67.
- VMFN. = Vas megye földrajzi nevei. Szerk. BALOGH LAJOS-VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982.
- VÖRÖS OTTÓ (1982), Szókészleti régiségek vizsgálatának néhány lehetősége Vas megye földrajzi neveiben: VEAB Értesítő 1982. II, 171-4.

- VÖRÖS OTTÓ (1985), A Zala völgyi Őrség egyelemű helyneveinek hová? kérdésre felelő helyhatározó alakjaihoz: MNyTK. 170: 103-9.
- VÖRÖS OTTÓ (1989a), A helynévadás gyakorlata a magyar-német-délszláv nyelvhatáron: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Szerk. JANKOVICS JÓZSEF-KÓSA LÁSZLÓ-NYERGES JUDIT-WOLFRAM SEIDLER. Bp.-Bécs. 438-41.
- VÖRÖS OTTÓ (1989b), Növénynevek Vas megye földrajzi neveiben: MNyTK. 183: 207-11.
- VÖRÖS OTTÓ (1995), A helynevek és helynévtípusok egy fajtája a Nyugat-Dunántúlon: NÉ. 17: 118-21.
- VÖRÖS OTTÓ (1997), *Tanárok* (Eltűnt földrajzi közneveink nyomában): MNyTK. 209: 430-3.
- VÖRÖS OTTÓ (1999), Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata. MNyTK. 211. sz. Bp.
- VÖRÖS OTTÓ (2002), Az állatnevek mint szó- és névelemek Vas megye földrajzi neveiben: B. Gergely-Eml. 195-9.
- WASEDA, MIKA (1980), P. G. O'Neill: Japanese Names: NÉ. 3: 67-9.
- ZAICZ GÁBOR (1997), A burgenlandi helységnevek etimológiai statisztikája: Kiss L.-Eml. 463-75.
- ZAICZ GÁBOR (2002), Helységnévhasználat és kultúrpolitika a Kárpát-medencében: HungDim. 155-61.
- ZalaHtLex. 1. = KOVACSICS JÓZSEF: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp., 1991.
- ZÁNTÓ EDINA (1998), Két fejezet a növénynévi helynevek vizsgálatából: NÉ. 20: 104-21.
- ZÁNTÓ EDINA (2001) A növénynévi helynevek szókincstani, jelentéstani kérdéseiről: NÉ. 23: 7-22.
- ZÉKÁNY KRISZTINA (1997), Ungvár földrajzi nevei: MNyTK. 209: 352-6.
- ZELLIGER ERZSÉBET (1991a), A szóösszetétel: TNyt. I, 523-52.
- ZELLIGER ERZSÉBET (1991b), Milyen magas a *Hegymagas?*: MNy. 87: 77-82.
- ZILAHÍ LAJOS (1997), *Kórógy*: MNy. 93: 350-3.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD (1998), A helynevek toldalékolásáról - egy felmérés tükrében: ETFTK. 24: 94-112.
- ZMFN. = Zala megye földrajzi nevei. Szerk. PAPP LÁSZLÓ-VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg, 1964.
- ZOLTÁN ANDRÁS (1997), *Öböl*: MNy. 93: 220-4.
- ZSIGMOND GYÖZÖ (1991), Az elidegenedett helynévről: NÉ. 13: 54-7. Változatlanul: Nyr. 116: 458-61.
- ZSÍROS KATALIN (1990), Szentes földrajzi nevei. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XVI. Szeged.
- ZSOLNAI JÓZSEF (1967), A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata: Nyr. 91: 191-8.

Névmutató

- Ábrahám Imre 154, 220, 229
 Adamik Mihályné 73, 229
 A. Jászó Anna 228, 247
 Andrásfalvi Bertalan 159, 229
 Áron Péter 188, 229
 Aszalay József 138, 251
 Bachát László 27, 54, 61, 120, 214, 228-9
 Bakos Ferenc 129, 166, 229
 Bakos József 158, 229, 254
 Bakró-Nagy Marianne 178, 229, 251
 Balassa Iván 8, 18, 60, 73-4, 76, 78, 89, 159, 198, 227, 229-30
 Balázs Géza 203, 221, 230, 247
 Balázs Ildikó 75, 230
 Balázs János 42-4, 59, 95, 105, 120, 153, 230, 259, 266
 Balogh Lajos 70-1, 96, 110, 230, 253, 273
 Balogh László 92, 96, 100-1, 144, 158-9, 162, 171, 183, 201, 230-1
 Barabás András 44-5, 47, 95-7, 231
 Barabás Irén 176, 231
 Bárczi Géza 17-8, 25, 27, 32, 38, 57, 123-4, 131, 160, 170-2, 231, 259
 Barics Ernő 165, 231
 Bartha Antal 232, 254
 Bartha Csilla 118, 231
 Bartha László 225, 231
 Bárány János 215, 231
 Baski Imre 134, 231
 Beckl János Miklós 82, 204, 231
 Beke Ödön 76, 202, 231
 Bél Mátyás 137
 Benczédi József 42, 231, 259
 Benczéné Nagy Eszter 225, 231
 Bencsik Péter 222
 Benkő Loránd 7-8, 11-3, 18, 21, 23-4, 27, 36, 53, 55, 58, 60-1, 91-2, 94, 111, 122-3, 125, 127-33, 138, 141-2, 147, 150-3, 167, 169, 171, 176-8, 182-3, 186-93, 196-7, 231-4, 237, 258-9, 270
 Bényei Ágnes 50, 108-9, 129, 157, 175-6, 187, 194, 196, 234
 Bereczki András 238
 Beregszászi Anikó 221, 234
 Berrár Jolán 259
 Bertényi Iván 255
 Bierwisch, Manfred 46
 Binder Pál 166, 234
 Bíró Ágnes 226, 234
 Bíró Ferenc 53, 75, 77, 79, 93-4, 97, 109-12, 116, 119, 130, 194-5, 206, 227, 234
 Bodnár Béla 73, 76, 235
 Bognár András 63, 77, 110, 138, 235
 Bokor József 70
 Bondaletov, V. D. 235
 Borbély Anna 166, 235, 270
 Sz. Bozóki Margit 75, 235
 Bölcskei Andrea 203, 235
 Bura László 75, 80, 157, 235
 Buza Péter 225, 235
 Buzás, Josef 136, 235
 Büky Béla 26, 235
 Celujko, K. K. 257
 Cigankin, D. V. 31
 Czapári Beáta 82, 204, 235
 Czeplédi Imre 225, 235
 Czeplédi Károly 232, 254
 Czeplédi Katalin 117, 184, 235
 Czuczor Gergely 15, 235
 Csánki Dezső 15, 134, 235, 254, 261
 N. Császi Ildikó 207, 235
 Cseh Géza 225, 235
 Csige Katalin 29, 235-6
 Csilléry Klára 155, 236
 Csomortáni Magdolna 79-80, 102, 236
 Csőre Pál 160, 236
 Csűry Bálint 18, 58, 74
 Dankó Imre 156, 236, 267
 Dauszat, Albert 27
 Décsy Gyula 26, 185, 236
 Deér József 253
 Deme László 57, 97, 103, 215, 217, 236
 Demény Lajos 269
 Dénes György 154-5, 196, 236
 Deréky Pál 251
 Dickemann, Ernst 23
 Domokos Zsuzsanna 73, 236
 Dömötör Adrienn 201, 236
 Dömötör Sándor 144, 236
 Draskóczy István 134, 236
 Éder Zoltán 144, 236
 Eichler, Ernst 273
 Ember Győző 136, 236
 Erdélyi Erzsébet 201, 227, 236
 K. Fábrián Ilona 130, 134, 157, 179, 237, 242, 244, 246-7, 254, 264
 Fábrián Pál 218, 237-8, 259
 Fábrián Zsuzsanna 27, 36, 237
 Fabó Kinga 45, 237, 267
 Farkas Ferenc 38, 71, 110, 214, 237
 Farkas Mária 119, 237
 Fehértői Katalin 29, 55, 135, 152-4, 170, 179, 237-8
 B. Fejes Katalin 237

- Fekete János 71, 225, 238
 Fekete Lajos 136, 238
 Fekete Nagy Antal 134, 238
 Fekete Péter 110-1, 195, 238, 254
 H. Fekete Péter 61, 63, 65, 68, 211, 238, 245
 Fercsik Erzsébet 228
 Ferenczi Géza 154, 238
 Field, John 240
 Fogarasi János 15, 235
 Földes László 158, 238
 Földi Ervin 218, 221, 223-4, 237-8, 259
 Földi Éva 234
 Frege, Gottlob 46
 Futaky István 167, 239
 Fülöp István 225, 231
 Gadányi Károly 234
 Gáldi László 27-8, 144, 166, 239, 253
 I. Gallasy Magdolna 113, 208, 239
 Gazdag István 248, 255
 Gerstner Károly 13, 26, 34, 71, 111, 164, 239
 Gombocz Zoltán 16, 41-3, 91, 115, 237, 239
 Gorgyejev, F. I. 31
 Gönczy Pál 139, 266
 Gréczi-Zsoldos Enikő 239
 Grétsy László 144, 239, 261
 Guttmann Miklós 70, 206-7, 234-5, 239, 241, 243
 Györfly Erzsébet 109, 180, 239
 Györfly György 21-2, 53-5, 60, 77, 121-2, 127, 129, 132-5, 138, 145, 150, 157, 170-1, 175, 181, 183-5, 187, 194-5, 197, 209, 229, 236, 239, 253
 Gyulai Mihály 222
 Hadrovics László 59, 87, 96, 122, 162, 201, 240
 Hajdú Mihály 13-4, 22, 25, 30, 34-5, 37, 47-9, 51-4, 59, 63, 70, 72-3, 75-7, 78-82, 86, 92, 103-4, 106, 117, 118, 137, 139, 158, 178, 196, 198, 203, 206, 208-10, 213, 215, 225-6, 228, 231, 240-1, 245
 Hajdú-Moharos József 222
 Hajdú Péter 251
 Halász Péter 80
 S. Hámori Antónia 135, 241
 Harmatta János 46, 70, 94, 114, 183, 241
 Heckenast Gusztáv 173, 241
 Héder Ágnes 226, 242
 Hegedüs Attila 24, 30, 34-5, 48, 71, 77, 112, 151, 154-5, 242
 Heller, Georg 121, 136, 249-50
 Herner János 255
 Hévvízi Sándor 73, 242
 Hídvégi Lajos 73, 242
 Hilty, Gerold 273
 Hints Miklós 37, 80, 84, 242
 Hlavacska Edit 14, 38, 225, 242
 Hockett, Charles 43
 Hoffmann István 13-4, 24, 29-31, 33, 37, 52-3, 55, 84, 89, 93, 95-6, 102, 108-9, 112, 116-7, 133-4, 155, 178, 182, 187, 193-4, 201-2, 204, 209-10, 224, 239, 242-4, 246
 Hoffmann Ottó 165, 243
 Horgosi Ödön 155, 158, 243-4
 Horpácsi Illés 154, 244
 Horváth Andrea 208, 244
 Horváth Endre 76
 Horváth Ildikó 82, 244
 Horváth Katalin 75, 82, 154, 244, 255
 Horváth Lajos 220, 244
 Horváth László 162, 244
 Horváth Mária 30, 82, 244
 Horváthné Kispéter Zsuzsanna 110, 244
 Hosszú Ferenc 70
 Hőnyi Ede 218, 223, 237-8, 244
 Hutterer Miklós 164, 244
 Ila Bálint 217, 220, 244, 272
 Imre Samu 59, 244
 Inczeff Géza 33, 51, 55, 61, 64-8, 73, 86, 91-2, 94, 96-103, 105-6, 109, 110, 115, 120, 125-6, 144, 191-3, 197-201, 213-5, 225, 244-5, 260
 Jakab László 37, 61-2, 65, 72, 76, 88, 245
 Jakó Zsigmond 135, 245
 Janitsek Jenő 79-81, 166, 241, 246
 Jankó János 16, 64, 246
 Jankovics József 233, 273
 Jankus Gyula 221, 246
 Jeney Andrásné 222
 Juhász Antal 245
 Juhász Dezső 24, 29, 33-5, 73, 78, 92, 101, 110, 114, 118-9, 126, 153, 155-6, 176, 181, 183-4, 188, 190, 193, 197, 205-7, 209
 Kakuk Mátyás 214, 247
 Kalcsó Gyula 227, 234
 Káldy-Nagy Gyula 136, 238, 247
 Kállay István 255
 Kálmán Béla 26-7, 29-31, 35, 50, 52, 88, 117, 122, 124, 136, 141-2, 145-6, 158, 164, 168, 170, 175, 198, 201-2, 205, 208, 214, 226, 247-8, 267
 Kálmán C. György 44, 47, 96, 231
 Kálnási Árpád 52, 72, 75-6, 87, 93-5, 101, 112, 116, 176, 193, 207, 220, 224, 226-7, 245-6, 248, 267
 Károly Sándor 42, 44, 115-6, 120, 248
 Kaszás József 206, 248
 Kávássy Sándor 220, 248
 Kázmér Miklós 11-2, 18, 29, 59, 91-2, 94, 97, 100-1, 111, 123-6, 137, 139, 171, 173-4, 192-3, 198, 200, 205, 210, 248-9, 257
 Kecskés Gyula 73, 249
 Kerecsényi Edit 61, 66
 Keresztes László 30, 249

Keszler Borbála 258
 Kiefer Ferenc 12, 24, 46-7, 49-50, 249
 Király Lajos 37, 70, 206, 220, 223, 249
 Király Péter 28, 155, 165, 183, 236, 249
 Kiss Gábor 253
 N. Kiss István 136, 249
 Kiss Jenő 35, 118, 231, 249-50, 259, 270
 Kiss Lajos 8, 16-7, 23, 26-30, 36-7, 53, 78, 86,
 112-3, 122, 126-30, 132-4, 138, 140, 144-50,
 153-6, 159, 161-4, 166-8, 175, 177, 179-81,
 184-5, 197, 203-4, 221, 225, 238, 250-3, 258
 Kiss Lajos (néprajzkutató) 61, 63-65, 68, 250
 É. Kiss Sándor 15, 62, 144, 226, 253
 Kis Tamás 109, 155, 253
 Kiviniemi, Eero 29-31, 47, 88, 93, 108, 242, 249,
 265
 Klaudy Kinga 243
 Klima László 152, 238, 253
 Kmetty Kálmán 225, 253
 Kniezsa István 7, 17-8, 27-8, 115, 122-3, 129,
 162, 164, 169-70, 173, 184-5, 252-3
 Kogutowicz Manó 139
 Kolláth Anna 214, 253
 Koltói Ádám 247
 Kónyi Sándor 143, 253
 Koroknay Gyula 190, 253
 Korompay Klára 119, 143, 253
 Kósa László 188, 254, 273
 Kosáry Domokos 137-9, 222, 254
 Kovács Béla 64, 254
 Kovács Endre 81, 263
 Kovács József 137, 272, 274
 Kovács László 232, 243
 Kovács Mária 239
 Kovács István 158, 254
 Kovalovszky Miklós 261
 Kováts Dániel 74-5, 78, 89, 138, 204, 213, 230,
 254
 Kozocsa Sándor Géza 246
 Köpeczi Béla 60, 254
 Körmendi Géza 176, 254
 A. Kövesi Magda 31, 254
 Kranzmayer, Eberhard 30, 252
 Kresznerics Ferenc 157
 Kripke, Saul 50
 Kristó Gyula 121, 124-9, 134, 136, 143, 152,
 170-4, 176-7, 179, 181-3, 185, 189, 198, 200,
 229, 254-8
 Krugljak, J. M. 257
 Kugler Nóra 241
 Kunszery Gyula 144, 255
 Laczkó Krisztina 34, 246
 Lakatos Erika 224, 255
 Lasslov Izidor 30, 265
 Laziczius Gyula 91
 Lelkes György 222, 260
 Lengyel Klára 25, 241, 255
 Lévai Béla 73, 75, 154, 255
 Ligeti Lajos 123, 129, 167, 183, 255
 Lipszky János 139, 255
 Lizanec Péter 221, 255
 Lizanec Petro 82, 256
 Löffler, Heinrich 273
 Lőrincze Lajos 11, 18-9, 22, 53, 92, 123, 125,
 141, 144, 174, 192-3, 217, 220, 256
 Lőrinczi Réka 93, 106-7, 130, 168, 201, 256
 B. Lőrinczy Éva 124-5, 174-5, 256
 Lukács László 156, 256
 Madas József 225, 256
 Makkai László 171-2, 256
 Makkay János 196, 256
 Makk Ferenc 121, 134, 229
 Maksay Ferenc 136, 256
 Mallat, Kaija 264
 Margócsy József 155, 256
 Markó Imre Lehel 61, 67, 70, 213, 224-5, 231,
 256
 Marriott, Paul J. 240
 Martinkó András 41-2, 256
 Márton Mátyás 224, 256
 Máté Jakab 23, 48, 256
 Máté József 225, 228, 256
 Maticsák Sándor 31, 109, 256
 Matijevics Lajos 81, 162, 246, 256, 263
 Matvejev, A. K. 248
 May István 179
 Melich János 7, 16-8, 27, 32, 122-3, 129, 141,
 151, 160-1, 184, 219, 237, 252, 256
 Mélykúti Mihály 223, 256
 Mészáros György 225, 235
 Mező András 10, 12, 22, 30, 33-5, 37-8, 44, 54,
 61, 64-9, 72, 88, 92, 101, 103, 107, 109, 122,
 126-8, 130, 141-5, 147-9, 152-3, 156, 168,
 171, 174, 176-8, 198, 201, 204, 210-2, 218-20,
 226-7, 232, 242, 248, 252, 255-8, 261
 Mikesy Gábor 139, 221, 223-4, 258
 Mikesy Sándor 13, 27, 53, 122, 141-2, 144-5,
 173, 198, 258, 260
 Mikoviny Sámuel 139
 Miles, Joyce 240
 Mirnics Júlia 81, 246, 263
 Mizser Lajos 26, 30, 35, 38, 55, 138, 155-6, 158,
 166, 227, 258-9
 Mohr Miklós 37, 259
 Mollay Károly 123, 129, 162-3, 198, 259
 Molnár Ambrus 73, 229, 259
 R. Molnár Emma 237
 A. Molnár Ferenc 154, 259, 260
 T. Molnár István 243
 Molnár József 138-9, 241, 260

Molnár Zoltán 206, 234-5, 241, 243, 260
 Monok István 233
 Moór Elemér 18, 27, 159-60, 162, 260
 Murádin László 80, 166, 260
 Nábrádi Mihály 225, 260
 Nádasdy Ádám 44, 47, 96, 231
 Nagy Ferenc 214, 260
 Nagy Géza 74, 260
 Nagy Gyula 240
 Ny. Nagy István 138, 260
 Nagy János 156, 260
 Cs. Nagy Lajos 111, 206, 260
 Nehring, Karl 121, 136, 240, 249-50
 Nemes Magdolna 112-3, 243, 260
 K. Németh András 155, 260
 Németh Péter 122, 145, 153, 176, 188, 258, 260
 Nissilä, Viljo 30, 60, 84, 247, 260, 265
 Nyepokupnij, A. P. 257
 Nyerges Judit 233, 273
 Nyíri Antal 159, 260
 Nyirkos István 14, 24, 31, 46-8, 84, 86, 93, 107, 120, 138, 211, 261
 O'Neill, P. G. 273
 Orlicsek József 217, 219-20, 261
 Orosz Béla 228, 261
 Ország László 144, 261-2
 Ortway Tivadar 15, 261
 Ördög Ferenc 13-4, 27, 34, 54, 58, 60, 70-5, 77, 84, 86-7, 134, 176-7, 209, 212-3, 253, 261, 270
 Páhi Ferenc 225, 231
 Pais Dezső 7, 17-8, 27, 32, 59, 122, 135, 141-4, 163, 229, 232, 261-2
 Pál-Antal Sándor 225, 262
 Pálffy Géza 154, 262
 Páll, Peeter 31
 Papp Ferenc 88
 Papp György 81, 165, 262
 Papp József 62, 262
 G. Papp Katalin 227, 262
 Papp László 22, 43, 51, 53, 61, 66-7, 69-71, 170, 262, 265, 270, 274
 Papp Zsuzsanna 208, 262
 J. Papp Zsuzsanna 208, 227, 262
 Pataki József 269
 Pelle Béláné 71, 77, 86, 111, 203, 262
 Penavin Olga 81, 165, 199, 246, 262-3
 Péntek János 10, 33, 78, 113, 159, 222, 244, 263
 Pesti János 34, 62, 70, 72, 87, 143, 159, 165, 197, 201, 207-8, 226, 234, 263
 Pesty Frigyes 15, 64, 138, 158, 166, 232, 246, 258-9, 263, 270
 Péter László 144, 225-6, 247, 250, 263
 Pethő Gergely 31, 108-9, 129, 157, 175-6, 187, 194, 234, 264
 Pethő Zsoltné Németh Erika 225, 264
 Pifkó Péter 225, 264
 Pitkänen, Ritva Liisa 31, 264
 Póczos Rita 109, 129, 157, 168, 187, 194, 264
 Podolszkaja, N. V. 29, 271
 Pogány Irén 65, 67, 145, 163, 264
 Polgár Kálmán 155, 264
 Posgay Ildikó 26, 144, 165, 264
 Puruczki Béla 142, 144, 163, 264
 Püspöki-Nagy Péter 156, 264
 Rác Anita 96, 109, 129-30, 133-4, 179, 187, 195, 202, 204, 210, 239, 243, 264
 Rácz Endre 97, 120, 228, 259, 265
 Ráday Mihály 225, 235
 Radó Sándor 222, 265
 Rainio, Markku 30, 265
 Räisänen, Alpo 268
 Rásonyi László 123, 167, 265
 Reed, A. W. 240
 Regényi Izabella 164, 265
 Reszegi Katalin 181, 265
 Reuter Camillo 30, 35, 57, 62, 76, 122, 136, 138-9, 141-5, 149, 152, 154-6, 159, 166, 212, 263, 265-6
 Révész Imre 15
 Riese, Timothy 251
 Rimóczi Gábor 190, 266
 Rimócziné Hamar Márta 190, 266
 Rohlf, Gerhard 25
 Rónai Béla 65, 67, 70, 165, 201, 266
 Róna-Tas András 232, 254
 Rot Sándor 183, 266
 Sámson Edgár 117, 266
 Sándorfő György 179, 266
 Scherer Antal 164, 265
 Schram Ferenc 136, 265-6
 Schuster, Elisabeth 30
 Sebestyén Árpád 11-2, 37, 43, 49, 55, 57, 61, 67, 72, 76, 83, 93-4, 104, 119, 139, 178, 212-3, 248, 266-7
 Sebestyén Zsolt 81, 241
 Sebők László 222
 Seidler, Wolfram 273
 Serédi Jusztinián 253
 Sherwood, Peter 96, 267
 Simonyi Zsigmond 261
 Sipos István 162, 267
 Slíz Mariann 81, 241
 Šmilauer, Vladimír 28, 250
 J. Soltész Katalin 27, 44, 46, 49-52, 54, 72, 92-5, 102, 104-6, 115-6, 120, 124, 210, 220, 267
 Solymár Imre 35, 204, 214, 220, 267
 Solymosi László 172, 208, 267
 Soós István 134, 236
 Spira György 221, 267

Šrámek, Rudolf 29, 93, 108
 Steger, Hugo 273
 Stewart, George R. 247
 Sugár István 62, 267
 Szabó Dénes 145, 267
 Szabó Ferenc 229, 236, 259
 Szabó Ferencné 73, 267
 Szabó Géza 63, 88, 118, 207, 214, 234-5, 241, 243, 267-8
 Szabó G. Ferenc 130, 162, 178, 268
 Szabó István 73, 267
 Szabó József 70, 73, 75, 154, 168, 206, 210, 235, 268
 Szabó László 70
 Szabó T. Ádám 31, 154, 157, 166, 268
 Szabó T. Attila 7, 14, 18-9, 31, 54, 57, 60, 66, 79-80, 83, 91, 121-2, 135-6, 141-2, 144-5, 171, 192, 202, 232, 268,-9
 Szamota István 16, 261
 Szarvas Gábor 261
 Szász Lőrinc 144
 Szathmári István 49, 203, 269
 Szathmáry József 206, 213, 269
 Szegfű László 121, 134, 153, 201, 229, 269
 Szegfű Mária 129, 196, 269
 Szende Aladár 228
 Szentmártoni Szabó Géza 164, 269
 Szépe György 43, 45, 269
 Szita László 139, 269
 K. Szoboszlay Ágnes 62, 75, 269
 Sztrizsak, O. Sz. 257
 Szulovszky János 219, 226, 269
 Szuperanszkaja, A. V. 29, 236, 246
 Szűcs László 259, 270
 Takács Lajos 110, 161-2, 269-70
 Takáts Károlyné 38, 270
 Tálos Géza 154, 270
 Tamás Lajos 59, 270
 Tamásné Szabó Csilla 110, 270
 Tánczos Vilmos 263
 Taszycki, Witold 23
 Teleki József 14
 Telekiné Nagy Ilona 82, 165, 244, 270
 Temesi Mihály 13, 41-2, 44, 51, 69, 97, 270
 Tibád Levente 79
 Timár György 139, 165, 270
 Tolcsvai Nagy Gábor 48, 215, 270
 Tompa József 94, 97, 259, 270
 Torma István 154-5, 164, 270
 Tóth Endre 144, 163, 270-1
 Tóth Katalin 72, 271
 Tóth László (a) 213, 228, 271
 Tóth László (b) 112, 271
 Tóth Péter 157, 271
 H. Tóth Tibor 206, 271
 Tóth Valéria 10, 14, 95-6, 109, 114, 116-7, 129-30, 133, 157, 176, 187, 194-5, 197, 208-9, 239, 242-3, 271
 Tőkés Gyöngyvér 263
 Török Gábor 138, 271
 Török Tamás 224, 271
 Udvari István 29, 271
 Unti Mária 111, 271
 Vadas Ferenc 70, 226, 271
 Valaczka András 154, 271
 Vámszer Márta 269
 Varga Endre 136, 271
 Varga Mária 54, 71, 87, 114, 193, 201, 208, 272
 S. Varjú Anna 29, 62, 272
 Várkonyi Imre 176, 272
 Várnai Judit Szilvia 109, 157, 204, 272
 Várnai Zsuzsa 82, 235
 Vas József 141, 143, 162-3, 272
 Végh József 58-9, 61, 64-6, 68, 70-2, 92, 103, 119, 138, 211-2, 249, 267, 270, 272-4
 Vékony Gábor 183, 272
 Velcsov Mártonné 42, 97, 259
 Vértes Edit 159, 272
 Veszprémy László 190, 232, 243, 272
 Víg István 155, 272
 Vincze László 13, 26-7, 30, 36, 164, 227, 261, 272-3
 Virág Gábor 81, 273
 Virágh Ferenc 223, 273
 Virtaranta, Pertti 248
 Vitányi Borbála 71
 Vörös Károly 60
 Vörös Ottó 55, 70, 109, 111, 113, 119, 159, 165, 208, 273
 Wagner, Ernst 222
 Waseda, Mika 30, 273
 Wildner Dénes 222
 Witkowski, Teodolius 29
 Zaicz Gábor 163, 221, 273-4
 Zántó Edina 113, 274
 Zékány Krisztina 226, 274
 Zelliger Erzsébet 52, 65, 67, 93, 106-7, 130, 155, 264, 274
 Zgusta, Ladislav 273
 Zilahi Lajos 154, 274
 Zilliacus, Kurt 47
 Zimányi Árpád 97, 118, 274
 Zolnai Gyula 16, 261
 Zoltán András 159, 233, 274
 Zsigmond Győző 221, 274
 Zsíros Katalin 75, 274
 Zsolnai József 212-3, 274
 Zsolt Zsigmond 62, 76, 266

